انیس المخلصین

فہرست مضامین کتاب ہذا

بعونہٖ سبحانہ وتعالیٰ وحسن

توفیق

این کتاب مستطاب

مونس مخلصان وانیس دوستان

مسمےٰ بہ

مُونس المخلصین

ملقّب بہ

اُسوۂ حسنۃ

درذکر حالات مبارکات ومقالات وسوانح عمری قدوۃ الکاملین زبدۃ العارفین مجمع الفیوض والبرکات منبع العلوم ء الحسنات ملاذ الفقرا والغربا والمساکین مشفق ومہربان مخلصان ودستگیر درماندگان شمع انجمن مجددی ورونق افروز دودمان معصومی، سلالۃ السلف وسیلۃ الخلف مولٰنا ومرشدنا وقبلتنا الحاج الحافظ

خواجہ محمد حسن جان الفاروقی المجدّدی

رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ

(درمطبع عباسی لیتھو آرٹ پریس کراچی ۵ جمادی الثانی ۱۳۶۶ھ مطبوع گردید)

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

نحمدہ سبحانہ وتعالیٰ ونصلی ونسلم علیٰ رسولہ الکریم وعلیٰ آلہ واصحابہ اجمعین
وعلیٰ اولیاءِ امتہ واصفیاءِ ملتہ الیٰ یوم الدین ہ

امابعد دیروز بعد العصر برادرم حافظ ہاشم جان بمشورۂ مولوی صاحبان حافظ عبداللہ ہالائی و مولوی محمد حسین تنوی فقیر را گفتند، اگر سوانح عمری وحالاتِ حیاتِ طیبہ حضرت قبلہ گاہی فردوس آرام گاہی قدس سرہ برطرز وطریقہ "انیس المریدین" کہ حضرتِ ایشاں قدس سرہٗ درسوانح عمری ومناقب وحالات حضرت قبلہ گاہ خود نوشتہ اند شما ہم کتابی بنویسید وعجائب حالات واخلاق وعادات آں مجمع الکمالات وشمۂ از فضائل ومقاماتِ آں ستودہ صفات کہ بقیہ سلف صالحین وعجائب روزگار بودند برنگارید بہتر خواہد بود. گفتم من خود ہمیں داعیہ درخاطر دارم مگر غفلت وبے خبری ما از فضائل وکمالات آں یگانۂ روزگار مانع از اقدام بریں کار می شود. افسوس کہ قدر نعمت بعد از زوال معلوم می شود اینچنیں نعمتِ عظمیٰ خزینۂ علوم واسرار گنجینۂ فیوض وبرکات در خانۂ ما موجود بود مگر ما از قدر ومنزلتِ آں بے خبر واز متاعِ عزیز وبے بہای خود غافل بودیم. باید بود کہ چہل سال پیش ازیں ما ایں کار میکردیم حالات وواقعات سنویہ ویومیہ قلمبند می نمودیم بلکہ از ایام ولادت تا آغاز جوانی کہ حضرتِ ایشاں بخصائلِ حمیدہ واوصاف جمیلہ مستعد وموفق شدہ بودند از بزرگان وہم عصران حضرتِ ایشاں بلکہ از خود ایشاں معلوم کردہ می نوشتیم تا البتہ قابل قدر وذخیرہ معتد بہا جمع می شد مگر آں وقت عزیز از ما در غفلت وسہل انگاری گذشت. شنیدہ را ناشنیدہ ودیدہ را نادیدہ گذاشتیم حالا چہ خواہد شد

گفتند حالا ہم خوب است کہ ایں واقعہ تازہ شدہ است از احباب ومخلصین حالات شریفہ

و کرامات عجیبہ شنیدہ میشوند اگر قدرے نوشتہ جمع کردہ شود تاہم غنیمت است چراکہ مَالَایُدْرَكُ كُلُّهُ لَایُتْرَكُ كُلُّهُ خصوصاً حالات ایام بیماری و آخر سنین عمر شریف کہ پیش روی ما است آنہم بعد از تمادی ایام از یاد خواہد رفت خیر بعد ازیں تحریک و گفتگو داعیۂ قلبی قوت گرفت و برخی از شیم در ہمیں افکار و خیالات بگذشت و بعضی عنوانہائے مفیدہ و مناسبۂ مقصود بخاطرم مرتسم گشتند صبحی قلم برداشتم و عزم بالجزم کردہ در صدد تالیف ایں کتاب شدم وَمَا تَوْفِیْقِیْ اِلَّا بِاللّٰہِ عَلَیْهِ تَوَكَّلْتُ وَاِلَیْهِ اُنِیْبُ۔

وہمدراں حال بخاطرم ریخت کہ بر تبع "انیس المریدین" نامش "**مونس المخلصین**" مقرر کردہ شود و ملقب بہ "**اسوہ حسنہ**" کردہ آید لیتاسّٰی بِهِ الْمُخْلِصُوْنَ وبستأنس بہ المونسون ؎

ہر کہ ہجرش ز وصل شد مانع ۔۔۔ بر رسول و کتاب شد قانع

بخدمت ناظرین با تمکین گذارش آنکہ ایں چند سطور و اوراق کہ در بیانِ عادات و اخلاق آں یگانہ آفاق نوشتہ می شوند محمول بر مبالغہ و اغراق نہ نمایند و مبنی بر پیوند پدری و پسری و جذبہ جانبداری ندارند چراکہ شکم ما سیر بود قدر نعمت خانگی نمی دانستیم آنچہ فی الواقع سبب کرامت و کمال و فی الحقیقۃ موجب حسن و جمال بود از جہت تعاہد و مشاہدۂ یومی و لیلی و کثرت مزاولت و مجانست آنہم بنظر ما نمی آید و خیال باں نمی کردیم۔ آرے اگر دیگر کسے از مریدین و مخلصین اجنبی ایں کار میکرد البتہ دراں گنجایش و احتمال ایں شبہہ می شد اما دریں جا و دریں صورت اغراق و مبالغہ چہ معنی بلکہ آنچہ حقیقت نفس الامری و صورت حال و واقعات بود از اہم اقل قلیل و عشر عشیر بقید تحریر آمدہ چہ جائیکہ اغراق و مبالغہ کردہ شود۔

من بحیثیت یک مورخ قلم برداشتہ می نگارم فقط قصیدہ خوانی و مدح سرائی و مبالغہ طرازی مقصود نیست۔ لہٰذا از ذکر کرامات و خوارق عادات کہ اکثر مخلصان ذکر

می کنند بالکل اغماض و پہلوتہی نمودہ ام و فقط ذکر عادات و اخلاق کہ موجب اقتدائی مخلصین و باعث تتبع دیگراں باشد اکتفا می نمایم

و ایں رسالہ مشتمل است بر چہار ابواب و فصول متعددہ و مقدمہ در ذکر آبا و اجداد و خاتمہ در ذکر اولاد و احفاد و مریدین و المخلصین۔

باب اوّل در حالات ابتدائی و زمانہ تعلم و کسب کمالات حضرت ایشاں۔

باب دوم در ذکر تالیفات و تصنیفات و اوراد و وظائف و مجربات طبیہ و بشارات منامی حضرت ایشاں

باب سوم در ذکر اخلاق و عادات و مناقب و فضائل حمیدہ و شمائل شریفہ و سجایائے مرضیہ حضرت ایشاں۔

باب چہارم در کیفیت مرض الموت و دیگر حالات آخریں حضرت ایشاں۔

مقدمه در ذکر آبا و اجداد و دیگر عزیزان خویشان حضرت ایشان

حضرت ایشان خلفِ سعید و فرزندِ رشید و جائے نشین قبله گاه خود مجمع الفیوض والبرکات قدوة السالکین سراج الاولیاء عمدة الاولیاء دستگیر درماندگان مقبول بارگاه حضرت منان جدی و مرشدی حضرت خواجه عبدالرحمٰن قدس سرہٗ بودند۔ حضرتِ ایشان ذکر والد شریف خود در رسالہ تذکرة الاولیاء مجملاً و در انیس المریدین مفصلاً نوشته اند بهتر آن است که من به الفاظ حضرتِ ایشان از تذکرة الصلحاء تذکرهٔ والد شریف ایشان بنویسم بلبے

کمال طفل هنرمند زینت پدر است ۔۔۔ شود ز آب گہر نام ابر نیساں سبز

فمن الصلحاء الذین تشرفت بصحبته سیدی و قبلتی و مرشدی مولٰنا الوالد المرحوم قدس سره۔ احوال و اوضاع و سوانح عمری و ملفوظات و کرامات حضرت ایشان قدس سرهٗ در کتاب انیس المریدین مطبوع و مشهور است من اراد الاطلاع علی ذٰلک فلیرجع الیه که ایں مختصر گنجائش احوال حضرت ایشان که مجموعهٔ اخلاق محمدی و منبع اسرار آلٰهی بود ندارد۔ اما چونکه ایں مختصر نیز مقتضی آن است که ازیں خوانِ نعمت تهیدست نرود بطریقِ اختصار که رشحهٔ از بحار و نمونهٔ از خروار تواں گفت ایں قدر نوشته می شود که ولادتِ حضرتِ ایشان در سنہ ایک هزار و دو صد و چهل و چار هجری (۱۲۴۴) در شهر احمد شاهی مشهور بقندهار بوقوع آمد۔ بعد از وصول بسنِ تمیز علوم متداوله تا نقطهٔ آخر از علمائے آں دیار حاصل نموده و کسبِ کمالات باطنی از حضرتِ والدِ ماجد خویش خلاصهٔ آل معصوم حضرت شیخ عبدالقیوم سرہندی مجددی قدس سرهٗ فرموده مجاز و مسند نشین آں قدوهٔ عارفان گردیدند و بعد انتقال حضرتِ اوشاں که در سنه ایک هزار و دو صد و هفتاد و یک بوقوع آمد حضرتِ ایشان بکمال استقامت بر مسند ارشاد نشستند و

وفیض بخش طالبان حق گردیدند وبخلعت اخلاق محمدی مفتخر گردیدند تواضع ومسکنت و
استقامت شریعت وتوکل وصبر ورضا وخدمت فقراء وترحم بر خلق اللہ باوفور تقوی
وجود وسخا خاصۂ حضرتِ ایشاں بود کہ برائے ہر خلقی بابی در انیس المریدین مذکور است
ورحدود سنہ یکہزار ددوصد ونود وہفت بمع عیال واطفال ہجرت نمود وتقریبًا پنج سال
درحرمین الشریفین گذرانیدند۔ کاتب الحروف کہ تولدش ہم در شہر قندھار درسنہ
یکہزار ودوصد وہفتاد وہشت بوقوع آمدہ دریں سفر مبارک حاضر خدمت وہمرکاب
حضرتِ ایشاں بود۔ بعد از مراجعت سفر حرمین الشریفین بقیہ عمر مبارک در دیار سندھ
در قریۂ سادات ٹکھڑ بسر بردند ومخلصین و مریدین سندھ را فیضہا بخشیدند۔ باوجود
کثرت فتوحات حضرت ایشاں در خوراک وپوشاک ومکانِ سکونت ہیچ تکلفے
نفرمودند وبکمال سادہ وضعی عمر شریف باخر رسانیدند۔ فتوحات مریداں را اکثر بذوی
الحاجات وفقراء ومساکین وذوی القربیٰ عطامی فرمودند وحصۂ قلیل آں بصرف
عیال واطفالِ خود می آوردند۔ چیزی کہ از متاع دنیوی جمع فرمودہ بودند ہمیں کتابہا بود
کہ از جمیع علوم وفنون ہرجا کہ نام کتابی می شنیدند۔ باستکتاب یا بقیمت بدست می آوردند
وداخل کتب خانہ می فرمودند در محافظت ومطالعۂ آں سعی بلیغ می فرمودند واولاد واحفاد
ومتعلقات خود را نصیحت وکوشش علم خواندن می کردند۔ واز اعمالِ ظاہری وریاضات
زیادہ کوشش در صفائیِ باطن وتخلق باخلاق آں سرور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم میفرمودند
وشوق حرمین الشریفین دائم العمر صفت لازمی شان بود کہ ہفت مرتبہ سفر مبارک را در عمر
خود بعمل آوردہ بودند۔ وبرائے مزارات اولیاء از راہ ہائے دور ودراز سفر می کردند۔ وبر
مزاراتِ اولیا قدس اسرارہم مدتی استقامت می کردند۔ تستر احوال وپوشیدگی خود
از نظر اغیار عادتِ جبلی شاں بود۔ اگر کسی از مریدین ومخلصین بالمشافہہ یا بذریعۂ کتابت
مدح ووصفِ خود می شنیدند ازاں ناراض می گشتند واستغفارہا می فرمودند۔ واز خدمت

فقراء و مہماناں بنفس نفیس خود واز تنہا رفتن و برخاک و بوریا خوابیدن و پیادہ رفتن ہیچ عار نداشتند، و خود را مسکین وابن المسکین می فرمودند و در خدمت ذوی الحاجات اگرچہ مردم عوام و خسیس باشد بجاں می کوشیدند۔ الحاصل کہ متخلق باخلاق اللہ بودند و در وقت خود ثانی نداشتند۔ افسوس کہ قدر اینچنیں دُرِّ شاہوار و مجموعۂ اسرار کسے ندانست و ہمچنیں با راز سربستۂ خود محو انوار الٰہی گردیدند۔ در سنہ یکہزار و سہ صد و پانزدہ ۱۳۱۵ دوم ذی قعدہ یوم جمعہ وقت صحوۃ الکبریٰ، بمرض بواسیر و اطلاق ازیں عالمِ بے ثبات چشم حق بین خود پوشیدہ انتقال برحمتِ ذی الجلال فرمود۔ در عالم حیات مدت ہفتاد و یک سال قمری عمر شریف خود بکمال نیکنامی باخر رسانیدند۔ اِنَّا لِلّٰہِ وَاِنَّا اِلَیْہِ رَاجِعُوْن۔ انتہیٰ

حضرت قبلہ گاہی قدس سرہٗ آنچہ در کتاب ہائے خود شمائل و فضائل و مناقب علمی وعملی والد شریفِ خود نوشتہ اند کافی وشافی است امار از یادہ ضرورتِ خامہ فرسائی نیست لکن قصۂ ہجرت کردن ایشاں از خراسان بعربستان و احوال تشریف آوری اوشاں بملک سندھ و کیفیت توطن دریں ملک و سکونت مع عیال و اطفال و متعلقین در شہر لکھر و انتقالِ اوشاں در انجا نوشتن ضرورست۔ مخفی نماند کہ وطن اصلی آبا و اجداد ما تا چہار پشت در قندھار ملک خراسان است جد خامس راقم الحروف حضرت شاہ غلام حسن و والدش حضرت شاہ غلام محمد در پشاور ہستند در زمانیکہ سلطنت بادشاہانِ اسلام در ہند زوال گرفت و سکھاں بر پنجاب مسلط شدند و شہر سرہند شریف راکہ وطنِ اصلی آبا و اجدادِ ما بود ویران کردند حضرات سرہندیہ اولاد حضرت مجدد در بلادِ متفرقہ متفرق شدند بعضی برامپور رفتند و بعضی بعربستان و بعض بخراسان ہجرت کردند۔ اجدادِ ما حضرت شاہ غلام حسن و شاہ غلام حسین ہر دو برادر فرزندان حضرت شاہ غلام محمد حسب استدعای احمد شاہ دُرّانی و نیازمندی مخلصان ولایتی در پشاور کہ ملک اسلام و تبع خراسان بود توطن اختیار نمودند۔ جدِ ما حضرتِ شاہ غلام حسن و والدش شاہ غلام محمد در پشاور رحلت

کردند وہمانجا مدفون شدند مزار ایشاں بیرونِ شہر پشاور متصل چھاؤنی موجودہ مشہور و معروف است و احاطۂ دیوار با حجرہائے مجاورین بر مقبرۂ ایشاں برائے آسایش زائرین و مسافرین تعمیر یافتہ است و تا ایندم موجود۔ فرزند شاہ غلام حسن جد ما حضرت غلام نبی از پشاور بقندھار آمدند و دراں جا سکونت اختیار کردند و ہمدرانجا رحلت نمودند قبر اوشاں در احاطہ علیحدہ نزدیک مقبرۂ عم اوشاں حضرت شاہ غلام حسین مشہور بحضرت جی صاحب قندھار والہ مشہور و معروف و زیارت گاہِ عام و خاص است ۔بعد ازاں فرزندِ اوشاں حضرت خواجہ فضل اللہ صاحب بعد ازاں فرزندِ اوشاں حضرت شاہ عبد القیوم ہم در شہر قندھار عمر بسر بردند و قبرہای ایشاں ہر سہ در جنب یکدیگر اند۔ ولادت جد ما حضرت خواجہ عبد الرحمٰن ابن حضرت شاہ عبد القیوم و نشو و نمای حضرت اوشاں ہم در شہر قندھار واقع شدہ۔ والدۂ ماجدۂ حضرتِ ایشاں مجدّدیہ بنت حضرت شاہ ضیاء الحق معروف بحضرت شہید خواہر عینی حضرت آغا عبد الرحیم صاحب مٹاری والہ بود۔ شاہ ضیاء الحق و شاہ فضل اللہ ہر دو برادر عینی فرزندان شاہ غلام نبی بودند یعنی والدۂ حضرت خواجہ عبد الرحمٰن بنت العم والد ماجد ایشاں بود۔ پس حضرت آغا صاحب مٹاری والہ خالوی ایشاں و حضرت شہید ہم جد مادری و ہم برادر جد حقیقی ایشاں می شود۔

حضرت ایشاں ایام طفلی در آغوش والد ماجد خود حضرت شاہ عبد القیوم تربیت یافتند۔ و از خدمت والدِ بزرگوار خود و از دیگر علمائے وقت خصوصاً عمدۃ العلماء مُلّا حبیب اللہ صاحب قندھاری مؤلف کتاب "مغتنم" در اصولِ فقہ کہ از علماء متبحرین آں دیار بود کتب درسیّہ از معقول و منقول خواندہ در عمر ہفدہ ساگی فارغ التحصیل شدند۔ از حضرتِ ایشاں منقول است کہ در ایام طالب العلمی شوقِ مطالعہ بجدی داشتم کہ در ایام خواندن کتاب مطول حضرت والدم مرا متاہّل کردند شوقِ مطالعہ بنحوی داشتم کہ بعد از نماز خفتن تا صبح مشغول مطالعہ می بودم۔ و بدیگر طرف ہیچ خیال نمی شد۔ بعضی اوقات کہ

حضرت والدم یعنی شاه عبدالقیوم مشاهده این احوال می نمودند حمد الٰهی جل شانه بجا می
آوردند. بعداز تحصیل علوم ظاهری بخدمت والد بزرگوار خود بتحصیل علوم باطنی و سلوک
طریقهٔ نقشبندیه و استفادهٔ فیوض و برکات کمر همت بستند و رسیدند بجائیکه رسیدند

حضرت ایشان در شهر قندهار سکونت در مکان آبائی خود داشتند در یک
حصه خود و در دیگر حصه برادر ایشان حضرت عبیدالله معروف بغلام جان مع عیال
و اطفال اقامت پذیر بودند و در جنب آن خانهٔ خواهر ایشان والدهٔ حضرت شیرین جان
آغا بود. سرای مذکور و مسجد آباء و اجداد ما تا حال در محلهٔ "بردرانی" از دوازده هرائی در شهر
قندهار موجود است و حضرت قبله گاهی قدس سرهٔ همیشه برای مرمت و تعمیر آن وقت
ضرورت مبلغ می فرستادند و بواسطهٔ آغا عبدالحکیم جان مرمت و گلکاری آن میکنانیدند
تا منهدم و ویران نشوند و آثار قدیمه آباء و اجداد باقی ماند. حضرت ایشان بعداز وفات
قبله گاهِ خود حضرت شیخ عبدالقیوم در محال ارغستان که از شهر قندهار سمت مشرق بمسافت
سی کرده است قطعهٔ زمین و جوی "شکرین" خرید نمودند و در انجا مسجد و خانه ها ساخته
از قندهار بسبب مظالم حکام وقت و طوائف الملوکی در سنه یکهزار و دو صد و هشتاد و یک ۱۲۸۱
مع عیال و اطفال هجرت کرده رفتند و دران صحراها از شهر و حکام و فتنه و فساد گوشه گرفته
نشستند. مردم صحرائی که فطرةً ساده لوح صاف دل و صاف گوی و مسلمانان خوش
اعتقادی باشند قدوم ایشان را ابر رحمت دانسته از انوار ظاهری و باطنی ایشان
مستفید و بهره اندوز می شدند و اخلاص و محبت بحدی داشتند که بعضی از آنها مانند
ملا سلطان محمد وغیره مجنون صفت مفتون و مدهوش گردیده بودند. اگر حکایاتِ محبت
و اخلاص مندی آن افغانان نو مرید و صادق الاعتقاد که از مردمان ارغستان شنیده میشود
می نویسم سخن دراز میشود و از موضوع ما نحن فیه خارج.

القصه دران ایام درمیان امیرانِ کابل و سردارانِ محمدزئی سخت بے اتفاقی و

خانہ جنگی افتادہ بود، برادر با برادر و پدر با پسر بر سر پیکار و عداوت بودند۔ انگریزاں موقعہ را غنیمت دانستہ بر خراسان یورش کردند۔ امیر شیر علی خاں والی کابل گریختہ راہِ ترکستان گرفت و بموت طبیعی در راہ درگذشت بعد ازاں پسرش یعقوب خاں در کابل تخت نشین شد، مگر انگریزاں او را قید کردہ بہندستان آوردند۔ باقی ایوب خاں پسر دوم امیر شیر علی سمت قندھار مزاحم انگریزاں شد و باتفاق اقوام افاغنہ و مجاہدین ملت برابر سہ سال بالنصاری می جنگیدند۔ و انگریزاں را دم در بینی کردند تا کہ امیر عبدالرحمن ابن العم ایوب خاں مدعی تاج و تخت از طرف روس با جمعیتی بر آمد و با انگریزاں ساز باز کردہ عہد و پیمان باہم مستحکم کردند۔ انگریزاں او را در کابل امیر کردہ خود بوریا بستر برداشتہ واپس بہندستان آمدند۔ و نظم و نسق ولایت خراسان با میر عبدالرحمن تفویض نمودند۔ پس امیر عبدالرحمن بمقابلہ ایوب خاں لشکر کشی کرد و جانب قندھار یلغار نمود۔ مگر تمام اولس افاغنہ و اکابر ملت و علماء و مشائخ تسلط امیر عبدالرحمن را عین تسلط نصاریٰ دانستہ فتواے جہاد دادند و با ایوب خاں کمر ہمت و معاونت بستہ بمدافعت دشمنان او پرداختند۔ مگر تقدیر مساعدت او نکرد۔ امیر عبدالرحمن خاں غالب آمد و ایوب خاں فرار کردہ بایران رفت و از ایران بہندستان آمدہ بقیۃ العمر در زیر سایۂ انگریزاں گذرانید۔

بہر حال چوں امیر عبدالرحمن بر ولایت خراسان تسلط گرفت در پے بیخکنی اعدا و مخالفین خود گردید ہر کرامی یافت بہ تیغ بے دریغ می کشت یا بانواع تعذیب و عقوبتہا معذب می نمود۔ خصوصاً از سرکردگان قوم و طبقۂ علماء و مشائخ ہر کہ با او جنگ کردہ بود یا فتواے جہاد دادہ بود آں را مطلقاً نمی گذاشت۔ چنانچہ در طبقۂ علماء عالم مشہور و معروف ملا عبدالرحیم آخندزادہ و در طبقۂ مشائخ حضرت آغا عمر جان را مع فرزندش نوجوان عبدالباقی جان بقتل رسانید و از سرکردگان افاغنہ و سرداراں

محمد زئی چہ گفتہ شود۔ عالمی یا قتل شدند یا راہِ فرار گرفتند۔
دراں دورانِ شوراشوری وہنگامۂ فتنۂ و فساد حضرتِ ایشاں عزمِ ہجرت بہر لبستان کردند۔ تمام عیال واطفال ومتعلقین وخدمتگاران از ذکور و اناث و صغار وکبار کہ تقریباً پنجاہ وشصت نفر بودند (چراکہ عیال واطفال برادر ایشاں مرحوم حضرت غلام جان کہ در مکہ فوت شدہ بود، وخواہر محترمہ ایشاں زوجہ حضرت حبیب اللہ کہ در بمبئی نوجوان فوت شدہ بود یک فرزندِ یتیم مسمی عبدالقدوس معروف بہ شیریں جان گذاشتہ بود واینہمہ عجائز وارامل ویتامی را متکفل پرورشِ حضرتِ ایشاں بودند) از ارغستان در سنہ یکہزار ودوصد ونود وہفت کوچ کردہ بسواری کجادہ ہا وشتراں وستوران روانہ شدند۔ اسباب ضروری وکتب خانہ ہم ہمراہِ خود برداشتند۔ منزل بمنزل ببلات بلوچی رسیدند۔ بجای مستوفی فقیر محمد خاں کہ از مخلصانِ صمیمی آں دیار بود چندے اقامت کردند وازاں جا بشہر بھاگ ناڑی تشریف آوردند وبجای قاضی حامد اللہ وملا عبدالحکیم رختِ اقامت افگندند ودرماندگی سفر دُور کردند۔ در ایام اقامت بھاگ ناڑی برادر راقم الحروف مسمی محمد عابد کہ نخستین اولاد حضرت قبلہ گاہی بود وِلاد شد وہم دراں جا وفات یافت۔ بعد ازاں کوچ کردہ بشہر گڑھی یٰسین از مضافاتِ شہر شکارپور رسیدند۔ در انجا رئیس کبیر خاں صاحب عطاء اللہ خاں بارکزئی قدومِ ایشاں را مغتنم داشتہ یک ماہ کامل ضیافت نمودہ انواعِ خدماتِ لائقہ وجاں نثاری بعمل آورد واصرار نمود کہ حضرتِ ایشاں مستقل طور ہمیشہ دریں جا سکونت اختیار نمایند برائے مستورات خلاصہ حویلی وبرای حضرتِ ایشاں اوطاق خود میدہم (اوطاق مذکور بنامِ حضرتِ ایشاں تا حال در گڑھی موجود است) وبرائے کفاف اہل وعیال از جاگیر خود یک حصہ علیحدہ کردہ میدہم۔ مگر حضرتِ ایشاں قبول نکردند وفرمودند ما برای نشستنِ سندھ نیامدہ ہستیم، ما بجای پاکِ عربستان ہستیم خاکِ خود را می بریم واین چنیں

استدعا مستوفی قلات والہ و دیگر ہر جا مخلصان عرض میداشتند و از حضرت
ایشان ہمیں جواب می یافتند۔ القصہ در انجا سفر خشکی بر شتران و ستوران گذشتہ
از سکھر بسواری کشتی در دریای سندہ بمتعلوی کہ حالا بمٹاری معروف است آمدند
مٹاری از مخلصان و مریدان آبا و اجداد پیر بود چراکہ از زمانہ قدیم مسکن و منزل گاہ حضرت
بود قبہ بی بی صاحبہ جدۂ ایشان بنت شاہ غلام النبی خواہر حضرت فضل اللہ و شاہ
ضیاء الحق در انجا است و خالوی ایشان حضرت آغا عبدالرحیم صاحب در انجا بود و پیش
از ورود قافلۂ حضرت ایشان از قندھار ہجرت کردہ در انجا رسیدہ بودند و متصل قبہ
و مسجد بی بی صاحبہ سکونت پذیر شدہ بودند) چندے در مٹاری اقامت کردہ حسب
استدعائے سید میران محمد شاہ کہ مرید و مخلص والد ایشان حضرت قندھار والہ بود.
و زمینداری او در قریۂ سادات ٹکھڑ بود بٹکھڑ آمدند (ٹکھڑ بکسر تای ہندی و ضم کاف و ہای
مختفی ورای ہندی اسم قریۂ سادات متعلوی است) و تقریبًا یک سال کما بیش
سنہ ۱۲۹۹ و ۹۰ھ در ٹکھڑ توقف افتاد چوں موسم حجاج آمد از ٹکھڑ براہ دریا بکراچی بندر
روانہ شدند و با قافلۂ سابقہ بعضی دیگر مخلصین سندہ ہمراہ و ہمرکاب شدند۔ دراں زماں
جہاز حجاج از بندر بمبئی بجدہ روانہ می شد نہ از کراچی چندے روز در کراچی بجای سیٹھ
مراد نزول فرمودہ و تہیۂ اسباب سفر نمودہ از بندر کراچی در کشتی ہائے دریائے شور
سوار شدہ بخیر بندر بمبئی رسیدند دراں زمان سیٹھ زکریا دراں جا مالک جہازہا و اہل خیر و
اخلاص مند بود در خدمت و تواضع کمر ہمت بستہ بندوبست سواری و روانگی حضرت ایشان
در جہاز دخانی بخوب وجہ بجا آورد۔ از خدمت والدہ صاحبہ شنیدہ ام کہ سیٹھ صاحب
مذکور بحدی اخلاص و حسن خدمت نمود کہ ٹکٹ جہاز مفت داد و از حضرت ایشان با تمام
رفقا کرایۂ نول جہاز نگرفت۔ و بتقریبی از حضرت قبلہ گاہ خود یاد دارم می فرمودند کہ خلیفہ میاں
خدا دنہ مجاور مخدوم صاحب ٹڈی والہ در ایامے کہ حضرت ایشان در بمبئی بودند بسمعش

رسید کہ حضرتِ ایشاں با جمع کثیر و جم غفیر از رفقاء و فقراء بحرین شریفین می روند و حالا بہ بمبئی رسیدہ اند شش صد روپیہ کلدار (نوٹ ہا دراں وقت رائج نبودند) برای زاد راہ و خرچ سفر نذرانہ بخدمت حضرت ایشاں روانہ کرد و در خط تحفہ عرضداشت کہ من خود از سبب بیماری مزمن حاضر خدمت و مشرف بزیارت شدن نتوانستم این نذرانہ محقر قبول فرمایند پس حضرت ایشان از بمبئی روانہ شدہ بہ بندر جدہ رسیدند و از جدہ بام البلاد مکہ مکرمہ رسیدند و در جائے شیخ عبد اللہ سندھی والد شیخ محمد حسین سندھی کہ دراں زمان مطوف سنود بود و الحال از نبیرہائیش محمد صالح و احمد و عبد القادر و دیگر معلمان در مکہ موجود ہستند سہ سال متواتر سنہ ۱۳۰۰ھ و سنہ ۱۳۰۱ھ و سنہ ۱۳۰۲ھ بعضی در طائف شریف و بعض در مکہ اقامت کردند بعضی حالات و واقعات آں روزگار حضرت قبلہ گاہی در انیس المریدین متفرقاً ذکر کردہ اند بعد ازاں بصد شوق و عزم جانب دار السلام مدینہ طیبہ علی صاحبہا الصلوٰۃ والتحیۃ رفتند و یکسال و چہار ماہ دراں بلدہ طیبہ اقامت نمودند۔ بعد ازاں بمشورۂ بعضی دوستاں و اشارۂ بعضی بزرگاں عزم معاودت بوطن مالوف خود خراسان کردند حضرت قبلہ گاہی قدس سرہٗ میفرمودند کہ مولانا رحمۃ اللہ مہاجر مکی بانی مدرسۂ صولتیہ کہ از اکابر علمائے زمان و دوست حضرتِ کلاں بود برای معاودت ہندستان باربار حضرتِ ایشاں را اصرار می نمود و می فرمود کہ شما باز بملکِ خود بروید چراکہ در انجا مخلوق خدائے تعالےٰ جل شانہ را از وجود شما فائدہ خواہد رسید و عالمی فیض یاب خواہد شد و شما ایں قدر بسیار عائلہ و متعلقین ہمراہ خود دارید مبادا از تنگی معاش پریشان شوید چراکہ گذارۂ ایں ملک سخت است بغیر اوراسعین گذران مشکل است و در ملک ہند فراوانی و ارزانی است۔ بیک پیسہ نخود مردم سیر میشود میفرمود کہ استیق زمین منجی نیست عمل منجی ہست ہر جاکہ باشد اگر زمین منجی بودی ابولہب ناری نبودی) خیر حضرت ایشاں بعد از اقامت پنج سالہ در بلاد طیبہ واپس بعزم ملکِ خود مراجعت فرمودند و بازگذر ایشاں بر ملکِ سندھ افتاد مخلصین و محبین سندھ از رفتن خراسان مانع شدند، و ہمہ یکزبان متفق شدہ عرض کردند کہ حضرتا امروز دشمن قوی بادشاہ غشوم

بر سر اقتدار است و در پی آزار است خود را در مهلکه انداختن و عیال و اطفال را بدستِ دشمن دادن خوب نیست چار ناچار حضرتِ ایشاں در شہر ٹکھڑ آمدند ٹکھڑ نام قریہ ایست بر کنارۂ دریائے سندھ جانب جنوبی از شہر حیدر آباد بمسافت ہفت کروہ) دراں قریہ سید میران محمد شاہ و الہ بخش شاہ زمینداران شہر ٹکھڑ و دیگر سادات متعلوی جاہہائے خود خالی کردہ برائے سکونت حضرتِ ایشاں دادند. و مدۃ العمر خیلے جان نثاری ہا و اخلاص و محبت ہائے مافوق البیان بروئے کار آوردند. در تعظیم و توقیر صاحبزادگان بلکہ خادمانِ درگاہ دقیقہ از دقائق فرو نمی گذاشتند و تقریباً دہ سال حضرتِ ایشاں در قریہ ٹکھڑ گذرانیدند و دریں ایام حضرتِ ایشان یک اوطاق کلاں برائے مہمانان خود بر کنارۂ جوئے "جون واہ" طیار کردند و در جنب آں یک مسجدے پختہ تعمیر کردند. و نماز پنج وقتہ در مسجد خود ادا می کردند. الا روزِ جمعہ کہ بمسجد جامع سادات ٹکھڑ والہ می رفتند و نماز جمعہ دراںجا میخواندند. درظرف ایں سنوات عشرہ (موافق سنین ہجرت) ٹکھڑ شریف مرجع خلائق و ملجائے عالم گردید. از اطراف و اکناف سندھ ہر گونہ مخلوق از خواص و عوام و فقرا و امرا و مشائخ و علما قطع منازل و مراحل کردہ جوق در جوق می آمدند و از چشمۂ فیوض و برکات ایشاں مستفید و سیراب شدہ می رفتند. و خود ہم بر دعوت مخلصاں بسواریِ اسپاں و شتراں دُور دُور تا اقصائے حدود سندھ بسفر می رفتند. از جانب شمال تا جیکب آباد و سیوی و بھاگ ناڑی سفر ایشاں می شد و از جانب جنوبی تا کھارہ کنارۂ سمندر و از جانب شرقی از ملک نارہ تا ریگستان تھر می رفتند. فتوحات از ہر گونہ روی آورد بعضی مریداں زمین ہائے زرعی می دادند. و بعضی مال و مواشی و بعضی تمام اموال و املاک و اثاث البیت خود را ہبہ یا وصیت می کردند. چنانچہ در ایام سکونت ٹکھڑ شریف چوں تقریبِ شادی کتخدائی فرزندِ ایشاں عموی صاحب حضرت آغا محمد حسین پیش آمد دعوت ولیمہ عام دادند و بسیار مردماں آمدند. مبلغ بیست ہزار روپیہ کلدار بطریق نثار حسب

عرف این دیار جمع شدند حضرتِ ایشاں آں را تقسیم کردہ ہفت ہفت ہزار ہر دو
پسران خود را دادند و یک ہزار دامادِ خود حضرت عبدالقدوس صاحب را و یک ہزار ایں
فقیر را کہ دراں ایام از نبیرہ ہا فقط من پیدا شدہ بودم دادند۔ و دو ہزار اہلیہ خود جدۂ ما را
دادہ باقی دہ ہزار برای سفر عربستان پیشِ خود نگاہ داشتند۔ دریں ہمہ مدت متمادی
حضرتِ ایشاں آرزوئے معاودت بملکِ خراسان از دل نکشیدند و سکونتِ سندھ
مستقلاً اختیار نہ نمودند مگر از جہتِ مانع مذکور راہ رفتن بخراسان نمی شد عارضی طور عمر خود
را در سندھ گذرانیدند تا کہ پیکِ اجل در رسید وہمیں جا جانِ شیریں بجان آفریں سپردند
لاراد لقضائه ولا معقب لحکمه یا ابن آدم ترید وارید ولا یکون الا مارید۔
دو سہ سال پیش از رحلتِ ایشاں بر قریہ ٹکھڑ خوفِ غرقابی پیدا شد دریائے سندھ
رخ بایں جانب قریہ گردانید۔ و ساحل جنوبی را از بیخ برکندہ در قعر خود می انداخت ساکنینِ
قریہ تہیہ کوچیدن کردند وہر کس بناحیہ کہ مقتضائی وقت وحال او باشد رفتن گرفتند
میر غلام علی خاں تالپر امیر کبیر ساکن شہر ٹنڈہ غلام علی کہ مرید صادق العقیدہ و مخلص
جاں نثار حضرتِ ایشاں بود استدعا نمود کہ در ٹنڈہ سائیں داد قریب ٹنڈہ محمد خاں
بر کنار نہر گونی من باغہا و زمینہا دارم مکانی پُرفضا و خوش ہوا است وہم از خطرۂ دریا دور و
بزراعت و بساتین معمور اگر حضرتِ ایشاں از ٹکھڑ انتقال کردہ درانجا سکونت اختیار فرمایند
ہر آئینہ سعادت و خوش قسمتی با خواہد بود. ہر وقت کہ مایان بحیدر آباد می رویم رفت و آمد
ما بر ہمیں راہ می شود گاہ بیگاہ از سعادتِ قدمبوسی مشرف شدہ باشیم و قطعہ زمین برای اقامت
وسکونت اہل وعیال من نذرانہ درگاہ می کنم. حضرتِ ایشاں معروضِ او را بمعرضِ قبول
رسانیدند و حضرتِ قبلہ گاہی را برائے تعمیر مکان در ٹنڈہ سائیں داد مامور فرمودند چنانچہ
حضرت ایشاں کار تعمیر در دستِ گرفتند اولا یک احاطۂ دیوار عالم پناہ از گل ولائی
در احاطہ چہار جریب بنا کردند و اندرونِ آں مکان حویلی کلاں کہ تا الآن موجود و خانہ

ام العیال است تعمیر کردند چوں ایں مکان تعمیر یافت بقضای آں جل وعلی شانہ حضرت کلاں در ٹکھڑ وفات یافتند گورستان ٹکھڑ نزدیک دریا در خوف غرقابی بود پس مشورۂ مخلصین واہل شوری بریں قرار گرفت کہ دفن حضرت ایشاں در دامن کوہ گنجہ کہ جانب شمالی از ٹکھڑ بمسافت یک کردہ واقع است کردہ شود تا بعد ازیں تمام مردمان گرد و نواحی اموات خود را در انجا بردہ گورستان عام سازند و بمرور دہور از خوف وخطرۂ دریا وغیرہ محفوظ ومصئون مانند الحاصل کہ جنازۂ حضرت ایشاں در انجا بردہ گنجینۂ اسرار وعلوم را در دامن کوہ گنجہ دفن کردند و بعد ازاں مردم اطراف واکناف اموات خود را در انجا دفن کردن آغاز نمودند وامروز در عرصۂ پنجاہ سال گورستانی عظیم در حوالی مزار شریف آباد شدہ وتمام عزیزان وقریبان را در انجا سپرد خاک نمودہ میشود ؎

در وحشت مرگ بیم تنہائی نیست   یاران عزیز آں طرف بیشتر اند

بعد ازاں سلسلۂ تعزیت وفاتحہ خوانی وخیر وخیرات شروع شد وہمدریں ایام حضرت قبلہ گاہی برای آسایش زائرین ووار دین کار تعمیر مقبرہ شروع کردند مگر حسب وصیت قبلہ گاہ خود تعمیر قبہ برسر قبر اوشاں نکردند فقط چار دیواری مربع بطول وعرض دہ گز از خشت ہائے پختہ بنا کردند وسقف آں بر سر استونہائے ساج قائم کردہ برائے زائرین سایہ ساختند لیکن محاذی قبر شریف در سقف روزنی کشادہ داشتند تا مانع باران وحائل آسمان نباشد وبرای مقبرۂ دیگر پسماندگان احاطۂ وسیع گرداگرد آں از دیوار پختہ گردانیدند واندرون آں دو کوٹی ہا برای رہایش مجاورین وزائرین تعمیر نمودند و بعد از چند سال در احاطۂ مذکور مسجدی ودر جنب آں دو حجرہا نیز بنا کردند کما ھو الموجود الآن وتاریخ تعمیر آں جناب سید حاجی اسد اللہ شاہ ٹکھڑائی کہ بر لوح کاشی نوشتہ بر دروازۂ آں نصب کردہ اند چنیں گفتہ ؎

بنا شد مسجدے زیبا لہ الحمد   بیا جنات عدن را بکن سیر

چو شد آغاز و انجامش بخوبی — قد اسالش بگو اتمام بالخیر

چوں ازیں کارہا فارغ شدند و ختمۂ سالیانہ حضرت قبلہ گاہ خود بجا آوردند و تمام مخلصین و اعزہ و احباب آمدند و رفتند بعد ازاں حضرت قبلہ گاہی حسب عزم سابق از ٹھٹھ ہجرت کردہ مع تمام عیال و اطفال خود بہ ٹنڈہ سائیں داد در سرائے خود کہ سابق طیار شدہ بود نشستند و بعد ازاں در ٹنڈہ مسجد و اوطاق و کوٹی ہائی نوکران و مکتب وغیرہ تعمیر کردہ دیگر احاطۂ بیرونی و دیوار قلعہ بر تمام آبادی و تعمیرات در طول و عرض ہشت جریب گردانیدند کہ تا ایں دم پیشِ نظر ناظرین مشہود و موجود است و مسکن اہل البیت و ماوای غربا و مساکین و زائرین است و مملو از خانہ ہائے اولاد و احفاد آیں است سرگذشت آبا و اجداد و کیفیتِ قیام ما در ٹنڈہ سائیں داد۔

والبقاء لِلّٰہِ وحدہ سبحانہ و تعالیٰ ۱۲

در منقبت حضرتِ ایشاں شاعرانِ آں وقت بزبان فارسی و عربی بسیاری از قصائد مدحیہ و مراسلاتِ منظومہ گفتہ اند در انیس المریدین بعضی نوشتہ شدہ اند از انجملہ منظومۂ آخوند یار محمد متعلوی کہ در سلاست و روانی مانند آب حیات است و خوشتر از شیرۂ نبات دریں جا ذکر کردہ میشود صاف گوئی و سادہ لوحیِ او قابل داد است و لائق مبارکباد ہزاراں نازک خیالی و بلند پروازی را برایں چنیں خوش بیانی و شیریں زبانی قربان باید کرد

اے صبا گر ببوی مکہ روی	از تو بر من ہزار احسان است
آں دیارے کہ ہر خس و خارش	بہتر از یاسمین و ریحان است
در ہمانجاست پیر و مرشدِ من	نام نامیش عبد رحمان است
ہست آل امام ربانی	آنکہ سرتاج اہل عرفان است
مسکنش حسب قسمت است آنجا	وطن اصلیش خراسان است
کعبۂ عارفان راہ خدا	قبلۂ جملۂ اہل ایقان است

مقتدائے گروہِ مقبولاں — پیشوائے جمیع شیخان است
بر سپہرِ کرامت و عرفاں — ماہِ تابان و مہرِ رخشان است
غمزدہ بہر جملہ غمزدگاں — چارہ فرمای مستمندان است
صاحبِ فضل و جود و فیض و عطا — ذی حیا و شرافت و شان است
چوں رسی در جنابِ اقدس او — ادبے کن ادا کہ شایان است
بازخواں بر سرش سلام از من — کہ ہمیں رسمِ اہلِ ایمان است
بعد ازاں گو بصد خشوع و خضوع — کہ غلامِ تو بس پریشان است
بارہا گرچہ بر تو گفت و نوشت — در حقش از تو از چہ نسیان است
حسبِ ارشادِ تو وظیفۂ او — حسبنا اللہ ز نصِ قرآن است
تا مگر او کشائشے یابد، — در شب و روز سبحہ گردان است
لیک از بختِ نامساعدِ خویش — اشکِ حسرت ز چشم ریزاں است
در غمِ رزق و دردِ بے شغلی — سینہ اش چاک و دیدہ گریان است
چہ گنہ رفت زاں گدا کہ شہا — ہمہ تن غرق بحرِ حرمان است
کرمے گر کنی دگر نہ کنی — بر سرش منت فراوان است
بہرِ حق در حقش بخواہ از حق — زانکہ او کارساز و منان است
در دعا دست بر خدا بردار — کو تعالیٰ رحیم و رحمان است
سیدا سرورا برائے خدا — مددی کن کہ وقتِ احسان است

حضرتِ ایشاں (خواجہ عبدالرحمٰن) در عمرِ خود چہار زوجات گرفتہ بودند، و از ہمہ اولاد پیدا شدہ و در حیاتِ ایشاں و در خوردی فوت شدہ، الا از زوجہ اخیرہ کہ جدۂ مایاں بود و عنقریب ذکرِ آں می آید دو فرزند و یک دختر خلف گذاشتند فرزندِ اکبر قبلہ گاہی حضرت محمد حسن و فرزند دوم عموی صاحب حضرت

محمد حسین تولد اوشاں در سنہ ۱۲۸۸ھ شدہ یعنی دہ سال از حضرت قبلہ گاہی در عمر خورد بودند در علومِ عقلیہ و نقلیہ صاحبِ کمال بودند از خدمتِ والد شریف خود و دیگر فضلاہائے وقت علوم مروجہ خواندہ بودند از کارہائے زمانہ فارغ البال و مطالعۂ کتب روز و شب اشتغال داشتند در ہمہ علوم و فنون خصوصاً علم ادب و علمِ تاریخ وسعتِ معلومات و یدِ طولے داشتند، در شعرگوئی و لغات فارسی و عربی و قواعد ہر دو زبان بے نظیر و ماہر بودند مجلس ایشاں با وقار و تمکین بود بغیر توجہ و التفاتِ اوشاں کسے را جرأت چون و چرا نمی شد، مگر مباحثِ علمی و گفتگوی کتابی را بسیار دوست داشتند از اں خفہ و ملول نمی شدند و با ہر کسے سلسلہ جنبانی سوال و جواب می کردند و از اں خوش می شدند، یک کلیات مطبوعہ مشتمل بر غزلیات و قصائد و تاریخہا و رباعیات و دیگر صنائع و بدائع شعریہ دارند کہ از اں کمال بلاغت و براعت ایشاں ظاہر می شود۔ افسوس کہ دریں ایام در ماہِ صفر ۱۳۶۸ھ بعمر ہشتاد سال ازیں دار فانی بسرائے جاودانی رحلت نمودند رحمہ سبحانہ و تعالے و جنازۂ اوشاں را بمقبرۂ حضرت کلاں در کوہ گنجہ آوردند۔

حضرت عموی صاحب در عمر خود چہار زوجات یکے بعد دیگرے گرفتند و کثیر الاولاد بودند و ہمہ ازواج و اولاد در زندگانیِ اوشاں فوت شدند فقط یک صبیۂ صلبیہ کہ بصاحبزادہ غلام مرتضیٰ فرزند حجۃ اللہ فرزند حضرت ضیا احمد صاحب ملیر والہ منسوب است زندہ است و دیگر اولاد از فرزندِ خود مرحوم و مغفور آغا محمد اسمٰعیل جان کہ در حیاتِ ایشاں وفات کرد چند نفر خلف گذاشتہ اند مرحوم آغا محمد اسماعیل ابن العم فقیر فرزندِ ایشاں در سنہ ۱۳۰۷ھ ۴۔ رمضان دڑکھر پیدا شدہ بودہ۔ شخصے صالحے و دیندار صاحب اخلاق حمیدہ و اوصاف سعیدہ بود با ایں فقیر خیلے محبت و الفت و مہربانی ہا داشت۔ در فارسی دانی و شعرگوئی

فائق واز عربی واقف بود۔ در شعر "روشن" تخلص می کرد مرحوم در ۱۳۶۱ھ در شہر کراچی در حیاتِ والدِ خود انتقال نمود، جنازہ اش را در ریل گاڑی برداشتہ بکوہ گنجہ در مقبرۂ جدّ مرحوم آوردہ سپردِ خاک کردند۔ مرحوم سہ پسر وچہار دختر خلف گذاشتند فرزند کلانش محمد اسحاق جان صاحب اخلاق جمیلہ وفرزند دومش ابراہیم جان صاحب علم وفہم وفرزندِ سومش برخوردار عبدالمجید تاہنوز صغیر السن است محمد اسحاق جان وابراہیم جان ہر دو صاحبِ عیال واطفال اند وہر سہ برادر خواہر زادگان ایں فقیر می شوند چراکہ مرحوم اسماعیل جان ہم برادرزادہ وہم داماد حضرت قبلہ گاہی بود۔

دخترِ حضرت کلاں یعنی عمۂ فقیر خواہر عینی حضرت قبلہ گاہی والدۂ آغا عبدالسلام جان کہ تولدِ او در شہر قندھار ۱۲۸۰ھ شدہ است ودو سال در عمر حضرت قبلہ گاہی خوردتر است از نساء صالحات وقانتات صابرہ وشاکرہ صاحبہ حلم وتحمل وعفاف وکفاف خدمتگار اہل وعیال وعبادت گذار پروردگار است تعالیٰ وتقدس تاہنوز کہ عمر شریفش بہشتاد وہشت سال رسیدہ سہ ماہ متواتر رجب وشعبان ورمضان وستۂ شوّال روزہ می دارد واگفتہ می شود کہ حالا سن پیری وضعیفی شمار سیدہ است ایں قدر تکلیف روزہا نکنید، می گویند در خوردی در عربستان آغای کلاں یعنی برادر خود قبلہ گاہ فقیر کتابے میخواند ودراں فضائل ایں سہ ماہ نوشتہ بود از آن زمان تا الآں ایں ہر سہ ماہ روزہ داشتن شروع کردہ ام وبعد از آں گاہی نگذاشتہ ام۔

منسوبہ بحضرت حاجی عبدالقدوس معروف بشیریں جان ابن حضرت حبیب اللہ ابن حضرت عظیم اللہ ابن حضرت امین اللہ ابن حضرت خواجہ شاہ صفی اللہ صاحب کابلی قدس سرہٗ) شدہ اند۔ حضرت شیریں جان آغا ہم خواہر زادۂ حضرت کلاں وہم دامادِ حضرتِ ایشاں وہم خلیفۂ ماذون ومجاز حضرت اوشاں بودند۔ در طفلی والدِ اوشاں بغربت در شہر بمبئی فوت شدند پس خالوئے اوشاں حضرت کلاں او

عمۂ فقیر خواہر حضرت قبلہ گاہی

حضرت عبدالقدوس معروف بشیریں جان

را در آغوشِ تربیتِ خود گرفتند و چوں اولادِ خود پرورش دادند و چوں کلاں شد
دخترِ خود بی بی مشار الیہا را باو تزویج کردند بسیار محبوب و مرغوب خالوئے خود
حضرت کلاں بودند حضرتِ ایشاں در حقش می فرمودند شیریں جان چنانچہ نامش
شیریں است خود ہم شیریں است و خودش ہم خیلی شیوۂ اخلاص و محبت و اعتقاد
بخالوی خود و مرشدِ خود حضرت کلاں میداشت۔

حضرتِ قبلہ گاہی ذکرِ خیرِ او در "انساب الانجاب" بایں الفاظ فرمودہ اند۔
(حضرت میاں عبد القدوس مشہور بحضرت شیریں جان صاحب ایں حضرت
عمہ زادہ مؤلف کتاب عفی عنہ بودند، در حدود ۱۲۷۰ھ در شہر قندھار متولد شدند از
ایام طفولیت تا سنِ شباب تربیت صوری و معنوی از حضرت قبلہ و کعبۂ مؤلف یافتہ
بودند و بانواع کمالات فائز شدہ بودند و سلوک و خاندان مجددیہ بترتیب از حضرت
قبلۂ ما کہ خال ایشاں بودند باخر رسانیدہ بودند و مجاز شدہ بودند در حیات حضرت
مرشد خود صاحب ارشاد بودند در زہد و تقوی و فہم و فراست یگانۂ روزگار بودند از
فرطِ اشفاق کہ حضرت قبلۂ ما بروی داشتند وے را بشرفِ دامادی خود قبول فرمودہ
بودند و انواع بشارت در حق اوشاں بر زبانِ مبارک می آوردند، بعمر شصت و دو (۶۲)
سالگی در شہر ٹنڈہ محمد خاں ضلع حیدر آباد سندھ تاریخ چہارم ماہِ محرم شبِ جمعہ
انتقال فرمودند اِنَّا لِلّٰہِ وَ اِنَّا اِلَیْہِ رَاجِعُوْنَ - انتہی) مریدانِ ایشاں در ملک لس بیلہ
بسیار اند چونکہ ایشاں از اولاد حضرت خواجہ صفی اللہ بودند لہذا مریدان و خلفائے
حضرت موصوف چوں مخدومان ننگر ٹھٹھ و نظامانیاں دہ باوشاں تعلق و ارادت
مندی بسیار دارند۔

والدۂ شریفۂ ایشاں کہ خواہر حضرت کلاں جد ایں فقیر بود خیلے عالمہ و عارفہ و عابدہ
صاحبۂ فیض و برکت بود تمام عمر با برادرِ خود حضرت کلاں جد ایں فقیر بسر بردند و از ادعیہ

نہ شدند چرا کہ شوہر اوشاں خواجہ حبیب اللہ والد شیریں جان بعد از تزویج بسفر رفت وباز نیامد و در عین جوانی در حیاتِ والدِ خود حضرت عظیم اللہ در بمبئی انتقال کرد و از عجائب اتفاقات آنکہ بی بی صاحبہ اہلیہ شاں چوں بسفر حج ہمراہِ برادر خود حضرت کلاں بعربستان رفت دیگراں ہمہ در مکہ بودند کہ ایں بی بی ہمراہِ فرزندِ خود شیریں جان بہندوستان روانہ شد و چوں بہ بمبئی رسیدند قضارا بی بی صاحبہ بیمار شد و ہم دراںجا فوت کرد و در جنبِ شوہر خود حبیب اللہ جائے گرفت، بلے ؎

دو چیز آدمی را ستانند بزور یکے آب و دانہ دوم خاکِ گور

حضرتِ ایشاں خسرایں فقیر می شوند و فرزندم غلام علی جان نواسۂ او و لد بنت اوشاں است کہ آں مرحومہ نیز در سفر عربستان ہمراہ ایں فقیر بحج رفتہ بود و بعد از حج براہ مدینہ در جدہ وفات نمود در غرۂ محرم ۱۳۵۸ھ و در قبرستان شرقی شہر کہ بیرونِ فصیل محاذی باب مکہ است مدفون شدہ است۔

حضرتِ ایشاں سوائے بنات سہ فرزند خلف گذاشتند، آغا عبد السلام جان کہ فرزند اکبر و قائم مقام والدِ خود است تولدِ اوشاں در قریہ ٹکہر ۱۳۰۷ھ ۱۲ محرم شدہ است اوشاں پنج فرزند دارند، کلاں اوشاں برخوردار غلام احمد جان بفضائل علمی و کمالات صوری موصوف است و خواہرزادۂ ایں فقیر می شود، و از اتفاقاتِ عجیبہ آنکہ احمد جان خواہرزادۂ من است و پدرِ او خواہرزادۂ پدرِ من، و جدِ او خواہرزادۂ جدِ من یعنی یعنی ایں رشتۂ قرابت تا سہ پشت مسلسل آمدہ است و از بطن اہلیۂ دیگر کہ آں ہم خواہر من است و بعد از وفات ہمشیرۂ اولی ایں ہمشیرہ را بنکاح آوردہ است چہار پسر دارند: غلام قیوم و حبیب اللہ ہر دو برخورداراں سعادت مند حافظِ قرآن ہستند سوم فرزندِ ایشاں برخوردار صفی اللہ چہارم برخوردار غلام محمد است کہ مادرزاد گنگ و کر پیدا شدہ است، سلمہم سبحانہ و تعالیٰ۔

فرزندِ دوم حضرت شیریں جان عمر جان بود کہ مادر زاد صم و بکم پیدا شدہ بود و بسیار صاحبِ فہم و فراست بود، حضرت قبلہ گاہی اورا در حضرات شکارپوری شادی کنانیدند بیچارہ در عین جوانی انتقال نمود و دو فرزند صغیر السن عبد الطیف و عبد الجبار خلف گذاشتہ است۔

فرزندِ سوم حضرت شیریں جان عبد الغفار جان است، تولدِ او در ٹنڈہ محمد خاں ۱۳۲۱ھ شدہ است، از علوم درسیہ تحصیل یافتہ است و ایں ہم داماد حضرت قبلہ گاہی است قدس سرہٗ چہار فرزند دارد: عبد الباقی و امین اللہ و عظیم اللہ و محمد انور سلمہم ربہم

حضرتِ ایشاں یعنی خواجہ عبد الرحمٰن ولد الشیخ الکامل العارف الواصل صاحب الطریقۃ والحقیقۃ والشریعۃ قدوۃ السالکین و زبدۃ العارفین ثانی مجدّد و خواجہ محمد معصوم حضرت شاہ عبد القیوم قدس سرہ المکتوم بودند۔

حضرت قبلہ گاہی قدس سرہٗ ذکرِ خیر حضرتِ ایشاں مختصراً "درّ انساب الانجاب" چنیں آوردہ اند کہ (حضرت حاجی شاہ عبد القیوم فرزندِ نختتیں و مسند نشین حضرات آبا و اجداد کرام بودند۔ بشارت تولدِ ایشاں و تعیینِ نامش بطریق الہام از بی بی صاحبہ قدس سرہا بوالدِ شریفش ہم در بلخ رسیدہ بود۔ در حدود سنہ ۱۲۲۰ھ ہزار و دوصد و بست حضرتِ ایشاں در قندھار تولد شدہ اند تحصیل علوم ظاہری از اجلّہ علمائے وقت ہم در قندھار نمودند و تربیت باطن و سلوک طریقت از حضرت والد ماجد خود یافتہ اند تبتل و انقطاع و توکل و اتباع شیوۂ مرضیۂ ایشاں بود بر طبعش صفت جلالیت غالب۔ سوانح عمری و ملفوظات مبارکش و کراماتش آخوند امید علی سندھی ہالائی[۵]

۵ مرحوم آخوند امید علی ولد حاجی عبد اللہ ولد حافظ نور محمد قریشی عقیلی ساکن قریہ ہالہ کندی ضلع حیدرآباد سندھ از قبیلۂ آخوندان سانوٹی مرید و مخلص حضرت صاحب قندھار والہ بود کاتب خوشخط و شاعر خوش خیال و شیریں مقال بود لساکتابہائے ضخیمہ چوں مکتوباتِ مجددی و مکتوبات معصومی و عمدۃ المقامات و غیر ذلک بدستخط ایشاں در کتب خانہ موجود اند در سنہ ۱۳ ہجری یازدہم ماہ رجب شیرازۂ حیاتش از ہم بگسست و در مقبرۂ مخدوم لاخیال بودلہ در ہالہ مدفون شد و ہیچ اولادے خلف نگذاشت

در کتابے علیحدہ مسمی بقدسیاتِ قیومیہ تبفصیل و اشباع نوشتہ است احوالِ سرِّیل التفش
ازاں کتاب باید جست کہ ایں کتاب گنجایش آں ندارد)

فقیر می گوید آں کتاب شائع و چھاپ نشدہ است نادراً بعضی نسخہ ہای قلمی
نزد بعض مخلصین سندھی یافتہ می شوند، بنا براں خواستم کہ قدری معتد بہ از رسالہ
مذکورہ انتخاب نمودہ دریں جا بنویسم وفقط بر ذکر بعض ملفوظات قدسیہ و ارشاداتِ
عالیہ اکتفا کردہ از نقل دیگر تصرفات و خوارقِ عادات کہ مؤلف مذکور بچشم خود دیدہ یا از
دیگر خلفا و اصحاب شنیدہ عمداً پہلو تہی نمودم چراکہ خوارق و کرامات مخصوص بصاحب
آں است و فائدہ ملفوظات و ارشادات عام و نفع آں متعدی۔ و ایں ہم بدانند کہ
مشرب و مذاق آبا و اجدادِ ما عملاً و اعتقاداً یکی است بلکہ تمام مشائخ ایں سلسلہ علیہ
از حضرتِ صدیق اکبر تا حضرتِ مجدد و از حضرتِ مجدد تا والدِ مرحومی قبلہ گاہ ما ہمہ
را اوصاف و اخلاق و شیوہ و طریقہ بعینہ ہماں است کہ دیگری راست و چراکہ
ہمہ از یک چشمۂ فیض یاب و از یک منہل سیراب شدہ اند بقول حضرتِ ایشاں
"صاحب ترجمہ" (ہمہ میوۂ یک درخت و انگورِ یک خوشہ اند اگر ہمہ را بفشری یک
شربت حاصل شود) پس ہر چہ خواص و مزایای یکی مذکور شود آں را بعینہ فضیلت و
خاصیت دیگری بدانند و کلمات و قدسیات ایں حضرت صاحب ترجمہ را کہ آخوند
اُمید علی در رسالۂ خود مفصلاً نوشتہ است آں را ہمہ از اوصافِ جمیلہ و شیوۂ مرضیہ
حضرت قبلہ گاہِ ما و جدِّ ما و اجدادِ ما تصور نمایند۔ قال الشیخ المرحوم اُمید علی
الھالائی فی کتابہ المذکور بعد الحمد والصلوٰۃ والقصائد المدحیۃ
والمناجات ووجہ التالیف والتصنیف

قدسیہ در اکثر اوقات ایں الفاظ حضرت ایشاں می فرمودند رَبِّ
اغْفِرْلِیْ وَارْحَمْنِیْ و نیز ؎

ای کریم و ای رحیم سرمدی — باز برہاں بندگاں را از بدی

ونیز این رباعی ؎

دردمندانِ گنہ را روز و شب — شربتی بہتر ز استغفار نیست

آرزومندانِ وصلِ یار را — جادہ غیر از نالہای زار نیست

ونیز فرد

تو خفتہ و وقت از میاں رفت — برخیز زجا کہ کارواں رفت

قدسیہ: حضرت ایشاں می فرمودند ترك الهوی وملازمة المولی سلوک کلیہ است

قدسیہ: حضرت ایشاں قدس سرہ می فرمودند، اولیاء اللہ تعالیٰ ہمہ یک خوشہ انگور اند اگر ہمہ را بفشری یک شربتی پیدا شود۔

قدسیہ: حضرت ایشاں می فرمودند آنچہ کسی بفقیر آشنائی می کند یا فتوح می دہد از خدامی دانیم واز آمدن ونہ آمدن ودادن ونہ دادن کسی رنج و راضی نمی شویم

قدسیہ: روزی فقیر عرض کرد کہ حضرتا از سفر دریا بخیر تشریف فرما شدید شدائد دریا بسیار است حضرت ایشاں فرمود: الحمد للہ بخیر رسیدیم امّا دنیا تمامی دریا است۔ فرد:

ہیچ گوشہ بی دد و بی دام نیست — جز بخلوت گاہِ خود آرام نیست

قدسیہ: فقیری در حضور آں قیوم زماں قدس سرہ وظائفِ مقررۂ خود بنا بر اجازہ گرفتن نوشتہ حاضر آورد۔ تمامی وظائف را دیدہ حضرت ایشاں فرمودند شما اوقاتِ خود را بقید کردہ، دین آسان را دشوار کردن نباید، کہ آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرمودہ است بُعثت بالدین الحنفیة السمحة پس آنچہ باید شغل بمتابعت سنت باید، خود ہم بعض اصحاب کرام علیہم الرضوان را وظائفہا فرمودہ اند و حضرت عروۃ الوثقی خواجہ امام محمد معصوم قدس سرہ نیز اندکی موجبِ سنت بعضی

اصحاب خود را داده اند- بر انسان حق نفس ہم لازم شغلی ہمچناں باید کرد کہ مواظبت آں تواند چہ در بیماری چہ در سفر و چہ در غیر آن و ایں ہمہ الفاظ مانند قالب اند جانِ آں معنی است پس ہر چہ سعی باید در معنی باید چنانچہ ازاں ملکۂ قلب حاصل آید کہ بنفی ہم منتفی نگردد۔

قدسیگہ: فقیری از حضرتِ ایشاں پرسید کہ تحرک قلبی حاصل نمی گردد فرمودند بابا تحرک چیست ذکر آن است کہ بجز یادِ حق تعالیٰ جل وعلا نہ آرا مدد رپے تحرک نباید بود۔

قدسیگہ: روزی فقیری کتابے از کتب وحدت تصحیح میکرد حضرت ایشاں پرسیدند کہ چیزے می فہمید گفتند جائیکہ نمی فہمیم از حافظ عبدالباقی می پرسیم فرمودند بیچارہ عبدالباقی ازیں زباں مرغاں چہ داند فرد

تو چہ دانی زبانِ مرغاں را　　کہ ندیدی دمے سلیماں را

قدسیگہ: روزی فقیرے منتخب بخاری شریف نوشتہ پیش آں غوث الزماں قدس سرہٗ آورد کشادند ایں حدیث شریف بر آمد ھٰذا جبل احد یحبنا و نحبہٗ حضرت ایشاں فرمودند کہ معنای ایں حدیث بسیار شرحہا کردہ اند و فقیر ایں معنی پسند دارد کہ حب جماد نسبت با آنحضرت صلے اللہ تعالیٰ علیہ وسلم چہ مناسبت دارد مگر از آنکہ اُحُدُ و اَحَدُ تجنیس خطی است چونکہ ......

کمال باذات احدیت است لاجرم حب خود را باآں نسبت دادند۔

قدسیگہ: حضرت ایشاں می فرمودند طالب خدا باید بود طالبِ حال طالب صنم است۔

قدسیگہ: حضرت ایشاں می فرمودند ہمیشہ عبادات و طاعات خود را متہم دارند ہر چہ کردہ ایم سزاوارِ قبولیت نیست۔

قدسیگہ: حضرت ایشاں می فرمودند ہر چہ بتوانید در محبت بکوشید اگر چہ از محبت ما مسکیناں ہیچ نمی شود۔

قد سیکہ: حضرت ایشاں می فرمودند ہر کسی کہ دعویٰ طلب خدا و محبت او تعالیٰ خواہد کرد بانواع انواع امراض ظاہری مبتلا خواہد شد اگرچہ ما داری[۵۱] دعویٰ کاذب بعشق کند برا و اقسام بلا نازل خواہد شد۔

قد سیکہ: روزی کسے از حضرتِ ایشاں پرسید کہ از حرارت چہ طور است فرمود الحمد للہ تعالیٰ تخفیف حاصل است اما دنیا دار ابتلا است مر اولیاء اللہ تعالیٰ را و ما لائق امتحان نیستیم۔

قد سیکہ: فقیرے سوال کرد کہ ذکر قلبی جاری نمی شود چہ طور کنم حضرت ایشاں فرمودند وقوف قلبی باید چنانچہ گرداگرد قلب خطی کشد و متوجہ گردد کہ خطرۂ غیر داخل نشود و خانہ از غیر پردازد .... دوست طلبیدن حاجت نیست۔

قد سیکہ: فقیرے سوال کرد کہ خطرات غیر از خاطرم منتفی نمی شوند مجاز اہل نساد ارم حضرت ایشاں فرمودند کہ قاطع اینہا مانند رابطۂ صورت شیخ ہیچ چیز نیست رابطۂ صورت فقیر نمایند کہ ہمہ مطالب صوری و معنوی ازاں حاصل شوند۔

قد سیکہ: روزے بزیارت مخدوم عثمان[۵۲] متعاوی علیہ الرحمہ تشریف آوردند فرمودند آنچہ از نشستن بسیار بر مزارات دیگر محسوس می شود۔ ایں جا باندک قیام محسوس شد شاید کہ نتیجہ تورّع و تقوای اوست

قد سیکہ: روزی مردمان تعریف حضرت مخدوم[۵۳] ساہٹر علیہ الرحمہ در حضور ایشاں می کردند، حضرت ایشاں فرمودند ما او را می شناسیم و بطرف ما رقعۂ دعوت نوشتہ

قد سیکہ روزے خلیفہ احسان شاہ در حضور حضرت عرض داشت کہ دریں مکتوبات

---

۵۱ ما داری دار بمعنائے مثل و مانند مستعمل می شود یعنی مثل ما و مانند ما ۱۲

۵۲ مخدوم عثمان متعلوی عالم متبحر و متقی کامل بود در ۱۳۱۹ وفات کردہ از اولادش مخدوم ابوبکر شخصی صالح و متدین درین زمان بقید حیات است۔

۵۳ مخدوم ساہٹر بسین مہملہ و ہائے ہوز و رائے ہندی نام یکے از اولیائے متقدمین از قوم نجار است مزار ایشاں در قریۂ ٹنڈو پور بمسافت دو منزل از شہر حیدرآباد سندھ بسمت شمالی مشہور و معروف است ۱۲

شریف می آرند کہ فقیر را خیال ماسوی ہیچ در دل اثر نکند و کسے را کہ تارموی آرزو و محبتِ دنیا باقی است فقیر نیست ما فقیراں خلفاے حضرات کرامیم بسیار ذوق و حال داریم اما فکر زن و بچہ از دل نرفتہ۔ حضرتِ ایشاں فرمودند چونکہ حالِ خود گفتی فقیر ہم شمۂ از حالِ خود بیان می نماید کہ خیالات ماسوی از زن و بچہ مانند مگساں از روئے می گذرند دل را ہیچ اثر نے۔

قد سبّٰہ: روزے مرحوم عبدالکریم حیدر آبادی عرض کرد کہ حضرتا آنچہ نذر می آید تمامی را بتصرف اینجائی می آرند، ہنوز سفر حرمین شریفین در پیش است و حرمہاے شریف و حضرت صاحبزادہ ہا از وطن آمدہ اند بسیار خرچ می باید ہیچ باقی نمی مانند کنند حضرت ایشاں فرمودند کہ روزے کہ از وطن ہجرت کردہ ایم توکل تمام بر خداوند تعالی جل وعلا داریم ہر روز نو رزقِ نو خواہد داد و ما ہر روز خواہیم خورد۔

قد سبّٰہ: روزے فقیرے گفت بعضی طالب علماں از مراقبہ منع می کنند کہ از مراقبہ چہ حاصل است، حضرت ایشاں فرمودند غرض طالب طلب مولیٰ است جل شانہٗ نہ حصول ذوق ولذت ذکر باید نمود لذت دہد یا ندہد چرا کہ خدائے تعالے واحد است مانندِ حاکمانِ دنیا متعدد نیست کہ از یکجا گذاشتہ دیگر جا رود بہر طور مراقبہ باید کرد در پے تحرک و ذوق نباید بود۔

قد سبّٰہ: شخصی از علمائے ظاہر مسئلہ وحدت وجود و وحدتِ شہود از ایشاں پرسید و بر ارباب وحدت وجود شبہات و ایرادات آورد حضرتِ ایشاں فرمودند کہ میانجی این معنیٰ وجدانی است تا نچشی نیابی عنین از لذت چہ دریابد۔

قد سبّٰہ: حضرتِ ایشاں بشوق تمام اکثر این فرد مثنوی شریف تکرار می کردند۔ فرد

لنگ و لوک خفتہ شکل و بی ادب ۔۔۔ سوی او میغژ و او را می طلب

قد سبّٰہ: حضرتِ ایشاں روزے مراسلہ ہا بجانب حضرات صاحبزادہ رشادت آماد ہا

ہر یکی انسان عین مجددی وقیومی اَبقاهُم اللہ تعالیٰ واوصلهم الی غایۃ مُتَمنیاتھم ودَامَ اِرشادھم سوی دارالارشاد قندھار شریف می نوشتند و می نویسانیدند در عین نوشتن قلم از دست مبارک باز داشتند و گریستند و می فرمودند، مثنوی

در غم ما روزہا بیگاہ شد	روزہا با سوزہا ہمراہ شد
روزہا گر رفت گو رو باک نیست	تو بماں ای آنکہ چون تو پاک نیست

قدسیّہ: بشی محمد یوسف برادر عبدالکریم از حضرت ایشاں پرسید کہ در سندھ از ولایت بعضی کساں می آیند و خود را سادات می نامند حق تعظیم آں بچہ نوع است فرمودند کہ چونکہ نام آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم در میان آمد تعظیم او فرض شد اگر آں شخص سید نباشد تعظیم نامِ شریف ادا شد و اگر خود حقیقۃً باشد تعظیم بجا شد

قدسیّہ: امیرے از امرائے سندھ در باب استخلاصِ خود از قیدِ فرنگ و حصول حکومت بنا بر دعا و مدد طلبی در حضورِ حضرتِ ایشاں عریضہ فرستادہ بود در جواب او چیزے نوشتند ملا عبدالکریم پرسید کہ چہ نوشتند و نشان مدہند۔ فرمودند کہ آنہا بسیار چیزہا نوشتہ اند فقیر ہمیں قدر نوشتہ است کہ اگر ازیں مذہب مخالف باز آیند و مذہبِ اہل سنت و جماعت اختیار کنند فقیر ضامنِ حکومت شما ست

قدسیّہ: در حضورِ حضرتِ ایشاں روزے لطف علی برادر مہر علی عرض کرد کہ خطرات و وساوس بنوعی استیلا کردہ اند کہ از دستِ آنہا عاجزم۔ او را در خلوت طلبیدند فرمودند کہ چہ نوع خطرات اند عرض کرد کہ بر زبان آوردن نمی توانم باز فرمودند کہ البتہ از آں پشیمان می شوی یا نہ۔ عرض کرد کہ بلے باز متوجہ شدند و فرمودند کہ بابا ایں عین ایمان تست۔

قدسیّہ: حضرتِ ایشاں قدس سرہٗ در کشتی سوار بودند سید احسان شاہ عرض

کرد کہ چوں بچری کودک از دار الارشاد قندھار شریف در سندھ آمد مامریدان دست و پائے او می بوسیدیم ملای گفت چہ شد خران ہم بقندھار می روند حضرت ایشاں فرمودند عجب سخت ملای بے معنی بود اگر مخدوم[51] صاحب حیات می بود چہ طور قدر او می شناخت کہ ہندوئی از کابل آمدہ دعوی کرد کہ من مودی خانقاہ حضرت قیوم جہانم قدس سرہٗ چہ اقسام اقسام خدمتگاری بجا آوردند حتے کہ دستینہ طلائی صبیہ شریفہ خود کشیدہ بدختر او دادند فرد

بلے ایں نرخ را یعقوب داند زلیخای خریداری تواند

ایں بیچارہ بچری ہم زیارت خرقہ شریفہ آنحضرت صلے اللہ تعالی علیہ وسلم و مزارات حضرات کرام کردہ است

قدسیہ: حضرت تقی الدین خیر الراشدین حضرت[52] خواجہ عبد الرحمن وارث مسند قیومی دام رشدہ می فرمودند کہ ستر ستر مقبول مشرب عالی بودہ اما بمقتضاے واما بنعمۃ ربک فحدث اظہار ایں سر نمودند کہ بمنصب غوثیت ممتاز فرمودند دیگرہا بشکر ایں موہبت عظمی و نعمت کبری طعامہا و ہدیہ ہا ایثار فقرا کردہ اند امامی باید کہ بشکر ایں نعمت عظیم جان فدا باید کرد۔ حضرت ایشاں می فرمودند کہ بہ شش سال بعد ازاں وصال عریاں یافتند۔

قدسیہ: روزے شخصے برائے داخل شدن در طریقہ عالیہ عرض کرد فرمودند کہ قدتر زندہ محمد خاں داخل طریقہ علیہ شود۔ آں شخص گفت کہ ایں قدر مسافت است در انجا رسیدن نتوانم۔ حضرت ایشاں فرمودند کہ ایں چہار گردہ چہ قدر راہ است مردم برائے دخول طریقہ صدہا گردہ می آیند۔

---

[51] یعنی مخدوم ابراہیم صاحب ٹڈی والہ رحمۃ اللہ تعالے علیہ
[52] یعنی جدّ ما حضرت صاحب ٹکھڑ والہ علیہ الرحمہ

قدسیہ: روزی حضرت ایشاں بر دعوت ملائی تشریف فرمودہ بودند ہندوئی آنجا آمدہ بحضرت دعوت کرد و سخن ہائے عشق آمیز و حکایات دل آویز در میان آوردہ قدرے شیرینی نذر آوردہ بعد رفتن او حضرت فرمودند کہ اگر حق سبقت دعوت ملائی بود دعوت ایں ہندو قبول می کردیم کہ مخفی مسلمان است۔

قدسیہ: روزی کہ حضرت ایشاں از دعوت مریدان سیکھات متوجہ شدند بنوعی ارادہ داشتند کہ برابر متعلوی خواہم رفت در اثنائے راہ مردم اٹریچہ مشرف قدمبوسی شدہ دعوت کردند بالتجائے تمام حضرت ایشاں قبول فرمودند و بمنزل آنہا آمدند و فرمودند: عرفت ربی بفسخ العزائم ایں الفاظ حدیث ہم پیغمبر مودند یا ابن ادم ترید وارید ولا یکون الا ما ارید۔

قدسیہ: حضرت ایشاں قدس سرہٗ بہ میرزا بندہ علی می فرمودند کہ اگر کسے حدیث شریف مطالعہ بکند تا مشکوٰۃ شریف و اگر کتاب اشعار سلوک تا مثنوی شریف و اگر اذکار تا مکاتیب شریف و اگر وظیفہ می خواند تا ختمہ حضرات کرام قدس اللہ تعالےٰ اسرارہم۔

قدسیہ: روزے سید حیدر شاہ پسر اسماعیل شاہ دعوت بحضرت ایشاں کرد پسر خود را فرستاد تا حضرت را بخانہ برد چوں ہماں روز قدرے ملالت طبع ہم داشتند و گرمی نیز بجد می بود مریداں گفتند کہ گرمی و عارضہ مانع مسافت است حضرت ایشاں فرمودند اینکہ سید زادہ الیست نسبت عالی با آنحضرت صلے اللہ تعالےٰ علیہ وسلم دارد اگر کہتری دعوت نماید اجابت آں بمتابعت سنت لازم آید۔

قدسیہ: روزے محمد علی بھٹی کہ یکے از خادمگان و جہت منداں ایشاں بود در حضور حضرت ایشاں عرض کرد کہ از عداوت کساں بجان آمدہ ام فرمودند در حق ایشاں بہر طور دعائے خیر اختیار نمایند کہ دریں باب مثل دعا ہیچ علاج

نیست و بفقیر بعد از ارتحال حضرت قبلہ گاہ قدس اللہ تعالےٰ سرہ بعضی کسان خصومت داشتند در حق آنہا دعا اختیار کردیم آخر چناں دوست شدند کہ درین سفر بوقت رخصت چناں گریہ می کردند گویا کہ از یک یک جان جدا می شود مسلماناں را خصومت اصلاً روا نیست و فقیر در وظیفہ سیفی الفاظ اللھم شتت شملھم وفرق جمعھم بر اعدائے دین حمل می نماید۔ والا اہل دل را با اہل اسلام چہ عداوت و این وظیفہ ازیں سبب ورد گردیدیم کہ مصنف آں بشارت است کہ ہر کسیکہ ایں وظیفہ تو بخواند عاقبت او محمود خواہد شد۔

قدسیہ: روزے جامع ایں قدسیات و لمعات الانوار منتخب بخاری شریف نوشتہ در حضور حضرت ایشاں آوردہ و بر نام رسول اللہ صلے اللہ تعالےٰ علیہ وسلم صلوٰۃ فقط باشارت صلعم نوشتہ بود چوں حضرت مطالعہ می فرمودند جائیکہ صلوٰۃ باشارہ دیدند فرمودند کہ بابا بنام آنحضرت صلے اللہ تعالےٰ علیہ وسلم صلوٰۃ تمام باید نوشت نہ اشارہ چرا کہ شخصی عادت داشت کہ بنام آنحضرت صلے اللہ تعالےٰ علیہ وسلم صلوٰۃ باشارہ می نوشت شبی آنحضرت صلے اللہ تعالےٰ علیہ وسلم را بخواب دید کہ می فرمایند کہ در دیگر سخنہا دست تو درماندہ نمی شود۔ بنام من صلوٰۃ نوشتن درماندہ می شوی۔ ہنوز آں شخص از خواب بیدار نشدہ بود کہ سر انگشتانش از ہم جدا شدند پس بمجرد شنیدن ناقل لرزہ و التجا آورد کہ از ما سبق پشیمان شدم دعا فرمایند کہ حق تعالےٰ آنچہ گذشتہ بہ بخشند متوجہ شدہ فرمودند کہ حق تعالےٰ خطاہائے شما عفو خواہد فرمود۔ آئندہ ہشیاری باید کرد۔

قدسیہ: روزے شخصے از حضرت ایشاں پرسید کہ حق تعالےٰ جل شانہ در دنیا اجتماع بین الاختین ممنوع فرمودہ است، اگر کسے بعد از مرگ یک زن دیگر خواہرش نکاح کند حق تعالےٰ در جنت ہر دو زناں باو خواہد داد پس در دنیا چرا

حرام باشد حضرت ایشاں قدس سرہٗ فرمودند دریں مسئلہ سہ جواب است اول آنکہ
اوضاع دنیوی بغیر توحید باوضاع اُخرویہ مشابہ نیست چنانچہ در آخرت اوانی ذہب
وفضہ وسواری مرجال راحلال باشد و در دنیا ہمہ حرام باشند دیگر آنکہ حرمت
بین الاختین در دنیا للعین نیست کہ ایں نشاءٔ تنگ است بنا یش بر رشک است
بلکہ از سبب علاقہ قطع رحم بدرجۂ اقصیٰ ممنوع است کہ میان دو خواہران کہ محل محبت
است ابناغی شود و در آخرت رشک نیست کہ نشاء فراخ است بلکہ جمع بین الاختین
باعث ازدیادِ قرب ومحبت خواہد شد سوم آنکہ بیانہا دارد اگر کنیم مستمع می خواہد

قد سیّہ: روزے شخصے پرسید از حضرتِ ایشاں قدس سرہٗ ذکر جہر
افضل است یا سر حضرت ایشاں فرمودند کہ ذکر افضل است خواہ جہر باشد یا سر
باقی مشائخ در افضلیت نعرہ ہا زدہ اند بعضی جہر را افضل گویند بعضی سر را برایں نقل
فرمودند کہ حضرت عزیزان خواجہ علی رامیتنی کہ از پیرانِ ماست ذکر جہری فرمودند و
نان بے تکلف می خوردند وحضرت رکن الدین خواجہ علاء الدولہ سمنانی ذکر سر
می فرمودند و نان با تکلف می خوردند۔ روزے شیخ علاء الدولہ بخدمت
شیخ علی رامیتنی مکتوبے نوشت کہ ما ذکر سر می کنیم و نان با تکلف می خورانیم و شما
ذکر جہر و نان بے تکلف مع ہذا خلق از شما راضی تر اند کہ از ما سبب آں چیست
حضرت خواجہ علی رامیتنی در جواب نوشت کہ سر شما و جہر ما برابر است چرا کہ معلوم
ہر کسی است کہ ذاکر آید و نان باتکلف شما ہر کہ میخورد زیر بار می رود و زیر بار ممنون
چہ طور باشد و نان بے تکلف ما ہر کسے از شفقت میخورد ما را از زیر بار احسان
خود میفرمایند لاجرم ممنون می روند۔ باز نقل فرمودند کہ احادیث و آثار نبوی
صلے اللہ تعالےٰ علیہ وسلم در افضلیت سر بسیار وارد اند حتیٰ کہ امام مہدی موعود
علیٰ نبینا وعلیہ السلام بر روش حضرات نقشبندیہ قدس اللہ تعالےٰ اسرارہم

تلقین خواہد فرمود باقی غرض بذکر است بہر طورے کہ باشد وفقیر کہ بعضی مستر شدان خود را بذکر جہر امر میکند بسبب آنکہ ہر دمے کہ می آید شاید کہ آخریں دم باشد لہذا بفحوائے لقنوا موتاکم بلا الہ الا اللہ مامور میشود۔

قدسیہ: روزے قاضی احمد از حضرت ایشاں پرسید کہ لطیفہ نفسی داخل لطائف ہست یا نہ؟ حضرت ایشاں قدس سرہٗ فرمودند کہ داخل لطائف ہست کسے کہ نفس را داخل لطائف نگوید از نارسائی اوست باقی ایں قدر ہست کہ حضرت خواجہ امام محمد معصوم قدس سرہٗ و سائر حضرات رضی اللہ تعالےٰ عنہم لطیفۂ نفس را از کمال قوت توجہ خود در ضمن لطائف اربعۂ عالم خلق کہ چہار عنصر اند فنا میکنانیدند و شغل علیحدہ برای او مقرر نفرمودہ اند الا شیخ سید آدم بنوری کہ یکے از خلفائے حضرت امام ربانی مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہما شغل علیحدہ برائے نفسے مقرر نمودہ لطیفہ ششم گفتہ واگر کسے بمد نظر خباثت نفس شغل علیحدہ مقرر سازد مواخذہ نیست ما لقی ایمان حقیقی قبل از اطمینان نفس میسر نیست قال اللہ تعالیٰ یا ایتہا النفس المطمئنۃ ارجعی الی ربک راضیۃ مرضیۃ و خواجہ حافظ شیرازی فرمودہ ؎
آں تلخوش کہ صوفی ام الخبائثش خواند   اشہی لنا و احلی من قبلۃ العذاری

قاضی مذکور عرض کرد کہ بعضی کساں می پرسند کہ برائے ہر لطیفہ نور است برنگ علیحدہ نور لطیفہ نفسے چہ رنگ دارد فرمودند نور لطیفہ نفسے سیاہ است مانند سیاہی مردمک در دیدہ مدار قوت بینش چشم است۔

قدسیہ: روزے در مجلس حضرت ایشاں ذکر درس دادن مثنوی شریف درمیان آمد کہ ہندو میدہد پرسیدند کہ ہماں ہندو مسلمان نشد حاضراں گفتند نے فرمودند او بیچارہ از خوانانیدن و فہمانیدن مثنوی شریف چہ داند فقط الفاظ او فہمیدن ہم محال سبحان اللہ کہ او باوجود درس دادن

مسلمان نشد اما چہ عجب کہ حضور آں حضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کافراں را
ایمان نہ بخشید **فرد**

ہر کہ را ردی بہ بہبود نبود   دیدن روی نبی سود نبود

وصاحب مثنوی شریف اولیائے بود کہ بسا از کلامِ او صاحب فیض شدہ اند

قدسیہ: حضرت ایشاں قدس سرہ می فرمودند کہ بعد از ادائے نماز فجر رعایت مراقبہ از دیگر شغل مقدم باید نمود۔

قدسیہ: روزے فقیرے بعرض رسانید کہ در واقعہ دیدہ ام کہ حضرتِ ایشاں وجود مرا آتش دادند تمام خاکستر شدہ سوختم و باد خاکستر بدریا افگند و از دریا کفی پیدا شد و بر کوہ افتاد کہ از کوہ سیلہائے خون می چکند حضرت ایشاں اورا دلاسائے بسیار دادہ فرمودند کہ تو فقیرِ مائی دل قوی دار خالی نخواہی ماند و ایں اسرار الٰہی است جل شانہ و اورا سبق لطیفہ دوم عطا فرمودند۔

قدسیہ: روزی قاضی احمد از حضور حضرتِ ایشاں گریاں رخصت می شد حضرت ایشاں فرمودند کہ از تو ہم مثل ما داری ہیچ کوشش نمی شود والا چیزی بکنیم اما حق تعالےٰ عاقبت تو بالخیر خواہد فرمود۔

قدسیہ: روزے قاضی احمد از حضرت ایشاں پرسید طریقۂ فیض یکے از حضرت ابابکر صدیق و دیگر از حضرت امیر علی رضی اللہ تعالےٰ عنہما جاری است و از دو یاران دیگر چرا جاری نیست حضرتِ ایشاں قدس سرہٗ فرمودند کہ معنای طریقت در زمانہ صحابہ کرام دادن بیعت بود آں بیعت اول بحضرت صدیق اکبر باز بحضرتِ فاروق باز بحضرتِ عثمان و باز بحضرت علی رضی اللہ تعالیٰ عنہم رسیدہ و طریقہ علویہ عین طریقہ حضرات ثلثہ می باشد مگر صدیقیہ کہ بوساطت حضرت سلمان فارسی بحضرت قاسم بن محمد بن ابی بکر صدیق و باز بجناب حضرت مجمع البحرین امام جعفر صادق رضی اللہ تعالےٰ عنہ

که حامل لوائے امانت آبائے کرام وناصب رایات صدیق اکبر است از وجود مسعود
شاں مثل آب جمنا وگنگا بتفاوت ظروف متفاوت آنچه به بایزید رضی اللہ تعالیٰ عنہ
رسید آں را نسبت صدیقیہ گویند و آنچه بسائر خلفائے جعفریہ رسید آنرا نسبت علویہ گویند
قدسیہ: روزی در منزل کهاره هندوئی برائے مطلبے آمده چهار آنه نذر گذرانید
برآب دم کرده دادند و فرمودند که ایں پول باز باو دهید قاضی احمد عرض کرد که آں
حضرت علیہ الصلوٰۃ والسلام هدیۂ کفار قبول کرده اند فرمودند که آنحضرت صلی اللہ
تعالیٰ علیہ وسلم قبول فرمودند برائے حکمت دعوت و ما ضعیف هستیم۔
قدسیہ روزی مرحوم حافظ عبد الباقی عرض کرد که اهل ممات هم مریدی شوند
فرمودند بلے در طریقه حضرات می شوند باز حافظ مذکور بکمال عجز و خاکساری عرض
کرد که والدین او را که داخل طریقه نبوده اند از راهِ شفقت بر تربت آنها قدم رنجه فرموده
داخل طریقه فرمایند حضرت ایشاں ساعتی خاموش شده فرمودند که شما هم مرید
حضرات هستید۔
قدسیہ: حضرت ایشاں قدس سره می فرمودند که امیر خسرو دهلوی که یکے از
منتسبان جهت حضرت سلطان الاولیا شیخ نظام الدین اند میخواست که بصحبت
حضرت شیخ المشائخ بو علی قلندر قدس سره مشرف گردد چونکه خدمت حضرت قلندر منجذب
القلوب بودند حضرت سلطان الاولیا امیر را رخصت نمی دادند آخر الامر شوق
امیر بسیار دیدند فرمودند که بملاحظهٔ صورت ما بخدمت اوشاں باید رفت چوں امیر خسرو
بخدمت حضرت قلندر مشرف شد فرمودند که اے خسرو شنیده ام که شعر میگوئی
چندے از غزلها از طبع زاد خود بخواں امیر غزل میخواند و خدمت حضرت قلندر
سر می جنبانید پس حضرت قلندر نیز یک غزلے هندی خواندن گرفت و امیر
می گریست فرمودند که می فهمی امیر گفت از بسکه نمی فهمم می گریم فرمودند که بدیں کسر طبعی

مطبوع رشدی۔

قد سیہ: روزی شخصی وظیفہ در باب کشایش رزق پرسید حضرت ایشاں قدس سرہ فرمودند کہ بعد پنج وقت نماز ایں وظیفہ بخوانید باز فرمودند کہ شارع علیہ الصلوٰۃ والسلام فضائل ظاہری بعضے اوراد بیان فرمودہ اند بسبب آنکہ مردم چنداں بفوائد اخروی و باطنی کوشش ندارند چیزے از فوائد دنیوی ہم بیان فرمودہ اند والا ہر وظیفہ برائے فائدہ آخرت و صفائی باطن است۔ مالبعضی کساں را وظیفہ بعد ہر وقت نماز مقرر می کنم ازیں جہۃ کہ در ضمن آں فرض الٰہی ہم قضا نشود و فوائد اخروی ہم حاصل گردد۔

قد سیہ: حضرت ایشاں فرمودہ اند ظہور ذاتِ حق تعالےٰ جل و علا در اخفا است ہر ذاتی کہ ظہور او باخفا است تفصیل او باخفاست آن ذات مدرک بادراک نیست و ہر ذاتی کہ تفصیل او بظہور است آں ذات را مدرک تواں کرد۔

قد سیہ: حضرت ایشاں روزی کتاب عوارفُ المعارف می خواندند و می فرمودند کہ چنانچہ نزد فقہا در کتب فقہ درمختار معتبر است در کتب تصوف این کتاب معتبر است۔

قد سیہ: حضرتِ ایشاں قدس سرہٗ روزے آبدستی می فرمودند ایں کمیں سگ آستان قیومی جامع قدسیات از تتمہ آب پائے مبارک غرفہ بدست گرفتہ نوشید حضرت ایشاں قدس سرہٗ فرمودند فقیر را تمام اخلاص در کار است در محبت باید کوشید۔

قد سیہ: حضرت ایشاں قدس سرہٗ می فرمودند۔ شعر

شیئان عجیبان هما ابرد من یخ شیخٌ یتصبّی وصبیٌ یتشیّخُ

قد سیہ: حضرت ایشاں قدس سرہٗ می فرمودند حالاتے بلند و مقاماتے ارجمند

پس عالی که بایں فقیر روے میداد ندہ۔ الحمد للہ کہ دراں ہیچگاہ تجاوز تار موی شریعت نشد۔

قدسیہ: محمد حسن نظامانی دعوتے کردہ بود حضرت ایشاں را جماعت کثیر بود نان چاشت تیکلف تمام کرد و در فکر طعام شام بود دریں اثنا احوالِ ضعف و مسکینی او از کسے معلوم خدمت حضرت شد و حافظ مرحوم عبد الباقی چوں داعی نیز حاضر بود فرمودند فَقُوْلُوْا لَا تَتَصَدَّقُوْا و باو فرمودند فقیر را محبت بکار است و با مثال ایں چنیں کارہا احتیاج نیست۔

قدسیہ: روزے از حضرتِ ایشاں قاضی صاحب میاں عبد الرحیم ساکن بلدہ ٹھٹھ کہ یکے از علمائے متبحر و فقہائے متورع و خاصہ جہت مند و مخلص با نسبت است و پرسید کہ اصل رابطہ صورتِ مرشد از احادیث ہست یا نہ خدمت قاضی صاحب می گفت آنچہ حضرتِ ایشاں بیانہا می فرمودند تمامی بیاد نماند و نہ طاقت بیان آں ایں زبان داشت مگر ایں قدر یاد آمد کہ حضرتِ ایشاں قدس سرہٗ فرمودند در شمائل نبوی علی صاحبہا الصلوٰۃ والسلام افضلہا و اکملہا آنچہ بیان حلیہ شریفہ علیہ الصلوٰۃ والسلام و دیگر احادیث مندرج است ہمہ ایمائے رابطہ ہست۔ چراکہ در ہمہ بیان صورت مبارک آنحضرت صلے اللہ تعالےٰ علیہ وسلم است۔ و نیز فرمودہ اند کہ در کلمۂ طیبہ نیز اشارہ ایں معنی است کہ جزو اخیر کلمہ محمد رسول اللہ صلے اللہ تعالےٰ علیہ وسلم است و آں مشتمل است بر اسم علم و اسم علم برائے احتضار صورت مشخصہ معینہ شخص است پس ایں کلمۂ طیبہ کہ مبنای ایمان بر او است دال بر رابطہ صورت شد۔

قدسیہ: حضرت ایشاں می فرمودند کہ در عالم ایجاد از جنس و انس و نبات و جماد و حیوانات و ہوام و طیور احدے مشتبہ و یک صورت نیستند ہر یکے سرشتی و خاصیتے علیحدہ دارد ایں ہمہ دلیل بر وسعت قدرت کاملۂ او تعالیٰ است جل و علا شانہ فَتَبَارَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِيْنَ۔

قدسیہ: حافظ محمد تقی نوہالائی برادر حافظ عبد اللطیف از حضرت ایشاں پرسید که مدتہا گذشت تحرک قلب پدید نیست حضرت ایشاں قدس سرہٗ فرمودند در پئے تحرک نباید افتاد طالب را در ابتدائے حال در ہر آن اگر ذوقی در قلب حاصل آید ہنوز از تحرک افضل می نماید و سعی دراں باید که شوق و ذوق در خود یابد۔

قدسیہ: شخصے برائے دعائے کارے التجا آورد حضرت ایشاں قدس سرہٗ می گریستند و می فرمودند ما خود بچندیں انواع احوجتر ہستیم و ما عاجزیم از دستِ ما عاجزاں چہ آید۔

قدسیہ: حضرت ایشاں قدس سرہٗ می فرمودند در محبت باید کوشید اگرچہ از محبت ما عاجزاں چیزے نبر آید۔

قدسیہ: روزی از کراچی تشریف می فرمودند، خلیفہ ابراہیم عرض کرد که حضرت مانندِ ما گنہ گاران که دست بدامن حضرت انداختہ ایم بروز قیامت چہ احوال ما یاں خواہد شد فرمودند که ہمراہ ما خواہند بود۔

ولیکن ہذا آخر ما اردنا انتخابہ من القدسیات۔

مرحوم آخوند امید علی ہالائی جامع قدسیات مذکورہ در آخر کتاب خود قصائد مدحیہ و مراثی منظومہ و تاریخہائے ارتحال بسیار آوردہ و از انجملہ ایں مادہ تاریخ که در مصرعہٗ مشہورہ بلغ العلیٰ بکمالہ تصور کردہٗ اوست و بے کم و کاست راست آمدہ کمال کردہ است و دادِ فصاحت و بلاغت دادہ۔

ظہر الہدیٰ بنوالہ ٭ رفع التقیٰ بخصالہ ٭ شرح الصدور بقالہ ٭ کشف الدجیٰ بجمالہ
کان سنین وصالہ ٭ بلغ العلیٰ بکمالہ

وجدّ فقیر حضرت خواجہ عبد الرحمن قدس سرہٗ سانحہٗ ارتحال قبلہ گاہ خود و کیفیت مرض الموت و تاریخ وصال حضرت اوشاں در مکتوبے مفصل نوشتہ از قندھار

بمریدان و مخلصان سندها ارسال فرموده اند و در فراق والد خود مرثیۂ منظومه و منثوره و مراسلۂ پرسوز و گداز نوشته ازین واقعه ہائله خبر داده اند و یاران را بصبر و سکون و رضا بقضا تلقین و ہدایت فرموده اند۔

چنانچہ صورت مکتوب گرامی این است

یا رجاء المنقطعین و یا انیس المستوحشین دُلّنا علیٰ عملٍ نکون من الصّابرین فی السّرّاء والضّرّاءِ وحین البأس ۔ ؎

کُلّ ابنِ انثیٰ وان طالت سلامته — یوماً علی آلۃ الحدباءِ محمولُ

؎ زور ناتوان خود بہجر یار چوں گریم — دلا خون شو کہ تا بر حال خود یک لحظہ خون گریم

بعد از اہدای تحف ادعیہ سنّیہ و امضائے صحف اسلمہ زاکیہ مسنونہ بر ضمیر منیر اخوان الصفا و خلان الوفا ہر یک سید میاں نور محمد شاہ و قاضی احمد و سید میران محمد شاہ و مہر علی و لطف علی و بقیہ محبان و مریدان آن ولا نیک روشن و ہویدا است کہ چوں بموجب فرمودۂ کل من علیہا فان محقق و مقرر است کہ ساکنان ربع مسکون و موطنان تلال و ہامون جملگی در صدد ارتحال و معرض زوال اند پس بر ہمگناں لازم و فرض عین است کہ دریں واقعہ جاں سوز و مصیبت دلگداز از جادۂ صبر و سکون منحرف نشوند چہ با حکم ازلی فغان و وا اسفاہ سودی نکند ؎

فلو کانت الدنیا تدوم باھلھا — لکان رسول اللہ فیھا مخلدا

صلّی اللہ تعالےٰ علیہ وسلم۔

ما ہو المرام آنکہ مدت دو ماہ کامل یا زیادہ می شود کہ دریں ولا مرض طاعون پیدا شد از کارخانہ قضائے مقدس الٰہی و تقدیر ازلی لم یزلی حکم چنیں بودہ کہ روز شنبہ تاریخ پنجم ماہ صفر قبیل المغرب جناب فیض مآب غوث زمان قبلہ دوران حضرت قبلہ گاہیم

قدس سرہٗ در مسجد با جماعۂ از محبان و دوستان صحیح و سالم نشستہ بودند۔ دریں اثنا
کسی از حاضران مجلس گفت کہ من از و با نمی ترسم حضرت ایشان قدس سرہٗ فرمودند کہ
سبحان اللہ و با منزلۂ تازیانہ است از جانب او تعالےٰ کہ مخلوق خود را بداں
ترسانیدہ از معاصی و نافرمانی باز می گرداند۔ پس عجب بے حیا بندہ باشد کہ
بخالق خود گوید کہ من از تو یا تہدیدات تو نمی ترسم و نیز فرمودند کہ یارب من بندہ
عاجزم از تو بسیار می ترسم۔ ساعتی سر فرو بردہ باز گفتند کہ من مرگ را بسیار
دوست دارم۔ رسولِ خدا صلے اللہ تعالےٰ علیہ وسلم فرمودہ است اَللّٰھُمَّ حَبِّبْ
الموت الی من یعلم ان محمدًا صلی اللہ تعالےٰ علیہ وسلم رسولک۔
و ترجمۂ ایں دعا را بزبانِ افغانی بیان نمودند کہ غرض از محبوبیت موت تہیۂ
اسباب محبوب است و فرمودند کہ من ایں دعا را بسیار میخوانم و چند بار تکرار
نمودند و بنمازِ شام ایستادند ہمیں کہ سہ رکعت گذاردند اندرون رفتہ سنت
را در انجا ادا فرمودند و حاضرین مجلس دریں سخن تعجب نمودند چونکہ ایں مستہام نجانۂ
رفت اوشاں از قدم جائے باز گشتہ بودند و اندک فرصتی بعد باز تقاضائے دیگر
شد چونکہ ازاں طرف رجوع نمودند۔ خندہ کناں فریاد کردند کہ "عبد الرحمٰن تو
کجائی کہ من میرم و تو نزد من نمی آئی" دانستم کہ شاید کہ نزول کہ سابق داشتند
شدت نمودہ است چونکہ بخدمت حاضر شدم معلوم کردم کہ ازاں مرض ہیچ اثرے
نبود ہر چند خواستم کہ استفسار حال نمایم جرأت نمی شد و بقیۂ عیال را نیز
طلب فرمودند و بخوشی تمام با ہر کس اختلاط فرمودند و از انجا کہ حق سبحانہ
و تعالےٰ وجود مبارک ایشاں را اخلاق محمدی عطا فرمودہ بود۔ با اطفال مطائبات
و اختلاط تمام می نمودند۔ دریں اثنا بایں دلفگار بعضے نصائح کہ موہم وداع بود
مہربانی فرمودند۔ ساعتی بعد حضرت اوشاں قدس سرہٗ آرام کردند و ہر کسے

بجائے خود رخصت شد۔ در اخیر شب باز حقیر را طلب فرمودند چونکہ احوال دگرگوں بنظر آمد عرض کردم کہ خیر باشد فرمودند کہ از اول شب تا بہ الحال ببیت دست نشستہ ام۔ الحاصل کہ تا بصبح قریب دہ دست دیگر نیز نشستند ؎

رمانی الدھر بالارزاء حتی — فوادی فی غشاءٍ من نبال

فکنت اذا اصابتنی سھام — تکسرت النصال علی النصال

وبعد ازاں در شبانہ روز قریب ہفت ہشت دست تقاضا می شد خلاصہ آنکہ روز دوم ہفتم ماہ یوم دوشنبہ وقت عصر بموجب الموت جسر یوصل الحبیب الی الحبیب جوہر پاک روح پرفتوح مقدسش از تنگنائی نشاء فانی پرواز نمودہ در جوار حضرت رؤف رحیم جل شانہٗ بالملاء اعلیٰ ہم آشیاں گشتہ وصل عربانی اختیار فرمودند اِنّا للّٰہِ وَاِنّا اِلَیہِ رَاجِعون، وکان امر اللہ قدرًا مقدورًا لاراد لقضائہ ولا معقب لحکمہ جل شانہ وعم نوالہ ضحوہٗ یوم ثلاث در جنب والد بزرگوار خود و جد امجد خود قدست اسرارہم مدفون گشتند ساق اللہ الیہ شآبیب رحمتہ اللھمّ اغفرہ وارحمہ واجعلہ من المحشورین فی زمرۃ الصالحین ولا تحرمنا اجرہ ولا تفتنا بعدہ ؎

صُبّت علیّ مصائب لو انھا — صُبّت علی الایّام صرن لیالیا

ایّام کاللیالی ولیالی کاللّواھی بہر دستور میگذرد۔ اگر اخویم غلام جان وارد آں ولا شدہ باشد اگر ازیں واقعہ ناخبر باشد پس ہمچناں بے خبر۔ پس روانہ کنند واگر خبر شدہ باشد ہم برشمایاں لازم کہ از حیدر آباد بیشتر نگذرد و بہر دستور پس بیاید۔ زیادہ چہ نویسم ؎

تغیرت البلاد ومن علیھا — ووجہ الارض مغبرّ قبیح

تغیّر کلّ ذی طعم ولون — وقلّ البشر والوجہ الصبیح

فیا أسفًا علی القیّوم ابی | رحیل قد تضمنه الضریح
تنحّی عن البلاد وساکنیها | فبطن الارض محضر ملیح
وصرنا خائضی همٍّ وحزنٍ | ونفسه من اذی الدنیا تریح
فنرجو رحمة الجواد ینزل | علیه ثمّ یغفره المدیح
ویبدله الکریم مزید فضلٍ | بدار الضیق فردوس فصیح
ویجعل روحه فی جوف طیر | یهزه من جنان العدن ریح
تفکرت فی تاریخه اذ نادی | فی اهل الغیب بالبشری صریح
دع التفجیع واسترجع فقد کا | ن فی لقاء الله مستریح

انس الله وحشته ورحم غربته وهو حسبنا ونعم الوکیل. دعاگوئے فقیر بجمیع محبان ابلاغ فرمایند والسلام علی من اتبع الهدی والتزم متابعة المصطفی صلی الله تعالی علیه وسلم. ٥

بجان و دل غلام خواجه معصوم
ز فضل الله باشد عبد قیوم

تاریخ ۷ جمادی الاول ۱۳۴۱ھ این خط مبارک بطریق تبرک و تحفه از آخوند نور احمد صاحب ولد آخوند مهر علی باین فقیر محمد حسن مجددی رسید.

بعد ازاں تاریخ ۱۷ جمادی الاول ۱۳۶۵ این مکتوب شریف را حضرت قبله گاهی قدس سره باین فقیر عنایت فرمودند و در مجموعهٔ دلائل الخیرات قلمی حضرت ایشاں نزد فقیر موجود است.

٥) این نشان مهر حضرت قندهاروالہ است که حضرت خواجه عبد الرحمن بعد از وفات اوشان برین خط زده اند و زیر آن نوشته اند که (مزین بمهر مبارک اوشان شد تا این دفعه آن محبان مشرف زیارت آن شوند) والسلام ۱۲

حضرتِ ایشان را سہ فرزند و دو دختر بودند،

فرزندِ اکبر حاملِ بارِ امانت و قائم مقام ایشان جدِ ما حضرت خواجہ عبدالرحمٰن قدس سرہٗ۔

فرزندِ دوم حضرت خواجہ عبید اللہ معروف بہ غلام جان تولد اوشان در ۱۲۴۶ھ در قندھار شدہ است و وفاتِ اوشان در مکہ مکرمہ بتاریخ نہم ذی قعدہ ۱۲۹۱ھ و در شبیکہ مدفون شدند۔ لہٰذا در اہل سندھ بحضرت مکہ والا مشہور شدہ اند صاحب فیض و برکت و در سلوک و طریقت کامل و مکمل بودند۔ مریدانِ سندھ اکثر از خدمتِ اوشان مرید شدہ اند توجہ قوی داشتند و سخنہائے کشف و کراماتِ اوشان دریں ملک مشہور و معروف اند۔ اوشان سہ فرزند خلف گذاشتند: آغا غلام دستگیر جان۔ و آغا صالح جان و آغا مقیم جان۔ مرحوم آغا دستگیر جان بعد از سفر حج در ۱۳۳۷ھ در ملکِ خود ازغستان انتقال کردند۔ و چہار فرزند شاں دریں وقت حیات اند۔ محمد ابراہیم جان آغا و آغا عبدالحکیم جان و غلام محی الدین۔ و عبدالعزیز و ایں ہر دو اخیر الذکر خواہرزادگان فقیر و نواسہ ہائے حضرت قبلہ گاہی ہستند۔ و کاکا صالح جان آغا فرزندِ دوم حضرت غلام جان حیات است وامروز معمر ترین حضرات است در قندھار دو فرزند دارند محمد عارف جان و محمد قاسم جان سلمہما۔

مرحوم مقیم جان فرزند سوم حضرت غلام جان از بطن بی بی سیدہ در عین جوانی در ۱۳۳۱ھ در قندھار فوت شدند دو فرزند گذاشتند محمد سلیم و محمد نعیم کہ ایں ہر دو ہم خواہرزادگانِ فقیر و نواسہ گان حضرت قبلہ گاہی می باشند۔

و فرزندِ سوم حضرت خواجہ عبدالقیوم عبدالحق نام داشت کہ در عین جوانی قبل از کتخدائی بغرقابی آب در رود ارغنداب شہید شدند ولا ولد رحلت کردند۔

اما دختران حضرت ایشاں یکے منسوب بحضرت حبیب اللہ ابن عظیم اللہ بود کہ
بیانِ آن مع ذکر اولادِ ایشاں عن قریب مذکور شد۔
و دیگر بی بی آنکہ در لوگر علاقہ کابل بہ برادر زادہ خود فدای محمد ولد حضرت غلام احمد
ولد حضرت شاہ فضل اللہ دادہ بودند و ذکر اولاد آں محترمہ عنقریب می آید۔

حضرت ایشاں یعنی خواجہ عبد القیوم ولد حقائق و معارف آگاہ عالم و عارف و
واقف اسرار لی مع اللہ حضرت خواجہ حاجی فضل اللہ قدس سرہٗ و طاب ثراہ صاحب
عمدة المقامات بودند و ایں کتاب بر فضل و کمال مؤلف خود و پایہ علمیت ظاہری
و انوار باطنی ایشاں گواہ است و در تعریف مصنف خود خود کافی و شافی است ؎

من چہ گویم وصف آں عالی جناب   نیست پیغمبر ولے دارد کتاب

ایں کتاب مبارک اول قلمی بود و در خانوادہ حضرات مجددیہ یک یک نسخہ
قلمی موجود بود تا کہ حضرت قبلہ گاہی قدس سرہٗ در ۱۳۵۵ھ بخرچ و اخراجات خود
در لاہور طبع کنانیدند و اشاعت آں عام کردند۔

حضرت ایشاں در ۱۳۳۸ھ در قندھار وفات یافتند و در قبرستان حضرت
جی صاحب بسمت شرقی قندھار در جنب والد خود حضرت شاہ غلام نبی آسودند۔ حضرت
ایشاں را سوای بنات پنج پسر بودند سہ ازانہا در صغر سن رحلت کردند باقی دو یکے
جد امایان حضرت شاہ عبد القیوم کہ مذکور شد دوم حضرت میاں غلام احمد
معروف بحضرت بابا صاحب کہ در محال لوگر قریہ پنڈ ضلع کابل سکونت داشتند چہار فرزند خلف گذاشتند۔
حضرت میاں فدای محمد میاں غلام محمد میاں عباد اللہ میاں امان اللہ۔
حضرت میاں فدای محمد صاحب فضائل و کمالات بودند بعد از وفات والد مکرم
خود در ۱۳۱۶ھ انتقال نمودند و ایں حضرت داماد عم خود شاہ عبد القیوم و در خانہ او خواہر جد
ایں فقیر بود و دو فرزند خلف خود گذاشتند عبد الغفور و فضل حلیم عبد الغفور بعمر سی و چہار

حضرت خواجہ فضل اللہ

سالگی در ۱۳۰۷ھ انتقال نمودند و سه فرزند خلف گذاشتند عبدالشکور و عبدالرب و عبدالعزیز۔

وحضرت فضل حلیم در ۱۲۶۷ھ تولد شدند، صاحب نسبت و فضیلت بودند در ۱۳۳۱ھ بعمر شصت و دو سال در لوکر وفات نمودند و در سندھ دوبار تشریف آورده بودند فقیر بشرف ملاقات شان رسیده است تسبیح ہزار دانہ در دست میداشتند خوش خلق و مجلس آرا و قوی البنیۃ بودند عمہ زادہ حضرت قبلہ گاہی و خواہر زادہ حضرت کلاں بود از فرزندان شان حضرت عبدالحق جان صاحب نسبت و صلاحیت موجود ہستند و در لوکر بر جائے آباد و اجداد خود بجادہ استقامت مقیم ہستند و اولادِ ذکور و اناث دارند سلمہم سبحانہ و تعالےٰ وابقاہم

مطلب کہ ایں حضرات لہوکر والہ با مایاں قرابت قریبہ دارند ہم از جانب مادر و ہم از جانب پدر و از حضرات مٹاری والہ و کراچی والہ نزدیک تر اند بمایاں۔

حضرت ایشاں یعنی شاہ فضل اللہ فرزند حضرت شاہ غلام نبی بودند۔

حضرت شاہ غلام نبی

ذکر فضائل و کمالات و کرامات والدِ خود شاہ غلام نبی را فرزند او شاں شاہ فضل اللہ در کتاب خود عمدۃ المقامات مفصل کردہ اند۔ دریں جا فقط بر ذکر اجازت نامہ والد او شاں حضرت شاہ غلام حسن اکتفا نمودہ می شود کہ صاحب عمدۃ المقامات در ذکر شاہ غلام حسن تحریر می نمایند (فرزند دوم ایشاں والد فقیر اند کہ حضرت شاہ غلام نبی نام دارند، والدہ ایشاں نیز از سادات کرام بودند بعد از بہرہ علوم ظاہری کسب کمالات باطنی از خدمت والد خود نمودہ اند و مجاز گردیدہ و نامہ ارشاد بدستخط مبارک برائے ایشاں نزد فقیر موجود است ایراد می شود

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم۔ والصلوٰۃ والسلام علیٰ رسولہ الکریم۔

معلوم جمیع طالبان راہ حق سبحانہ و تعالیٰ و جمیع مخلصان حضرات عالی شان غزنی و

کابل وکوہ دامان وقندھار وترکستان را بودہ باشد ازین جانب فقیر غلام حسن
سلام سنت الاسلام مطالعہ نمایند وخمس الاوقات باجماعۃ درویشان در حلقہ ہا و
اذکار ختم در دعاے سلامتی ایمان شمایان مخلصان مشغولیم۔ بعدہٗ آنکہ مخفی نماند
دریں وقت فرزندے ارشدے جامع الکمالات (چشتی میر غلام نبی کہ اجازت از چہار
طریقہ کہ مراد نقشبندیہ۔ وقادریہ وچشتیہ وسہروردیہ است بموجب امر
حضرات عالی شان رخصت ایں چہار طریقہ را دادہ شد ہر طالب را کہ ذوق طلب راہ
حق جل وعلا در طریقہ حضرات عالیہ نقشبندیہ وجمیع طریقہ ہا باشد مرید شوند کہ بہرہ خواہند
یافت وخوشنودی حضرات عالی شان خواہد شد ونجات دارین درین است از کمالات
حضرات ایشاں بشرط آنکہ بر سجادہ شریعت مستقیم وبرحب اولیاء اللہ ومرشدان طریقت
مستقیم وسرگرم باشند انشاء اللہ تعالےٰ بکمال مکمل خواہند رسید۔ وخدمت فرزندی
ارشدی جامع الکمالات میر غلام نبی را نیاز تمامی ایں جانب دادہ باشید کہ باعث
رضائے حضرات عالی شان ورضامندی ایں فقیر خواہد شد چرا کہ شما جمیع خلیفہ ہا ومریدہا
را بایشاں سپردہ شد۔ می باید کہ در خدمت ایشاں حاضر باشند واگر ہر کدام
روگرداں ایں خاندان حضرات شود خدا ورسول خدا وحضرات عالی شان ونیز ایں
فقیر از او نارضا باشد چرا کہ رضائے فرزندی رضائی فقیر است زیادہ چہ نوشتہ
شود۔ والسلام علی من اتبع الھدیٰ)

مخفی نماند کہ ایں خط ودیگر خطوط آبا واجداد جد ایں فقیر حضرت کلاں جمع کردہ
ہمہ را در یک وقایہ جلد بستہ داشتہ بودند وآں مجلد نزد عمومی صاحب حضرت آقا محمد
حسین جان موجود است وایں فقیر ایں خط شریف را درانجا دیدہ وزیارت آں کردہ است
حضرت ایشاں در ۱۲۲۶ھ در قندھار وفات کردند نزدیک قبرستان عم خود
حضرت شاہ غلام حسین معروف بحضرت جی صاحب قندھار کہ برکنارۂ نہر شاہ جوی

سمتِ مشرقی قندھار است در احاطۂ علیحدہ مدفون شدہ اند و در جنب ایشاں قبر فرزند ایشاں شاہ فضل اللہ و در جنب ایشاں قبر فرزندِ ایشاں شاہ عبدالقیوم است یزار و یتبرک ھم یک خانۂ مجاور درگاہ "جانان نامی" و پسرانش درون احاطہ موجود است و حضرت قبلہ گاہی بر سرِ مزار ایشاں لوح ہائے سنگ مرمر با نام و نشان ہر یک نصب کنانیدہ است۔

حضرت ایشاں را سوای بنات پنج پسر خلف شدند۔

حضرت حاجی فضل اللہ جد جدِ فقیر کہ مذکور شد۔ شاہ ضیاء الحق کہ ہر دو برادر عینی و فرزندان بی بی صاحبہ کلاں اند حضرت شمس الدین۔ میاں ولی محمد میاں محمد افضل حضرت شمس الدین متصف باوصاف کمال بودند سکونت در محال لوگر داشتند وانتقال ہم آنجا کردند اولادِ شاں در لوگر و اطراف کابل بسیار است و میاں ولی محمد صاحب را ہم اولاد در دہراوت از توابع شہر قندھار موجود است و میاں محمد افضل را یک پسر بود سلطان محمد کہ در جوانی رحلت کرد۔ واما حضرت شاہ ضیاء الحق فرزند شاہ غلام نبی صاحب فیض و برکت کثیر الاولاد و کثیر الارشاد بودند اوصاف حمیدۂ شاں از علم و عمل و فیض و ارشاد و کرامات و خوارق عادات مشہورِ عالم است کہ ایں رسالہ گنجایش آں ندارد سکونت در حدود کابل اختیار نمودہ بودند و در آخر از بعضے اشقیاء کوہستانی بضرب تفنگ شربت شہادت چشیدند و ازیں سبب بحضرت شہید شہرت یافتہ اند ایشاں بر اسپے سوار ٹوپی کابل بر دوش برائے مصالحت فریقین بقریہ می رفتند کہ فریق مخالف بر او شاں گولہ زد و از سینۂ مبارک درگذشت آں ٹوپی مبارک با نشان گلولہ نزد حضرات مٹاری والہ موجود است کہ برائے شفائے مریضاں باں تبرک می جویند۔

ایشاں سوائے بنات شش فرزند خلف گذاشتند: حضرت عبدالکریم عرف

میاں بادشاہ۔ حضرت عبدالرحیم عرف حضرت آغا صاحب مٹاری والہ حضرت
ضیاء مجدد عرف میانجی صاحب حضرت میاں عبدالحکیم حضرت میاں ضیاء معصوم
عرف میاں تبرک صاحب حضرت فضل معصوم عرف حضرت میاں جان۔

حضرت عبدالکریم صاحب کمال واکمال بودند در عین جوانی بعد از مراجعت سفر
حرمین شریفین در ۱۲۶۹ھ در دریائے شور بسبب شکست کشتی شربت شہادت چشیدند
دو فرزند رشید خلف گذاشتند میاں عبدالعزیز و میاں ابوالقاسم کہ ہر دو در
شہر کراچی سکونت داشتند حضرت میاں عبدالعزیز را سہ فرزند بود عبدالقادر
و ضیاء احمد و فضل حق۔ حضرت ضیاء احمد صاحب در قریہ بلیر از مضافات شہر
کراچی توطن اختیار نمودند و سرائے و مسجد و اوطاق ساختند در جود و سخا و سماحت
و مہمان نوازی و عزیز پروری یگانۂ آفاق بودند و در رشتۂ قرابت خسر این فقیر بودند
در سنہ ۱۳۴۵ در بلیر وفات نمودند اولاد و احفاد اوشان در بلیر موجود ہستند
سلمہم سبحانہ وتعالی

و حضرت ابوالقاسم را چہار فرزند محمد صادق محمد سعید محمد فاروق محمد اکرم
حضرت محمد فاروق را در کراچی اولاد موجود است، دختر این حضرت را حضرت
قبلہ گاہی در حبالۂ نکاح آوردہ بودند کہ در واقعہ زلزلہ با اولاد و اطفال خود شہید شدند

و حضرت عبدالرحیم صاحب فرزند دوم حضرت شہید در وقت خود مرجع انام و معتم
ترین حضرات بود و اوائل عمر در کابل و قندھار، و آخر در سندھ در شہر مٹاری توطن اختیار
کردند فیض و ارشاد شان در ملک سندھ و ریگستان شائع شد بتاریخ ۲۴ جمادی الاول و
۱۳۱۳ھ در مٹاری انتقال نمودند بر مرقد مبارکش قبہ عالیہ تعمیر نمودہ شدہ است این
فقیر در طفلی بشرف ملاقات شان رسیدہ بود چہرہ و محاسن خوب بیاد دارم۔
از ایشان ہشت پسر خلف شدند، کلاں ترین آنہا جناب حضرت آغا عبدالحلیم
صاحب عرف حاجی آغا صاحب حلم و حیا و جود و سخا خوش خلق و مہمان نواز و مسند آرائے

آباءِ کرام و مرجع انام بودند۔ در سنہ ۱۳۳۱ھ انتقال نمودند وہم در قبہ والدِ خود متصل قبر
اوشاں در پنجرہ سنگ مرمر جانب غربی مدفون شدہ اند۔

ایشاں شش فرزند خلف گذاشتند کلاں تر آنہا حضرت آغا غلام مجدد عُرف
پیرزادہ آغا ہم عالم و واعظ وہم حاجی و حافظ و مسند نشین آبائے کرام است در امور سیاسی
و خدمات ملّی قدم راسخ دارد صاحبِ جرأت و عالی ہمت است و وجود شریف شان دریں
زمانہ غنیمت۔ سلمہ سبحانہ وتعالیٰ۔

حضرت ایشاں یعنی میر غلام نبی ولد مقبول بارگاہ ذوالمنن حضرت شاہ غلام حسن است
خدمتِ ایشاں اولاً اخذ طریقہ از جدّ بزرگوار خود شاہ غلام محمد معصوم نمودند و بہ نسبت
ہائے خاصّہ شاں منور گردیدند۔ بعد ازاں باذنِ مبارک ایشاں رجوع بوالدِ خود شاہ
غلام محمد نمودند و بہ درجاتِ کمال و اکمال رسیدند و مجاز شدند و در حیاتِ والدِ خود
بارشاد مشغول شدہ عالمی از ایشاں اخذ طریقہ نمودند۔ آں قدر ارشاد اوشاں وسعت
پذیرفت کہ مرتبہ اول کہ بکابل آمدند روز اول شانزدہ ہزار کس داخل طریقہ شدند و بعد از آں
از کثرت خلائق حساب کردن بند کردند۔ مزاج مبارک ایشاں جلال آمیز بود کسے را
یارائے تکلم در حضورش نمی شد در سنہ ۱۲۰۴ھ در پشاور انتقال کردند و پہلوئے والد
شریفِ خود جائے گرفتند، از ایشاں ہفت پسر خلف شدند یکے میاں غلام اسمٰعیل
کہ جدِ مادری ایں فقیر می شود و اولادِ ایشاں در مضافاتِ قندھار در ارغنداب
و دہلہ و خاکریز بسیار است، دوئم حضرت شاہ غلام نبی جد مایاں کہ احوالش مذکور شد،
سوئم میاں مسجدی صاحب عمدہ می فرماید کہ ایشاں دریں وقت اکبرِ اعمام فقیر اند
و رعدود باجور بارشاد مشغول است و اولاد شاں در باجوڑ موجود است۔ چہارم میاں
ابوالحسن کثیر الاولاد والذریات ہستند اولاد شان در شب قدر از توابع پشاور وغیرہ

بسیار است پنجم حضرت
پنجم حضرت عبد الوہاب از اولادشان آگہی نشد پنجم حضرت میاں حاجی صاحب
حضرات میزانہ وسرویہ وغیرہ از اولاد ادمی باشند ششم حضرت میاں غازی صاحب
سکونت در محال لوری کہ ناحیہ الیست از نواحی قندھار می داشتند اولاد شاں دراں
جا موجود است وہم اولاد حضرت غلام رسول کہ نبیرۂ حضرت غازی صاحب بودند
در ملک سندھ در قریۂ بڈاپور توطن اختیار کردند اولاد اوشاں بعضے درہالا وبعضی
در ملک کچھ سکونت دارند۔

حضرت شاہ غلام محمد

حضرت ایشاں یعنی شاہ غلام حسن صاحب ولد حضرت شاہ **غلام محمد** ملقب
بقدوۃ الاولیا بودند خدمتِ ایشاں بعد تحصیل علوم ظاہری کسب کمالات باطنی
از والدِ خود معصوم باقی کردند بہ نسبت خاصہ ایشاں مشرف شدہ و بدرجات کمال
رسیدہ مجاز شدند و والدِ بزرگوارش درحیاتِ خود مسند مشیخت بایشاں تفویض
فرمودند و سائر فرزنداں و مریداں را بایشاں حوالہ نمودند آوردہ اند کہ در حلقہ صبح
وشام ایشاں زیادہ از دوازدہ ہزار مردم جمع می شدند، عادت شریف آں بود کہ
شش ماہ در لاہور و شش ماہ در پشاور اقامت می فرمودند و ہمہ عیالہا واقرباء
را با خود می بردند و می آوردند در رنگ اردوے شاہی مجمع خلائق می شد تمام عمر
بشغلِ احادیث بسر بردند و چندیں ہزار احادیث با اسناد یاد داشتند و در ۱۱۷۸ھ
شب عید الفطر وفات یافتند آوردہ اند کہ سہ روزہ رمضان باختتام حسب معمول
بجا آوردہ بعد از نماز تہجد خفتند وچوں صبح شد دیدند کہ طائر روح پاکش از قفس عنصری
پرواز نمودہ بود۔ مزار ایشاں بیرونِ شہر پشاور در باغ اسد خاں با مسجد و عمارت
تعمیر کردند و تا حال متصل چھاؤنی سرکاری موجود است
حضرت ایشاں را شش پسر خلف شدند اول شاہ غلام حسین معروف بحضرت جی

صاحب قندهار واله که مزار شریف اوشاں بیرونِ شهر قندهار بر دامان کنارهٔ شاه جوی سمت مشرقی شهر واقع است. دویم شاه غلام حسین جدّ مایاں که احوالش مذکور شد، سوم حضرت عبدالرحمٰن اولاد ایں حضرت در حدودِ پشاور و محال زمینداور و قریه بلندی از توابع قندهار موجود است. چهارم حضرت مهدی عالم فاضل و شاعر شیریں زباں بودند در شعر تخلص لطفی می کردند و دیوانے دارند تمام در مدح و نعت سرورِ کائنات علیه افضل الصلوات والتسلیمات، فرزندِ نرینه نداشتند و پنجم حضرت میاں خیرالدین ـ ششم حضرت میاں عبدالعزیز لاعلم باولادہم۔

حضرت ایشاں یعنی شاه غلام محمد فرزند امام الشریعت والطریقت بحر المعرفت والحقیقت قدوة العارفین اسوة الکاملین غوث الاحباب غلام محمد معصوم ملقب بقطب الاقطاب بودند۔ خدمتِ اوشاں در حیات جدِ بزرگوار خود تاج الاولیا محمد صبغة الله پیدا شده اند و بعد از تحصیل علوم ظاهری بکسب سلوک باطنی از خدمتِ جدّ بزرگوارِ خود مشغول شدند و باعلی درجه کمال واکمال رسیدند و بخلافتِ کلی سرفراز شدند عالمی از انوار ارشاد ایشاں منور گردید و بوجود ایشاں طریقه علیه را رواج کلی حاصل گردید و نسبت اجداد کبار خود را بطراوت و تازگی تمام بجلوه آوردند در زمانِ خود از سائر اولاد حضرت مجدد در ترویج و اشاعت طریقت ممتاز بودند۔ عمر ایشاں از حدود تسعین تجاوز نموده در ۱۲۱۶ھ پنجم ذی حجه وصال کردند و قبر مبارک ایشاں نزدیک گنبد خواجه محمد معصوم متصل قبر والد ایشاں ساختند و گنبدے خورد براں تعمیر کردند که تاحال موجود است۔ حضرتِ ایشاں سوای دختراں نه پسر خلف گذاشتند یکے حضرت غلام محمد جدّ مایاں که مذکور شد، دوم حضرت میاں غلام احمد که در محبت والد شریفِ خود فانی بودند و از اں محبت نتائج کلی یافتند. سوم حضرت میاں نورالدین

احوال شاه غلام محمد معصوم

چہارم حضرت میاں عبدالقدوس ایں ہر سہ حضرات اولاد داشتند و احوال اعقاب شاں معلوم نشد۔ پنجم حضرت میاں عزت اللہ صاحب فیض و کمال بودند در عمر شصت و سہ سال در کابل رحلت نمودند تیمور شاہ درانی بر مزار ایشاں مسجد و احاطہ و چاہ ترتیب دادہ اند اولادِ شاں در یار قند و بدخشاں و بخارا موجود است ششم حضرت غلام صادق اولاد ایں حضرت در سندھ حضرات شکارپوری ہستند مزار فرزند ایشاں حضرت غلام محی الدین متصل شہر حیدرآباد سندھ ہست یزار و یتبرک بہ و مزار نبیرۂ ایشاں حضرت نظام الدین در شکارپور معروف و مشہور است اولاد و اشاں در شکارپور و گرد و نواحیِ آں بسیار است ہفتم حضرت عبدالاحد ہشتم میاں بشیر اللہ احوال و اعقاب ایشاں معلوم نشد۔ نہم مجددِ وقت جنید زماں شاہ صفی اللہ بود ذکر مناقب و کرامات و کمالات آں مجدد وقت جدّ ما شاہ فضل اللہ در کتاب خود عمدۃ المقامات مفصلاً و مشبعاً کردہ است ایں رسالہ گنجایش آں ندارد۔ ع

حکایت بود بے پایاں بخاموشی ادا کردم

جدما شاہ فضل اللہ و جد بزرگوار حضرات مٹاری والہ شاہ ضیاء الحق ہر دو مرید و خلیفہ و مجاز حضرتِ ایشاں بودند و در ملکِ سندھ از خلفائے نامدار ایشاں مخدوم عبداللطیف مٹڑئی والہ و خلیفہ احمد خاں نظامانی و مخدوم عبدالواحد سیوستانی اند رحمہم اللہ تعالیٰ

حضرتِ ایشاں در سفر حج وقت رفتن در کشتی بر بندر حُدَیْدَہ از ملکِ یمن ۱۲۱۴ھ در ماہ ذی قعدہ وفات کردند و قبر ایشاں در حدیدہ مشہور و معروف است حضرت ایشاں کثیر الاولاد و الذُریّۃ بودند بطرف کابل و کوہستان اولاد شاں بسیار است و در سندھ نیز یک خانوادہ ٹنڈو محمد خاں والہ اولاد حضرت عبدالقدوس کہ دادا جدّ بابایاں حضرت کلاں بود موجود است و ذکر او شاں در ترجمۂ حضرت خواجہ

حضرت خواجہ غلام محمد

عبد الرحمن کردہ شد۔

والحمد للہ کہ از اولاد ایشان امروز فخر خاندان مجددیہ حضرت فضل عمر صاحب مشہور بشیر آغا وملقب بنور المشائخ در دار السلطنت کابل منور طریقت و رونق افزائے مسند آبا و اجداد کرام موجود ہستند دریں جز زمان وجود شریف ایشاں از مغتنمات عظیمہ است ترویج شریعت وحمایت شعائر اسلام کار ایشان است۔ تمام اقوام وافاغنہ وامرائے افغانستان حلقہ بگوش ارادت واطاعت ایشاں اند وبا ایں ہمہ عزت وجاہ ووجاہت حضرت ایشاں بغایت متواضع ولطیف المزاج وخوش طبع واقع شدہ اند۔ در اطعام طعام ومہماں نوازی وعزیز پروری ودستگیری درماندگان وشفاعت عاجزان وسفارش حاجت مندان ونفع خلائق وغیرت قومی وملی عدیل ونظیر خود ندارند۔ متع اللہ المسلمین بطول بقائہٖ۔

احوال حضرت بشیر آغا صاحب

وحضرت ایشاں یعنی شاہ غلام محمد ولد امام العارفین حضرت شیخ محمد اسمٰعیل بودند۔ خدمت ایشاں درحیات جد بزرگوار خود پیدا شدہ اند واز فیوض وبرکات اوشاں مستفیض شدہ وبعد از ارتحال اوشاں بوالد شریف خود رجوع نمودہ صاحب کمال و ارشاد گردیدند وعالم عالم از ہدایت وارشاد ایشاں بہرہ ور گردید صاحب علم وورع وتقویٰ بودند والد شریف ایشاں درحیات خود تمام مریدان ومجازان را حوالہ اوشاں فرمودہ بودند در سنہ ۱۱۳۶ھ در سرہند شریف انتقال نمودند۔

شاہ غلام محمد بن شیخ محمد اسمٰعیل

حضرت ایشاں را چہار پسر وپنج دختر بودند، یکے شیخ صبغۃ اللہ واوشاں را یک دختر بود کہ بحضرت غلام حسن بن غلام محمد جد مذکور بابایاں منسوب بود۔ دوم شیخ غلام محمد معصوم جد بابایاں کہ مذکور شد۔ سوم شیخ محمد اسحاق۔ چہارم شیخ عبد الرزاق ولاعقب لہما۔

خواجہ صبغۃ اللہ

حضرت ایشاں یعنی شیخ محمد اسماعیل ولد حضرت خواجہ صبغۃ اللہ قدس سرہٗ خدمت ایشاں سنہ ۱۰۳۲ھ درحیات جد شریف خود حضرت مجدد در سرہند شریف پیدا شدہ اند

اکبر فرزندان خواجہ محمد معصوم و اعظم بنائر حضرت مجدد و وارث نسبت خاصۂ ایشانند دور سنہ ۱۱۲۱ھ وفات یافتند و در قبۂ والد خود خواجہ محمد معصوم در جنب ایشاں مدفون شدند وچہار پسر خلف گذاشتند یکے شیخ ابوالقاسم لاولدلہ، دوم شیخ محمد اسمٰعیل جد مایاں کہ مذکور شد، سوم شیخ اہل اللہ، چہارم شیخ میر و ایں ہر دو حضرت را اولاد ذکور سوائے بنات نبود۔

وحضرت ایشاں یعنی خواجہ صبغۃ اللہ ولد حضرت محبوب سبحانی کاشف اسرار مکتوم خواجہ محمد معصوم ملقب بمجد الدین مشہور بعروۃ الوثقیٰ فرزند ثالث حضرت مجدد و قائم مقام ایشان است حضرت ایشاں را بر سائر فرزندان فضل می دادند و برادر معظم شان خواجہ محمد سعید باوجود کلاں سالے خود ایشاں را از خود ممتاز دانستہ منصب ارشاد بایشاں مسلم داشتند طریقۂ مجددیہ از برکت اوشاں عالمگیر شدو باقصائے عالم رسید بادشاہ وقت اورنگ زیب عالمگیر و دیگر سلاطین زماں داخل طریقت شدند تولد ایشاں در شہر شوال سنہ ۱۰۰۷ھ و وصال مبارک ایشاں در شہر ربیع الاول سنہ ۱۰۷۹ھ روداده از قبر حضرت مجدد علحدہ در باغ فتحی دفن کردہ شدند و خواہر اورنگ زیب "روشن آرا بیگم" قبۂ عالیہ وسیعہ بران تعمیر نمودند کہ تا اکنون موجود است۔ ایشاں شش پسر خلف گذاشتند حضرت صبغۃ اللہ جد مایاں کہ احوالش مذکور شد۔ دوئم خواجہ محمد نقشبند حجۃ اللہ معروف بہ نقشبند ثانی کہ در محرم سنہ ۱۱۱۴ھ وفات یافتند و در قبہ والد خود دفن شدند و از نبائر ایشاں حضرت شیخ محمد زبیر مشہور بقبلہ عالم است کہ قبہ شاں علحدہ جانب جنوبی خواجہ محمد معصوم است در سنہ ۱۱۵۱ھ در دہلی وفات یافتہ و جنازہ شاں را بسرہند آوردہ اند۔ سوئم حضرت محمد عبید معروف بمروج الشریعۃ و وفات اوشاں روز جمعہ ۱۹ ربیع الاول سنہ ۱۰۸۳ھ شدہ است۔ چہارم حضرت محمد اشرف جامع کمالات صوری و معنوی بودند در سنہ ۱۰۴۳ھ پیدا شدہ و در

خواجہ محمد معصوم

۱۱۱۸ھ ۲۷ صفر وفات نموده اند۔ پنجم حضرت شیخ سیف الدین که در حیات والد خود بتربیت سلطانِ وقت مامور شده بودند ترویج شریعت وتخریب بدعت شیوۂ مرضیه ایشان بود ارشاد شاں عام شده جهاں را بر مرشدان مبتدع تنگ کرده بودند۔ در ۱۰۹۶ھ انتقال نمودند و در گنبد علیحده جنوبی روضۂ مبارکه آسوده اند۔ حضرات دہلی واله شیخ احمد سعید و ابوسعید و شیخ عبد الغنی و حضرت ابوالخیر وغیرہم اولادِ ایشان ہستند۔

ششم حضرت شیخ محمد صدیق محمد فرخ سیر بادشاه دہلی مرید ایشان بود در شہر دہلی ۱۱۳۱ھ وفات کردند و جنازۂ شان بسرہند آورده در رقبه علیحده نزدیک قبه خواجه محمد معصوم دفن کرده شدند۔ بعضے حضرات شکارپور در سندھ از اولاد ایشان ہستند۔ وحضرت ایشان یعنی خواجه محمد معصوم ولد حضرت امام ربانی محبوب سبحانی مجدد الف ثانی شیخ احمد ابن شیخ عبد الاحد الفاروقی الکابلی السرہندی بر آسمانِ ولایت وکرامت خورشید تابان است و در اولیائے امت شہرتِ شان مستغنی از بیان۔

آفتاب آمد دلیلِ آفتاب   گر دلیلے باید از وی رو متاب

نسب شریفِ ایشان بسی ۳۲ و دو واسطه بخلیفه ثانی امیر المؤمنین عمر بن الخطاب میرسد در اجداد ایشان شیخ شہاب الدین علی معروف بفرخ شاه کابلی جدّ شانزدہم ۱۶ ایشان و حضرت امام رفیع الدین بانی شہر سرہند جدّ ششم ایشان از مشاہیر امرا و اکابر اولیا گذشته اند تولد ایشان در شہر سرہند در صدو د ۹۷۱ھ شده و وفات ایشان ہم در سرہند تاریخ ۲۸ ماه صفر ۱۰۳۴ھ شده است۔ حضرتِ ایشان ہفت فرزند داشتند از انجمله سه صاحبزادگان در طفلی فوت شدند فرزند کلاں حضرت خواجه محمد صادق ملقب باکابر اولیا بدرجاتِ کمال و تکمیل رسیدند صاحبِ اولاد و کتخدائی شدند مگر در عین جوانی در عمر بیست و پنج سالگی ۱۰۲۵ھ بعارضۂ وبا در حیاتِ والدِ خود انتقال نمودند و والد بزرگوارش بر قبر او قبۂ خورد ساختند و چون خود وفات یافتند

درہماں قبه درجنب فرزندِ خود مدفون شدند نسل ایں حضرت باقی نمانده است
باقی از سه فرزندان نسل حضرت امام ربانی جاری شده است یکے حضرت شیخ محمد سعید
صاحب ملقب به خازن الرحمة که فرزندِ ثانی الیشان است و در علوم شریعت و طریقت
وکمالات صوری و معنوی فائق و ممتاز بودند در سنه ۱۰۰۵ھ پیدا شدند و در سنه ۱۰۷۰ھ انتقال
نمودند و در جنب برادرِ خود محمد صادق درہماں قبهٔ عالیه جائی گرفتند ایں ہر سه قبر تا الیوم
در قبه الیشاں با یک قبر خورد موجود است اولاد الیشاں در رامپور و دیگر بلاد ہندوستان
بسیار است و در اولاد الیشاں بسیارے از علمائے متبحرین و اولیاء کاملین صاحب
فضل و کمال گذشته اند که از آں جمله مولوی فرخ شاه فرزندِ الیشاں مؤلف کشف الغطا
عن اذہان الاغبیاء عالم محقق و مدقق بود صاحب ذریه و کثیر الاولاد است و حضرت
سراج احمد مؤلف سیر المرشدین و دیگر تالیفات عالم و محدث جلیل الشان است و حضرت
شیخ عبد الاحد فرزند خواجه محمد سعید معروف بشاه گل و متخلص بوحدت از اکابر اولیاء و عمدهٔ
علماء بودند نسبت باطنی بغایتِ قوی داشتند و شعر شیریں می گفتند در سنه ۱۱۲۷ھ وفات
شده اند و قبر الیشاں متصل صحن مسجد است در سرہندِ شریف و از نبائر الیشاں حضرت شاه
محمد آفاق در علوم باطنی و ظاہری طاق و در کمالات و برکات مشہور آفاق در دہلی گذشته است
دویم جد ما خواجه محمد معصوم که مذکور شدند سوم حضرت خواجه محمد یحیی تولد الیشاں
سنه ۱۰۲۷ھ و وفات در سنه ۱۰۹۸ھ شده است۔ در اولاد الیشاں بسیے بزرگان صاحب علوم
وکمالات پیدا شده اند، و در رامپور و بھوپال توطن اختیار کرده اند و یک خانواده
شیخ ندیم احمد محمد صادق و محمد مدنی در مکه موجود است۔

و ایں نسب نامه موجز و مختصر را بر بیت مولانا جامی ختم می کنم

بندهٔ عشق شدی ترکِ نسب کن جامی
که دریں راه فلاں ابن فلاں چیزے نیست

باب اوّل در حالات ابتدائی و زمانہ تحصیل علوم و کسب کمالات

ولادت حضرت ایشاں تاریخ ۶ شہر شوال المکرم ۱۲۷۸ھ یکہزار و دو صد و ہفتاد و ہشت ہجری در شہر قندھار واقع شدہ

والدہ شریفہ حضرت ایشاں

جدّہ شریفۂ مایان والدۂ ایشاں عصمت مآب عفت نقاب مسماۃ بی بی حوا بنت امیر کبیر والاجاہ شاہ محمد خان قوم بارکزئی از خوانینِ نامدارِ صاحبِ عزّت و اعتبار ساکن قریۂ چیلانی قریب قندھار۔ از نسار صالحات و مومنات قانتات بود۔ در امور خانہ داری و عیال پروری صاحبۂ تدبیر و در ادائے صوم و صلوٰۃ و عمل طاعات و عبادات و اوراد و وظائف شبا روزی بے نظیر بودند۔ نوافل صوم و صلوٰۃ اکثر بجا می آوردند نماز تسبیح روزانہ مقرر بود بعد از مغرب تا نماز عشا بنوافل و صلوٰۃ تسبیح مشغول می بودند در امر طہارت و نظافت آں قدر اہتمام می فرمودند درین زمان در زنان بجائے خود در مردان ہم ایں قدر نظافت و پاکیزگی دیدہ نمی شود۔ برائے آبدست و جائے نماز و نشست شوئی جامہ ہائے ایشاں خادمہ مخصوصہ بود کہ دیگر زنان و اطفال بسامانِ ایشاں دست نمی بردند۔

ولو کان النساء کما ذکرنا — لفضلت النساء علی الرجال
فلا التانیث لاسم الشمس عیب — ولا التذکیر فخرٌ للھلال

تقریباً چہل سال با حضرت جد شریف مایاں عمر گذرانیدند و بعد از وفاتِ او شان ہفدہ سال بقید حیات ماندند تاریخ غرۂ شہر صفر سنہ یک ہزار و سہ صد و سی و سہ دراں سال کہ حضرت قبلہ گاہی قدس سرہٗ بسفر عربستان رفتہ بودند و ماہمہ

غیر حاضر بودیم در ٹنڈہ سائیں داد از دار فانی بسرائے جاودانی انتقال نمودند و جنازۂ اوشاں را بدرگاہ شریف کوہ گنجہ برداشتہ بروند۔ و در مقبرۂ حضرت جدّ مرحوم در احاطۂ علیحدہ مدفون کردہ شدند۔ رحمہا ربّہا سبحانہ و تعالیٰ رحمۃً واسعۃ بعض مبشرات منامی کہ حضرت جدہ صاحبہ در ایام حمل حضرت قبلہ گاہی دیدہ بودند با فقیر بیان فرمودہ بودند مگر دریں وقت بیادِ من برابر نمی آید۔

حالات ابتدائی و زمانہ کسب کمالات و تحصیلِ علوم

مدار کار بر حسنِ تربیت و تعلیم ابتدائی است ع
وحسن نبات الارض من کرم البذر

اگر در ابتدا کسے را استاد کامل و مربیِ ماہر میسر می شود و طفل را براہ راست رواں میکند آں طفل عن قریب باوج فضل و کمال می رسد و از امثال و اقران خود فائق و ممتاز می شود و اگر تعلیم ابتدائی ناقص و کج مج است آں طفل سادہ لوح تمام عمر معیوب و داغدار می ماند چراکہ ؎

خشتِ اول چوں نہد معمار کج
تا ثریا مے رود دیوار کج

حضرت ایشاں را از یاوریِ بخت و خوش نصیبی در ابتدا ایں چنیں اساتذۂ کاملہ و اتالیق فائقہ میسر شدہ اند کہ در نوشتن و خواندن و تعلیم و تربیت و تادیب بآداب فاضلہ سعی مشکور بعمل آوردہ اند کہ نتیجہ آں بصورتِ باقیات صالحات بر صفحۂ روزگار باقی ماندہ است۔ اگرچہ مارا خوب طور احوالِ تعلیم ابتدائی حضرت ایشاں معلوم نشدہ کہ بغیر از والد شریف خود دیگر اساتذۂ ایشاں کدام اند و کدام کدام کتابہا خواندہ اند مگر از نوشتہ ہائے خود حضرت ایشاں آنچہ معلوم میشود، نوشتہ می آید۔

در تذکرۃ الصلحاء در ترجمہ ملا میر اعظم الافغان العلی زئی المعروف می نویسند کہ فقیر در صغر سنی ایشاں را دیدہ بود و سورۂ انّا انزلناہ فی لیلۃ القدر از خدمت ایشاں سبقاً خواندہ بود بخدمت حضرتِ ایشاں ما اخلاص بجد کمال داشت و بسا اوقات

بملاقاتش می رسیدند و صحبت ہائے عجیب می کردند و در عمر از حضرت ایشاں معمر بودند و گوشہا کر بودند سخن را با آواز بلند بتکلف می شنیدند۔ حضرت ایشاں با تعظیم و توقیرش می فرمودند اوقات عمر عزیز را با وراد و وظائف و مراقبات سلوک مؤقت ساختہ بودند و صاحب اہبت و ہیبت بودند فرزندے داشت ملا باز محمد نامی کہ او ہم عمر حضرتِ ایشاں ما بود فقیر کتابہائے درسیہ فارسی از اوشاں خواندہ بود۔ انتہی۔ و چوں حضرت کلاں از خراسان ہجرت کردہ در سنہ ۱۲۹۷ھ بدیار سندھ آمدند و دو سال تقریباً در قریہ ٹکھڑ اتفاق توقف افتاد مولٰنا مولوی حاجی لعل[1] محمد متعلوی را برائے تعلیم صاحبزادگان مقرر کردند و تقریباً دو سال تعلیم حضرت ایشاں و دیگر صاحبزادگان مشغول شدند و ہم در سفر حج مع عیالہا و متعلقین مرحوم میاں صاحب را ہمراہ خود بردند چوں از مناسک حج و زیارت فارغ شدند

ذکر سفر حج ایشاں [illegible]

---

[1] استادی الحاج الحافظ المولوی لعل محمد المتعلوی ساکن شہر مٹاری ضلع حیدرآباد سندھ از مشاہیر علمائے سندھ و فقہائے متبحرین بودند تمام عمر در درس و تدریس و تحریر مسائل فقہیہ و فیصلہ ہائے شرعیہ گذرانیدند از کثرت درس و تدریس کتابہائے درسیہ چوں کنز و کافیہ و شرح وقایہ و شرح جامی ایشاں برزبان یاد شدہ بودند می گفتند کہ در سفر اولیں عربستان چوں بزیارت روضۂ مطہرۂ سرور کائنات علیہ الصلٰوۃ والسلام رسیدم از حق سبحانہ و تعالٰی سوال کردم کہ عمر من در تدریس و تعلیم علوم دینیہ صرف شود آں سوال من بالاجابت رسید و تا ایں دم کہ چہل سال است از طالبان و شاگردان گاہے فارغ نہ شدہ ام در آخر عمر بسبب ضعف و کبر سن نشستہ نمی توانستند پس بر پشت خفتہ طالباں را سبق میدادند یک سال خواندن پیش ایشاں برابر پنج سال خواندن پیش دیگراں بود۔ طریقۂ تعلیم ایں بود کہ ہرگاہ طالب سبق جدید می گرفت اول کتاب از او گرفتہ از سبق سابق چند سوال از و می پرسیدند کہ دیروز چہ خواندہ! کدام قاعدہ و قانون یاد کردہ اگر جواب باصواب می گفت فبہا ورنہ دیگر سبق نمی دادند و برائے حفظ ما تقدم تاکید و تنبیہ می کردند۔ بر صحت عبارت کتاب توجہ بلیغ می نمودند اگر طالب زیر و زبر غلط میخواند وجہ آں می پرسیدند کہ چرا ایں طور نواندی و قاعدہ چہ طور است در ہمیں تفحص و تحقیق شاگرد را قاعدہ ایں طور ریختہ و دل نشین می شد کہ از خواندن کتاب ہم صورت نہ بندد۔ در علم حساب و میراث و مناسخہ ید طولی داشتند در ملکِ سندھ عدیل خود در مناسخہ و سراجی نداشتند علمائے عصر از دور و دراز برائے خواندن سراجی پیش اوشاں می آمدند۔ بیست سال در شہر ٹنڈو غلام علی در مدرسہ میر صاحبان

میاں صاحب بہ ملکِ سندھ وطنِ خود مراجعت نمود و حضرت ایشاں ما عیالہا در مکہ مکرمہ اقامت گزیں شدند۔

دراں زماں مولانا رحمۃ اللہ المہاجر الملکی در مکہ مکرمہ مدرسہ صولتیہ بنا نمودہ۔ حضرت ایشاں مارا قبلہ گاہِ خود حضرت کلاں قدس سرہٗ برائے خواندن در مدرسہ صولتیہ ارشاد فرمودند۔ حضرت ایشاں در تذکرۃ الصلحا ترجمہ مولانائے مذکور بتفصیل نوشتہ اند در انجا می نویسند کہ (در سنہ یک ہزار و سہ صد کہ فقیر ہمرکاب حضرت والد ماجد خود بشرف آستانہ بوسی اشرف البقاع مشرف شدہ بود حضرت قبلہ صاحب مرحوم قدس سرہٗ ایں احقر را برائے خواندن بعضے کتب درسیہ بمدرسہ حضرت مولوی صاحب ممدوح سپردہ بودند قریب دو سال بمدرسہ شریفہ حضرت مولوی صاحب تردد و رفت و آمد اتفاق افتاد و شرفِ صحبت مولوی صاحب اکثر ایام حاصل می گشت حضرت مولوی صاحب مدرسہ عالیہ در پس شبیکہ مکہ مکرمہ بنا نہادہ بودند و مدرسین و محققین دراں مقرر فرمودہ بودند و حفاظ قاریاں را تنخواہ دادہ کہ تعلیم تجوید و قرأت می کردند۔ زیادہ از پنجاہ نفر طالب علماں روزانہ از مدرسہ شاں مستفید می گردیدند۔ خود مولوی صاحب بسبب

(بقیہ حاشیہ صفحہ گذشتہ) بکمال عزت و نامداری درس و تدریس کردند و جم غفیر از مائدہ علوم و برکات او شاں بہرہ یاب شد در ۱۳۱۸ھ برائے تعلیم فقیر حضرت ایشاں او شاں را خواستہ بودند یک دو سال در ٹنڈہ سائیں داد گذرانیدہ باز بوطن اصلی خود مٹاری رفتہ قیام پذیر شدند و از عجائب امور آنکہ با ایں ہمہ کمال ہشیاری و دانائی در علوم و کتاب ہا از دیگر امور دنیاوی بے خبر و ناواقف می بودند اگر کسے درخت کنار را می گفت کہ ایں انار است می گفتند شاید باشد و اگر می گفت نے نے انبہ است میگفتند خواہد بود۔ اگر کسے می پرسید گوش ہائے دراز گوش دراز ہستند یا اسپ و شتر می فرمودند نمی دانم و علی ہذا القیاس تذکرہٗ فضائل و کمالات او اگر نوشتہ شود دفترے دیگر می خواہد مرحوم ہم استاد من بود و ہم استادِ پدر من و ہم استاد پسر من بسیار مشفق و مہربان و مرید حضرت کلاں بود در ماہ سنہ ۱۳ھ در مٹاری بجوار رحمت حق سبحانہ و تعالےٰ پیوست۔ رحمہ سبحانہ و تعالیٰ رحمۃ واسعہ

ضعف و پیری طاقتِ تدریس نداشتند اکابر شہر مکہ معظمہ از قومِ عرب و ترکاں بملازمت شاں جوق جوق می رسیدند و بادبِ تمام فروتر می نشستند و شرف صحبت و استفادہٗ دینی حاصل کردہ می رفتند۔ و بعد ازاں ذکر اخلاق حمیدہ و وضع و لباس حضرت مولٰنا بتفصیل نوشتہ می آرند کہ گاہ گاہ حضرت قبلہ گاہ احقر قدس سرہٗ بملاقات شاں تشریف می بردند و حضرت مولوی صاحب بغایت تعظیم و تکریم می فرمودند۔ لفظ یا سیدی تکیۂ کلام حضرت مولوی صاحب بود بارہا مخاطب بحضرتِ قبلہ صاحب شدہ می گفتند یا سیدی فرزند خود را (مراد ازاں نفسِ نفیس حضرت قبلہ گاہ مایاں است) از دیگر خدمات زمانہ خانگی فراغ دادہ کہ بجمعیت در مدرسہ آمدہ بخوانند کہ طبع او را خوش دارم امید کہ بزودی از علوم متعارفہ مدرسہ منتفع و مستفید خواہد شد۔ حضرت قبلہ قدس سرہٗ (یعنی والدِ خود) می فرمودند کہ خدمت یار عیال ماجملہ براوست بوقت فراغت حاضر می شود۔ امّا افسوس کہ فقیر باوجود ایں چنیں وسائل ناقابل ماند۔ ثم قال روزے فقیر باہم سبقان خود در مدرسہ او شاں نزد مولوی حضرت نور صاحب افغان کتاب "سراجی" ترکہ میخواندند کہ حسب قاعدہ مدرسہ یک وقتی برائے تدریس ایں کتاب مقرر بود مایاں در سبق خواندن مشغول بودیم کہ ناگاہ حضرت مولوی صاحب بطرحِ سادگی خود تشریف آوردند و فرمودند کوشش بکنید در خواندن و فہمیدن ایں علم کہ علم ترکہ اول از دنیا مرتفع خواہد شد۔ و نیز در مکہ مکرمہ بدرسِ حدیث شریف حسب الامر حضرت والدِ خود بخدمت سید شیخ احمد دحلان مفتیِ مکہ (مؤلف "فتوحات اسلامیہ" و "سیرۃ نبویہ" و "تقریب الاصول" و دیگر کتب متعددہ) حاضر می شدند و استفادہٗ روایت و سماع احادیث می کردند در "انیس المریدین" می آرند کہ حضرت ایشاں (یعنی حضرت کلاں) می فرمودند کہ در سالے کہ مع عیال بخدمت حضرت قبلہ گاہ خود بزیارت حرمین شریفین مشرف شدہ بودم حضرت قبلہ گاہم قدس سرہ مرا بحضور درس سید شیخ احمد دحلان امر می فرمودند و می

فرمودند کہ تقریر او در نہایت فصاحت و بلاغت است و آں سنہ یک ہزار و دو صد و شصت و نہ بود۔ راقم الحروف (حضرتِ ایشاں خود) می گوید کہ ایں بندہ بخدمت حضرت ایشاں (یعنی والدِ خود) در سنہ یکہزار و سہ صد و یک کہ بشرفِ زیارت حرمین شریفین مشرف شدہ بود بخدمت شیخ احمد دحلان رسیدہ بود حضرت شیخ بحدِ کمال معمر و ضعیف بودند و در میان حلقۂ او اعیان علمائے مکۂ معظمہ می نشستند و تبرکاً چیزے از صحیح بخاری درس میکردند۔ از کمال ضعف تقریرش بہ تکلف در فہم می آید۔ انتہی۔ و نیز حضرت ایشاں ما صحیح بخاری از حضرت والدِ خود خواجہ عبدالرحمٰن قدس سرہ سبقاً سبقاً خواندہ اند۔ در انیس المریدین می آرند در ایامیکہ بندۂ راقم الحروف کتاب صحیح بخاری بحضور حضرتِ ایشاں میخواندند چونکہ در روایت نام حضرت عمران بن الحصین رضی اللہ تعالیٰ عنہ می آمد می فرمودند کہ ایں شخصے است کہ دعا نزد ذکر اسمش مستجاب است و قطبِ وقت خود بودند حتی کہ ابرہا باذن او شاں ہر جا کہ امر می کردمی رفتند و می باریدند۔" و ایں فقیر نیز در وقت خواندن صحیح بخاری پیش حضرت ایشاں ایں فائدہ دو سہ بار شنیدہ ام۔

مخفی نماند کہ حضرت کلاں جد مایاں قدس سرہ استفادۂ علم حدیث و اجازت و سند احادیث از شیخ المحدثین حضرت شاہ عبدالغنی دہلوی مجددی ولد شاہ ابوسعید مجددی و بعضے از حضرت شیخ عبداللہ السراج مفتی احناف گرفتہ اند۔

شاہ عبدالغنی مجددی در عمر پانزدہ سالگی ہمراہ والد بزرگوار خود از دہلی ہجرت کردہ بحرمین شریفین رفتند و در انجا از مسندِ شیخ محمد عابد سندھی مصنف طوالع الانوار شرح در مختار و نیز از شیخ اسماعیل رومی روایت کتب حدیث حاصل کردہ اند و بواسطۂ شاہ اسحاق از شاہ عبدالعزیز دہلوی سند گرفتہ اند بسیارے از علمائے ہندستان و عربستان شاگردانِ او بیند۔ وفاتِ ایشاں در ۱۲۹۶ھ در مدینہ شریف

شدہ است و در جنۃ البقیع جائے گرفتہ از اولادِ ذکورش کسے عقب نماندہ اِلّا
یک دخترِ او بی بی امۃ اللہ بیگم کہ در حبالۂ نکاح برادر زادۂ او شیخ مظہر بود و آں
بی بی حالا تقریبًا دہ سال می شود کہ در مدینۂ منورہ انتقال نمودہ است۔ ایں فقیر
از والدۂ شریفۂ خود شنیدہ است کہ حضرت کلاں قدس سرہ در زمانِ اقامت
مدینۂ منورہ ۱۳۰۳ھ تفقدِ احوال بی بی صاحبہ مذکورہ و عزت و خدمتِ او بسیار
می کردند و می فرمودند کہ ایں دخترِ استادِ من شیخ عبد الغنی مجددی است بعد ازاں
در ۱۳۲۰ھ کہ حضرت ایشاں بحرمین شریفین رفتند از حسنِ اتفاقات بملاقات شیخ
ابو نصر محدث شامی رسیدند و اجازتِ احادیث مسلسل بالروایۃ اخذ نمودند چنانچہ
آں روایات را حضرتِ ایشاں در جزوی علحدہ در سفر نامۂ خود مسمّی بہ پنج گنج نوشتہ
اند کہ اول آں حدیث مسلسل بالاولیۃ است و آں حدیث الراحمون یرحمھم
الرحمٰن ارحموا من فی الارض یرحمکم الرحمٰن است۔ و دریں سفر نامہ احوال استاذ
خود شیخ ابو نصر محدث شامی چنیں نوشتہ اند کہ (دریں اثنا در حجاج شامیین شخصی
بزرگ عظیم القدر عالمِ متبحر کہ دوازدہ و نیم ہزار حدیث باسندہا بیاد داشتند۔
شریف النسب از اولاد و امجاد حضرت غوث الثقلین قدس سرہ مسمّی بسید محمد ابو النصر
دمشقی با محاسن سفید و شکل نورانی در حرم شریف در حال احرام بر مسندِ وعظ و بیان
احادیث شریف ظاہر شد ہجوم مردم در حلقۂ تدریس او کہ بعد صلوٰۃ الحنفی فجر خلف المقام
بوقوع می رسید بنوعی صورت می بست کہ باوجود رفعت آوازش بگوش اکثر از
مواعظش کمتر می رسید فقط بر دیدار او شاں قانع می بودند و احادیث مسلسل
را از استنادِ خود تا بحضرتِ سرورِ کائنات مفخر موجودات صلی اللہ تعالی علیہ وسلم
بوضاحت تمام بیان می نمود و سند علمائے شامیین دمشقیین علحدہ داشت
و سند مصریین علحدہ بیان می فرمود فقیر دو سہ روز در حلقۂ تدریس او شاں حاضر شد

ذکر استاد ایشاں شیخ المحدث محمد ابو النصر دمشقی

کلامش پرتاثیر و قوتِ حافظه و علمش بے نظیر بعد از اتمام وعظ و دعا بر دست بوسیٔ اوشان چنانچه رسم عرب است که دست بوسیٔ استاد بعد اتمام حلقهٔ درس می نمایند چنان ازدحام واقع می شد که سه چهار نفر گرد اگرد از تلامیذ قوی او را در پناه میداشتند ورنه مردم بے اختیار خود را بر او می انداختند و ایذا میرسانیدند و او باوجود کبر سن و رفعت مکان بنوعی متواضع که هر کس که دست بوسیٔ او میکرد خود نیز دستِ آن شخص را بزودی می مالید و نمازِ عصر و مغرب و عشا قریب باب العمره ادا میفرمود با فقیر نوعی از ارتباطِ حب پیدا کرده بود که بشفقت تمام سندهائے احادیث مسلسله خود از زبانِ خود بیان می فرمودند و باز اجازت آن میدادند روزی عرض کردم که بر حافظهٔ خود چندان اعتمادی ندارم اگر اجازت شود از نسخه خاصه همیں احادیث نقل شوند قبول نمودند و نسخه خاصه که بدستِ خود در سندها نوشته بودند عنایت نمودند تا که نقل ده حدیث مسلسل که اولش حدیث مسلسل بالاولیة و دوم حدیث مسلسل بالائمة الدمشقیین و سوم حدیث مسلسل بالائمة المصریین و چهارم حدیث مسلسل از ثلاثیاتِ بخاری و هکذا ده خطبه نبوی در مواعظ صلے الله علیه وسلم و احادیث فضلِ شام و یمن جمله در سه چهار جزو صغیر اتفاقِ کتابت در دو روز افتاد و بدست خود بر آخر نسخه اجازت نامه نوشتند و عطا فرمودند والحمد لله علیٰ ذٰلک انشاء الله تعالیٰ بعد اتمام این مسوده نقل احادیث مذکوره شامل خواهد شد تتمیماً للفائده

۱۱۲ انتهی - (راقم الحروف میگوید)

که این فقیر کتابهائے مشکوٰة شریف و قدری از صحیح بخاری سبقاً سبقاً پیش حضرت ایشان خوانده است و بعد ازان تمام صحاح سته از اول تا آخر بطریق دوره از حضرت ایشان خوانده است بایں طریق که اول چند ورق حضرت ایشان بر کتاب خود میخواندند و فقیر بر کتاب خود سماع می کرد و بعد ازان فقیر میخواند و حضرت ایشان سماع میکردند

از رمضان شریف شروع کردیم و بدیگر ماہ شوال در عرصہ ۱۱ ماہ صحاح ستہ ختم کردیم و باز مؤطا امام مالک شروع کردیم مگر تمام نشد۔

فائدہ:۔ خواندن صحیح بخاری برائے حل مشکلات و دفع بلیات و قضائے حاجات مجرب و معمول مشائخ و علمائے حدیث است۔ شیخ عبدالحق محدث دہلوی در مقدمہ شرح مشکوٰۃ می نویسند کہ بسیاری از مشائخ و علماء ثقات از برائے حصول مرادات و کفایت مہمات و دفع بلیات و کشف کربات و برائے صحت و شفائے بیماراں و در مضائق و شدائد خواندہ اند و بمراد رسیدہ و مقصودِ خود را دریافتہ اند و آنرا مانند تریاق مجرب دانستہ اند و این معنی نزد علمائے حدیث بمرتبہ شہرت و استفاضہ رسیدہ است۔ میر جمال الدین محدث از استاذ خود سید اصیل الدین نقل کردہ است کہ گفت قریب صد و بست بار صحیح بخاری را در وقائع و مہمات برائے خود برائے مردم خواندہ ام و بہر نیت کہ خواندہ ام مقصود حاصل شد و مہم بکفایت انجامیدہ است۔ "و این فقیر ہم یکبار بسر خود برای حل مشکل صحیح بخاری شروع نمود ہر روز یک سیپارہ در دو جلسہ خواندہ می شد در یکماہ تمام کردم و بفضلہ سبحانہ و تعالیٰ آن مشکل آسان گردید۔

فائدہ:۔ حضرت ایشان ہر کتاب را ناقص و ناتمام خواندن پسند نمی کردند و تاکید می فرمودند ہر کتاب کہ می خوانید باید کہ تا آخر تمام و کمال بخوانید۔ آخر مصنّف کہ ساختہ است برای خواندن ساختہ است نہ برائے گذاشتن اگر آخر آن ضروری نبودی چرا مصنّف محنت و مشقت کردہ تالیف آن می نمود۔ والحق کہ نصابِ تعلیم این دیار بسیار ناقص است از بخاری شریف یک سیپارہ و از بیضاوی شریف یک سورۂ بقرہ و از شرح جامی تا مبنیات و از عبدالغفور تا غیر منصرف و از مطول تا ما انا قلت و از توضیح و تلویح تا مقدمات اربعہ و از ہدایہ

وشرح دقایہ نصاب نصف میخوانند وبایں مغرور می شوند کہ ما ایں ہمہ کتابہا خواندہ فارغ التحصیل شدیم از ینجاست کہ اکثر مولوی صاحبان فارغ التحصیل رامی بینی کہ در ہمہ علوم وفنون ناقص وناتمام می باشند تبحرّ ومہارت در ہیچ فنی حاصل نمی کنند اصحابِ فضل وکمال درین زمانہ قحط الرجال یافتہ نمی شوند۔

حفظ قرآن مجید

دولت حفظ قرآن مجید۔ حفظ کردنِ حضرت ایشان قرآن مجید راہم بنوعی عجیب وطرزِ غریب بود کہ آن از جملہ کرامات وخرق عادات شمردہ بشود۔ اکثر مردمان کہ بحفظِ قرآن شریف مشرف می شوند یا در خوردی بکوشش والدین یاد می کنند یا در کلانی از کارہای دنیاوی پہلوتہی کردہ کوشش می کنند وکامیاب می شوند مگر طریقۂ حضرتِ ایشان ماورای این طریقِ متنادہ بود۔ دران زمان کہ حضرتِ ایشان باوالد شریف خود در دیار عربستان بودند خدمت اہلِ وعیال حضرت کلان وکاروبار ہمہ رفقا وخدمتگاران بحوالۂ حضرت ایشان بود روزانہ اشیائی مطاوبہ از بازار خریدہ می آوردند وتفقد احوال خورد وکلاں وکارہائی اوشان می کردند وباز حسب الامر والد خود برائے سبق خواندن بمدرسہ می رفتند ومزید بران عبادات خاصہ آن مقام شریف از طواف وعمرہ ہر روز بجامی آوردند۔

از والدۂ شریفۂ خود شنیدہ ام کہ اگر بروز فراغت عمرہ نمی یافتند شبہا بمیقات رفتہ مناسک عمرہ بجامی آوردند کمتر روزی باشد کہ طواف وعمرہ قضا کردہ باشند باوجود این قدر موانع واشغال کمر ہمت بستہ بطریقِ خفیہ بحفظِ قرآن شریف تن تنہا بسرِ خود مشغول شدند وسبب مخفی داشتن این ہم بود کہ از حضرت والد خود می ترسیدند کہ مبادا مارا از سبب مشغولی در مدرسہ ودیگر کارہائے ضروری از حفظ قرآن مانع شوند۔ پس در وقتِ فرصت بگوشۂ نشستہ دوسہ رکوع یاد می کردند در دعائی حفظ قرآن تجربہ خود نوشتہ اند کہ بعد از عمل این دعا گاہی نصف سیپارہ ہم یاد می کردم۔

قوتِ حافظۂ ایشان ازینجا اندازہ باید کرد" تاکہ بیست و دو سیپارہ قرآن مجید مخفی حفظ کردند
بعد ازان مردمان را این حقیقت معلوم شد در فتہ رفتہ بسمع حضرت قبلہ گاہِ ایشان
این خبر میمنت اثر رسید بسیار خوشنود شدند و حمد الٰہی بجا آوردند و برائے اتمام ما بقی
سعی و کوشش نمودند۔ چنانچہ این قصہ حضرت ایشان خود در انیس المریدین ذکر کردہ
اند می نویسند کہ" در سنہ یکہزار و صد و پنج کہ بندہ راقم الحروف بعنایت الٰہی
و برکت دعای حضرتِ ایشان بشرف حفظ کلام اللہ شریف مشرف شد۔ اگرچہ
از مدتی شوق حفظ کلام اللہ شریف دامنگیر بود و بوقت ضرورت دو سہ رکوع و ہرچہ
میسر می شد حفظ می کرد اما از کمالِ ادب اظہار این داعیہ بحضور شریف نمی توانست
کرد زیرا کہ روزی از زبان حق ترجمان در شنیدن آمدہ بود کہ مارا در صغر سن شوق حفظ
کلام اللہ شریف غالب شد بخدمت حضرت والد خود نوشتم کہ مارا این داعیہ
غالب شدہ است اجازت شود کہ کوشش و سعی کردہ شود حضرت والدم در
جواب منع نوشت و تحریص بر حصول علم فرمودند و مصرع حافظ شیرازی در تمثیل
نوشتند ؎ کہ عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلہا۔ پس ازان حسب فرمودہ
حضرت کار کردیم۔ این عاجز از خوف آنکہ مبادا حضرتِ ایشان ممانعت فرمایند
اظہارِ این وقتی بحضور شریف شد کہ دور تلاوت از بیست و دو جز گذشتہ بود
حضرتِ ایشان خیلی خوشنودی ظاہر فرمودند و برائے اتمام ما بقی کوشش فرمودند
و اُستادی ملا حافظ حاجی میاں لعل محمد ملتلوی را برائے شنیدن دور بندہ طلبیدند و
بعد ختم شریف طعام بسیار پختہ کنانیدند و مردم را دعوت کردہ خورانیدند۔
بوقت تجویز طعام کسی از ملازمین عرض کرد کہ حضرتا حاجت این قدر گوسفندان
ذبح کردن چیست۔ حضرتِ ایشان در جواب فرمودند کہ برائے شکرانۂ نعمت
حفظ کلام اللہ شریف کہ فلانی را عطا شدہ است اگر خود را ذبح کنم ہیچ نیست۔

آن شخص از گفته خود نادم شده ساکت ماند" وفیه "من ملفوظاته روزی در مجلس در باب حفظ کلام الله به نسبت بنده فرمودند که حضرت والدم قدس سره برادر خوردم غلام جان مرحوم را بحفظ کلام الله مامور ساختند او شان سعی کرده بقدر هفت هشت سیپاره حفظ کرد باز فراموش میکرد. حضرت والدم در دعای خود می گفتند الهی کسی را از اولادم توفیق حفظ کلام الله عطا فرمای که این دعا در حق فلان (یعنی محمد حسن جان) بدرجه قبولیت رسید۔

درس مکتوبات شریف

درس مکتوبات شریف ۔ حضرت عموی صاحب آغا محمد حسین زید برکاته نقل می کنند که در زمان اقامت ٹکهڑ حضرت کلان قدس سره ما را چهار کس را سبق مکتوبات شریف شروع کنانیدند یعنی ماهر دو برادر و حضرت عبد القدوس معروف بشیرین جان آغا و سید حاجی اسد الله شاه ٹکهڑائی ملتی ماهر چهار در سبق یار بودیم آخر آنها بسبب کارهای زمانه یک یک شده گزاشتند و من چونکه از کارهای زمانه فارغ البال بودم تا مدتی دراز پیش حضرت ایشان میخواندم و در اثنای درس حضرت ایشان تقریرهائے عجیبه و غریبه و بیان اسرار و دقائق آن بنوعی میکردند که از جهة صغر سن ما را الفهم برابر نمی آمد۔

مخفی نماند که کتاب هدایت مآب مکتوبات شریف حضرت امام ربانی مجدد الف ثانی شیخ احمد فاروقی سرهندی قدس سره پیش ازین در درس و تدریس حضرات مجددیه و خلفائی نقشبندیه داخل بود و سبقاً سبقاً آن را نزد استاد میخواندند در حلقه اصحاب یک کس باواز بلند خوانده دیگران همه تن گوش شده استماع میکردند و از ان انشراح قلب و صفائی باطن می یافتند مگر افسوس که حالا حضرات قطع تعلق باآن نموده اند و هیچ آشنائی باآن کتاب معدن هدایت و ارشاد ندارند و حال آنکه مکتوبات شریف هم مقبول درگاه حضرت

الہی است جل سلطانہ وہم مقبول حضرت رسالت پناہی صلے اللہ تعالیٰ علیہ وسلم حضرت امام ربانی خود میفرمایند کہ دوش نداء در دادند وظاہر ساختند کہ این ہمہ علوم کہ نوشتہ بل ہرچہ در گفتگوی تو آمدہ ہمہ مقبول و مرضی و اشارت بنوشتہ ہائے من کردہ فرمودند این ہمہ ما گفتہ ایم و بیانِ ما است) و مرزا مظہر جانِ جاناں در واقعہ کہ بحضور حضرت سید سرور کائنات علیہ الصلوٰۃ والسلام مشرف شدہ اند می آرند کہ بحضور عرض کردم یا رسول اللہ صلے اللہ تعالیٰ علیہ وسلم) حضرت در حق مجدد الف ثانی چہ میفرمایند؟ فرمودند مثل ایشان در امتِ من دیگر کیست؟ باز عرض کردم یارسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم مکتوباتِ ایشان بنظرِ مبارک گذشتہ است فرمودند اگر چیزی یاد است بخوانید بندہ این عبارت بعضی مکتوب ایشان اللہ تعالیٰ وراء الوراء ثم وراء الوراء ثم وراء الوراء خواندم بسیار پسند فرمودند وحظہا فرمودند. فرمودند باز بخوانید باز خواندم زیادتر تحسین نمودند و این حالت امتداد کشید) پس ہر کہ خوانندہ این کتاب و دوست دارندہ آن باشد نیز ل مقبول و محبوب باشد۔

باب در بیان تالیفات و تصنیفات و اوراد و وظائف و کیفیت تلقین مریدان و بعضی بشاراتِ منامی حضرت ایشان

فصل در ذکرِ تالیف و تصانیف حضرت ایشان قدس سرہٗ

حضرت ایشان در فن تالیف و تصنیف و تحریر مکاتیب و مراسیل نوعی ملکہ راسخہ و قوتی کاملہ داشتند کہ قلم برداشتہ مضامین عجیبہ و غریبہ بالفاظی فصیحہ و ملیحہ و عباراتی دلچسپ و شیریں بے تامل و بے تحاشا می نگاشتند و مافی الضمیر خود

بار نعم در رد کتاب قرة العیون

بکلماتی رائقہ سہل الفہم و دلنشین ادا میفرمودند تصنع و تکلف در عبارت آرائی و تتبع اسجاع و قوافی۔ بایرادِ الفاظِ غریبہ و غیر مانوسہ نمی نمودند ازین سبب تصنیف و تالیف و مکاتیب ایشان تمام شیرین و دلپذیر است ہمہ مقبول خاص و عام و مرغوب طبائعِ انام واقع شدہ۔ چنانچہ این معنی خود از تحریرات ایشان ظاہر و باہر است حاجت تحریر و بیان ندارد مسوداتِ ایشان حکم مبیضات داشت۔ چنانچہ امام سیوطی فرمودہ کہ **مسوداتی مُبَیَّضَاتٌ** اکثر مسوداتِ ایشان بعد از نقل و تبییض و نظر ثانی ہم خالی از محو و اثبات تغییر و تبدیلِ کثیر می بود مسودہائے بعض کتب بدستخط ایشان قلمی در کتب خانہ موجود اند و بر این مدعی شاہد و گواہ۔

خطوط ٹپالی از مریدان و مخلصان و مراسلات از دوستان و عزیزان و اہلِ علم و فضلاء و امراء و غرباء پیشِ حضرتِ ایشان بجدی بسیار می آمد ندکہ بعد از تشریف فرمائی و سکونت حضرتِ ایشان در ٹنڈہ سائیندا داز جانبِ حکومت وقت صند تجہ ٹپال منظور شدہ تا حال جاری است از شہر ٹنڈہ محمد خان باقاعدہ روزمرہ ہرکارہ "ڈاکی" می آید و ہر گونہ ٹپال از خطوط و رجسٹری و پارسل و وی پی و منی آرڈر می آرد و می برد۔ یاد دارم کہ این کارِ خیر بواسطۂ مرحوم حاجی عبد اللہ خان مہاجر مدنی سابق سپرنٹنڈنٹ محکمہ ڈاک سندھ و بلوچستان کہ مخلص خاص و محب حضرت مرحومی و رفیق حضرت ایشان در سفر عربستان بود صورت انصرام پذیرفت و از باقیات صالحات او جاری ماند۔

حضرت ایشان جواب تمام خطوط و مراسلات فوراً می نوشتند و کار امروز را بفردا نمی گذاشتند ڈاک امروزینہ را جوابہائے مفصل نوشتہ فردا روانہ میکردند ہر کس را موافقِ وقت و حال و فراخورِ لیاقت و استعداد او خط می نوشتند و ہر یک فقرہ را جواب باصواب میدادند و سائل را منتظر جواب شافی و کافی نمیداشتند

بابان فرزندان کہ در خط وکتابت وجواب نویسی سہل انگاری وسستی می کردیم ہمیشہ ہدایت
ونصیحت می کردند کہ باباہر کس بشما سلام ودعا بنویسد وخط روانہ کند باید کہ شما
ضرور جواب آن بنویسید ودل مخلصان شاد کنید۔ اگر در جواب مکتوب حضرت
ایشان تساہل میکردیم یا مختصری نوشتیم ناخوش می شدند وسخت تنبیہ می نوشتند
کہ آئندہ چنین نکنید تمام حالات خانگی کمن ازمن وعن مفصلاً نوشتہ باشید
وتقصیر در جواب نکنید مراسلات ومکاتیب حضرت ایشان بسیار اند وبحیاب
ودر اطراف واکناف عالم منتشر حالا درین زمان برادرم حافظ ہاشم جان در صدد جمع آوری
آن شدہ است از جماعت مخلصان ومریداں ذخیرہ معتد بہا فراہم آوردہ است،
امید کہ مجموعۂ مکتوبات عمدہ مفید عامہ جمع خواہد شد وبحلیہ طباعت رسیدہ کحل
الجواہر دیدۂ مشتاقان وبصیرت افزای ارباب علم وعرفان خواہد شد۔ لہذا این فقیر
دریں رسالہ فقط بر ذکر بعضی تالیف ورسائل ایشان کہ بصورت کتاب تحریر نمودہ اند۔
اکتفامی نماید۔

(۱) شفاء الامراض :- بزبان عربی در تمائم وتعویذات ووظائف ودعوات است،
بترتیب کتب طبیہ از امراض سر شروع کردہ تمام امراض واسقام انسانی را علاج
روحانی نوشتہ اند وبعد ازان برائے دیگر مشکلات زمانہ وقضائی حاجات ودفع بلیات
ووظائف ودعوات وعملیات ماثورہ ومجربہ نوشتہ اند اکثری انتخاب از ناۃ الفوائد
عربی مؤلفہ شیخ . . . . . است ودران بعضی اعمال از دیگر مشائخ واجداد کرام
نیز اضافہ نمودہ اند ودر حصۂ دوئم این کتاب بعضی نسخہ ہائے طبیہ معمولہ ومجربۂ خود یا
مسموعہ از بعضی دوستان وتجربہ کاران تحریر فرمودہ اند گویا قرابادین طبیہ است۔ حسب
علم این فقیر این کتاب نخستین تالیف حضرت ایشان است چراکہ تقریباً پنجاہ سال
بیشود در انوقت کہ فقیر سبق فارسی پیش حضرت ایشان میخواند میدیدم کہ حضرت ایشان

این کتاب را از مسوده بر کاغذ کشمیری بخطِ عمده و رسم الخط عربی نقل می فرمودند این کتاب چھاپ نشده فقط یک نسخه قلمی بدست حضرت ایشان در کتب خانه موجود است در دیباچه آن بعد از حمد و صلوٰة می نویسند و انا مع قلت استعدادی وکثرة شواغلی اردت ان اُبَوبه علی قانون الاطباء و انظم الفوائد والفرائد المنثورة فی ابوابها بحذف الاسانید والمکررات و ایجاز المطولات و زیادة شیٔ من المجربات لتسهیل الامر و تتمیم الفائدة علی الطلباء والحقت قسماً من العلاجات المجربات الماخوذة من کتب الحکماء المتبحرین فی ھٰذا الفن من اھل العصر والقدماء الی اٰخرہٖ ۔ و در آخر آن تاریخ تالیف و فراغ از تسوید آن چنین تحریر فرموده اند۔ قد وقع الفراغ من تحریر الرسالة الشریفة ضحوة الاثنین الثالث و العشرین من شهر جمادی الاخرة المسلک فی شهره سنة اربعة عشر بعد الالف و ثلثمائة ۔ ربنا اتمم لنا نورنا واغفر لنا انک علی کل شیٔ قدیر ط

انیس المریدین: ۔ کتابی است عجیب و غریب مفید انام مقبول خاص و عام مشتمل بر فوائد شریفه و ابحاثِ لطیفه و سلوک طریقۂ نقشبندیه ۔ این کتاب را در ذکر حالات و مناقب و فضائل و کرامات و وظائف و اوراد و عادات و عبادات و سوانح عمری حضرت پیر بزرگوار والد ماجد خود قدوة الاولیاء خواجه عبدالرحمٰن فاروقی قدس سرهٗ نوشته اند مشتمل است بر یک مقدمه و چهار فصل و یک خاتمه مقدمه در بیان نسب شریف و اسمائے اجداد کرام و ذکر مشائخ عظام و پیران طریقت بطریق اجمال ۔
فصل اول در ذکر عقائد مرضیه و ... و بعضی مکارم اخلاق حضرت ایشان ۔

فصل دوم در پایۂ علمیت ظاہری حضرتِ ایشان وتحقیق بعضی مسائل علمیہ و تحریراتِ حضرتِ ایشان فصل سوم دربیان بعضی ادعیہ ماثورہ کہ حضرتِ ایشان دراوقاتِ مختلفہ میخواندند وذکر تعویذہا کہ برای امراض می نوشتند وترتیب حزب البحر وختم خواجگان وطریق تلقین مریدان فصل چہارم درملفوظات وکرامات و خوارق عادات کہ ازحضرتِ ایشان بصدور رسیدہ وبیان حلیہ شریفہ وغیر ذلک۔ خاتمہ دربیان انتقال حضرتِ ایشان وذکر تواریخ ومراثی شعرائ عصر کہ درفراق حضرت ایشان املا فرمودہ اند۔

این کتاب مستطاب در ۱۳۱۶ھ بعد از وفاتِ حضرتِ کلان تالیف شدہ است ودر سنہ ۱۳۲۸ در شہر امرتسر مطبع "مجددی" چھاپ شدہ در زمرۂ احباب ومخلصین ہدیۃً تقسیم کردہ شد بار دگر چھاپ نشدہ الحال نایاب است وشائقین درپس آن حیران وسرگردان۔

ترجمہ عہود ومواثیق بزبانِ فارسی اصل کتاب درعلم تصوف واخلاق از امام شعرانی شیخ عبدالوہاب مالکی متوفی سنہ ۹۷۳ است مرحوم شیخ عبدالرحیم نومسلم کہ طالب این فن وصاحبِ اخلاقِ حمیدہ بود مستدعی شد کہ عبارتِ عربی بفہم ہا نمی آید اگر حضرت ایشان ترجمہ آن بفارسی بکنند ہر آئینہ مفید عام خواہد شد وما یان ازان منتفع خواہیم شد پس حضرتِ ایشان ترجمہ کردن آن بفارسی شروع کردند وقریب بہ نصف آن نوشتند بعد ازان ازجہتِ عدم فراغتِ خود فقیر را امر کردند کہ تو ترجمہ آن بنویس حسب الامر من ہم چیزے نوشتم وبا حضرتِ ایشان از اول تا آخر نظر ثانی ومقابلہ کردہ تمام نمودیم، قلمی موجود است چھاپ نشدہ۔

انسابُ الانجاب۔ درعلم تاریخ وشجرۂ نسب جمیع حضراتِ خاندانِ مجددیہ است۔

از حضرت امام ربانی مجدد الف ثانی شروع کرده تا زمانه خود جمیع اولاد و احفاد و آباو اجداد و خانوادہ مجددیہ را دران قلمبند نمودہ اند و احوال ہریک او تعریف ہریک و سنہ وفات ہریک نوشتہ اند کتابی است جامع و مانع درباے حضرات مجددیہ ضروری و خیلی نافع در دیباچہ این کتاب می نویسند و اما بعد مخفی مباد کہ علم انساب شعبہ ایست از علوم دین کہ بمعرفت آن حاصل می توان کرد شناخت ذوی القربیٰ و ربط می توان نمود و بآن درجات کفائت و محترز می توان بود بآن از خبط و خلل مدعیان کاذب در نسب کہ این جملہ اموریہ قرآن مبین و شرع متین است و درین باب خاص در نسب نامہ حضرت مجددیہ قدس اللہ تعالیٰ اسرارہا ایہا حضرت جد امجد قطب دائرہ معرفت شمس فلک شریعت سرگردہ اہل اللہ حضرت حاجی محمد فضل اللہ رحمۃ اللہ علیہ کتابی نفیس مسمّیٰ بہ عمدۃ المقامات تصنیف فرمودہ اند کہ دران سیر حضرت سرور کائنات صلے اللہ تعالیٰ علیہ وسلم و نسب پاکش تا ابوالبشر علیہ السلام و واقعات سنین ہجرت و احوالات خلفاء الراشدین رضوان اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین و احوالات حضرت ائمہ اطہار اہل بیت رسول مختار صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم و احوال و کرامات و خرق عادات پیران سلسلۂ نقشبندیہ از حضرت صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ تا زمان خویش و احوالات و نسب نامۂ اولاد و امجاد قطب ربانی محبوب سبحانی حضرت شیخ مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ تا وقت کتابت کتاب مذکور بتفصیل و تحقیق بیان فرمودہ اند و سنہ تالیف کتاب مذکور یک ہزار و دو صد و سی و چہار واقع شدہ اما بعد ازان تا وقت کتابت این اوراق کسی نسب خاندان عالیشان را بنوعی کہ حضرت ایشان بنیاد نہادہ تتمہ نکردہ است و شعب حضرات کرام در اطراف و اکناف عالم آن قدر منتشت و پراگندہ افتادہ است کہ غالباً ہیچ ولایتی و ہیچ ناحیہ از سکونت چندی از اولاد حضرت مجدد قدس سرہٗ خالی نخواہد بود اگرچہ استیعاب علم جملہ یک شخص را از جملہ محالات است اما الحکم لا یدرک کلہ لا یترک کلہ آنچہ علم این فقیر قلیل البضاعۃ بدنام کنندۂ نکونامی چند محمد حسن المجددی

باں رسیدہ بطریق تتمہ کتاب عمدۃ المقامات در تحریر آوردم الی آخرہا قال التماس از ناظرین اینکہ جائیکہ بسبب لاعلمی غلطی بینند باصلاح آن کوشند و معذور دارند کہ احصائے مخلوق خالق را سزا است وما توفیقی الا باللہ۔ فی الواقع این کاری است دست بستہ و مشکل کہ حضرت ایشان بکوشش و محنت تمام و جدّ و جہد بسیار و وسعت معلومات خود بجمع و تحریر و تالیف آن موفق شدہ اند و این فقیر برائے سہولت فہم و آسانی در یافتن آباد اجداد کتاب مذکور را اختصار نمودہ و فقط بر ذکر اسامی اکتفا کردہ بریک صفحہ کلان بطریق شجرہ مدوّرہ نقل کردہ است تا در پیدا کردن آبا و اجداد ہر شخص از فصول و ابواب متعددہ و ورق گردانی تمام کتاب دقّتی واقع نشود کتاب مذکور در شہر لاہور در مطبع "مشہور عالم" چھاپ شدہ و در حضرات مجددیہ بطریق ہدیہ اکثر توزیع شدہ است باقی ماندہ چند نسخہ در کتب خانہ موجود اند سنہ و تاریخ تالیف آن در آخر کتاب این طور نوشتہ اند وکان الفراغ من تالیف ھذا الکتاب یوم الاحد السادس والعشرین من شہر رجب الفرد سنہ ۱۳۴۰ھ و آخر دعوانا ان الحمد للہ رب العالمین۔

الاصول الاربعۃ فی تردید الوھابیۃ } در زمانہ تحریک خلافت فتنہ نجدیت در سندھ پیدا شد و غیر مقلدان از جانب پنجاب و ہندوستان درین ملک سندھ سر برآوردند. اشاعت مذہب خود کردند کتب و رسائل مذہب خود چھاپ کردند بسیاری از مولویان سندہ ہمراہ و ہمخیال آنہا شدند تا آنکہ مولوی دین محمد وفائی ترجمہ کتاب مولوی اسمٰعیل دہلوی مسمی بہ تقویۃ الایمان بزبان سندھی مسمی بہ "توحید الایمان" شائع کرد فتنہ عظیمہ برپا شد و علمائے اہل السنۃ والجماعت حنفی المذہب ہم بمقابلہ آنہا برخاستند مناظرہ ہا کردہ اند و بحثہا نمودند و در جواب آنہا کتب و رسائل نوشتند۔

دران زمان حضرت ایشان این رسالہ در تائید مذہب حنفی وحمایت اہل السنة والجماعة تالیف کردہ شائع نمودند و بخرج خود طبع کنانیدہ مفت تقسیم نمودند مقبولِ عام شد و در اخبار "الفقیہ" امرتسر اشتہار آن شائع شد علاوہ از سندھ در ملک پنجاب وہندوستان بسیار مردمان بذریعہ ڈاک خواستند و عنقریب خلاص شد۔ در دیباجہ آن وجہ تالیف می نویسند۔

مخفی مباد کہ درین زمان فرقہ از اہلِ ہوا در اسلام پیدا شدہ است کہ خود را اہلِ حدیث می نامند و در مقابلہ اہل السنة والجماعة خصوصاً مقلدین مذہب حنفیہ کارروائی ہائے مخالفانہ بہ پیمانہ اعلیٰ بعمل می آرند در پس اطفائی نور ملت و مذہب بجان کوشان اند و بسا عوام را در دامِ فریب خود آوردہ ہم مشرب خود نمودہ اند۔ بعد ازاین ذکر مقتدایان این فرقہ وبیانِ عقائد فاسدہ اوشان مفصلاً در ہشت صفحہ تقریباً نمودہ می آرند کہ الحاصل اصول مابہ النزاع درمیان مقلدین وغیر مقلدین چہار چیز است (۱) التعظیم لغیر اللہ تعالیٰ۔ (۲) التوسل بارواح الصلحاء والاستمداد منہا۔ (۳) النداء للغائب وسماع الموتیٰ۔ (۴) الاتباع والتقلید لارباب المذاہب الاربعة این چہار چیز را وہابیہ شرک وکفر وبدعت میدانند چنانچہ در عقائد آنہا بحوالہ کتب آنہا ذکر یافت واہل السنة والجماعة مقلدین مذاہب اربعہ این ہر چہار چیز را مباح ومسنون و واجب میدانند الحال بر ما مقلدان لازم است کہ دلائل اباحت وتسنن و وجوب امور معلومہ از روی کتاب اللہ وحدیث رسول اللہ صلے اللہ تعالیٰ علیہ وسلم واقوال وافعال سلف صالح وجمہور علمائی امت مرحومہ ثابت کنیم اما قبل از شروع در مقصود جماعت غیر مقلدین را عموماً و جماعتِ وہابیہ حنفی نما را خصوصاً بکمال ادب معروض ..... کہ برائے خدا پردہ تعصب وآتش قہر وغیظ بے محل کہ با مقلدان مذاہب دارند یکسو انداختہ بطریق انصاف

کہ احسن الاوصاف است بکمال فراخدلی فکر غائر منصفانہ بر مضامین رسالہ العمل آوردہ نتیجہ کہ مقتضائی انصاف باشد برارند کہ حق طلبی این است وخواہ مخواہ بمجرد سماع دلیل مخالف طبع بردّ وقدح آن نکوشند کہ این طریقہ نفس پروری است۔ واللہ یہدی من یشاء الی صراطٍ مستقیم ط

بعد ازان این چہار اصول را بدلائل قاطعہ وحجج ساطعہ از قرآن مجید واحادیث شریفہ واقوال سلف صالحین مدلل ساختہ بطرزی معقول بیان نمودہ اند، کہ طالبِ حق را بغیر از اذعان وتسلیم چارہ نباشد ومذبذب القلب را بر صراط مستقیم قائم وثابت قدم گرداند در خاتمہ آن می نویسند وکان الفراغ من تحریر الرسالۃ ضحوۃ الاثنین الثامن عشر من شہر جمادی الاولی المنسلک فی شہور سنۃ ست واربعین بعد الالف وتلتمامۃ۔

وانا الفقیر الی اللہ محمد حسن المجددی الفاروقی

اللّٰہم اختم لنا ولمن نظر فیہا بعین الانصاف

بالخیر والسعادۃ یاذا الجود والمغفرۃ ۱۲

طریق النجات مع رسالہ التنویر فی اثبات التقدیر

درین زمانہ آزادی وآزاد خیالی یک فرقہ دیگر پیدا شدہ است کہ خود را نیچریہ می گویند مانند فلاسفہ یونان تابع عقول ناقصہ وآرائی فاسدۂ خود میگردند اموری کہ در شرائع ثابت شدہ وبعقل ایشان برابر نمی آیند مثل معراج جسمانی وعذابِ قبر ومیزان اعمال وغیرذلک آنرا قبول ندارند وسرغنہ این فرقہ در ہندوستان سرسید احمد بود وانگریزی خوانانِ این زمانہ اکثر باین بلا مبتلا شدہ اند۔ حضرت ایشان برائے ہدایتِ این فرقہ زائغہ این رسالۂ نافعہ تحریر فرمودند وبجوابہای معقولہ ومثالہای واضحہ اصلاح آرای فاسدۂ اوشان نمودہ اند چونکہ این رسالہ بزبان عربی

تالیف شده بود برادرم حافظ ہاشم جان برائے فہم عوام ترجمۂ آن بزبان اردو نموده اصل رساله بعربی دریک کالم است ومقابل آن ترجمۂ آن در دیگر کالم. حضرت ایشان بخرج خود آزاد در مطبع امرتسر چھاپ کنانیده شائع نمودند این رساله ہم خیلی مقبول عام شد. تاکہ در نصاب تعلیم انگریزی خوانان در مدرسة الاسلام کراچی داخل شد وبعد از دو سه سال ممبران مدرسه جدید الخیال آمدند واین رساله را موقوف کردند. سنہ تالیف این ہر دو رساله در آخر یک ہزار وسه صد وچہل ونه ۱۳۴۹ نوشته اند۔

العقائد الصحیحه فی بیان مذهب اهل السنة والجماعة } درمیان دو فرقۂ علمای ہندوستان دیوبندیه وبریلویه چند مسائل اختلافیه ہستند که باعث تفرقۂ عظیمه درمیان مسلمانان شده است ہریک فرقه وجماعت تکفیر وتضلیل فرقۂ دیگر وجماعت مخالفه خود میکنند والحق که ہریک صراطِ مستقیم گذاشته راه افراط وتفریط پیموده اند وطریقۂ انصاف اعتدال را گذاشته جادهٔ تعصب و عناد وغلو گرفته اند۔

حضرت ایشان دریں رساله وجیزه آنچه حق وصواب است وعقیدهٔ صحیحه اہل السنة والجماعة آن بطرزِ معقول ووجه مقبول بیان نموده ہستند والحق که اسم باسمی است وبرائے ہدایت مسلمانان عروة الوثقی. اولاً عقائد اسلامیه بطریق اجمال از قواعد العقائد امام غزالی نقل کرده اند بعد ازان مسائل اختلافیه چون مسئله علم غیب ومسئله ایصال ثواب بارواح موتی۔ ومسئله بشریت ومسئله تعظیم لغیر الله تعالی ومسئله سماع موتی ومسئله توسل ومسئله ندا غائب. ومسئله زیارة قبور ومسئله شفاعت ومسئله اعراس مشائخ ومسئله امکان کذب وغیر ذلک بر وجه انصاف دور از تعصب واعتساف بیان نموده اند فهلمّوا ایها الاخوان وعضوا علیها بالنواجذ تفوزوا بالفلاح والنجاح وسلامة الایمان

من غوائل الشیطان۔

این رسالہ ہم بزبان عربی مع ترجمۂ اردو در مطبع الفقیہ امرتسر چھاپ شدہ است اصل نامش ہمیں است کہ درعنوان مذکور شد صاحب مطبع فی تردید الوہابیۃ النجدیۃ ازطرف خود ایزاد کردہ نام وعنوان وسرورق آن بعندیۂ خود تحریر کردہ است نہ از حضرت مصنّف است۔

درآخر این رسالہ نوشتہ اند ولیکن ھذا آخر ما اردنا تحریرہ فی ھذا المقام اللھم انک تعلم انی ما اردت بھذا التحریر الا صیانۃ عقائد المسلمین عن الزیغ والضلال فان کان صوابا فمنک ولک المنۃ فانفع بہ عبادک المومنین وان کان خطأ فمن نفسی واسئلک العفو والغفران اللھم ارنا الحق حقا وارزقنا اتباعہ وارنا الباطل باطلا وارزقنا اجتنابہ وصلی اللہ تعالی علی سیدنا محمد خیر خلقہ و نور عرشہ وعلی الہ واصحابہ واتباعہ وصالحی امتہ اجمعین امین وکان الفراغ من تحریر الرسالۃ یوم الاثنین الرابع عشر من شھر محرم الحرام سنۃ سنین بعد الالف وثلثمائۃ۔

رسالہ تہلیلیہ - درشرح وتفسیر کلمۂ طیبہ لا الہ الا اللہ۔ محمد رسول اللہ۔ این رسالہ شریفہ تحریر فرمودہ اند از مطالعہ آن دل زندہ وایمان تازہ میشود در تفسیر جزءِ اول این کلمہ طیبہ مسائل توحید واعتقادیات ذات وصفات باری تعالی وتقدس نوشتہ اند در تفسیر جزءِ ثانی این کلمہ طیبہ عقائد متعلقہ برسالت ونبوت نوشتہ اند در ہر دو مضمون نکات بدیعہ ولطائف غریبہ از طبع وقاد خود بیان فرمودہ اند وبعد ازان نسب نامہ آنحضرت اشرف المخلوقات علیہ الصلوٰۃ والسلام وذکر ولادت آن سرورکائنات تا زمان بعثت وذکر ازواج مطہرات

وبنیان وبنات وخلفاء واصحاب وخصائص ومعجزات وشمایل وعادات وسرایا وغزوات بنوعی قلمبند نموده که دریا را در کوزه بند کرده اند دبدیهن آن انسان از جمله وقائع وحالات بطریق اختصار خبردار میشود و از کتب واسفار کبار مستغنی می سازد۔

این رساله در حجم ۳۰۰ صفحه در مطبع "رفاه عام" اسٹیم پریس لاہور طبع شده است مگر افسوس که کاتب آن در غلط نویسی قہر کرده در مسخ الفاظ وترک عبارات وتحریف در کلمات ہر چه از دستش آمده بعمل آورده است۔ حضرت ایشان بدست خود صحت نامهٔ آن نوشته بر ورق علیحده چھاپ کنانیده اند مگر قبل از طباعت صحت نامه بسیار نسخه ہائے آن در اطراف واکناف عالم شائع شده رفته اند سنه تالیف آن در آخر رساله می نویسند که بحمد الٰہی فقیر محمد حسن مجددی تاریخ پنجم ربیع الثانی ۱۳۵۴ھ از تسوید رساله تطفیلیه فراغت یافت)۔

تذکرة الصلحاء فی بیان الاتقیاء این رساله را خاص در ذکر آن اولیاء وصالحین نوشته اند که حضرت ایشان در حال حیات بچشم خود دیده اند ودر خراسان وعربستان یا سنده وہند وبلوچستان بملاقات اوشان رسیده اند واز صحبت وملاقات آن درویشان صفا کیشان محظوظ وبہره مند شده اند یکی خود ذکر واحوال اولیاء الله تعالیٰ وتقدس صیقل آئینهٔ دلہا وغذائے روح عاشقان است دوم طرز بیان وشیرینی زبان حضرت ایشان کار انفاس عیسوی بجسم وجان مرده دلان میکند از مطالعهٔ حالات آن مقربان بارگاه احدیت دل زنده وروح تازه میشود ومہجوران دور افتاده را از شنیدن اخبار آن اخیار بوی بہشت بمشام جان می رسد ؎

چونکه گل رفت وگلستان شد خراب　　بوی گل را از که جوییم از گلاب

چونکہ گل رفت و گلستان درگذشت
نشنوی زین پس ز بلبل سرگذشت

اصل رسالہ بزبان فارسی است و تاریخ تالیف آن ۱۳۳۶ھ است کما صرح بہ فی احوالہ الشیخ تاج الدین الجونیلری بعد ازان در ۱۳۴۷ھ کہ حضرت ایشان بر موقعہ عرس شریف بسرہند شریف رفتہ بودند. فضائل مآب مولوی محمد فاروق بہرائچی و سعادتمند حافظ محمد ابوسعید صاحب مالک مطبع نظامی کانپور بشرف ملاقات حضرت ایشان رسیدند این رسالہ راقلمی پیش حضرت ایشان دیدند و بسیار محظوظ شدہ اجازت طباعت آن خواستند و ہمراہ خود گرفتہ در مطبع رئیس المطابع کانپور در ۱۳۴۸ھ طبع کردند بخط نستعلیق نہایت خوشخط بر کاغذ عمدہ در شصت صفحہ چھاپ شدہ است درین ایام محب الفقراء والصالحین صوفی شیخ عبدالرحیم صاحب کلکتہ والا برائے ترجمہ کتاب بزبان اردو و طباعت آن بمصارف خود کوشان شدہ است ترجمہ آن ہم مولوی صاحبداد صاحب سلطان کوٹی طیار کردہ است مگر از جہت محاربات حاضر الوقت و انقلاب دوران کاغذ نایاب و کار طباعت در معرض تعویق افتاد لیکن امید کہ حالا عنقریب مطبوع شدہ بدست دوستان خواہد رسید۔

حضرت ایشان تقریباً ۳۰ کس از اولیاء و صالحین را دریں رسالہ ذکر کردہ اند و از بزرگان سندھ مولوی عبدالرحمن صاحب سکھر والہ مخدوم صاحب مخدوم محمد مجذوب سیوہڑ والہ کہ جد مخدوم قاضی بصیر الدین بود۔ سیادت مآب سید حاجی محمد عثمان شاہ صاحب میرپوری۔ آخوند سچیڈنہ بختیارپوری۔ مستجاب الدعوات حاجی محمد اسمٰعیل خان نظامانی نبیرۂ خلیفہ احمد خان نظامانی۔ درس محمد ہاشم کوٹلی والہ۔ حاجی میان عبدالواحد بوبکائی۔ میاں تاج الدین صاحب چوٹیاری والہ مرحوم حاجی محمد احسان جروار پدر حاجی علی محمد جروار۔ حاجی حافظ ابوبکر سیوہانی ثم الجیدرآبادی۔ حاجی سلیمان ٹکھرائی۔ مولوی عطاء اللہ صاحب سکھر والہ ہمشیرزادہ مولوی عبدالرحمن سکھر والہ و حاجی طبیب

بعض را دریں رسالہ یاد کردہ اند اگر کسے طالب تفصیل حالات ایں بزرگان باشد
در اصل رسالہ رجوع نماید کہ ایں رسالہ مختصر ازآں نیست و بعد آخر ایں رسالہ بعضی
مکاتیب و فوائد بخدمت حضرت ایشان بخط خود نوشته اند بجز انامل الفاظ و
در تحریر آورده انتقال ایشان بعد حیرت اولی الابصار است۔

شرح حکم شیخ عطاء الله سکندری

قریب دو صد صفحہ مطبع القیصریہ اخبار الہم باہتمام حکیم معراج الدین احمد ۱۳۰۲ھ

مجاب شده است در دیباچه آن بعد از حمد و صلوة می نویسند اما بعد پس بر خاطر
برادران اسلام عموماً و اخوان الطریقه خصوصاً مخفی مباد که کتاب مستطاب حکم
تصنیف منیف شیخ العارفین امام المحققین ابو الفضل تاج الدین احمد بن عطاء الله
الاسکندری نور الله مرقده که در توحید و حقائق السیر و سلوک از بعض کتب مصنفین
فن شریف صاحب لب لباب و مغز کتاب آن است بلکه بوجه اختصار عبارات و صعوبت معانی
و کثرت حقائق و دقائق و لطائف اشارات و غایات آن محتاج از تبیین و تحریر است
و اکثر عربی زبان شروح متعدده تحریر آمده اند فقیر محمد حسن مجددی در ۱۲۸۳ھ
یکبار دو سه و قبل به شرف مطالعه بعض شروح آن کتاب یافت بیری دو رجل
گذشت که اگر بعبارات فارسی به طریق ترجمه اختصار تحریر یابد اکثر مبتدیان و طالبان حق
زیاده تر مفید خواهد شد که فهمیدن عبارات عربیه درین ایام بر طالبان اکثر دشوار و شاق
است بلا بد بقدر استعداد خود و کثرت عوائق الدهر توکلاً علی الله الصمد تا یخفف و
نام شرح الفعال سنه بعد تحریر فرس فارسی با مراعات اختصار شروح افتاده
تا آنکه کتاب می نویسند و کان الفراغ من تحریر هذه النسخة الشریفة
یوم السبت التاسع والعشرین من شهر صفر المظفر المسلک فی شهور
سنه اربع و اربعین بعد الالف و ثلثمائه ربنا اختم لنا بالایمان

بحرمۃ سید ولد عدنان علی ید مؤلفھا الفقیر محمد حسن الفاروقی عفی عنہ۔

زہر بدی کہ تووانی ہزار چندانم مراندانداز ین گونہ کسی کہ من دانم
باآشکار بدم در نہاں زبد بترم خلای وانداز ین آشکار و پنہانم

پنج گنج - اسم باسمیٰ است مشتمل بر رسائل خمسہ وخزینہ اسرار نفیسہ است در سنہ یک ہزار و سہ صد و بیست و یک چون حضرتِ ایشان از سفر عربستان واپس تشریف آوردند این پنج رسالہ در یک جلد میانہ جمع نمودہ نام آن پنج گنج داشتند و مسودہ آن در سفر طیار کردہ بودند۔

رسالہ ۱ اوّل در بیان سفر حجاز است کہ از تاریخ ۱۴ رمضان شریف ۱۳۲۰ھ باجماعت رفقا ومریدان واشرافِ سندھ چون شاہ صاحب سید عبدالحکیم شاہ ٹکھڑائی و پیر صاحب باقر شاہ ودیگران از ٹنڈہ سائیداد روانہ شدہ اند وباز تاریخ ۲۵ صفر بخیر مراجعت نمودہ اند تمام احوال سفر از اول تا آخر مفصل ومشرح نوشتہ اند۔

رسالہ ۲ دوم شرح چہل کاف حضرت شیخ عبدالقادر گیلانی کہ در بندر جدّہ بزبانِ فارسی نوشتہ اند و ترکیب نحوی ولغات مغلقہ آنرا حل نمودہ اند ودر آخر آن نوشتہ اند کہ مخفی نماناد کہ درین ابیات مبارکات اگرچہ کمال الطاف ظاہر است اما مغفلین رابران غروری نباید زیرا کہ ہر جا اشارہ بمرید است و مرید کسی را گویند کہ بمراد مرشد موصوف باشد وبمتابعت پیر خود مشغوف قل ان کنتم تحبون اللہ فاتبعونی یحببکم اللہ نہ کسانیکہ از حدود شرع قدم خارج نہادہ وتستر ظاہری بمریدی حضرت پیر قدس سرہ بکنند۔

رسالہ ۳ سوم - در مناسک حج منتخب از مناسک شیخ ملا علی قاری شرح متوسط شیخ رحمت اللہ سندھی کہ تمام مسائل ضروری احرام وطواف وعمرہ وادعیہ

ماثوره در مقاماتِ مقدسه و مزاراتِ متبرکه بزبانِ فارسی در جزیرهٔ کامران نوشته اند۔

رسالهٔ چهارم۔ احادیث مسلسل و مرویات حضرت شیخ سید محمد ابو نصر دمشقی که بطریق سند متصل در مکهٔ مکرمه از شیخ موصوف حضرت ایشان را رسیده باده خطبهٔ نبوی علے صاحبہا الصلوٰة والسلام والتحیة۔

رسالهٔ پنجم۔ در حکم و نصائحِ دینی و دنیوی نافع در معاش و معاد بعبارتِ سلیس و دلپسند و بطرز جدید و سود مند نوشته اند این همه رسائل قلمی یک جلد درمیانه بدستخطِ حضرتِ ایشان است

سفر نامهٔ عربستان یعنی حجاز و عراق و شام شریف که از تاریخ ۲۲ شعبان المعظم این سفرِ مبارک عظیم الشان شروع کردند و تاریخ ۷ ماه ربیع الاول ۱۳۳۲ھ بخیر تمام کردند۔ درین سفرنامه احوالِ سفر با جماعتِ رفیقان و عجائبِ بلدان و آب و هوائے هر ملک و رسم و رواجِ مردمان و عادات و خصائلِ اوشان و قیمتِ ارزاق و حبوب و دیگر اجناس و سکه هائے مروجه و پیمانه هائے سر دیار و معانی الفاظِ مستعمله و نامهائے اشیاء جدیده چون تار برقی و ڈبل و ریل و ٹکٹ باصطلاحِ شان و شرحِ نول و کرایه هائے رائج الوقت و بیانِ مزاراتِ متبرکهٔ اولیائے کرام و انبیائے عظام علیهم الصلوٰة والسلام و دیگر مقاماتِ مقدسه و عماراتِ قدیمه و کیفیتِ انتظام و قواعدِ حکومت و آبادی شهرها و مسافرخانه ها و وسعت و مسافت آنها و قطعِ منازل و مراحل و طی خیابانی و قفار بسواری شتران یا بر کوب ریل گاڑی و گاهی بذریعهٔ کشتی و جهاز در بحار نوعی مفصل و مشرح نوشته اند که برائے مسافران و زائران بلادِ مقدسه مشعلِ هدایت و دلیلِ راه میشود و این قدر دلچسپ و شیرین است که هر کس بردارد تا تمام نکند از دست نگذارد الغرض که این سفرنامه آئینهٔ معلوماتِ عجیبه و غریبه است اصل رساله بزبانِ فارسی است۔

ومطبوع نشده مگر ترجمه آن بزبانِ سندهی بسعی وکوشش مخلص خاص حاجی عبداللہ لغاری دو مرتبه چهاپ شده ودر صوبه سندھ شائع شده است مگر افسوس که هر دوبار طباعت صاف وصحیح نشده است امید که در مرتبه سوم تدارکِ آن خواهند فرمود۔

الاشارۃ الی البشارۃ: مسئلہ اشاره کردن در تشهد مابین علمائے احناف مختلف فیها است بعضی علماء اثباتِ آن میکنند وبعضی علماء منع آن۔ تازه حکیم علی نواز صاحب شکارپوری یک رساله مسمی به لبشارت در اثباتِ آن تحریر کرده شائع نموده ودران رساله بر اقوال حضرت امام ربانی مجدد الف ثانی واستدلالات اوشان اعتراضها کرده وبر مکتوب شریف تردید نموده چونکه از طرز تحریر آن بوئی تعصب وعناد یا سوء ادب ظاهر می شد حضرت ایشان را این حرکت وجرأت او ناپسند آمد ودر تردید او وحمایت جدِ خود این رساله در منع اشاره وتائید قول حضرت مجدد به بسط تمام وتفصیل مالاکلام مع ادله منقوله از احادیث وروایات فقهیه واصولِ حنفیه تحریر نمودند چهاپ نشده است قلمی بقدر دو صد صفحه کلان در کتب خانه موجود است

رساله فی باب صحة الجمعة فی القریٰ مضمونش از عنوان ظاهر است حضرت ایشان چون در قریه ملک شابو از مضافاتِ کوئٹه بلوچستان در ایام تابستان تشریف فرما می شدند اهلِ آن قریه نماز جمعه نمیخواندند باوجودیکه آن قریه دو مسجد کلاں مع ملا وطالبان ودو محله دار وقصابی ودو کانداری وغیره وغیره در انجا میشود۔ حضرتِ ایشان برائے اقامتِ نماز جمعه در مسجد ملک شابو که کلان تر از مسجد بابیان است امر فرمودند بعضی علمائے آنجا در صحتِ نماز جمعه تردد کردند طالبِ فتویٰ ودلیلِ فقهی شدند حضرتِ ایشان این رساله بزبانِ عربی محتوی بر دلائل وعباراتِ کتبِ فقهی تحریر نمودند وقول فقهاراکه تعریف مصر به ما لا

ببسع اکبر مساجدہ اهله المکلفین بها کردہ اند ترجیح دادہ فتوی بر فرضیت جمعه دادند بعد ازان بالاتفاق در قریہ مذکور نماز جمعه قائم گردید که تا الیوم قائم و جاری است قلمی رساله بود و چھاپ نشدہ. مگر افسوس که حالا بدست نمی آید۔

لغات القرآن - سنه تالیف آن ننوشته اند مگر بخیال فقیر این آخری تالیفات ایشان است که دران تفسیر الفاظ مشکله و لغات قرآن را با الفاظ سهله و مستعمله هم بزبان عربی نوشته اند و فهم معانی لفظیه و ترجمهٔ آیات را بر مردمان سهل گردانیده اند. در دیباجه آن بعد از حمد و صلوٰة می نویسند که «مردمان در فهم معانی قرآن سه نوع اند. طبقهٔ اولیٰ علمائے ربانی و فضلائی راسخین اند که اوشان را در فهم معانی قرآن ضرورت برجوع کتب تفسیر و لغات نمی شود و قلما یوجد فی هذا الزمان منهم شخص الا ان یشاء ربی. طبقه ثانیه عوام عجم اند که فقط الفاظ قرآن میخوانند و فهم معانی هیچ نمی کنند و نه فرق میان حامدون و سامدون و یعلمون و یعمهون نمیدانند. و مع ذالک هم مأجورون ان صححوا الالفاظ و طبقه ثالثه بین بین این دو طبقه است که معانی الفاظ شایعه مستعمله در کلام عرب میدانند مگر لغات و اشارات نمی دانند و کنت انا من هذا النوع فاردت ان اکتب جزءً فی حل اللغات والاشارات ملتقطاً من نتاج التفاسیر و غیرها الخ» مثلاً در تفسیر سورهٔ اخلاص می نویسند «الاخلاص) الصمد - الذی یقصد علی الدوام - لم یلد الاولاد ولم یولد - من الاب - کفوًا - مماثلا و هکذا من اول القرآن الی آخره. تمام رساله بزبان عربی است قلمی است چھاپ نشدہ

و دیگر رساله وجیزه در قواعد تجوید و علم قرأت نوشته اند که آنهم چھاپ نشدہ است چند صفحه است درینجا نقل کردہ می شود تا ضائع نشود۔

رسالہ در قواعد تجوید :- بسم اللہ الرحمٰن الرحیم ط

بدان اے عزیز وفقک اللہ تعالیٰ کہ این چند قاعدۂ علم قرأت است کہ فہمیدن وبعمل آوردن آن قاری قرآن مجید را ضروری است. باب اول :- در اصطلاحات قاریان :- دو زبر یا دو زیر یا دو پیش را تنوین گویند- نون مجزوم را نون ساکن گویند ادغام مخفی کردن حرف را گویند در قرأت. غنہ تردید آواز را گویند در خیشوم یعنی در ابتدائی بینی- اظہار ترک غنہ وادغام را گویند مدّ کش کردن آواز را گویند- مخرج جائے برآمدن آواز را گویند از دہان قاری باب دوم در قواعد

ہر جا کہ تنوین یا نون ساکن آید حرف پسینہ را با ید دید اگر ی یا م یا نون یا و باشد آنجا ادغام مع غنہ میشود- چون اِنْ یَّقُوْلُوْنَ و قَوْلاً مِّنْ رَّبٍّ الرَّحِیْمِ ط وَاَنْ نَّاْخُذَ و مِنْ وَّرَائِہٖ واگر بعد تنوین یا نون ساکن ل یا ر آید در انجا ادغام بغیر غنہ می شود چون مِنْ رَّبٍّ رَّحِیْمٍ و مَنْ لَّمْ واگر بعد تنوین یا نون ساکن ت ث ج د ذ ز س ش ص ط ظ ف ق ک آیند آنجا غنہ خالص می شود- کہ آنرا غنہ اخفا گویند- چون کُنْتُمْ و اُنْثَیَیْنِ و اِنْ جَنَحُوْا وَمِنْ دُوْنِہٖ وَمَنْ ذَا الَّذِیْ وَمِنْ زَوَالٍ وَمِنْ سُوْءٍ وَمِنْ شَیْءٍ وَلَمَنْ صَبَرَ وَمَنْ ضَلَّ وَمِنْ طَیِّبَاتِ وَمَنْ ظَلَمَ وَاِنْ فَاتَکُمْ وَسَلَامٌ قَوْلاً وَاِنْ کُنْتُمْ واگر بعد تنوین یا نون ساکن حرف حلقی آید وآن شش حرف است ح خ ھ ء ع غ دران جا اظہار می شود یعنی غنہ میشود نہ ادغام چون مِنْ حَکِیْمٍ حَمِیْدٍ وَمَنْ خَلَقَ وَاِنْ ھُمْ وَاِنْ اَنَا وَسَوَاءٌ عَلَیْھِمْ وَمِنْ غَفُوْرٍ-

بیان مد ہر گاہ پس از الف ہمزہ آید چون اُولٰٓئِکَ یا پس از یای ساکنہ ہمزہ آید چون بَرِیْٓءٌ یا پس از واو ساکنہ ہمزہ آید چون قُوْلُوْٓا اٰمَنَّا در ہر سہ صورت مد قصیر بقدر سہ الف میشود واگر پس از الف حرف مشدد آید چون وَلَا الضَّآلِّیْنَ یا پس از واو

ساکن حرف مشدد آید چون اَتُحَاجُّوْنِّیْ یا پس از یائے ساکنہ حرف مشدد آید
چون در ہر سہ صورت مدِّ طویل بقدر پنج الف میشود۔
بیانِ اوقاف:۔ م علامت وقف لازم است ط علامتِ وقف مطلق
است یعنی بالاطلاق بلاخوف وقف باید کرد ج علامتِ وقف جائز است۔
یعنی وقف اولیٰ وصل جائز۔ ز علامت وقف مجوز یعنی وقف جائز وصل اولےٰ
صلے علامت وصل است یعنی وصل کن ہر دو کلمہ را باہم ق علامت وقف الطریق
امر است یعنی قف علیہ لا علامت لا وقف بینہا است۔ بیان قلقلہ و حروف آن
پنج است کہ در لفظ قطب جد جمع است یعنی ہر گاہ بر یکی ازیں حروفِ پنجگانہ وقف
آید آنجا نزدید صوت بر مخرج حرف باید کرد چون مِنْ وَّاقٍ ط وَ نُوْطْ ط وَمَا بْ ط
و بَهِيْجٍ ط وَ مَشْهُوْد ط بیان مخارج حروف مخارج علی العموم سہ است۔ کہ
حروف تہجی بران تقسیم است ب ف م و این چہار حرف شفوی اند یعنی از لب
ہائے قاری ادا میشود د ت ث ج ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ق ک ل ن ی
این ہژدہ حرف لسانی است کہ باتّصال لسان بیک طرفی از اطرافِ دہن قاری ادا
می شوند و ح خ ھ ء ع غ این شش حروف حلقی اند کہ در حلق قاری ادا می شوند۔
قاعدہ:۔ ہر جا کہ بعد میم ساکن حرف با یا حرفِ میم آید آنجا نیز غنہ لازم است۔
چون يَعِظُكُمْ بِهٖ و كَمْ مِّنْ فِئَةٍ قاعدہ:۔ ہر گاہ دو ہمزہ بہم جمع آیند
جائز است کہ ہمزہ ثانیہ مبدل بالف کند و بران کلمہ مد کند چون آٰلْـٰٔنَ و آٰللّٰهُ
اٰذِنَ لَكُمْ و جائز است کہ ہر دو ہمزہ را بحالت خود گذارند چون ءَاَنْتُمْ اَشَدُّ
خَلْقًا و ءَاَنْتُمْ اَعْلَمُ اَمِ اللّٰهُ قاعدہ چون دو حرف از یک جنس بہم آیند
اگر حرفِ اول ساکن باشد در ہم جنس خود کہ متحرک است مدغم می شود چون اَمْ مَّنْ خَلَقَ
السَّمٰوٰتِ وَاذْكُرْ قاعدہ:۔ حرف را اگر متحرک بفتحہ یا ضمہ باشد پر خواندہ میشود

چون رَءُ وْفٌ رَّحِیْمٌ وغیرہ واگر متحرک بکسرہ باشد آنجا خفیف خوانده می شود چون رِزْقًا وِرْدًا واگر ساکن باشد ماقبل او را باید دید اگر مفتوح باشد پر خوانده شود۔ چون وَارْتَقِبُوْا واگر ماقبل مضموم باشد آنجا نیز پر خوانده می شود وَمَنْ یَّکْفُرْ واگر خود ساکن او ماقبل او مکسور باشد آنجا خفیف خوانده میشود چون فِیْ مِرْیَةٍ مِّنْهُ واگر بر حرف را وقف آید آنجا نیز ماقبل را باید دید اگر مفتوح باشد چون سَقَرْ آنجا پر باید خواند واگر ماقبل مضموم باشد آنجا نیز پر باید خواند چون سُعُرْ واگر ماقبل مکسور باشد آنجا خفیف باید خواند چون فَهَلْ مِنْ مُّدَّکِرْ **قاعده**:۔ لفظ مبارک اللّٰهُ هر جا پر خوانده میشود الا اگر حرف ماقبل آن مکسور باشد آنجا باریک خوانده میشود۔ مثال پر خواندن چون اَللّٰهُ نُوْرُ السَّمٰوٰتِ وَاِنَّ اللّٰهَ وَهُوَ اللّٰهُ ومثال باریک خواندن چون لِلّٰهِ مَا فِی السَّمٰوٰتِ وَمَا فِی الْاَرْضِ وَاَمْرِ اللّٰهِ وامثال آن **فائده**:۔ لفظ عَلَیْهِ در تمام قرآن مجید هر جا بکسر ها خوانده میشود، الا در سوره فتح در آیت بِمَا عٰهَدَ عَلَیْهُ اللّٰهَ که در آنجا بضمه ها خوانده میشود۔

فائده:۔ لفظ یَوْمَئِذٍ در تمام قرآن مجید بفتح میم خوانده میشود الا در سوره هود و سوره معارج که در آن هر دو سوره یَوْمِئِذٍ بکسر میم خوانده می شود۔

فائده:۔ لفظ اَنَا با الف نوشته میشود مگر در قرأت چون اَنَ بغیر الف خوانده میشود در سوره کهف لٰکِنَّا نیز ازین قبیل است که لٰکِنَّ خوانده می شود۔

فائده:۔ در قواعد سابقه تحریر گشته که هر جا بعد تنوین یا نون ساکن ل یا ر آید آنجا ادغام می شود الا در سوره قیٰمه که در آنجا مَنْ رَاقٍ بفک ادغام خوانده میشود

فائده:۔ بر سر هر سوره بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ خوانده میشود الا بر سر سوره توبه که آن بغیر بسم اللہ است وجهش این که بسم اللہ برائے فصل بین السورتین است و در سوره انفال و توبه فصل معنوی نیست **قاعده**:۔ هر جا که زبر خنجری آید

چون اَلْمَلَن آن زبر بالف خوانده میشود وہرجاکہ زبر خبری آید چون بِہٖ وفِیْہِ آن زیر بیا خوانده میشود وہرجاکہ پیش مقلوب آید چون عَلَّمَہٗ آن پیش بواؤ خوانده میشود

قاعده:- ہرگاه دو حرف ازیک جنس بہم آیند واول آن ساکن باشد آن حرف ساکن درہم جنس خود کہ متحرک است مدغم میشود چون بَلْ لَّعَنَھُمُ اللّٰہُ

قاعده ہرجاکہ دربس لام ساکنہ حرف را آید آن لام در را مدغم میشود چون قُلْ رَّبِّ اِنِّیْٓ اَعُوْذُبِکَ وقُلْ رَّبِّ زِدْنِیْ عِلْمًا الا در سوره تطفیف کہ آنجا بفک ادغام کَلَّا بَلْ رَانَ خوانده می شود **قاعده** ہرجاکہ التقائے ساکنین شود ساکن اول متحرک بکسره می شود چون قُلِ اللّٰھُمَّ و ذَرِ الَّذِیْنَ

فائده:- دو لفظ مبارک اللہ در تمام قرآن مجید یکجا بہم جمع شده وآن در سوره انعام در آیہ لن نومن حتی نوتی مثل ما اوتی رسل اللہ ط اللہ اعلم حیث یجعل رسالتہ ودعا درمیان جلالتین مستجاب است قاری را باید کہ آنجا بگوید اللّٰھم انی اسئلک المغفرۃ۔ **انتباه:-** ہرچہ دریں رسالہ نوشتہ شده ازادائی حروف در مخارج خود و غنہ واخفا وغنہ مع ادغام وادغام بغیر غنہ وشد و مد وتخفیف وترخیم وقلقلہ واوقاف وغیره فہمیدن آن وتعمیل آدرون قواعد جملہ از فہمانیدن استناد میشود کہ تردید الصوت فی الفم والحلق والخیشوم را تصویر بتحریر نتوان بیان نمود پس کسے کہ بخواہد کہ قرآن مجید را صحیح بخواند لازم است کہ چند وقت از استاد قابل تعلیم این نعمت وحصول این سعادت بکند واللہ یہدی من یشاء الی صراط مستقیم وصلی اللہ تعالیٰ علیٰ سیدنا محمد وعلیٰ آلہ وصحبہ وسلم۔ انتہٰی۔

فائده:- بعضی فضلای عصر دریں زمان مخرج ضاد را مشابہ بظا میخوانند بلکہ بعضی متشددان صریحاً زا یا ظامی خوانند واین غلط صریح است گناه عظیم است و

تحریف قرآن است چراکہ قرآن بلغت عربی نازل شدہ وضاد را ذا خواندن اصطلاح عجمیان است کہ بجائے قاضی وراضی قازی ورازی میخوانند تمام علمائے فقہ و علمائے تجوید وعلمائے لغت تصریح کردہ اند کہ ضاد را بظا مشابہ کردن نباید بلکہ خوبطور تمییز کردن باید بحیث یفرّ منہ الظاء۔ عمداً چنیں خواندن مفسد نماز است وامامت آن صحیح نمی شود الاکسی کہ صاحب عذر باشد وضاد را از مخرج خود ادا کرد نمی تواند بے اختیار از مشابہ بظا میشود وحکم معذور علیحدہ است قیاس دیگران بران نباید کرد۔ اصحاب عذر را لازم است کہ در تصحیح مخرج کوشش نمایند وزبانِ خود را برادائے مخرج صحیح بگردانند مگر این ظالمان صاحب عذر نیستند قصداً وعمداً چنیں می کنند و کوشش می کنند کہ مشابہت بظا پیدا شود۔ تمام قاریان مصروشام وحرمین الشریفین ہم از علماء وہم از عوام ضاد را ضاد میخوانند نہ زا وظا وقرأت قرآن از قرون سابقہ تا این این زمان متوارث ومتواتر بمایان رسیداست مخالفت آن کردن خلاف عقل و نقل وخلاف روایت ودرایت است وخلاف تصریح علمائے قرأت پس نمیدانم کہ این طائفہ را چہ چیز براین مخالفت آمادہ کردہ است۔ تحقیق این مسئلہ در دیگر کتب فقہ وتجوید باید جست دربنجا مکتوب ہدایت اسلوب حضرت ایشان دریں بارہ نقل می کردہ شود کہ بطرف مولوی صاحب حاجی غلام صدیق جوناٹی والہ نوشتہ اند وھو ہذا۔

باقی مسئلہ ضاد مولوی عبدالکریم از فقیر ہم پرسیدہ بود وا درا نوشتم کہ مخرج و صوت ضاد مخالف مخرج وصوت ظا است اگر کسی ضاد را بظا خواند غلط فاحش است کہ در بعضی مواد قرآنی موجب فساد نماز میشود اگر کسی ویضل اللہ الظالمین را ویظل اللہ الظالمین خواند یا ومن یطللہ فمالہ من ھاد خواند نمازش فاسد خواہد شد ونوشتم کہ ادا ضاد از رسائل تجوید نتوان آموخت بلکہ از تلقی فم استادی توان آموخت فقیر از قاریان قندہار در اوائل تعلیم قرآن مجید آنچہ

ادا حرف ضاد از استاد آموختہ بود بعد ازان تقریباً پنج سال از قراء حرمین شریفین سماع نمود بحمد اللہ تعالیٰ بعینہٖ ہمان تعلیم اولین بودہ۔ صاحب قصیدہ ھمزیہ در فصاحت حضور اقدس صلے اللہ علیہ وسلم میگوید:۔

فانہ افصح امرائی نطق الضاد

بحیث تفرّ منہ الظاء۔

پس اگر ضاد و ظا قریب الصوت می بودند فرار ظا چہ معنی داشت و نوشتم کہ قراء حرمین الشریفین بالتوارث ہمیں حرف را از فم مبارک رسول اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم گرفتہ الی یومنا ھذا ضاد را بصوت ضاد میخوانند و با حرف ظا ہیچ مشابہت و مشاکلت در صورت نمی دہند و ہمچنین ضاد را ابدال مہملہ خواندان نیز غلط فاحش است بلکہ بفکر فقیر فرقی کہ درمیان صاد و سین و ضاد است زیادہ ازان فرق است درمیان ضاد و دال و ظا۔ و در ہند قاریان و حافظان مدرسہ فرقانیہ لکھنؤ کہ تقریباً چار صد حافظ آنجا تعلیم قرأت میکنند و از استادانِ عرب تجوید می آموزند اکثرش بر موقعہ عرس مبارک حضرت مجدد قدس سرہ می آیند و میخوانند نہایت خوب می خوانند ضاد را بمخرج و صوت ضاد میخوانند بحیث تفرّ منہ الظاء۔ مگر ما این فتنہ نیز ابتدا از غیر مقلدین پیدا شدہ است و رہزنی سادہ لوحان بہ تبدیل این حرف می کنند۔ قاضی عبدالرحمٰن صاحب پانی پتی کہ در زمانۂ خود رئیس القراء ہند مخاطب شدند و عمر شریفش قریب بصد سال رسیدہ بود فقیر بملاقات ایشان رسیدہ بود یک رسالہ از تصنیف خود بفقیر در تحقیق حرف ضاد عنایت کردہ بودند۔ در کتب خانہ درگاہ موجود است دران نیز ثابت کردہ است کہ ضاد را کسی بمخرج ظا نخواند و نیز موجب فساد قرأت است۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

۱۲ ماہ جمادی الاول ۱۳۶۹ھ۔ العبد الفقیر محمد حسن عفی عنہ از کوئٹہ

ونیز مولوی صاحب یک دیگر مکتوب در تحقیق این مسئلہ بعربی نوشتہ اندکہ نزد
مولوی صاحب موصوف موجود است دربنجا بنقل کردن آن ضرورت نیست
ع درخانہ اگر کس است یک حرف بس است۔ **فائدہ**:۔ حضرت ایشان در
ادائے مخارج حروف تصنع وتکلف نمی نمودند صحیح صحیح وروان روان میخواندند۔
بعضی مردمان کہ در شدّ و مدّ و حروف حلقی از حد زیادہ مبالغہ میکنند قرآن شریف
را از سلاست وملایمت بسرحد ثقل وصعوبت میرسانند ہم شرعاً ممنوع است۔
وہم طبعاً ناخوش ونامطبوع یعنی آنقدر کہ طبعی وفطری است محمود است وزیادہ
برقواعد موسیقی زیروبم کردن وترنم نمودن چنانچہ بعضی مصاریہ میکنند ودستہا برگوش
داشتہ چشمہا راسرخ ورگہائے گلو را منتفخ میگردانند در شریعت گناہ است و
ناروا۔ وتحقیق این مسئلہ شیخ علی قاری ودیگر علما بتفصیل کردہ اند۔
من شاء فلینظر فی محلہ

فصل دربیان کتب خانہ حضرت ایشان

حضرت ایشان بتبع آباد اجداد با کتابہا وکتب خانہ شغف کلی داشتند وآں را
بہترین متاع دار دنیا میدانستند چنانچہ حضرات کلان عاشق کتابہا بودند ودر
سفر وحضر وخوف وخطر صندوقہائے آنرا از خود جدا نمی کردند وکتب خانہ عجائب
وغرائب روزگار از ہرفن واز ہر علم جمع کردہ بودند ہمچنین حضرت ایشان ہم شوق عظیم
ورغبت بے نہایت بجمع کتابہا ومطالعہ آن داشتند

فقلت شراءً قال لا بل وراثۃً
تواریثنی من والد بعد والد

درکتب خانہ حضرت کلان جد فقیر بعضی کتابہائے نادرہ کہ در دنیا مثل آن موجود نباشد

[illegible]

درطاقچہ بانگاہ داشتند وعجب آنکہ در واقعہ زلزلہ آن بالاخانہ از انہدام سلامت ماند وکتابہارا ہیچ نقصانے نرسید باآنکہ دیگر عمارات پختہ ومشیدہ درجنب آن ہمہ افتادہ زمین دوز شدند۔

حضرت ایشان ازین معنی خیلے دلشاد بودند ومیگفتند الحمد للہ تعالیٰ کہ کتابہائے ماسلامت ماندند گوکہ دیگر اسباب ما بسیاری تلف شد۔

حضرت ایشان کتابہائے خودرا براولاد ذکور خود وقف کردند وچون دیگر اموال واملاک تقسیم نکردند ودر وصیت نامہ نوشتند کہ کتابہا تقسیم نشوند ہر کسی را از اولادِ من کتابی درکار شود برارد وباز درکتب خانہ برجائے خود بدارد کسی را بطریق ہبہ ندہند وبیع وشرائی آن نکنند۔ چنانچہ تاحال کتب خانہ برجائے خود محفوظ است وفہرست کتابہائے موجودہ درکتب خانہ حضرت ایشان خود قلمی نمودہ اند۔

کتاب ہائے ہرفن درباب علیحدہ درج کردہ نام مؤلف کتاب وتعداد اجزائے آن وآنکہ قلمی است یا چھاپی واز کدام مطبع شائع شدہ مفصل نوشتہ اند بعضی کتابہا این قدر ضخیم اند کہ یک کس بمشکل برداشتہ تواند۔ در دہ دوازدہ مجلد فقط یک کتاب می آید مثلاً تفسیر درمنثور درشش جلد تفسیر روح البیان درچہار جلد ضخیم تفسیر طبری درسی جزو درہشت مجلد فتح الباری سی جزو درشش مجلد کلان عینی شرح صحیح بخاری دریازدہ جلد رد المختار مع تکملہ درہفت جلد فتح القدیر بتقطیع کلان درچہار جلد عظیم زیلعی شرح کنز درشش جلد مبسوط امام سرخسی درسی جزو ۱۵ مجلد اکبیر اعظم ومحیط اعظم ہریک درچہار جلد ضخیم فتوحات مکیہ درہشت جلد۔ شرح احیاء العلوم الزبیدی درده جلد ضخیم اغانی ابو الفرج اصفہانی ببیست جزو درده جلد۔ شرح زرقانی شرح مواہب دو جلد۔

ذکر بعضی کتب نادرہ و نفیسہ کہ در کتب خانہ موجود اند

حمائل شریف خوشخط و مطلا دستخط شیخ علی قاری کہ در سنہ ۹۵۵ھ در حرم محترم مکی تحریر شدہ۔

قرآن شریف قلمی خوشخط مطلا حجم کلان کہ در سنہ ۶۰۰ھ در محروسہ بغداد قلمی شدہ تبرک بی بی صاحبہ کلان کہ آنرا باین فقیر راقم الحروف بطریق ہبہ عنایت فرمودند در صحت و خوشخطی و قدامت مثل این تحفہ در دنیا یافتن مشکل است و نزد این فقیر موجود است

مجموعہ دلائل الخیرات و حزب الاعظم دستخط مخدوم محمد ہاشم ٹھٹوی مع دیگر وظائف و قصائد قلمی۔

حصن الحصین قلمی خوشخط مطلا و مذہب بغایت نفیس و مکلف کہ حضرت ایشان را از میر امام بخش خان تالپر ہدیۃً رسیدہ۔

تفسیر تاویلات کاشی قلمی کہ در بغداد شریف تاریخ ۲۸ شوال سنہ ۸۶۶ھ در تحریر آمدہ۔

تفسیر غریب القرآن قلمی۔ تفسیر یعقوب چرخی دو پارہ اخیر قلمی و خوشخط۔

حاشیۂ کشاف از میر سید شریف قلمی نادر الوجود۔

تفسیر وسیط از امام غزالی قلمی خوشخط بحجم کبیر و تقطیع کلان۔

لمعات شرح مشکوٰۃ از شیخ عبد الحق محدث دہلوی نصف اول قلمی۔

نہایۃ فی غریب الحدیث والاثر از ابن الاثیر قلمی خوشخط مطلا۔

حاشیہ میر سید شریف علی المشکوٰۃ قلمی خوشخط نادر الوجود۔

جنت النعیم فی فضائل القرآن العظیم از تالیفات محمد ہاشم ٹھٹوی قلمی

شرح شمائل کبیر از تصانیف شیخ علی قاری قلمی خوشخط سن تصنیف ۱۰۰۸ و سن تحریر سنہ ۱۱۱۷ھ۔

منهج العمال انتخاب کنز العمال از مخدوم محمد جعفر بوبکانی قلمی نادر الوجود
حلیة الاولیاء فی طبقات الاصفیا للاصفهانی قلمی یک جلد ضخیم۔
عنایه شرح هدایه قلمی خوشخط جلد اول وثانی وثالث دریک جلد ضخیم وتقطیع کلاں۔
کفایه شرح هدایه نصف اخیر قلمی۔ فتاوی تاتار خانیه تاکتاب الزکوٰة قلمی
بیاض مخدوم محمد ہاشم تتوی در دو جلد۔ حاشیه حضرت علوی علی شرح الوقایه قلمی بخط مصنف
اتحاف الاکابر بمرویات الشیخ عبد القادر تالیف مخدوم محمد ہاشم کتابی
است عجیب که دران سلسلهٔ اسانید کتب درسیه معنعن از استاد خود تا مؤلف
رسانیده که وکذلک از علم فقه وحدیث وتفسیر وغیر آن واجازت نامه اوراد وقصائد
وطرق تصوف وسلوک تا مشائخ عظام جمع کرده وداد تبحر وکمال داده۔
فاکهة البستان قلمی ایضاً تالیف مخدوم محمد ہاشم مذکور علیه الرحمة۔
فتاوی قنیه قلمی خوشخط۔ المسلک المتقسط شرح مناسک شیخ رحمة الله
للشیخ علی قاری قلمی خوشخط۔
العصریه تالیف شیخ رحمة الله هندی مهاجر مکی در تائید مذهب حنفی که وقت
عصر بعد المثلین است۔ قلمی۔
فتوح الحرمین فارسی منظوم از مولوی جامی قلمی خوشخط مع نقشهائے ماٰثر شریفه
مجموعه فقه قلمی مشتمل بر بیست وشش رساله متفرقه ونادره۔
مجموعه بیست وهفت رساله مخدوم عبد الواحد سیوستانی بیاض فقه مخدوم
عبد الواحد سیوستانی در چهار جلد هر دو کمیاب۔ معارف العلوم فی تعریف
العلوم المتداوله واحکامها ومراجع اهل الحیاة عند ذکر اهل الممات
کلاهما للشیخ محمد خلیل قلمی نادر الوجود۔ فتح المنان فی اثبات مذهب النعمان
للشیخ عبد الحق محدث دهلوی در تائید مذهب احناف بآیات واحادیث صحیحه

الروایات قلمی۔ شرحی القانون یعنی در شرح بر قانون شیخ الرئیس از حکیم آملی و حکیم علی جیلانی چھاپ ہند مگر نادر الوجود۔ قاموس اللغۃ للفیروز آبادی قلمی خوشخط و مطلا در یک جلد ضخیم۔ صحاح للجوہری قلمی نصف ثانی نبراس شرح شرح عقائد از مولنا عبد العزیز ملتانی قلمی حالا چھاپ شدہ۔ شرح الامالی للشیخ علی القاری قلمی۔ مثنوی شریف قلمی خوشخط مطلا ہر شش دفتر در یک جلد متبرک از وظیفہ حضرت خواجہ قندہار والہ۔ کلیات مرزا صائب قلمی خوشخط مطلا نسخہ عمدہ در یک جلد شاہنامہ فردوسی قلمی مطلا و مکلف و مصور از میر امام بخش ٹالپر منحف شدہ۔ طبقات واقدی قلمی یکجلد ضخیم بخط عرب از جزء دوم شروع شدہ۔ مجموعہ رسائل امام سیوطی اکثر در علم تاریخ بخط عرب مشتمل بر ۱۵ رسائل نادرہ۔ تاریخ الخلفاء سیوطی قلمی۔

نفائس الفنون تصنیف محمد بن محمود آملی کہ دران از ہر علم و فن قدری اصول وقواعد نوشتہ زیادہ از صد علم درین کتاب جمع کردہ قلمی خوشخط نادر الوجود در آخر قدری ناقص یکجلد کلاں۔

ومطلع العلوم حکیم مولوی واجد علی خان لکھنوی بر ہمیں طرز چھاپ شدہ شائع شدہ است الفیہ ابن مالک قلمی خوشخط محشی۔ عبد الغفور حاشیہ شرح ملا۔ مغنی اللبیب ابن ہشام نحوی قلمی خوشخط کامل۔ غایۃ التحقیق شرح کافیہ قلمی۔ ترکیب الکافیہ قلمی۔ الھامیہ شرح شافیہ قلمی۔ شرح شرح مائۃ قلمی۔ سعدیہ شرح زنجانی قلمی۔ مجموعہ رسائل نحو قلمی۔ زنجانی و مراح قلمی۔ مصباح در علم نحو قلمی۔ قطبی شرح شمسیہ قلمی خوشخط و عماد حاشیہ قطبی مولنا عماد الدین بن یحیی الفارسی ہر دو قلمی در یکجلد۔ مطول در علم معانی و بیان و بدیع از سعد الدین تفتازانی قلمی۔ چلپی علی المطول قلمی۔ حاشیہ مختصر معانی للبزدوی قلمی۔

حاشیہ ہدایۃ الحکمہ للشیخ محمد نصیر البہکری قلمی ۔ مکتوبات شریف حضرت امام ربانی مجدد الف ثانی کامل ہر سہ دفتر در سہ جلد قلمی خوشخط ۔ ایضاً جلد اول برسم خط عربی خوشخط فقط جلد اول ۔ ایضاً نسخہ دیگر قلمی کامل ۔ مکتوبات سعیدی یعنی مکاتیب حضرت خواجہ محمد سعید فرزند اکبر حضرت امام ربانی قدس سرہٗ از کتب خانہ مشائخ لواری نقل شدہ نادر الوجود است و انہا اربعہ ایضاً از حضرت محمد سعید تذکرہ کہ دران بیان سلوک ہر چہار طریقہ علی الخصوص طریقہ نقشبندیہ سبقاً سبقاً از اول تا آخر بتفصیل ذکر کردہ بدستخط حضرت قبلہ گاہی قدس سرہٗ ۔ روضۃ القیومیۃ فارسی قلمی در حالات و کرامات حضرات مجددیہ ۔ حضرات القدس للشیخ بدر الدین السرہندی در احوال اکابر نقشبندیہ تا حضرت مجدد و اولاد و خلفای او ۔ زبدۃ المقامات ایضاً در حالات حضرت مجدد از شیخ محمد ہاشم کشمی قلمی ۔ ینابیع الحیوۃ الابدیہ فی طریق الطلاب النقشبندیہ از تصانیف شیخ ابو الحسن واہری سندھی ہر سہ جلد در یک مجلد ضخیم کتابی است عجیب در سلوک و آداب و معاملات و تحقیقات شریعت و طریقت ۔ کشف الغطاء از حضرت شیخ محمد فرخ ابن حضرت خواجہ محمد سعید در دفع اعتراضات معترضین بر مکتوبات شریف ۔ بہجۃ النظار فی برائۃ الابرار از تصانیف حضرت مخدوم محمد معین تتوی سناہی کہ آنہم در رفع اعتراضات مخدوم محمد ہاشم تتوی بر مکتوبات شریف و جواب دیگر معترضین است قلمی ۔ فصل الخطاب از تصانیف حضرت خواجہ محمد پارسا خلیفہ حضرت شاہ نقشبند قلمی خوشخط ۔ مناقب مخدومین معظمین یعنی مخدوم ابراہیم تتوی و خلیفہ احمد خان نظامانی از تالیف میاں محمد امین سندھی قلمی ۔ مجموعہ رسائل حضرت مجدد الف ثانی کہ مشتمل بر نہ رسالہ مؤلفہ حضرت ایشان است مثلاً مبداء و معاد و رسالہ رد روافض و شرح رباعیات خواجہ بزرگ و رسالہ د

وحدة الوجود وغیرہا ہمہ دریک جلد قلمی۔ الٰہی نامہ حضرت شیخ الاسلام عبداللہ انصاری قلمی خوشخط بخط ملا عبدالحکیم بہاگی۔ چہار چمن نظماً ونثراً از تصانیف حضرت خواجہ عبدالاحد مشہور بحضرت وحدت۔ مکتوبات معصومی ہر سہ جلد کہ ثانی وثالث در یک جلد است در دو جلد۔ مکتوبات شریف حضرت خواجہ بیرنگ قدس سرہٗ قلمی یکجلد در میانہ۔ انیس المریدین از تالیفات حضرت قبلہ گاہی قدس سرہ بخط حضرت ایشان۔ پنج گنج یعنی سفر نامہ عربستان قلمی بدستخط حضرت ایشان۔

زاد المتقین از تصانیف شیخ عبدالحق دہلوی در احوال شیخ عبدالوہاب متقی وشیخ علی متقی کتابی است نادر الوجود قلمی خوشخط یک جلد در میانہ۔ اخبار الاخیار ایضاً از تصنیف محدث دہلوی احوال مشائخ خراسان وہندوستان قلمی خوشخط۔

مناقب العارفین احوال مولٰنا جلال الدین رومی قدس سرہٗ قلمی خوشخط۔

حل الرموز للشیخ العارف عزالدین بن عبدالسلام وشرح حکم لابن عباد النفزی ہر دو دریکجلد قلمی بخط آخوند امید علی ہالائی۔ شرح لمعات عراقی از شیخ ابراہیم ہمدانی فارسی قلمی خوشخط۔ شرح مثنوی شریف از میاں فقیر اللہ صاحب شکارپوری برائے دفتر دوم قلمی خوشخط یک مجلد ضخیم۔ عوارف المعارف للشیخ ابی حفص السہروردی مع الذریعہ الی مکارم الشریعہ للراغب الاصفہانی ہر دو قلمی بخط عرب مطلا دریکجلد ضخیم۔ مجموعہ رسائل مخدوم محمد معین تتوی مع دیگر رسائل تصوف وسلوک مشتمل بر ۲۷ رسالہ قلمی دریکجلد ضخیم۔ ایضاً مجموعہ رسائل سلوک واخلاق وعقائد وفقہ مشتمل بر ۱۵ رسالہ۔ جذب القلوب الی دیار المحبوب قلمی۔ احیاء علوم الدین للامام حجۃ الاسلام غزالی ربع اول وثانی قلمی مصحح بخط حضرت قندہار والہ دریکجلد۔ ایضاً ربع اول وثانی بخط آخوند امید علی ہالائی در دو جلد ایضاً ربع ثانی وثالث قلمی خوشخط مطلا دریکجلد ایضاً ربع رابع دریک جلد ایضاً

چھاپ مصری کامل۔ الترغیب والترہیب للامام المنذری بخط آخوند امید علی ہالائی در دو جلد۔ اخلاق المحسنین قلمی خوشخط بخط ایرانی مطلا۔ ایضا نسخۂ دیگر قلمی بخط سادہ۔ شرح منازل السائرین متن از شیخ الاسلام ہروی و شرح آن از شیخ رکن الدین شیرازی قلمی۔ شرح اسماء الرسول از تصانیف مخدوم محمد ہاشم تتوی کتابی است عجیب و غریب کہ دران تقریبا یک ہزار اسما را آنحضرت علیہ الصلوٰۃ والسلام بہ تتبع کثیر جمع کردہ و شرح آن نمودہ قلمی در یکجلد درمیانہ۔ تنبیہ المغترین للامام الشعرانی قلمی۔ شرح الصدور فی احوال الموتیٰ والقبور للامام السیوطی قلمی خوشخط۔ وغیر ذلک مما یطول ذکرہ۔

مضمون علمی در رد زنادقہ و ملحدین

این یک مضمون علمی نوشتۂ حضرت ایشان کہ بر سر ورق کتاب شرح الصدور قلمی یافتہ شد درین جا نقل کردہ میشود تا از ضیاع محفوظ ماند۔ وھو ھذا۔

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

ربنا لا تزغ قلوبنا بعد اذ ھدیتنا وھب لنا من لدنک رحمۃ انک انت الوھاب اما بعد قال بعض احد قائی قد وقع لی مناظرۃ مع زندیق ملحد فقال ما الدلیل علی ان القرآن منزل من رب العالمین علی النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فقلت اللہ عز وجل یشھد بہ فقال من یقول ان اللہ یشھد بہ قلت القرآن قال شھادۃ القرآن لنفسہ غیر معتبرۃ قلت الرسول قال قول المدعی غیر معتبر فی الشرع قلت النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ھو الصادق المصدوق ما ینطق بالھویٰ ان ھو الا وحی یوحیٰ قال ثبوت القرآن بالقرآن غیر جائز

قلت تحدی النبی صلی الله تعالیٰ علیه وسلم بالقرآن فعجز بلغاء العرب
بأن یأتوا بسورة من مثله مع انه صلی الله تعالیٰ علیه وسلم کان امیاً
فان لم یکن من عند الله تعالیٰ لاتوا به ولو کان مثل اقصر سورة من
القرآن فعجزهم عن الاتیان بمثله دلیل علی انه منزل من الله تعالیٰ
فبهت الذی کفر. فان قیل ما الدلیل علی وحدانیته تعالیٰ قلت لو کان
فیهما آلهة الا الله لفسدتا فان قیل یمکن الاتفاق بینهما قلت الاتفاق
بینهما ضروری ام اختیاری فان کان ضروریاً صارا مجبورین والله
العالم لا یمکن ان یکون مجبوراً وان کان الاتفاق اختیاریاً فالمختار لا
یلزم علیه ان یتفق مع الآخر والثانی ان کل واحد منهما مستقل
فی ارادته او غیر مستقل فان کان مستقلاً فما الحاجة الی شریکه و
ان لم یکن مستقلاً صار محتاجاً ولا یکن ان یکون اله العالم محتاجاً.
والثالث ان فرض الٰهین فلا بد ان یکونا خالقین او مخلوقین او احدهما
خالق والآخر مخلوق فان کانا مخلوقین لابد لهما من خالق آخر وهلم جراً
وان کان احدهما خالق والثانی مخلوق فالخالق هو الله تعالیٰ والمخلوق لا یصلح
ان یکون خالقاً وان کانا خالقین فالمتقدم منهما هو الخالق للثانی فصار
مخلوقاً وان تساویا فی التقدم فتخلیقهما للخلق اختیاری ام ضروری
والثانی باطل لانه علامة الاحتیاج وان کان اختیاریاً فکل واحد
منهما مستقل فی الاختیار ام محتاج فان کان محتاجاً لا یصلح ان یکون
الٰهاً وان لم یکونا محتاجین وکل واحد منهما مستقل فی الاختیار
فما الحاجة الی الثانی وهکذا الحال فی العلم والقدرة والتکوین والترزیق
فان قلت یمکن ان یتفقا علی ان احدهما اله السموات والآخر اله الارضین

قلت الارض بالنسبة الى السماء كبيت واحد بالنسبة الى البلد فما
تساويا فى الخلق والحكومة مع ان الارض محتاجة الى السماء فى الانبات
الى الامطار وحرارة الشمس وغيرهما فصار اله الارض محتاجاً
الى اله السماء ومحال ان يكون الاله محتاجاً. الرابع فرضنا ولو بفرض
المحال ان الالهين اتفقا على الايجاد والفناء وتدبير السموات وما
فوقها والارضين وما تحتها وتساويا فى الوجود والوجوب وجميع
اوصاف الكمال فانت تعبد اىّ اله منهما. فباىّ اله اخترته فذلك
ترجيح بلا مرجح ومن امرك منهما بعبادته وما اسمائهما واى
نسبة بينهما. الخامس ان جاز ان يكونا الهين منفقين جاز ان
تكون الالهة ثلثة او اربعة او خمسة الى ما لا يتناهى من العدد فما
دليلك فى الحصر فى الاثنين فما جوابك فى الحصر فى الاثنين فكذلك
جوابنا فى الحصر فى الواحد الفرد الصمد الذى لم يلد ولم يولد ولم
يكن له كفواً احد. السادس ان امكن الاتفاق بينهما كما نقول
امكن الاختلاف كذلك وفى صورة الاختلاف اما ان يكون احدهما
الغالب والثانى المغلوب فالغالب هو الله تعالىٰ والمغلوب لا يليق
الالوهية واما ان يستويا فى الغالبة فاللازم ان يكون الحرب بينهما
سجالاً واذاً لفسدت السموات والارض فعدم فسادهما دليل
على انه ليس هناك احد يعارض الله الواحد القهار. السابع اذا
كان نظام العالم وترتيبه وتقليبه ودوران الافلاك والكواكب
ونزول الامطار وهبوب الرياح وانبات الارض الاقسام الارزاق
والاحياء والاماتة لا بد له من اله قادر حكيم عليم يقلبه كيف يشاء

ویکفی لذلک النظام اله واحد قدیم ازلی ابدی فما الحاجة و ای ضرورة الی الہ اخر یشارکہ فی الامور وای فتور رأیت فی نظام العالم من الہ واحد حتی احتجت الی تجویز الہٍ اخر شریک معہ سبحانہ وتعالیٰ عما یقول الظالمون علواً کبیراً۔
الثامن فرضنا الٰہین ولو بالمحال وفرضنا تساویہما فی القدرة والغلبة والحکمة والارادة فانت تعبد ایہما فان قلت اعبد احدہما بلا تعین فذلک ترجیح بلا مرجح وان قلت اعبدہما جمیعاً فکیف تقول لا الہ الا اللہ ومن ایہما ترجوا النجاة۔
التاسع ان قلت ان ھناک الٰہین احدہما خالق الخیر والاخر خالق الشر کما تزعمہ المجوس وسموا خالق الخیر یزدان وخالق الشر اھرمن۔ فذلک باطل من وجوہ۔ الاول انک ایہما تعبد ان قلت اعبد الہ الخیر فمن خلق فیک الشر وان قلت اعبد الہ الشر فمن خلق فیک الخیر فان قلت الخیر یخلقہ اللہ تعالیٰ والشر یخلقہ الشیطان قلت الشیطان مخلوق والمخلوق لا یمکن ان یصیر خالقاً وذلک باطل۔ الثانی الجنة والنار الموعودان فی الاخرة فی تصرف ایہما یکونان۔ ان قلت ان الجنة فی تصرف الہ الخیر والنار فی تصرف الہ الشر فالعبد الکاسب للخیر والشر لابد ان یقطع بنصفین نصفہ لالٰہ الخیر فی الجنة ونصفہ الاخر لالٰہ الشر فی النار ولا یمکن اجتماع الضدین فی مادة واحدة وذلک باطل۔ الثالث خالق الشر من خلقہ ان قلت خلقہ اللہ تعالیٰ صار مخلوقاً والمخلوق لا یمکن ان یصیر خالقاً وان قلت خلق نفسہ للشر اقول لای سبب اختار الشر علی الخیر ان قلت

سبقه الله الخیر اقول المسبوق مخلوق لانه مؤخر فی الزمان من السابق والحادث لا یمکن ان یساوی القدیم فاذا لم تساویا فی الخلق لم تساویا فی القدرة والارادة العاشر قد علم من کانت له عین البصیرة من الدلائل التسعة ان لو کان فیهما الهة الا الله تعالیٰ لفسدتا ومن کان فی هٰذه اعمیٰ وهو فی الاخرة اعمیٰ واضل سبیلا ولنختم المقالة بقولی لا اله الا الله وحده لا شریک له له الملک وله الحمد یحیی ویمیت بیده الخیر وهو علیٰ کل شیٔ قدیر۔ سبحان ربک رب العزة عما یصفون وسلام علی المرسلین والحمد لله رب العالمین والمرجو من الاخوان ان یمن علی العبد الضعیف محمد حسن الفاروقی بدعاء المغفرة والرحمة من الله تعالیٰ۔ وکانت الکتابة فی شهر رجب سنه ۱۳۵۶ھ

یک رساله در سلوک نقشبندیه وکیفیت شغل ومراقبه در لطائف خمسه از عالم خلق وعالم امر تصنیف کردهٔ حضرتِ ایشان۔

ودیگر رساله در تحقیق مسئلهٔ وحدتِ وجود ووحدتِ شهود ومعنای اصطلاحی آن وذکر دلائل فریقین وتائید مشرب حضرت مجدد وترجیح مذهب اوشان بدلائل عقلی ونقلی نوشته بودند مگر درین وقت این هر دو رساله بدست فقیر نرسیدند اگر بعد ازین پیدا شد تعریف آنهم کرده خواهد شد۔

شعر وشاعری۔ حضرتِ ایشان بشعر وشاعری شغفی نداشتند ومیل خاطر بشعر گوئی نمی نمودند بلکه در حقِ شاگردان وطالب العلمان مضر میدانستند ودر نصاب تعلیم مثنوی یوسف وزلیخا وسکندر نامه را داخل نمی فرمودند البته اشعار اساتذهٔ متقدمین را ومعانی لطیفه ولطائف شعرا را بسیار پسند می نمودند چنانچه

دریک بیاضی غزلیاتِ سعدی وجامی وصائب وحافظ که بر تتبع یک دیگر گفته اند ور دیف وقافیه یکی است انتخاب کرده نوشته بودند واز رباعیات رباعی عمر خیام را خیلے دوست داشتند واز انهم بعضی رباعی ها که موافق مشرب ومذاق حضرتِ ایشان بود انتخاب کرده در جزوی علٰحده نوشته بودند وآنرا بذوق وشوق میخواندند واز خواندن آن رقتی پیدا می شد که بے اختیار آب از چشمهائے مبارک روان می شد وگریه میکردند. حضرتِ ایشان اشعار را گاہی بطریق موسیقی وطرز ترنم نمی خواندند اگر تمثیلاً بعضی کدام بیتی میخواندند وان روان صحیح وصریح میخواندند شکسته وغلط ونا موزون نمی کردند۔

دریںجا چند نظمهائے متفرقه وقطعه هائے تاریخی که حضرتِ ایشان در غایت فصاحت وسلاست گفته اند برائے یادگار دریں اوراق درج نموده میشود۔

در وصف مدینه مطهره

زاوصافِ مدینه هر چه گویم قطره از دریا ست | عفاف آنجا کفاف آنجا صلوٰة آنجا زکوٰة آنجا
خداوندا عطا کن بندهٔ خود را بفضلِ خود | قیام آنجا مقام آنجا حیات آنجا ممات آنجا
اگر خواهی که بینی جنت الماوی درین عالم | نشین در روضهٔ اطهر بخواه از حق نجات آنجا

سالے حضرتِ ایشان سخت بیمار شده بودند که امیدِ زندگانی نمانده بود۔ چوں قدری افاقه وتخفیف یافتند در صفت عافیت وسوال صحت ایں اشعار گفته اند ؎

لست ادری ما احرم فی کمال العافیه۔
نعمةٌ مغبونةٌ عند الرجال الحافیه
لیس یدری کل شخص مایقاسیها المریض
لاولا یعرف لها قدر بحال العافیه

قال صلی اللّٰه ربی اعطنا فی کل حین
فی حیات فی ممات من زلال العافیه
طاعة الرحمٰن تفقید الزمان بها تکن
ایها الاخوان لا تنسوا سوال العافیه
صرت محموماً بامر اللّٰه فانحلت قوای۔
ذکرتنی ما نسیت العهد ها للعافیه
جاء قوم بعد قوم عائدین الفائزین
تلمح البشری بسیما البعض یا للعافیه
قلت یا قوم اعملوا اما شئتموا نصبر الیه
ربی الوهاب عنده من جبال العافیه
فل[1] هٰذا اکل هٰذا امل هٰذا احل ذا۔
کیف لا اشکوا الی المولی زوال العافیه
ربنا اجمعنا بفضلك یا کریم المستعان
حرمة الطالم جی فی وصال العافیه

در فراق و مرثیه پسر خود محمد شریف که در واقعه زلزله در کوئٹہ فوت شد گفته اند۔

بے تو اے راحتِ دل نعمت دنیا چکنم	جانِ شیرین چکنم دیده بینا چکنم
زندگی بهر تو خوش داشتم اے راحتِ جان	چون تو رفتی من غمدیدهٔ تنها چکنم
گر ز مخلوق بدی چارهٔ خود میکردم	با قضا و قدر خالق یکتا چکنم
فرقتِ روی تو اے جانِ پدر زخم دل است	زخم ناصور بگردید مداوا چکنم
گر بپرسیدن من رفتنت ای جان بودی	جان و مالم بعوض دادمی اما چکنم

[1] قل الطائفة کل العقل مل القلب حل الضعف۔ منه قدس سره۔

صبر و توفیق و رضا بخش بمن اے مولے ؎ با بایمان بہ برم غیر ایں غیر تمنا چہ کنم

تاریخ وفات مرحوم حضرت غیسن جان آغا کہ بر لوح مزار او نصب کردہ اند:-

شیخ عبدالقدوس حق آگاہ ؎ کرد زیں دار بے بقا رحلت

شب پنجشنبہ چارم عاشور ؎ روح شان شد روان سوی جنت

سالِ ترحیل او بگفت حسن ؎ لفظ مغفور باسر حسرت ۱۳۲۶

تاریخ انتقال مرحوم شیخ عبدالرحیم سندھی کہ بر لوح مزارِ او واقعہ قبرستان مخدوم صاحب در سرہند شریف بر شارع بسی نوشتہ نصب کردہ اند-

شیخ عبدالرحیم خوش خصلت ؎ حامی دین و ماحی بدعت

. . . . ؎ بے سر آہ مرد در غربت

تاریخ تعمیر مسجد در مکان بین تعلقہ کھپرہ کہ بر خشتہائے کانسی نویسانیدہ بر پیشانی مسجد در طاق وسطانی دیوار نصب کردہ اند:-

روزِ محشر کہ جان گداز بود ؎ اوّلیں پرسش از نماز بود

سالِ تاریخ ایں خجستہ بنا ؎ گشت ظاہر ز مسجد الغربار ۱۳۴۲

مرحوم حافظ اسمٰعیل کہ خادم و پیش امام مسجد مذکور بود نقل می کرد کہ حضرت ایشان فرمودند حافظ صاحب تو ہم غریب ہستی و ایں مسجد ہم از غرباست و تاریخ آن ہم "مسجد الغربار"

در یں جا ذکر بعضی تاریخہای نادرہ برائے ضیافت طبع ناظرین خالی از دلچسپی نیست فی الحال آنچہ ما حضر بود بلا تکلف عرض داشتہ میشود تاریخ وصال پنجتن پاک فی الحال آنچہ ما حضر بود بلا تکلف عرض داشتہ میشود

تاریخ وصال پنجتن پاک علیہم الصلوٰۃ والسلام از لفظ یاسمن" تصور کردہ اند-

حضور انور علیہ الصلوٰۃ والسلام ےا - بی بی فاطمہ خاتون جنت یا حضرت علی کرم اللہ وجہہ مہ - حضرت امام حسن رضی اللہ تعالے عنہ ن حضرت امام حسین سید الشہداء س

تاریخ تولد و وفات حضرت پیر دستگیر قدس سرہٗ۔
سنینش کامل و عاشق تولد۔ وفاتش دان تو معشوق الہی
۹۱ ۱۴۷۸ ۵۴۲

تاریخ وصال حضرت مجدد قدس سرہ وارث الرسول
۱۰۳۴

تاریخ وصال حضرت خواجہ صفی اللہ کابلی مخدوم ابراہیم مدنیؒ والا یافتہ قدر رضی اللہ عنہما
تاریخ وصال حضرت شاہ عبدالقیوم" جد حضرت ایشان" آخوند امید علی ہالائی در مصرعہ مشہورہ
بلغ العلی بکمالہ یافتہ و در بلاغت و براعت کمال کردہ بر رسائی فکر و رسائی
طبع او آفرین باد۔ تاریخ وصال قبلہ گاہ حضرت ایشان حضرت خواجہ عبدالرحمن
غفرلہٗ۔ تاریخ وفات حضرت ایشان غفران لہٗ بزیادت یک الف۔ تاریخ وفات
وشہادت مرزا مظہر جان جانان عاش حمیداً مات شہیداً تاریخ وفات
حضرت غلام جان برادر حضرت کلان کہ در مکہ مکرمہ فوت شد شیخ عمر والد حضرت
ابوالخیر دہلوی در غایت فصاحت در جملہ دعائیہ نظم کردہ است۔

کرد حضرت غلام جان وفات	نقشبندی مجددی آگاہ
روز شنبہ نہم ز ذی قعدہ	یافت جا در حریم بیت اللہ
بدعا گفت سال فوت عمر	برد اللہ قبرہٗ ک چ ش ۱ ۵

در سالیکہ برادرم ہاشم جان بحفظ قرآن مشرف شد حافظ ہارون ٹکھائی سنہٗ
آن از لفظ حافظ ہاشم استخراج نمود و این از عجائب و اتفاقاتِ نادرہ است۔
در سالیکہ ہمایون پادشاہ دہلی پدر اکبر از زینہ ہائے بام پایش لغزیدہ افتاد و
جان داد حسب حال واقعہ تاریخ آن چنین یافتند ہمایون بادشاہ از بام افتاد۔
تاریخ مردن جہانگیر بادشاہ ہندوستان از مصرع جہانگیر از جہان رفت یافتہ اند۔
در سالیکہ شاہجہان برادر خود شہریار را میل در چشم کشید آن بیچارہ تاریخ کور شدن خود خود گفتہ

در حضرت شاہ ۱۲۰۵ ولادت ۱۱۱۰ ہجری

بیت

نرگس گلاب از چه توان کشید — کشید عطار نرگس من گلاب

چو پرسید کسی از تو تاریخ من — بگو گورت شد دیدهٔ آفتاب

در سالیکه فقیر تخمیر تسوید اطالب العاملین تجدید مرد گذشته سال جد فقیر
فرقان تجدید سال بجامع شد بپیوند یکی از عرفان تاریخ این واقعه چنین نظم کرد۔

بیت

بنام خدا و لطف ان بالا خیر — قریب الحق کانجا شان مسجد

بی تاریخ سیحو انشد طالب — بجائی حضرت سید عتیق نزد بید

تاریخ مسجد جامع در شهر لاهور قریب پنجاب که در تالیف بید وراکبی نوشته اند۔

بنای مسجد که فخر الدین بنا کرد — بشارت ساجدان نیک پیدا

چو سنه سال تعمیرش خرد گفت — جزاک الله فی الدارین خیرا

جامع حسنات لفظیه و معنویه است۔

مبشرات منامی

محرک تحریر این باب بسه وجه — یکی ترتیب خوابی که بعد بیداری است
علیه دانست که کشف و کرامات و خوارق عادات و عالم کون و فساد و شهود
ولایت است و بزرگان دین را این احتمام مریدان و مریدان خوش اعتقاد
بعضی امور عادیه را بجای آنها نمیدانست و بزرگان بیکسره از خوارق عادات
می شمارند یاد نقل واقعات مریدان کرامات جس نقل خود کی بعضی و سیاق اظهاری
می نماید این تحیر و تحریر این امور برمعرفت که بجای حکایات مریدان و مخلصان
مکاشفات و رؤیای صادقه حضرت ایشان که بدستخط خود در تحریر در آمده کرامات
نوشته اند و احتمال کی بعضی یا مبالغه و راوی و دان مقصود نیست نوشته گردید

رویائے صادقہ یعنی خواب صحیح ہم در شریعت معتبر است وہم نزد بزرگان دین قابل اعتماد و یقین۔ قصہ حضرت یوسف علی نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام در قرآن شریف بران شاہد است وہم ابتدائی وحی و شروع نبوت بخوابہائے صحیحہ شدہ است در حدیث شریف آمدہ کہ رؤیای صالحہ جزئی است از چہل و شش اجزائے نبوت وعن ابی ھریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم لم یبق من النبوۃ الا المبشرات قالوا وما المبشرات قال الرؤیا الصالحہ وفی روایۃ مالک عن عطاء بن یسار وزاد یراھا الرجل المسلم او تری لہ ، وآن سرور کائنات علیہ الصلوٰۃ والسلام بعد از صبح آنچہ در خواب دیدہ بودی بر اصحاب خواندی وآنچہ اصحاب میدیدند بران حضرت علیہ الصلوٰۃ والسلام عرض نمودندی و تعبیر آن پرسیدندی۔

ونیز آن حضرت علیہ الصلوٰۃ والسلام فرمودہ است ہر کہ مرا در خواب دید پس حقاً و یقیناً کہ مرا در خواب دیدہ است "نہ غیر مرا" چراکہ شیطان قدرت ندارد کہ بصورت من متمثل شود چہ در خواب وچہ در غیر آن۔ پس اگر بعضی افراد کاملین امت واولیائے صالحین دریں منقبت شریک باشند وشیطان بصورت اوشان متمثل نشود جائے استبعاد و محل تردد نیست۔ یک خواب صحیح بہتر از ہزار کشف و کرامت است۔

قال قدس سرہ بعض المنامات التی ارجو برھا بفضلہ تعالی وانا الفقیر الی ربہ محمد حسن الفاروقی۔

خواب اول

رأیت فی المنام اللیلۃ الحادیۃ عشر من شھر شوال المکرم سنۃ	تاریخ ۱۱ شہر شوال المکرم ۱۳۳۰ھ من درخانہ خود در کوئٹہ بلوچستان خفتہ بودم

ثلاثين بعد الالف وثلثمائه قبيل الفجر وانا في بيتي الواقع في كوبتا كاني نزلت من السفينة في بندر المانڈوی وانا مع رفقة الحضرة الوالد رحمه ربه وجماعة من الاعيان وفيهم من المشائخ الراشدية شاب ومعه جماعة من اعيان الناس ونحن كلنا نريد زيارة الشيخ مخدوم[1] ابراهيم قدس سره فدخلنا البلد وتفرقنا فيه وكان المقابر احيطت بالبلد واكثر البلد خراب مهدوم البنيان من ابلاء ولما دخلت القبة التي فيها

شبی قبل از فجر در خواب می بینم که گویا من از کشتی بر بندر مڈئی نازل شدم و من در جماعت رفیقان حضرت والدم مرحوم هستم و دیگر جماعتی هم از بزرگان است که دران پیران خاندان راشدی هستند و درمیان اوشان جوانی هست که باوایں جماعت همراه است وما همه ارادهٔ زیارت مخدوم ابراهیم صاحب مڈئی واله داریم پس در شهر مڈئی داخل شدیم وازهم متفرق شدیم و گویا بر تمام شهر گورستان احاطه کرده است واکثر شهر خراب و ویران شده است پس من چو در قبه داخل شدم می بینم

[1] مخدوم ابراهیم ابن مخدوم عبداللطیف ابن مخدوم محمد ہاشم تتوی علامہ سندھ صاحب تصانیف مشہورہ ومعروفہ از اولیائے کاملین وعلمائے راسخین بود در طریقت از حضرت خواجہ صفی اللہ کابلی بیعت کردہ بمقامات علیہ رسیدہ بود حضرت ایشان او را خلافت تامہ دادہ مریدان ومخلصان خود را بدست او سپردہ بودند. در عمدة المقامات ذکر خیرش جابجا آمدہ محمد امین سندھی در فضائل ومناقب او رسالہ مستقلہ نوشتہ است وولادتش در حیات جد خود در سنہ ۱۱۶۳ واقع شدہ ووفاتش در سنہ ۱۲۲۵ در شہر مڈئی از بنادر مشہورہ ومعمورہ ساحل ملک کچھ روی دادہ. قبہ مرتفع بر مزار شریف او تعمیر شدہ است بزار او تکبر از مردمان آن دیار مشہور است کہ مرغان ہوائی بالائی گنبد او نمیگذرند بر تقدیر اگر کدام مرغی بر گنبد او پرواز بیکند از بالا بر زمین می افتد و فی الفور میمیرد والعلم عندہ سبحانہ وتعالی۔ مخفی نماند کہ از اولاد مخدوم محمد ہاشم حال کسی نماندہ است در زمانہ ما از احفادش یک مخدوم احمد بود کہ لا ولد فوت شدہ ونسل مخدوم محمد ہاشم منقطع گردید ۱۲ عفی

اسمال معروف بمڈئی بدال ہندی مفتوحہ می باشد ۱۲

مزار الشیخ کان الوالدی رحمہ
ربہ والجماعۃ قد فرغوا
من الزیارۃ وخرجوا من القبۃ
وانا دخلت وحدی فاذا الشیخ
المرحوم کانہ نائم علی السریر
فی غایۃٍ من النحافۃ والضعف
وعلیہ ثوب ووجہہ المبارک
مغطی تحت الثوب لکن
صدرہ یتحرک بذکر اللہ
تعالی قلبہ یضطرب فی صدرہٖ
فجئت من قبل رأسہ وسلمت
علیہ فی المواجھۃ فاذا ھو
تحرک واضطرب کانہ یرید
رد السّلام علیّ وبعض الناس
فی تلک القبۃ ینظرون الیہ
ویتعجبون من تحرکہ الیّ
فقعدت عند مواجھتہ
ساعۃً واشتغلت بالذکر
القلبی وتلذذت منہ غایۃ
التلذذ لان قلبی تحرک
بالذکر خلاف المعہود ثم

کہ والد مرحوم با دیگر جماعت از زیارت
فارغ شدہ بیرون می آیند و
من تنہا در قبہ داخل شدم،
می بینم کہ مخدوم مرحوم بر چارپائی
در خواب اند و بغایت ضعیف
و نحیف الجسم ہستند و بر روئے
خود چادری کشیدہ اند مگر سینۂ
مبارک ایشان بذکر خدائے تعالیٰ
متحرک است و تمام سینہ در
اضطراب است پس من از
جانب سر اوشان آمدہ در
مواجہہ ایستادہ سلام کردم
پس ایشان حرکت و اضطراب
کردند گویا کہ برائے جواب
سلام من ارادہ میکنند
و بعضی کسان کہ دران قبہ
بودند سوی ایشان می نگرند و ازین تحرک
اوشان بطرف من تعجب میکنند
پس من در مواجہہ اوشان ساعتی بنشستم و بذکر
قلبی مشغول شدم و بسیار تلذذ یافتم
چرا کہ قلب من خلاف معہود بذکر متحرک شد

خرجت عنه ولحقت بحضرة
الوالد رحمه ربه ونحن ندور
فی زقاق المدینة فاذا مسجد
عتیق من الحجر الاصفر منحوت
علی حیطانه من الخارج ایات
القران الکریم علی حسب عادة
اهل الهند ونزل الوالد والجماعة
فی ذلك المسجد والشیخ
الراشدی فی خیمة له خارج
المسجد ومعه جماعة من
العوام والجهال کانهم مشغولون
بنحو من اللهب ورایت الوالد
رحمه ربه قائماً جنب الحائط
المواجه لقبة الشیخ
المرحوم قدس سره کانه
یستودع ویرید الانصراف
واضعاً یدیه علی صدره
تعظیماً للشیخ المرحوم
فلما رأیت الوالد فعل ذلك
جئت ووقفت کذلك حتی
انصرف الوالد وجئت ثانیاً

پس از قبه بیرون آمدم وبحضرت
والد ملحق شدم وما همه در کوچهائے
مدتی گشت میکنیم پس یک مسجدی
کهنه از سنگ زرد دیدیم که بر دیوارهائے
آن آیات قرآن مجید حسب قاعده
اہل ہند منقوش است -
حضرت والد مرحوم با تمام جماعت
دران مسجد قیام نمودند وآن شیخ
راشدی در یک خیمۂ خارج مسجد
قیام نموده وبا او جماعتی از جہال
وعوام الناس است ، گویا
بنوعی از لہب ولعب مشغول اند
ووالد مرحوم خود را دیدم که در جنب
دیواری در مواجه شیخ مرحوم دست
بر سینه داشته بتعظیم
ایستاده اند گویا که رخصت
میگیرند و واپس میروند
پس من ہم بموافقت والد خود
آماده ایستادم تا که والد من
رخصت شده رفتند و
من باز درون قبه برائے

ودخلت القبة ارید
الوداع وجئت من قبل
قدمیه علی حسب عادة
الزائر فرأیت الشیخ
علی ذلك السریر وعلیه
ثوب وکأن وجهه المبارك
نحو المشرق وهو مضطجع
علی شقه الایسر فخطر ببالی
ان کان الشیخ علم بجیئی
الیه یتحول وجهه الی فاذا
الشیخ تحول علی شقه
الایمن وتوجه الی و
انا قاعد عنده متوجه
الشیخ مستدبر القبلة وکانه
یخاطبنی ویلاطفنی
ویساعدنی وتکلم بکلام
کثیر اما احفظ اکثره
وفی اخره ذلك قلت له
یا شیخ ادع لی کی
اتخلص من خطرات
الشیطان ووساوسه

ووداع داخل شدم واز
جانب قدم او آمدم چنانچه
عادت زائران است پس شیخ
مرحوم را دیدم که همان طور بر
چارپائی خفته اند وجامه بر
خود کشیده اند وروئ مبارک
ایشان جانب مشرق است و
بر پهلوے چپ خوابیده اند
پس من در دل خود اندیشیدم
اگر شیخ را از آمدنِ من خبر می شود
ضرور روی خود بطرف من میگرداند
تاکه شیخ بر پهلوی راست گردیده
سوی من متوجه شد ومن
نزد او متوجه بشیخ ومستدبر
بقبله نشسته ام وبا من گفتگو
میکند وملاطفت می نماید و
مساعدت میکند وبکلام کثیر گفتگو
می نماید که اکثر آن بیادم نمانده ودر
آخر آن من میگویم که
اے شیخ مرا دعا کن از خطرات
ووساوس شیطان نجات یابم

ثم رفع يديه ودعا لي
فاذا هو قوي من الحالة
الاولى التي رأيته ولحيته
المباركة بيضاء كانها
مقطوعة فوق القبضة
ادم شديد الادمة فاذا هو
رفع رأسه وقعد بعض القعود
فوق السرير وجذب يدي
اليمنى بقوة وقبلها على ظاهر
الكف تقبيلا جيدا واسرعت
انا الى تقبيل يده و
قبلتها كذلك وانا
متحسر خجلان من تقبيل
حضرة الشيخ على يدي و
ودعته وخرجت من قبته
ولحقت بالرفقة كان
جمالين العرب يشدون
اثقالنا ويرحلونا وبعد ذلك
رأيت اشياء ما اقدر كتابتها
لعدم اعتمادي على حفظي
والله اعلم۔

پس هر دو دست خود برداشت
و دعا کرد و دیدم که درین وقت
قوی تر بود از حالت اول و ریش
مبارک او سفید مقطوع
فوق القبضه بود با چهره
سفید گندم گون پس ناگاه سر خود
بالا کرده بر چارپائی بنشست و دست
راست من بزور کشش کرده کف
دست مرا بقوت تمام بوسه داد
من هم بزودی دستهائے او
را گرفته همچنیں بوسه دادم و
واز بوسه دادن شیخ من ...
دست مرا بغایت خجالت و حسرت
خوردم پس ہمیں طور وداع او کرده
از قبه بیرون آمدم و با رفیقان
خود ملحق شدم گویا که دران وقت
شتربانان عرب بار و اسباب ما را بر
شتران بسته میکنند و کوچ میکنند
و بعد ازاں چیزہائے دیدم که از جهة
عدم اعتماد بر حفظ خود نوشته نمی
توانم ۱۲

خواب دوم

(۲) رایت فی المنام یوم الربوع

السابع عشر من شهر شوال المکرم سنۃ اثنتین وثلاثین وثلاثمائۃ بعد الالف ۱۳۳۲ وانا مضطجع فی مسجد الکویت الذی ھو علی ساحل البحر الفارسی نصف النھار و کنت فی رفقۃ من اھل السند نرید الحج تعطلنا ایاما ورجعنا من بغداد نرید السفر الی جدہ لکنہ ما ساعدنا التقدیر ومنعنا من السیر وسمعنا بخروج القافلۃ علی طریق البر من الکویت فنزلنا فی کویت والجمال یتأخر یوما فیوما حتی جاء ذلک الیوم الذی رأیت فیہ الرؤیا وقال القافلۃ متعطلۃ ایاما فتحسرت تحسرا کثیرا وقلت فی نفسی

روز چہار شنبہ تاریخ ۱۷ شہر شوال ۱۳۳۲ھ بخواب دیدم و من آن روز در مسجد کویت بر ساحل بحر فارسی وقت نیمروز خفتہ بودم و با من جماعتی از اہل سندھ رفیقان سفر حج ہمراہ بودند کہ از بغداد شریف مراجعت کردہ آمدیم و ارادہ رفتن طرف جدہ داشتیم مگر تقدیر مساعدت نکرد بسیار روزہا در کویت معطل ماندیم و راہ رفتن نہ شد و شنیدیم کہ یک قافلہ براہ خشکی از کویت بمکہ مکرمہ میرود پس بہمیں امید در کویت اقامت کردیم و شتربانان ہر روز امروز و فردا میکردند تا کہ آن روز صفا جواب دادند و گفتند قافلہ تا ہنوز چند یوم معطل گردید پس بسیار حسرت و افسوس کردم و در دل خود گفتم ؎

هذه الامور كلها من سوء
اعمالى وما انا اليق
ان اتشرف بزيارة
نبيه عليه الصلوة والسلام و
كنت كثيرا ما اقرأ
الصلوة على النبى صلى الله
تعالى عليه وسلم بهذه
الصيغة اللهم صل على
نبينا محمد النبى الامى
الطاهر الزكى صلوة تحل
بها العقد وتفرج بها
الكرب وتقضى بها الارب
وترضى بها الرب وعلى
اله واصحابه وبارك
وسلم فرأيت قبيل الظهر
كانى فى الحرم المحترم المكى
زادها الله شرفا وتعظيما
بقرب الركن اليمانى والناس
يزدحمون على شئ بينهم
فدخلت فيهم فرأيتهم
كانهم يريدون وضع الحجر

که این همه شامت اعمال من است شاید من
لائق آن نیستم که بزیارت بیت الحرام وزیارة
قبر نبی علیه الصلوٰة والسلام مشرف شوم
ومن اکثر درود شریف بایں صیغه بر رسول کریم
علیه الصلوٰة والسلام میخواندم
اللهم صل علی نبینا محمد النبی
الامی الطاهر الزکی صلوٰةً تحلُّ
بها العُقَدُ وتُفرِّجُ بِهَا الكُرَبُ و
وَتقضى بِهَا الارَبُ وَيرضى
بِهَا الرَّبُّ وعلى آله واصحابه
وبارك وسلم
پس قبل از ظهر در خواب می
بینم که گویا من در حرم محترم
مکه مکرمه زادها الله شرفاً وتعظیماً
نزدیک رکن یمانی ایستاده
هستم ومردمان بر یک چیزے
ازدحام دارند پس من در میان
اوشان در آمدم و دیدم
که گویا اوشان ارادهٔ
برداشتن حجر اسود
دارند۔

الاسود فی محله المعروف وانهم
قلعوه لاصلاحه اولاصلاح
محله المنیف وما یقدر احد
ولا یتجسر علی محله فاذا
انا برجل جاء فی غایة من
العز والشرف ونهایة
من حسن الملبس وکأنه
یطول علی الناس قدّاً و
علمت انه النبی صلی الله
تعالی علیه وسلم فجاء و
اخذ الحجر من بینهم
وصار الحجر فی یدیه
الکریمتین کانه طفل
رضیع فی غایة من الحسن
وعلیه الثیاب الفاخرة
فرفعه النبی صلی الله
تعالی علیه وسلم حتی
لحق رأس الصبی بالخشبة
التی کانت هناک بمنزلة
السقف واراد ان یضع فی
محله المعروف فتعلجت

و از مکان اصلی آن را
کشیده جهت اصلاح آن
یا اصلاح مکان آن می بردارند
مگر کسی قوت و طاقت برداشتن
آن ندارد تا که یک شخصی در غایت
عزت و شرف و نهایت حسن
لباس دران میان دیدم
که در قد و قامت هم بر دیگر مردمان
تفوق داشت و دانستم که آن رسول
کریم است علیه الصلوٰة والسلام
پس آمد و حجر اسود از میان
آنها برداشت و آن حجر در
دستهائے مبارک آن حضرت
علیه الصلوٰة والسلام چنان
بنظر آمد که گویا طفل شیر خواره
ملبوس بلباس فاخره هست
پس آنحضرت علیه الصلوٰة والسلام
او را بالا برداشت تا که سر آن طفل بچوبی که
در سقف آن محل بود رسید و خواست که
آن را در محل معروف خود نصب کند
پس من تعجیل کرده

الی محله لا نظفہ بثوبی و قلت فی نفسی اذا نظفته بهذا الثوب الابیض الرقیق الذی فی یدی احفظ علی ذلک الثوب للتبرک ووصلت الی المکان الشریف قبله صلی اللّٰه تعالیٰ علیه وسلم ونظفت المحل ومحله ارفع من الحالة المعهودة حتی انی ارتفعت علیه وغلقت ساعدی الیسریٰ علی حلقه فضیته المعروفة وتمسحت المکان الخالی بثوبی الذی کان فی یدی الیمنیٰ وجاء النبی صلی اللّٰه تعالیٰ علیه وسلم وعاونته فی وضع الحجر المبارک فی مکانه و جعل صلی اللّٰه تعالیٰ علیه وسلم وجه الحجر الاسود الی الداخل لانه مکسوراو

بجامۂ خود آں جای راصاف کردم و در دلِ خود گفتم چون باین جامۂ سفید وباریک که در دست من است جای راصفا کنم آں جامہ را بطور تبرک پیشِ خود محفوظ خواہم داشت پس بآں مکان شریف قبل از آنحضرت علیہ الصلوٰۃ و السلام خود را رسانیدم وجائے را پاک کردم وآں محل را بالاتراز محل معہود یافتم تاکہ من بالا تر شدم وبازوی چپ خود را بر حلقۂ فضیہ معروفہ آویختم وآں مکان خالی را بجامۂ کہ در دست راست من بود خوبطور مالیدم وصاف کردم پس آنحضرت علیہ الصلوٰۃ والسلام آمدند ومن باحضرت ایشان در داشتن حجر مبارک معاونت نمودم وگردانیدند آنحضرت علیہ الصلوٰۃ والسلام روئے حجر مبارک را بطرف داخل چرا کہ شکستہ بود و

وجهه الداخل جعله خارجاً
فاوّل ما وضعه کان مائلاً
ثم صلحته وسویته
مستقیماً ولیس به
سواد ولونه قریب من
البیاض الی الطول اقرب
منه الی التدویر بشکل
مخروطی۔ واما شمائل
النبی صلے اللہ تعالیٰ علیه
وسلم فما تبین لی الا
انی علمت یقیناً انه النبی
صلے اللہ تعالیٰ علیه وسلم
وقلت فی نفسی انه صلے
اللہ تعالیٰ علیه وسلم وضع
الحجر الشریف فی محله
ایام المشرکین وما یلیق
احد بهذه المنزلة الا
هو صلے اللہ تعالیٰ علیه
وسلم۔ واولت مناهی انی
اصل انشاء اللہ تعالیٰ
مع الرفقه الی زیارة بیت اللہ

گردانیدند طرف داخل آن را سوی خارج
پس اول که آنرا داشتند قدرے مائل
بود من چیزے گردانیده راست و برابر
قائم کردم و سیاهی در رنگ حجر اسود مبارک
نبود بلکه بسفیدی مائل بود و در شکل
از تدویر بطول اقرب و مخروطی بود اما
شمائل حلیهٔ مبارک آنحضرت
علیه الصلوٰة والسلام پس
بر من ظاهر نشد مگر بیقین دانستم
که این شخص آنحضرت است
علیه الصلوٰة والسلام و
در دل خود گفتم که آنحضرت
علیه الصلوٰة والسلام در
زمانه مشرکان هم حجر اسود را
بر محل خود داشته بودند و بغیر
آنحضرت علیه الصلوٰة والسلام
دیگر کسے شایان این امر
نیست پس تعبیر کردم خواب خود را باینکه
من با جماعت رفقاں انشاء اللہ
تعالےٰ هم درین سال
بزیارت بیت الحرام

الحصر اعرف الشرف — ویا ست نبی علیہ الصلوٰۃ والسلام
من زیارۃ النبی علیہ الصلوٰۃ — مشرف فرما اور شکستہ دل
والسلام فی ھذا العام — سبحانہ تعالیٰ اللہ شکستہ
ویجبر اللہ کسر قلبی — دل میرا ست فرما اور قبر
ویستقیم علی الایمان — و برکت آنحضرت صلی
الکامل ببرکۃ زیارتہ — اللہ تعالیٰ علیہ وسلم
صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم — فرما ایمان کامل مستقیم
اللھم صل علی سیدنا — فرما دے الٰہی رحمت صلی
محمد النبی الامی الطاھر — علی سیدنا محمد النبی الامی
الزکی صلوٰۃ تحل بھا العقد — الطاہر الزکی صلوٰۃ
وتفرج بھا الکرب وتقضی — کھل جائیں العقد و تفرج
بھا الارب وبہ تقضی بھا — بہا الکرب و تقضی بہ
الارب وعلی آلہ وصحبہ — الارب و بہ تقضی بہا ارب
وبارک وسلم اللھم ارزقنی — وعلی آلہ صحبہ و بارک
للہ سبحانہ وتعالیٰ زیارۃ — وسلم الٰہی نصیب کر
بیت اللہ الحرام والمطھر — تعالیٰ و تقدس زیارت بیت
فی ھذا العام وحل اللہ — مکرم و زیارت حضرت
تعالیٰ قلبی علی الایمان — اللہ تعالیٰ علیہ وسلم
وحسن الخاتمۃ وبحمد اللہ — بکمال ایمان و حسن خاتمہ
عند اللہ العزیز — ایمان کامل و حسن خاتمہ
والفقیر محمد حسن القادری — ہم قائد محمد حسن

خواب سوم

(۱۳) تاریخ ۱۷ صفر ۱۳۳۷ھ شب جمعہ در خواب دیدم کہ گویا بشہرے از شہرہائے ہندوستان رسیدہ ام و دران شہر زیارتگاہ محبوب سبحانی قطب ربانی حضرت شیخ عبدالقادر جیلانی قدس سرہ است و وقت صبح در انبوہ عالم بزیارت مشرف شدہ میخواہم کہ در ٹیم ریل کہ وقت عصر ازان شہر روانہ میشود پس بخانہ بردم بلکہ بگی والہ نیز تاکید روانگی میکند و میگوید کہ دفعہ دوم ہم بزیارت شریف ازراہ شہر نباید رفت از بیرون شہر از سڑک عام میبردیم چونکہ ازان راہ دفعہ دوم نزدیک قبۂ مبارک رسیدیم از بگی پیادہ شدہ از دروازہ قبہ تا مرقد منور قریب پنجاہ قدم مسافت بنظر می آید و این دفعہ اندرون قبہ فرش و فروش نہایت عمدہ است اما ہیچ کسی را برائے زیارت بغیر خود دران وقت نمی یابم و مرقد شریف را پنجرہ عمدہ چنانچہ در بغداد شریف دیدہ بودم بنظر می آید و بالای پنجرہ پوشہائے عمدہ و ہار گلہائے موتیہ وغیرہ دیدہ می شود من از دروازہ قبہ آن صفائی و ابہت را دیدہ نہایت بذوق و شوق بہ نشستن پیش میروم و میگویم ع

زخوبی روئے خوبت تازہ تر باد

قسم کلمات شوقیہ - چونکہ بقرب پنجرہ ازطرف قبلہ رسیدم گویا کہ وجود مبارک بیرون قبر ست زیر پوشہا در تحرک می آید و دستہائے مبارک نہایت سفید و پر گوشت و نرم برائے مصافحہ بیرون میکشند من ہر دو دست مبارک راگرفتہ بوسہ میدہم و بر چشم می مالم کہ درین حالت تمام وجود مبارکش ظاہر میشود و با ما در سخن میشوند و تلطفہائے گوناگوں و التفاتہائے زیادہ از بیان مشفقانہ میفرمایند چنانچہ در فہم می آید کہ سخن بلغت افغانی بطرز اہل پشاور با ما میگویند

یکی ازان حکایات کہ وقتِ تحریر بخاطر ماندہ آن است کہ میگو بند شیخ
بہینڈہ شاہ آمدہ بودند چیزی میخواست اورا گفتم چہ می خواہی از قبیل
اورادو سلوک چیزی میطلبی گفت بلی اورا دادہ شد بمن فرمود تو اوراز زیارت
نکردی عرض کردم کہ مرا از زیارتش معلوم نبود فرمودند کہ در ہمین شہر بطرفِ دیگر
است دران وقت کسی آنجا می بینم ازاو می پرسم کہ نام این شہر چیست؟ او
میگوید لاہور کسی دیگر کہ گویا از خادمانِ من است او نیز آنجا حاضر میشود او عرض
میکند کہ حضرت مرا لعاب دہن بدہ گو یا کہ لعابِ دہن دادن اوشان را
پسند نمی آید میخیزند و چیزی را کہ در کنج پایان حجرہ از قبیل کلوخ وغیرہ بود او
رادم کردہ میدہد باز بما در گفتگو میشوند. علیہ شریف چنان بنظر می آید کہ گندم
گون است و نہایت نمکین است دندانہائے مبارک نہایت درخشان ریش
مبارک دران وقت بنظر نیاید لباسی کہ دران وقت پوشیدہ اند جلہ بنارسی
سرخ و زرلفت عمدہ بطریق ازار وردا بے دوخت است چیزہائے فرمودند
کہ از جہت عدم اعتماد برحافظہ نمی توانم نوشت آخر عرض کردم کہ ما این وقت
می رفتیم اما چونکہ ایشان امر زیارت می فرمایند امشب می مانم زیارت مامور بہ
حاصل کردہ فردا خواہم رفت ازان خوشنود گشتند باز پرسیدم کہ نام
آن شیخ فراموش شد میفرمایند "بہنڈہ" یا "شیخ بہنڈہ" اورا می گویند ازمن
دو لفظ یکی گفت مگر لفظ "شاہ" را دریں دفعہ نفرمودند از انجام رخص شدم و
ہجوم خلق در قبہ دیدم و حضرت در پردہائے قبر پوشش غائب شدند و بیدار شدم
والعلم عند اللہ سبحانہ　　　　العبد محمد حسن عفرلہ

خوابِ چہارم

(۴) رأیت فی المنام لیلۃ السادسۃ　　تاریخ ۱۶ رمضان شریف ۱۳۱۷ھ

عشر من شهر رمضان المبارك
سنة سبع عشرة بعد الالف
وثلثمائة كان محمد النجار التكري
مشغول بصنعته مع اخيه يوسف
وكان محمد المذكور قد توفي قبل
الرؤيا بشهر تقريباً رأيته ضعيفاً
في غاية النحافة مما كنت رأيته
في حياته وهو يقول مات في
هذه السنة من الاشخاص كثيرة
فاقول له كنت ممن توفي
فكيف جئت الى هذه الدنيا
فقال ان الله احياني بعد الموت
وردني الى الدنيا فقلت له اول
ما يسئلون عن الصلوٰة ام الصيام
قال الصلوٰة فقلت عن الاسلام
قال ذلك اول ما سئلني عنه
فقلت في جوابه لا اله الا الله
محمد رسول الله وسئلني
عن اشياء كثيرة فقلت في
جواب اكثرها كذا قال
مرشدي او كذا سمعت

درخواب دیدم گویا محمد نجار
ٹکھڑ والا با برادر خود یوسف بکار خود
نجاری مشغول است حال آنکه
محمد مذکور یک ماه تقریباً
قبل از دیدن این خواب فوت
شده بودمی بینم که از حالت حیات
بسیار ضعیف ونحیف شده است
ومیگوید که دریں سال بسیاری
از مایان وفات یافته اند من
میگویم تو هم امسال مرده بودی
پس چه طور زنده شده در دنیا
آمدی؟ پس میگوید که خدائے
تعالےٰ مرا باز زنده گردانید وبدنیا
آورد پس گفتم که اول سوال از نماز شده
بود یا از روزه گفت از نماز باز گفتم از اسلام
گفت آن خود اول پرسیده شدم
ازاں پس من در جواب آں گفتم که لا اله الا
الله محمد رسول الله و پرسیده شدم از دیگر
بسیار چیزها و در جواب اکثری از انها می
گفتم که مرشد من چنیں گفته است یا از
مرشد خود چنیں شنیده ام۔

عن مرشدی فقال لی السائل عن الرب تعالی وهو فی صورة انسان حلیم الطبع هل لک حجة غیرها قلت لا فترکنی وما ناقشنی وقال کلمات فی احوال الآخرة لم اعتمد علی حافظتی ان اذکرها فقلت لاخیه کیف دفنته حیاً قال ذهبت الی القبر فحضرت مخرته فرأیته جالساً فی زاویة القبر ضعیفاً نحیفاً کما تراه وجئت. واللہ اعلم - انتہی ومرشدہ حضرة الوالد رحمہ ربہ	پس آں سائل کہ از جانبِ حق تعالیٰ از من سوال میکرد و در صورت یک انسان حلیم الطبع بود گفت کہ آیا غیر ازیں دیگر حجتی ہم داری گفتم کہ نے پس مرا بگذاشت و با من زیادہ ہیچ مناقشہ نکرد و دیگر ہم بعضے سخنہائے آخرت بیان کرد کہ درینوقت بر حافظۂ خود اعتماد ندارم تا بیان آن کنم پس برادرش یوسف را گفتم کہ این را چہ طور زندہ دفن کردید گفت کہ بطرف قبرش رفتم و آن را کندیدم دیدم کہ در گوشۂ قبر زندہ نشستہ است ضعیف و نحیف چنانچہ الحال تو آں را می بینی پس او را ہمراہ خود گرفتہ آوردم - و مرشد او حضرت والد من خواجہ عبدالرحمن بود رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ

خواب پنجم

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

۵ رأیت فی المنام لیلة السبت الثالثة من شہر ذی القعدة اثنتین واربعین بعد الالف وثلثمائة وقت السحر وانا فی غرفتی الواقعة فی بیتی الذی فی	شب شنبہ تاریخ سوم شہر ذی قعدہ ۱۳۴۲ھ وقت سحر در خواب دیدم و من آن شب در بالاخانہ خود در کوشہ خفتہ بودم

الکویت کانی مع رفقۃ	گویا کہ من با جماعتی از رفیقان کہ دراں
عازمین الی سفر الحرمین	قاضی خان محمد وحاجی عبد اللطیف
الشریفین ومن الراجبین فی الرفقۃ	ہم ہستند بسفر حرمین شریفین طیاری
القاضی خان محمد وعبد اللطیف	کردہ میرویم حالات وکیفیات سفر
وغیرھما رأیت احوال السفر	از کشتی ہا وجہازہائے بحری و
والسفن والبحر والبواھیر البحری	باپور بری ہمہ بنظر آمدند بعد ازاں
والبری ثم رأیت کانی فی المدینۃ	می بینم کہ گویا من بمدینہ شریفہ رسیدہ
المطہرۃ علی صاحبہا الصلوۃ	ام و در مواجہہ آنحضرت صلی
والتحیۃ کانی فی مواجھۃ النبی	اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نشستہ ام و
صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم وھو	آنحضرت علیہ الصلوٰۃ والسلام
فی حالۃ وفاتہ لکنہ خارج عن	در حالت وفات ہستند مگر از قبر مبارک
القبر المعطر وعلیہ ثیاب نفیسۃ	بیرون ہستند ولباس نفیس بر سر
ثم تبدل الحال کانہ صلی اللہ	او شان است پس یکدم حالت تبدل
تعالیٰ علیہ وسلم توفی فی ذلک	گردید ودانستم کہ آنحضرت علیہ الصلوٰۃ
الوقت وانا من الذین یتعھدون	والسلام الحال وفات کردہ ہستند ومن
التجہیز والتکفین لہ صلی اللہ	خدمت تجہیز وتکفین میکنم پس ناگاہ
تعالیٰ علیہ وسلم فاذا البکاء	بر من از وفات او شان گریہ
غلبت علی من رحلتہ صلی	غالب شد ومن قدری دور شدہ
اللہ تعالیٰ علیہ وسلم وتنحیت	بر زمین افتادم ومیگویم
عنہ واکبت علی الارض واقول	یا رسول اللہ واز فراق
یا رسول اللہ وکما اقول فی البکاء	او در گریہ ہمیں طور

لفراقه صلی الله تعالیٰ علیه وسلم
فاذا هو تحرک وقام ونظره
فی جمیع الحاضرین علیّ
ینظرنی کانه صلی الله تعالیٰ
علیه وسلم یرید لقائی وانا
من شدة الحرمة والادب
لا اجسر علی تقبیل یده
وقدمه حتی انه توقف
من المشی ونظره الشریف
علیّ ولا انسی حسن عینیه
الکریمتین ووقت نظرهما
الیّ فقمت واکببت علی
رجلیه الشریفتین وقبلتهما
فرفع راسی من القدمین
بیدیه الکریمتین وضمنی
الی صدره الشریف وقال
الله اعطانی بعض الحیات
وخرج من الجماعة فابتدرت
الی نعلیه کی اسویهما له صلی
الله تعالیٰ علیه وسلم فسویتهما
بحمد الله تعالیٰ بین الجماعة

فریاد میکنم ناگاه حضرت اوشان
تحرک کردند و برخاستند
و در تمام جماعت نظر شریف
اوشان سوئے من بود و سوی
من می دیدند گویا که ارادهٔ ملاقات
من دارد مگر من از شدت حرمت
و ادب بوسیدن دست و قدمهای
اوشان جرأت نمی کنم تا که
حضرت ایشان علیه الصلوٰة والسلام
بر سر من ایستادند و سوی من نگریستند
و تا الآن حسن چشمان مبارک
و تیری نظر اوشان سوی من از یاد من
نمیرود پس برخاستم و بر قدمهای
مبارک افتادم و بوسه دادم پس بهر دو
دست مبارک سر من بر داشتند و در بغل
گرفتند و [illegible] ند که خدائے
تعالیٰ مرا قدرے زندگی عطا فرمود
و از جماعت بیرون شدند پس من
دویدم و نعلین مبارک را پیش پای
اوشان من بحمده تعالیٰ برابر کردم و از
تمام جماعت این

وخرج هو من ذلك المكان
واتبعته حافيا ادبا
له صلی الله تعالیٰ علیه وسلم
فجاء وجلس فی مکان وهناك
بعض الماکولات من
جنس البقولات والجزر
اللاهوری المطبوخ والسلق
وغیرهما وهو صلی الله تعالیٰ
علیه وسلم جلس ویاکل
منه شیئا فشیئا واناولت
شیئا من جنس الماکولات
المذکورة وقدمته له
کی یاکله فاعطانی صلی
الله تعالیٰ علیه وسلم منه
شیئا کثیرا وذلك الشیٔ
کانه اصول الجزر اللاهوری
المطبوخ متصل بعضه
ببعض فاخذته منه و
قبلته اکراما لعطیته
وقلت یا رسول الله ارید
الحج انا ووالدی فقال

سعادت من حاصل کردم پس
آنحضرت علیه الصلوٰة والسلام
ازانجا برآمدند و من برهنه پای از
جهت ادب در پس ایشان روان
شدم پس آمدند و در یک جای
نشستند و درانجا بعضی اشیاء خوردنی از
جنس ترکاری و زردک لاهوری و شلغم
موجود بود و آنحضرت علیه الصلوٰة و
السلام ازان تناول فرمودند
و من بعضی چیزهای خوردنی پیش
روی ایشان بنهاداشتم تا بخورند
آنرا پس آنحضرت علیه الصلوٰة
والسلام بسیار مقداری ازان مرا
عنایت فرمودند و آن چیز
گویا زردک لاهوری پخته
بود که بعضی با بعضی بهم
چسپیده بودند پس من
آن را از دست مبارک گرفتم
و بتکریم عطیهٔ ایشان را
قبول کردم و عرض داشتم که یا رسول الله
من و والد من هر دو ارادهٔ حج داریم

رسول الله صلی الله تعالے
علیه وسلم والدك توفی
بمكة كانه يخبر بخبر الغيب
فصدقته وما تأسفت من
خبر فوت الوالد بسبب
ذوق مخاطبته لی علیه الصلوٰة
والسلام وقال فی حقه فلان
الهندی یشتکی منه والضخيم
الفلانی قال کذا کانه ینکر
علیه ونسیت ما قاله صلی الله
تعالے علیه وسلم فی حقه
فقلت یا رسول الله من
الضخيم قال ايوب فعلمت
انه يريد الجام ايوب خان و
حضر بعد ذلك جماعة من
السنود ثم تكلم مع واحد
من السنود ما عرفه باللطف
وجرى بيننا حكايات ومخاطبات
وعنايات ما اقدر تحريره
خوفا من الزيادة والنقصان
فی البيان ويمنعنی من ذلك

آنحضرت علیه الصلوٰة والسلام
فرمودند که والد تو در مکه فوت شده
است گویا خبر از غیب میدهند و
من خبر ایشان را تصدیق میکنم
و از فوت والد خود هیچ غم و الم
نمی کنم بسبب شوق و ذوق گفتار
حضرت ایشان پس فرمودند که فلان
مردم هندی ازو شکایت میکند و
فلانی فربه چنین میگوید گویا که بران شخص
انکار میکنند و دیگر آنچه در حق آن فربه
فرمودند از خاطرم فراموش شد
پس عرض کردم که یا رسول الله آن
ضخیم و فربه کدام کس است فرمودند
ایوب و من دانستم که مراد ایشان
جام ایوب خان لاسی هست پس جماعتے
دیگر از سندیان آمدند و با یکی ازانها که من
نشناختم بلطف و عنایت سخن کردند و درین
ضمن آنچه حکایات و مخاطبات
و عنایات حضرت ایشان با من درمیان آمد
آنرا بیان کرده نمی توانم از جهة خوف کمی
و بیشی در بیان چرا که

قوله صلے اللہ تعالیٰ علیه وسلم من کذب علیّ متعمداً الحدیث وما ادری بایِّ لغة کان الکلام بیننا وما ادری کیف اکتب حلاوة ذلك الوقت وسروره فباله من وقت ویالها من لیلة فلما استیقظت وحلاوة الرویا فی قلبی سمعت نداء الاذان للصبح وصلے الله تعالیٰ علےٰ سیدنا محمد وعلیٰ اٰله واصحابه وبارک وسلم۔	در حدیث شریف آمده است من کذب علےّ متعمداً الحدیث و نمیدانم که بکدام لغت و زبان میان من و آنحضرت علیه الصلوٰة گفتگو شده بود و نمیدانم که چه طور مزه و شیرینی و خوشحالی آن وقت بیان بکنم چه خوش وقتی بود و چه خوش شبی پس چون از خواب بیدار شدم و شیرینی آن خواب در دلم بود که اذان سحرگاه شنیدم و برخاستم۔

العبد الضعیف محمد حسن الفاروقی

خواب ششم

۶- تاریخ رمضان المبارک ۱۳۴۶ھ روز سه شنبه در غرفهٔ خود واقع شده سا یئنرا دوقت چاشت در خواب دیدم که گویا من در حرم محترم مدینه طیبه هستم اما حرم شریف بحالت اصل ہئیت کهنه و بوسیده و قبر معطر مکرم او صلے اللہ تعالےٰ علیه وسلم بیرون از پنجره ظاهر بر زمین است و چون کشتی آن مقام در تحرک است این بنده گویا برائے دعا طلبی شیخ سنهی که سابق مطوف سنود در مکه مکرمه بود و آنجا حاضر است بعد دعا شیخ حسین را دیدم که با جماعت کثیر مشغول کار و بار خود است این عاجز دفعه دوم بحضور شریف حاضر می شود و درین دفعه وجود مطهر مبارک بیرون از قبر گویا که

بر پہلو خفتہ است اما بطرحیکہ پا ہائے مبارک مضموم ببدن شریف است بقرب شان ایستادم و دعا ہا خواستم و بلفظ یا رسول اللہ وغیرہ اور تشفیع میکنم درین اثناء جرأت میشود کہ یکقدم پیش شود دست مبارک را گرفتہ بوسہ دہ چونکہ نزدیک شدم چہ می بینم کہ ہر دو دست مبارک را چون ابر رحمت الٰہی برین غلام میدارند چون بغل کشی معاملہ درمیان می آید چنین مضمون ادا میفرمایند* دیگر کیفیات کہ دران حالت دیدہ شد بیان آن نمی توانم کہ برابر بیاد نماندہ اند۔ اللھم صل وسلم وبارک علیٰ سیدنا محمد النبی الامی الطاہر الزکی وعلیٰ الہ وصحبہ وبارک وسلم۔

خواب ہفتم

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم ط

۷۔ شب سہ شنبہ تاریخ ۲۸ جمادی الاول ۱۳۵۲ھ قبیل السحور در خواب دیدم ومن دران شب در کوٹی خانہ خود واقعہ کوہستان کوئٹہ بودم کہ گویا من با جماعت کثیرہ از حضرات مجددیہ بسواری اسپان وشتران در خدمت وحاضری حضرت قبلہ گاہ خود رحمۃ اللہ علیہ ہستم و بطرح سفر سندھ منزل در باجارہ تعلقہ سیوہن مقر است ومن خود را واقف دانستہ پرسان اوطاق سید عبد النبی شاہ میکنم و داخل شہر مذکور شدہ ایم باز حضرت قبلہ را در جائے دیگر کہ بسے مرتفع است می بینم کہ امامت نماز جمع کثیر از خلق اللہ میکنند وآن نماز ظہر است من بزودی تجدید وضو کردہ خود را بجماعت میرسانم در دل میگویم کہ ساعت یک است از روز آیا وقت ظہر داخل شدہ باشد یا نہ کسے از اہل جماعت میگوید کہ حضرت نماز جنازہ بر کسے خواندہ بود خواستند کہ بہمان وضو نماز ظہر ادا کنند پس از فراغ نماز حضرت قبلہ ما از تمامی جماعت بر آمدہ باین غلام خود میفرمایند کہ حضرت موسےٰ علیٰ نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام آمدنی است ومن فلان جا درین شہر میروم چہ طور

* کرم بخود موہوم برادر پریشان ور حق خود میگوید کہ از قصر بین و کمی تسلی کشف و دو بجوئی میفرمایند

ملاقات خواہد شد من عرض میکنم کہ بشرط آمدن اوشان فوراً حضرت را اطلاع
میدہم گفتند خوب خوشنود شدہ رفتند بعد ساعتی خود را با جماعتی در مسجد می بینم در خلق
غلغلہ افتاد کہ حضرت موسیٰ علے نبینا علیہ الصلوٰۃ والسلام اینک در رسیدند فقیر باُمید
دست بوسی ایشان با جماعت خود بزودی از مسجد برآمدہ بسوے ایشان میروم دیدم کہ حضرت
موسیٰ علےٰ نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام شخصی سفید رنگ بلند قد بارُوی نورانی جامہ ہائے
نہایت سفید پوشیدہ اند لحیۂ مبارک سیاہ و دراز و موہیلے سر مبارک نیز از
ہر دو طرف لحیہ مبارکہ مسترسل گویا کہ حضرت موصوف براے ملاقات حضرت
والدم آمدہ اند و بر شتر سوار شدہ اند در خانہ پیشین پا کرتہ نشستہ اند ردیف
سان فرزندم عبدالستار بنظرم آمد من دران حالت رسیدم عرض کردم کہ حضرتا
دست مبارکت بدہ کہ بوسم بکمال مہربانی ہر دو دست مبارک خود بطرف من
دراز میکنند و من بکمال محبت آنرا می بوسم و شتر را برخیزانیدہ روان می شوند و من
پیادہ جُل ہمان شتر گرفتہ ہمراہش میروم و خلق اللہ در پس می آیند و در
طلب ملاقات حضرت والدم داخل شہر میشوند من از یکی از اہل جماعت
می پرسم کہ حضرت مادر کدام مکان می باشد کہ حضرت نبی اللہ موسیٰ علیہ الصلوٰۃ
والسلام را تکلیف نشود آن شخص میگوید کہ مرا خبر نیست آخر من بفکر خود یک
مکان را کہ دران انبوہ خلق بود مکان حضرت والد خود دانستہ حضرت نبی اللہ را علےٰ
نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام بآن مکان اشارہ میکنم از خواب بیدار شدم گفتہ نمی توانم
کہ ملاقات کردند یا نہ. واللہ تعالیٰ اعلم و علمہ اتم.
عبدہ محمد حسن عفی عنہ

خواب ہشتم

۸ - بسم اللہ الرحمن الرحیم - شب جمعہ تاریخ دہم ماہ ربیع الاول ۱۳۵۶ھ وقت سحور
در خواب دیدم کہ من با جماعتی از رفیقان در سفر سندھ ہستم بقریہ رسیدم کہ گویا اہلِ

آن قریہ حسب عادت اہلِ سندھ مرا دعوت کردہ اند و دران قریہ سابق ازین ہم منزل کردہ بودیم اما ہیئت قریہ بطرح دیگر است خلاف طرحی کہ سابق دیدہ بودم وقت دخول قریہ یک مردہ بر جنازہ افتادہ می بینم چونکہ داخل مساکن قریہ شدیم اہل آن قریہ آن جنازہ را حاضر میکنند گویا کہ برائے نماز خواندن بران جنازہ استدعا میکنند من نیز مستعد نماز خوانانیدن می شوم این گفتہ نمی توانم کہ نماز جنازہ خوانانیدم یا نہ دران وقت یک ورقی بدستم میدہد کہ دران ورق چند ابیاتی بحروف تہجی مفردہ نوشتہ شدہ است من آن را مرکب کردہ میخوانم این گفتہ نمی توانم کہ بکدام زبان بودند سندھی یا اردو یا افغانی اما این قدر گفتنمی توانم کہ بلغۃ عربی نبودند مضمون آن ابیات وعظ و نصیحت است دران وقت کسی مرا میگوید کہ این نظم تصنیف حضرت فاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہ است و آن گویندہ نیز فاروقی النسب فہمیدہ میشود من مشغول خواندن آن حروف بودم کہ حضرت فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ بذات شریف خود ظاہر میشوند گویا کہ از خواندن من آن ورق را خوشنود میشوند و نوعی تبسم میفرمایند۔ حلیہ مبارکہ اوشان آنچہ بیاد ماندہ است این است گندم گون قوی الجثہ با محاسن درمیانہ۔ ہیبتناک اما باوجود ہیبت نہایت متواضع و خندہ پیشانی بعد ازان ہرچہ دیدم بیاد نماندہ است۔ اللّٰھم ارزقنی مرؤیتہ و رأفتہ فی الدار الاخرۃ بفضلک یا رحمان۔ وصلی اللہ تعالیٰ علی سیدنا محمد و آلہ وسلم۔

خواب نہم

۹۔ شب چہار شنبہ تاریخ ۳۰ ذی حجہ وقت سحر در خواب دیدم کہ در کدام مقبرۂ کلاں برائے زیارت بزرگان حاضر شدہ ام کہ اکثر قبور از سنگ مرمر در نظر می آیند۔ آخر بیک قبہ رسیدم کہ دران قبہ قبر مطہر حضرت رسول اکرم است صلی اللہ تعالیٰ علیہ و

آلہ وسلم و قبر حضرت پیران پیر قدس سرہٗ نیز دران قبہ است دیگر ہم چند نفر دران قبہ برائے زیارت حاضر شدہ اندگویا کہ مجاوران از قبر مبارک مطہر قبر پوشہا را بر میدارند تا کہ یکپائی مبارک ظاہر شد من پشت بدیوار قبہ رو بطرف حضور کردہ نظرم بر پائے مبارک است و باگریہ الصلوٰۃ والسلام علیک یا رسول اللہ میگویم درین اثنا چہ می بینم کہ گویا حضرت پیر قدس سرہٗ بصورت مرد نیم عمر با محاسن کوتاہ درمیان دیگر مردم بنظر لطف سوئیم دیدہ اشارہ میکند بطرف زیارت پائے مبارک حضور بعد ازان بقدرت او تعالٰی حضور را صلے اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نشستہ می بینم و حضرت پیر را نیز درمیان ما و ایشان نشستہ می بینم و من ہمان صورت پشت بدیوار قبہ کردہ باگریہ الصلوٰۃ والسلام علیک یا رسول اللہ بر زبانم جاری است حلیہ مبارکہ اگرچہ بتمامہ بنظرم آمد اما بیان آن کردہ نمی توانم کہ بر حافظہ خود اعتماد ندارم بیدار شدم و صلوٰۃ شریف بر زبانم جاری بود۔ واللہ اعلم ۔ شب چہار شنبہ ۳۰ ذی حجہ ۱۳۵۹ھ

خواب دہم

۱۰ ۔ شب چہار شنبہ تاریخ ۳ رجب ۱۳۶۰ھ در خواب دیدم کہ من در کوہستان پشاور بر کنارہ آب روان میروم و آنجا چنان معلوم می شود کہ قریہ آخوند صاحب سوات علیہ الرحمۃ دران حدود است ۔ در دل تقاضائے ملاقات و دست بوسی ایشان پیدا می شود قدری راہ پس بطرف بالا رفتم و دیدم کہ جماعتی از بزرگان بر کنارہ ہمان آب نشستہ اند و چنان معلوم میشود کہ آخوند صاحب ہم دران جماعت است و جملہ باکثر جماعت بتلاوت قرآن مجید مشغول اند چونکہ نزدیک رسیدم نظر آن جماعت برمن افتاد کس از جائی خود ایستادہ باستقبال پیش می آیند و من چندان التفات بآنہا نمی کنم مقصودم دران میان شناختن و ملاقات آخوند صاحب است و آن مکان کہ آن جماعت آنجا نشستہ اند گویا کہ جو بہلئے بر آب دو زمین مزروعی است

خبر من ازان جوہا دآب تیر زدہ از راہ خشک بیان جماعت رسیدم آنہا بطریق
خوش آمد مصافحہ ہا میکنند دران میان شخصی را با محاسن سفید دراز وجامہ ہای کہنہ
سادہ ونورانیت روی دیدم از کسی پرسیدم کہ صاحب ہمین شخص است اور جواب نعم
یا بلی میگوید پس برای مصافحہ او پیش رفتم او ہم ایستادہ بکمال بشاشت مصافحہ
نمود دستش را بوسیدم وآنجا باہم نشستیم بعض سخنان درمیان آمدند کہ بیان آن
نمی توانم کسی ازان جماعہ آخوند صاحب را میگوید کہ این صاحبزادہ فلانی است -
اوشان چنانچہ بیشتر از نام من واقف باشند نعم گفتہ در گفتگو میشوند پرسیدم کہ
قریہ وخانہ ایشان کجا اند اشارہ بیک طرف میکنند کہ این خانہ ہای ما بان است
پرسیدم کہ این زمین کہ آباد دیدہ میشود ملک شمایان است میگویند بلی - ہمدران
وقت گویا کہ وقت نماز جمعہ دررسید آخوند صاحب برخاستند من با جماعت شان
در پسش روان شدیم آخوند صاحب را جامہ ہا نہایت کہنہ وپاریدہ دیدم یک قبای
سادہ برنگ خاکی باب تر شدہ بنظرم آمد کہ اوشان آن را بر داشتند گویا کہ برای
نماز جمعہ آن را می پوشند چند قدمی رفتیم کہ مسجدی ظاہر شد خود دران مسجد رفتند جماعت
شان بسبب تعظیم مرا پیش کردند دران مسجد نماز خواندیم من خود را در صف سوم یا چہارم
جای دادہ نشستم اما صوفیان اخوند صاحب مرا مقدم ساختند وبمکانی خالی کہ پہلوی
آخوند صاحب بودند نشانیدند وقت نماز دررسید چنان اتفاق افتاد کہ مرا امام
کردند نماز خوانانیدم اما یاد ندارم کہ کدام سورہا در نماز خواندم دیگر نیز قصہ ہا وگفتگوہای
بسیار با حضرت موصوف وبا جماعت صوفیانش درمیان آمد - کہ وقت
تحریر بیاد نماندہ اند - ۱۲ -

فصل در ذکر بعضی اوراد و وظائف حضرت ایشان

وظیفہ حزب البحر

اعصتام حزب البحر

صلوٰۃ تنجینا الیٰ اٰخرھا ثلثاً سورۃ الفاتحہ الیٰ اٰخرھا ثلثاً۔ اٰیۃ الکرسی الیٰ اٰخرھا ثلثاً ثُمَّ اَنْزَلَ عَلَیْکُمْ مِّنْ بَعْدِ الْغَمِّ الیٰ اٰخر الاٰیۃ مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰہِ الیٰ اٰخر السورۃ۔ رَبِّ سَہِّلْ وَیَسِّرْ وَلَا تُعَسِّرْ عَلَیْنَا بِحَقِّ الف با تا ثا جیم حا خا دا ذ را زا س ش ص ض طا ظا ع فا ق ک ل من دا ھا لام الف ھمزہ یا۔

شروع حزب البحر

بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

یَا عَلِیُّ یَا عَظِیْمُ یَا حَلِیْمُ یَا عَلِیْمُ اَنْتَ رَبِّیْ وَعِلْمُکَ حَسْبِیْ فَنِعْمَ الرَّبُّ رَبِّیْ وَنِعْمَ الْحَسْبُ حَسْبِیْ تَنْصُرُ مَنْ تَشَآءُ وَاَنْتَ الْعَزِیْزُ الْحَلِیْمُ نَسْئَلُکَ الْعِصْمَۃَ فِی الْحَرَکَاتِ وَالسَّکَنَاتِ وَ الْکَلِمَاتِ وَالْاِرَادَاتِ وَالْخَطَرَاتِ مِنَ الشُّکُوْکِ وَالظُّنُوْنِ وَالْاَوْھَامِ السَّاتِرَۃِ لِلْقُلُوْبِ عَنْ مُّطَالَعَۃِ الْغُیُوْبِ فَقَدِ ابْتُلِیَ الْمُؤْمِنُوْنَ وَزُلْزِلُوْا زِلْزَالًا شَدِیْدًا ط وَاِذْ یَقُوْلُ الْمُنَافِقُوْنَ وَالَّذِیْنَ فِیْ قُلُوْبِہِمْ مَّرَضٌ مَّا وَعَدَنَا اللّٰہُ وَرَسُوْلُہٗ اِلَّا غُرُوْرًا ط فَثَبِّتْنَا وَانْصُرْنَا وَسَخِّرْ لَنَا ھٰذَا الْبَحْرَ کَمَا سَخَّرْتَ الْبَحْرَ لِمُوْسٰی عَلَیْہِ السَّلَامُ وَسَخَّرْتَ النَّارَ لِاِبْرٰھِیْمَ عَلَیْہِ السَّلَامُ وَسَخَّرْتَ الْجِبَالَ وَالْحَدِیْدَ لِدَاوٗدَ عَلَیْہِ السَّلَامُ وَسَخَّرْتَ الرِّیَاحَ وَالشَّیَاطِیْنَ وَالْجِنَّ وَالْاِنْسَ لِسُلَیْمَانَ

لہ درینجا مقصود خود تصور نماید ۱۲ — کہ اشارہ بمقصود خود کند ۱۲

عليه السلام وسخرت البراق والثقلين لسيدنا محمد صلى
الله تعالى عليه وآله وسلم وسخر لنا كل بحر هو لك في الأرض والسماء
والملك والملكوت وبحر الدنيا وبحر الآخرة وسخر لنا كل شيء
يا من بيده ملكوت كل شيء كهيعص كهيعص كهيعص انصرنا
فإنك خير الناصرين وافتح لنا فإنك خير الفاتحين وارزقنا
فإنك خير الرازقين واغفر لنا فإنك خير الغافرين وارحمنا فإنك
خير الراحمين واهدنا ونجنا من القوم الظالمين وهب لنا من لدنك
ريحا طيبة كما هي في علمك وانشرها علينا من خزائن رحمتك
واحملنا بها حمل الكرامة مع السلامة والعافية في الدين والدنيا
والآخرة انك على كل شيء قدير اللهم يسر لنا أمورنا مع الراحة
لقلوبنا وأبداننا والسلامة والعافية في ديننا ودنيانا وكن لنا
صاحبا في سفرنا وخليفة في أهلنا واطمس على وجوه أعدائنا
وامسخهم على مكانتهم فلا يستطيعون المضي ولا المجيء
إلينا ولو نشاء لطمسنا على أعينهم فاستبقوا الصراط فأنى
يبصرون ولو نشاء لمسخناهم على مكانتهم فما استطاعوا
مضيا ولا يرجعون يس والقرآن الحكيم انك لمن المرسلين
على صراط مستقيم تنزيل العزيز الرحيم لتنذر قوما
ما أنذر آباؤهم فهم غافلون لقد حق القول على أكثرهم فهم
لا يؤمنون انا جعلنا في أعناقهم أغلالا فهي إلى الأذقان فهم
مقمحون وجعلنا من بين أيديهم سدا ومن خلفهم سدا فأغشيناهم
فهم لا يبصرون شاهت الوجوه ثلاثا وعنت الوجوه للحي

الْقَيُّوْمِ وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا ط طٰسٓ حٰمٓ عٓسٓقٓ مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَّا يَبْغِيَانِ حٰمٓ (ستًّا) حُمَّ الْاَمْرُ وَجَاءَ النَّصْرُ فَعَلَيْنَا لَا يُنْصَرُوْنَ ط حٰمٓ تَنْزِيْلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَزِيْزِ الْعَلِيْمِ غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيْدِ الْعِقَابِ ذِى الطَّوْلِ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ اِلَيْهِ الْمَصِيْرُ ط بِسْمِ اللّٰهِ بَابُنَا تَبَارَكَ حِيْطَانُنَا يٰسٓ سَقْفُنَا كٓهٰيٰعٓصٓ كِفَايَتُنَا حٰمٓ عٓسٓقٓ حِمَايَتُنَا فَسَيَكْفِيْكَهُمُ اللّٰهُ وَهُوَ السَّمِيْعُ الْعَلِيْمُ ط سِتْرُ الْعَرْشِ مَسْبُوْلٌ عَلَيْنَا وَعَيْنُ اللّٰهِ نَاظِرَةٌ اِلَيْنَا بِحَوْلِ اللّٰهِ لَا يُقْدَرُ عَلَيْنَا وَاللّٰهُ مِنْ وَّرَائِهِمْ مُّحِيْطٌ ط بَلْ هُوَ قُرْاٰنٌ مَّجِيْدٌ فِىْ لَوْحٍ مَّحْفُوْظٍ ط فَاللّٰهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَّهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِيْنَ ۔ اِنَّ وَلِيِّيَ اللّٰهُ الَّذِىْ نَزَّلَ الْكِتَابَ وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِيْنَ ثَلٰثًا حَسْبِىَ اللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيْمِ ثَلٰثًا

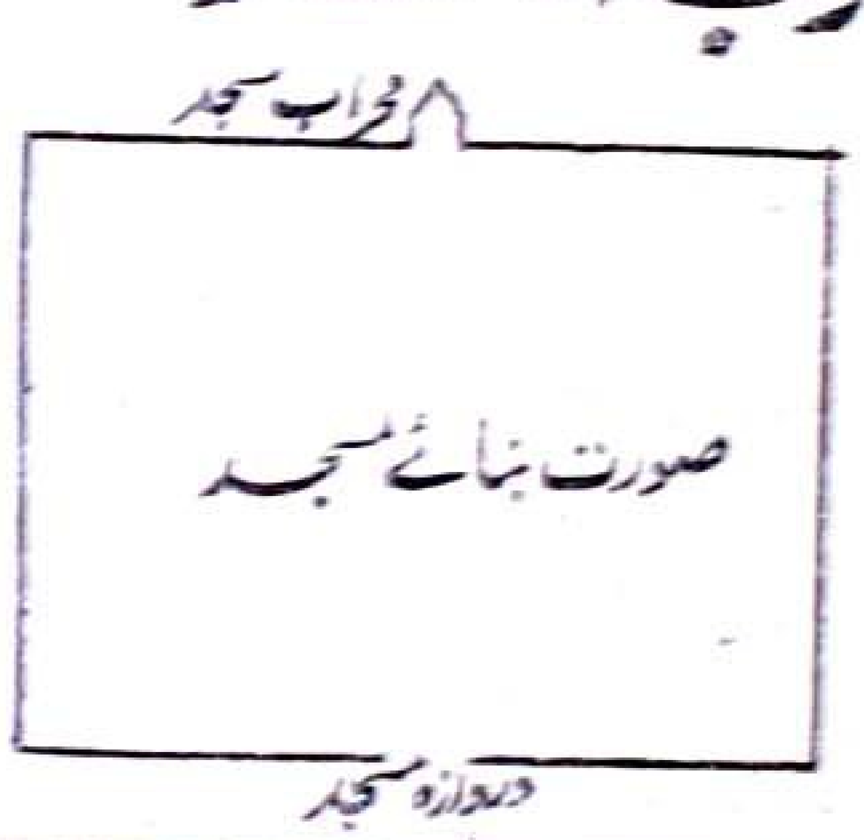
بِسْمِ اللّٰهِ الَّذِىْ لَا يَضُرُّ مَعَ اسْمِهٖ شَيْءٌ فِى الْاَرْضِ وَلَا فِى السَّمَاءِ وَهُوَ السَّمِيْعُ الْعَلِيْمُ (ثلثًا) وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ الْعَلِىِّ الْعَظِيْمِ (ثلثًا) اِنَّ اللّٰهَ وَمَلٰٓئِكَتَهٗ يُصَلُّوْنَ عَلَى النَّبِىِّ يٰاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا صَلُّوْا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوْا تَسْلِيْمًا وَصَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّاٰلِهٖ وَسَلَّمَ ط

اختتام حزب البحر

يَا اَللّٰهُ يَا اَللّٰهُ يَا نُوْرُ يَا نُوْرُ يَا حَقُّ يَا مُبِيْنُ اَكْسِنِىْ مِنْ نُّوْرِكَ وَعَلِّمْنِىْ مِنْ عِلْمِكَ وَفَهِّمْنِىْ عَنْكَ وَاسْمِعْنِىْ مِنْكَ وَاَبْصِرْنِىْ بِكَ

إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللهِ الْعَلِيِّ
الْعَظِيمِ يَا سَمِيعُ يَا عَلِيمُ يَا حَلِيمُ يَا عَظِيمُ اِسْمَعْ دُعَائِي
بِخَصَائِصِ لُطْفِكَ اٰمِيْنَ اٰمِيْنَ اٰمِيْنَ أَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللهِ
التَّامَّاتِ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ يَا عَظِيمَ السُّلْطَانِ يَا قَدِيمَ
الْإِحْسَانِ يَا دَائِمَ النِّعَمِ يَا بَاسِطَ الرِّزْقِ يَا وَاسِعَ الْعَطَاءِ
يَا دَافِعَ الْبَلَاءِ يَا سَامِعَ الدُّعَاءِ يَا حَاضِرًا لَيْسَ بِغَائِبٍ يَا
مَوْجُودًا عِنْدَ الشَّدَائِدِ يَا خَفِيَّ اللُّطْفِ يَا لَطِيفَ الصُّنْعِ
يَا جَمِيلَ السَّتْرِ يَا حَلِيمًا لَا يَعْجَلُ يَا جَوَادًا لَا يَبْخَلُ اِقْضِ
حَاجَاتِي يَا مَنْ لَهُ الْأَمْرُ كُلُّهُ أَسْأَلُكَ مِنَ الْخَيْرِ كُلِّهِ وَأَعُوذُ
بِكَ مِنَ الشَّرِّ كُلِّهِ يَا مُجِيبُ أَجِبْ دَعْوَتِي بِرَحْمَتِكَ يَا
أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ ٥

ترتیب خواندن وزکوٰۃ حزب البحر

دوازدہ روز روزہ گیرد و از جلالی و جمالی[1] پرہیزد و ہر روز در جائیکہ از خلق فارغ باشد برود و غسل کردہ جامۂ پاک پوشیدہ چہار خط بطریق بنائے مسجد بکشد و راہ در آمدن بگذارد و فاتحہ و

---

[1] بیان جلالی و جمالی بطریق اجمال آنکہ از اشیاء بہیمہ و دسمہ چنانچہ گوشت و شیر و بیضہ و بنیر و انواع آن پرہیز نماید تا صفائی باطن حاصل آید و نزد راقم حروف کہ بنظر مناسب تر آمدہ این است کہ درین ایام از افعال جمالیہ چنانچہ فرح و خندہ و اختلاط مردم و استشارہ و خوردن طعم متلون و اکسیہ نفیسہ و ہمچنین از افعال جلالیہ چنانچہ خشم و غضب و تعنت و استکبار و افتخار و کلمات ناشروع و امثال آن پرہیز نماید و بزہد و تقوی و ورع و انابت و خاموشی و تفکر در ذمائل نفس خود مشغول باشد۔ ۱۲ منہ قدس سرہ

آیة الکرسی با بسم اللہ و درود خوانده باشد قدری خوشبوئی ہم حاضر نماید بعد ازان بسم اللہ
کرده پائے راست خود پیش کرده داخل خط شود از راہیکہ گذاشتہ بود باز آنرا بند
نماید بہتر آنکہ آن خطوط بہ تیغ جوہردار باشد بعد ازاں دو رکعت نماز نفل بہ نیت
آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بگذارد و دو رکعت بہ نیت جمیع اولیاء و انبیاء بگذارد
و دو رکعت بہ نیت مصنف حزب البحر شیخ ابو الحسن شاذلی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ
بگذارد و بعد ازان فاتحہ و آیۃ الکرسی و اخلاص و معوذتین و کلمہ تمجید و تہلیل سہ
سہ بار بخواند و اعتصام سہ بار و سی مرتبہ حزب بخواند و سہ بار اختتام خوانده سر
بسجده نہد و از حق تعالیٰ حاجت خود بخواہد و نجات از شر دشمنان انس و جن بخواہد
بعد ازاں لِلّٰہِ مَا فِی السَّمٰوٰتِ تا آخر سوره خوانده برآید و خطوط محو کند تا ۱۲ روز چنیں
کند زکوٰۃ تمام شد بعد ازان یکبار در روز و یکبار در شب با اعتصام و اختتام خوانده
باشد و اگر روزانہ سہ بار خواند بہتر است لیکن در ہر خواندن مراعات اشارات لازم
است و آن این است کہ چون لفظ زلزلوا زلزالاً شدیداً رسد سہ بار بخواند
و ہر بار بانگشت سبابہ دست راست بر سر خود در ہوا دائره بکشد و چون بلفظ اِلّا
غیرہ من رسد مقصود خود در دل آرد و از حق تعالیٰ سوال آن کند و در لفظ ہٰذا
البحر نیز مقصود در دل خود آرد و در لفظ کل شیئ نیز مقصود دل آرد و از او تعالیٰ
سوال نماید و چون بہ کٓہٰیٰعٓصٓ برسد بر ہر حرف آن انگشت از دست راست
و چپ خود قبض نماید کہ وقت گفتن کاف انگشتہائے خنصر ہر دو دست عقد
کند و برہا انگشتہائے بنصر و بر صاد خنصر و بر کہیعص باز بطریق اول عقد
نماید و چون بہ شاہت الوجوہ برسد دشمنان دینی و دنیوی در دل آرد
چون بلفظ سداً برسد ہر دو جا بالضمہ سین خواند و چون بہ حٰمٓعٓسٓقٓ برسد
انگشتان ہر دو دست ہمچنان کہ عقد میداشت یکجا حل نماید و چون بار چہارم

یا کلیه مختص به [illegible] طرق مجهور [illegible] و حصین [illegible] اصل [illegible]
به [illegible] یک طرف [illegible] جهات [illegible]
مغرب و مشرق. جنوب و شمال. فوق و تحت. و مراد است که جهات
نور الشروق [illegible] جهات است. والسلام علی
من اتبع الهدی. صلی الله تعالی علی سیدنا محمد و آله وسلم.

فقیر محمد حسن مجددی حنفی [illegible] حزب البحر الحق
[illegible] اجازات [illegible] حمة الله تعالی

فائده ــ حضرت ایشان [illegible] خواندن حزب البحر کسی را اجازت
عام داده اند [illegible] کتاب [illegible] اجازات است و همچنا
[illegible] اجازات [illegible] ست.

فائده ــ دیگر حضرت ایشان [illegible] ت
خواندن حزب البحر [illegible] صبح و شام [illegible]
[illegible] اوقات [illegible] است [illegible]
[illegible] جهات [illegible] است [illegible]
[illegible] است [illegible] جهت [illegible]
[illegible] تعالی [illegible] اخروی نباشد.
[illegible] تصحیح النیة [illegible] الله
تعالی [illegible].

ترتیب خواندن دلائل الخیرات

حضرت ایشان وظیفه دلائل الخیرات [illegible]
[illegible]

مشروع کردہ بروز پنجشنبہ ختم میکردند و میفرمودند کہ مارا از آبا و مشائخ خود ہمیں طریقہ رسیدہ است و ہر کہ اذن میگرفت او را ہمیں طریق اذن میدادند و ہدایت میکردند کہ روز جمعہ اول اسماء اللہ تعالیٰ بخوانی بعد ازان اسماء الرسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم باین طریق کہ با ہر اسم از اسماء اللہ تعالیٰ جل جلالہٗ بگوئی و با ہر اسم از اسماء الرسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم در اول لفظ سیدنا و در آخر صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم خواندہ باشید مثلاً سیدنا محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سیدنا احمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم الی آخرہا بعد ازان حزب اول روز جمعہ از صَلَّی اللّٰہُ عَلٰی سَیِّدِنَا وَمَوْلٰنَا مُحَمَّدٍ وَّعَلٰی اٰلِہٖ وَصَحْبِہٖ وَسَلَّمَ تا حَتّٰی لَا یَکُوْنَ عَلَیَّ سُلْطَانٌ بخواند۔

روز شنبہ از اَللّٰھُمَّ اِنِّیْ اَسْئَلُکَ من خیر ما تعلم تا کما تحب وترضٰی لہٗ بخواند

روز یکشنبہ از اَللّٰھُمَّ صَلِّ عَلٰی روح سیدنا محمد تا اظھرھم سلطانا

روز دوشنبہ از اللھم صل علی عبدک محمد تا اللھم استرنا بسترک الجمیل

روز سہ شنبہ از اللھم انی اسئلک بحقک العظیم تا لا قوۃ الا باللہ العلی العظیم

روز چہار شنبہ از اللھم صل علی محمد وعلی آل محمد تا فی کل یوم الف مرۃ

روز پنجشنبہ از وان تصلی علیہ وعلی آلہ عدد من یصلی تا بفضلک یا ارحم الراحمین

حضرت ایشان یک مجموعہ وظائف قلمی در وظیفہ خود داشتند و ہمیشہ بران وظیفہ میکردند در اول آن حصن الحصین و ثلاثیات بخاری بخط کشمیری بغایت خوشخط نوشتہ شدہ بعد ازان دلائل الخیرات در متن و بر حاشیہ آن شفاء الامراض حضرت خواجہ بیرنگ قدس سرہ کہ آنہم بطرز دلائل الخیرات منقسم بر ہفت حزب است بدستخط خود نوشتہ اند بعد ازان حزب البحر و قصیدہ ہمزیہ لصاحب البردہ و قصیدہ جالیۃ الکدر و قصیدہ غوثیہ و قصیدہ بانت سعاد و دیگر وظائف

واوراد جمع کردہ نوشتہ اند دراوائل عرض آخرین آن مجموعہ را الفقیر عنایت فرمودند
این فقیر دست حضرت ایشان گرفتہ بوسیدم وعرض داشتم کہ حضرتا درین مجموعہ لغیر
از دلائل دیگر وظائف واوراد ہم بسیار اند آن ہمہ را اجازت بدہید بزبان افغانی
ارشاد فرمودند تاتہ کلی اجازت دی کلی اجازت دی - واین فقیر در سنہ ۱۳۳۳
درحرم شریف مدینہ منورہ از شیخ الدلائل اجازت گرفتہ بود آنوقت بزرگ موصوف
بطریق مشہور ومعروف یعنی ابتدا از روز دوشنبہ وختم روز یکشنبہ مرا ارشاد فرمودہ
بود - مطلب کہ ہر دو طریق معمول وماذون مشائخ است طالب بہر طریقہ کہ
بخواند مجاز ومختار است -

ترتیب ختم خواجگان

بعد از نماز عصر با جماعت حاضرین حلقہ کردہ می نشستند وچادر سفید میگسترانیدند
وخریطہ کہ در آن یکصد ویازدہ سنگریزہا می بودند بر چادر می انداختند وازان دہ دانہ کلان
چیدہ برائے حساب علحدہ می داشتند ویکصد دانہ بر حاضرین توزیع وتقسیم
می کردند پس با جماعت دستہا بر داشتہ فاتحہ با بسملہ میخواندند ودرود شریف
را یکصد بار میخواندند بعد ازان از سنگریزہا بیست ویکعدد از حاضرین یک یک دو
دو واپس گرفتہ کم می کردند وہفتاد ونہ بار سورۂ الم نشرح میخواندند باز ہمان
سنگریزہا را بجماعت تقسیم کردہ صد پورہ میکردند وسورۂ قل ھو اللہ احد
شروع میکردند ویک ہزار بار میخواندند وہرگاہ صد پورہ میشد یکدانہ از سنگریزہائے
حساب والہ جدا میکردند تاکہ در دہ بار یک ہزار تمام میشد باز دستہا بالا کردہ
سورۂ فاتحہ میخواندند باز درود شریف صد بار بعد ازان
لاحول ولا قوۃ الا باللہ پنجصد بار ودر آخر ہر صدی العلی العظیم میخواندند
باز درود شریف صد بار بعد ازان -

حسبنا اللہ ونعم الوکیل پنجصد بار ودر آخر ہر صد نعم المولیٰ ونعم النصیر ہم ختم میکردند باز درود شریف صد بار بعد ازاں لا الہ الا انت سبحانک انی کنت من الظالمین پنجصد بار باز درود شریف صد بار بعد ازاں یا حیُّ یا قیّومُ پنجصد بار ودر آخر ہر صد برحمتک استغیثُ ہم میخواندند باز درود شریف صد بار خوانده۔

یَا قَاضِیَ الْحَاجَاتِ صدبار یَاکَافِیَ الْمُهِمَّاتِ صدبار یَاکَاشِفَ الْمُشْکِلَاتِ صدبار یَا دَافِعَ الْبَلِیَّاتِ صدبار یَامُجِیْبَ الدَّعْوَاتِ صدبار یَاشَافِیَ الْاَمْرَاضِ صدبار یَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِیْنَ صدبار خوانده ختم میکردند بعد ازاں دست بالا کرده ایصال ثواب بایں طریق میکردند الٰہی تو قبول بگردان ثواب ایں ختمات مبارکات بروح پرفتوح حضرت محمد مصطفےٰ احمد مجتبےٰ صلے اللہ تعالیٰ علیہ وسلم واہل بیت اطہار ایشان واصحاب اخیار ایشاں وتابعین کل ایشان خصوصاً ثواب ختم اول بروحانیت حضرات خواجگان نقشبندیہ قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم از حضرت صدیق اکبر تا بحضرت مرشدی وقبلہ گاہیم برسان۔ الٰہی ارواح متبرکہ ایشان را بدرگاہ تو شفیع آوردم ووسیلہ ساختم حاجات دینی ودنیوی از تو میخواہم اَللّٰهُمَّ اقْضِ حَاجَاتِنَا وَحَاجَاتِ مَنْ اَوْصَانَا بِالدُّعَاءِ وَحَصِّلْ مُرَادَاتِنَا وَمُرَادَاتِ مَنْ اَوْصَانَا بِالدُّعَاءِ وصلے اللہ تعالیٰ علےٰ سیدنا محمد واٰلہ واصحابہ وسلم۔

باید دانست کہ ختم خواجگان در خانوادہ نقشبندیہ از زمان قدیم متوارث ومعمول است موجب نزول برکات وفیوض باطنی وشرح صدور سالکان وطالبان میشود واصل آن فقط تا سورۂ اخلاص است یعنی فاتحہ ہفت بار درود شریف

صدبار سورۂ الم نشرح ۷۹ بار سورہ اخلاص ہزار بار باز سورۂ فاتحہ ہفت بار و در آخر درود شریف صد بار بعد ازاں متأخرین دیگر ختمات ابزاد کردہ اند ختمہ لاحول ولا قوۃ الا باللہ مخصوص بروحانیت حضرت امام ربانی وختمہ حسبنا اللہ ونعم الوکیل بروحانیت حضرت خواجہ محمد معصوم نمودہ اند۔ در دُرّ المعارف از حضرت شاہ غلام علی می آرد کہ خواجگان نقشبندیہ کہ ختم ایشان مشہور است ہفت اند (۱) خواجہ عبد الخالق غجدوانی (۲) خواجہ عارف ریوگری (۳) خواجہ محمود انجیر فغنوی (۴) خواجہ علی رامتینی (۵) خواجہ بابای سماسی (۶) خواجہ امیر کلال (۷) خواجہ بہاؤ الدین نقشبند قدس اللہ تعالیٰ اسرارھم پس اگر وقت تنگ باشد یا جماعت قلیل بود بر ہمیں قدر اکتفا کردہ ثواب آں بارواح طیبہ حضرات نقشبندیہ باید بخشید۔ برائے حل مشکلات وقضائے حاجات و دفع آفات و بلیات مجرب ومعمول مشائخ است اگر کسے را مشکلی پیش آید ہفت کس حلقہ کردہ بنشینند و تا ہفت روز ختم خواجگان بخوانند بفضلہ تعالیٰ آں مشکل آساں شود و اگر یک کس بخواند ہم اختیار دارد و حضرت کلاں قدس سرہ دریں ختم صلوٰۃ تنجینا ہم سہ صد و شصت بار میخواندند و وظیفہ صلوٰۃ تنجینا نیز ارشاد میفرمودند کہ برائے ہر مشکل و مہم سہ صد و شصت بار ہر روز خواندہ شود۔

وصیغہ صلوٰۃ تنجینا این است اَللّٰھُمَّ صَلِّ عَلٰی سَیِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّ عَلٰی اٰلِ سَیِّدِنَا مُحَمَّدٍ صَلٰوۃً تُنْجِیْنَا بِھَا مِنْ جَمِیْعِ الْاَھْوَالِ وَالْاٰفَاتِ وَتَقْضِیْ لَنَا بِھَا جَمِیْعَ الْحَاجَاتِ وَتُطَھِّرُنَا بِھَا مِنْ جَمِیْعِ السَّیِّئَاتِ وَتَرْفَعُنَا بِھَا اَعْلَی الدَّرَجَاتِ وَتُبَلِّغُنَا بِھَا اَقْصَی الْغَایَاتِ مِنْ جَمِیْعِ الْخَیْرَاتِ فِی الْحَیَاتِ وَبَعْدَ الْمَمَاتِ اِنَّکَ عَلٰی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیْرٌ ط

(حاشیہ: صیغہ صلوٰۃ تنجینا)

فوائد و فواضل این درود شریف برائے حصول مقاصد و دفع شدائد مشہور و معروف است شیخ عبدالحق محدث دہلوی در جذب القلوب می نویسد کہ خواندن این درود کافل جمیع مہمات و مقاصد دنیا و آخرت است و قطب قضائے حاجات و مہمات کاتب حروف است و خواندن آن جہۃ نجات از آفات کشتی و دریا منقول و مجرب است و اقل آن سیصد بار است آوردہ اند کہ مردی بخواندن این صیغہ ہزار بار برائے مہمی کہ داشت مامور گشت سیصد بار خواندہ بود کہ آن مہم مقضی گشت بعد ازان وظیفہ در خواندن سیصد بار تعین یافت کذا ذکرہ بعض العلماء انتہی پس اصحاب حاجات را باید کہ ازین درود شریف غافل نشوند ہرگاہ آفتی یا مصیبتی پدید آید با جماعت مصلیان نشستہ ہزار بار بخوانند و اگر یک کس باشد سیصد بار بخواند ورنہ ہر قدر کہ ممکن باشد صد بار یا چہل بار یا یکبار ہم خوب است۔

ترتیب استخارہ:- ہر کسی را مہمی در پیش آید و نداند کہ چہ کند باید کہ دعائے استخارہ بخواند و ترتیبش این است کہ اول دو رکعت نماز نفل بخواند بروز باشد یا بشب و ہر سورہ کہ بخواہد با فاتحہ ضم نماید بعد ازان این دعا بخواند اَللّٰهُمَّ اِنِّي اَسْتَخِيْرُكَ بِعِلْمِكَ وَاَسْتَقْدِرُكَ بِقُدْرَتِكَ وَاَسْئَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ الْعَظِيْمِ فَاِنَّكَ تَقْدِرُ وَلَا اَقْدِرُ وَتَعْلَمُ وَلَا اَعْلَمُ وَاَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوْبِ اَللّٰهُمَّ اِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ اَنَّ هٰذَا الْاَمْرَ خَيْرٌ لِّيْ فِيْ دِيْنِيْ وَمَعَاشِيْ وَعَاقِبَةِ اَمْرِيْ وَعَاجِلِهٖ وَاٰجِلِهٖ فَاقْدِرْهُ لِيْ وَيَسِّرْهُ لِيْ ثُمَّ بَارِكْ لِيْ فِيْهِ وَاِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ اَنَّ هٰذَا الْاَمْرَ شَرٌّ لِّيْ فِيْ دِيْنِيْ وَمَعَاشِيْ وَعَاقِبَةِ اَمْرِيْ وَعَاجِلِهٖ وَاٰجِلِهٖ فَاصْرِفْهُ عَنِّيْ وَاصْرِفْنِيْ عَنْهُ وَاقْدِرْ لِيَ الْخَيْرَ حَيْثُ كَانَ ثُمَّ اَرْضِنِيْ بِهٖ -

و در وقت گفتن هٰذَا الْاَمْرُ هرچه مقصود او باشد در دل آرد و اشاره بآن بکند
مثلاً هذا السفر، هذا النکاح، هذه التجارة بس ترتیب استخاره و
دعائے ماثوره ہمیں قدر است که مذکور شد آنرا سه روز یا هفت روز بخواند بعد ازان
بهر طرف که دل او مایل شد از کردن یا نکردن بران عمل بکند هرچه خیر او دران باشد
پیش خواهد آمد باقی در خواب دیدن چیزی یا دیدن کسی که او را بگوید بکن یا مکن ضرور نیست

فصل در تمائم و تعویذات و بعضی ادعیه ماثوره و اعمال مجربه مشائخ کرام

حضرت ایشان در ابتدا تعویذها بسیار می نوشتند هر کسی که برائے امراض و
آفات یا مشکلات زمانه استدعا میکرد و طور تعویذ برائے آویختن در گلو یا بستن بر بازو
فوراً نوشته میدادند و در آخر تعویذ نوشتن یک قلم موقوف کردند هرچند کسی اصرار میکرد
قبول نمی کردند و وجه آن خود بیان می فرمودند که در تعاویذ آیات قرآن مجید و اسماء مبارکه
حق سبحانه و تعالیٰ نوشته میدهیم مردمان آنرا خوب بطور محفوظ نمی دارند و ادب آن نمیکنند
بعد از حصول مقصود و استغنا آنرا بیکار کرده می اندازند بسیار جاها دیده ایم که
تعویذهائے مقدسه خود نوشته در تودهٔ انبار یا جاهائے ناپاک یافته میشوند پس
اگر یکے را نوشته میدهیم دیگری را نمی دهیم ناراض میشوند و اصرار و الحاح میکنند ازین
سبب یک لخت بند کردم پس ارباب حاجت را بجائے تعویذ رشته خام دم
کرده میدادند و برائے بسته کردن آن مثل تعویذ امر میفرمودند یا آب دم کرده میدادند
و بعضی را برائے مشکلات حسب مناسبت احوال و اشخاص وظیفه و دعا
تلقین می کردند۔

وازوجہ مذکوراین فقیرہم حتی المقدوراز نوشتن تعویذ پہلوتہی میکند مگر حسب ضرورت برنوشتن این رباعی کہ از مرحوم حضرت ضیاء احمد ملیر والہ مرا اذن رسیدہ است اکتفامی کنم واکثر خواہشمندان را نوشتہ میدہم وآن این است۔

اے وصفت ذات توحیران کہ ومہ — وزجملہ جہاں خدمت درگاہ تو بہ
علت تو فرستی وشفاہم تو دہی ، — آز الفضل خویش تو بستان واین بدہ

وگاہی این نقش معظم ومکرم کہ آنہم از حضرت موصوف مرا رسیدہ است برائے تمام اغراض وامراض ومقاصد نوشتہ میدہم وآن مربع عدد اسم ذاتی است جل وعلا کہ او سبحانہ وتعالیٰ مجیب الدعوات وقاضی الحاجات است برکت اسم مذکور کہ اسم اعظم است جمیع مرادات حاصل و تمام مشکلات حل میشوند۔ ۱۲۔

۱۶	۱۷	۱۰	۲۴
۱۱	۲۲	۱۳	۲۰
۲۱	۱۲	۱۹	۱۴
۱۸	۱۵	۲۴	۹

وبرائے تمام امراض واوجاع واسقام سورہ فاتحہ بالبسملہ ہفت بار خواندہ برآب دم کردہ نوشانیدن یا برمریض خواندہ نفف کردن شفای ہر علت ودوائے ہر مصیبت است نام این سورہ سورۃ الشفا است ونیز شش آیات شفا از قرآن شریف برائے دفع مرضہا وشفائے بیماران مجرب مشائخ است ، کما سیجیٔ واین دعا برائے ہر مرض وعلت خواندہ دم کند بِسْمِ اللّٰہِ الشَّافِی بِسْمِ اللّٰہِ الْکَافِی بِسْمِ اللّٰہِ الْمُعَافِی بِسْمِ اللّٰہِ الَّذِی لَا یَضُرُّ مَعَ اسْمِہٖ شَیْئٌ فِی الْاَرْضِ وَلَا فِی السَّمَاءِ وَھُوَ السَّمِیْعُ الْعَلِیْمُ اَذْھِبِ الْبَاْسَ رَبَّ النَّاسِ وَاشْفِ اَنْتَ الشَّافِی لَا شِفَاءَ اِلَّا شِفَاءُکَ شِفَاءً لَا یُغَادِرُ سَقَمًا وَلَا اَلَمًا ط۔

آیات شفاء

برائے شفائے مریضان و صحت جسم و جان شش آیات قرآن شریف در صحن چینی نوشتہ تا ہفت روز بیمار را بنوشانند اگر حکیماں از علاج او عاجز شدہ باشند بفضلہٖ تعالیٰ شانہ شفا یابد و آن آیات شریفہ این اند بسم اللہ الرحمٰن الرحیم ویشف صدور قوم مومنین ۵ وشفاء لما فی الصدور ۵ یخرج من بطونہا شراب مختلف الوانہ فیہ شفاء للناس ۵ وننزل من القرآن ما ہو شفاء ورحمۃ للمومنین ۵ واذا مرضت فہو یشفین ۵ قل ہو للذین آمنوا ہدی وشفاء ۵ وصلی اللہ تعالیٰ علیٰ سیدنا محمد و آلہ وسلم۔ در شرح مشکوٰۃ نقل است از امام ابوالقاسم قشیری گفت کہ بیمار شد ولدم من بیماری سخت تا آنکہ مشرف شد بر موت و سخت شد کار بر وی پس دیدم پیغمبر را صلے اللہ تعالیٰ علیہ وسلم در خواب پس شکایت کردم در حضرت وی قصہ ولد را فرمود تو کجائی از آیات شفا پس بیدار شدم و تفحص کردم در قرآن آیات شفا را و یافتم آنرا در شش موضع را کہ مذکور شد پس نوشتم این آیات را و حل کردم باب و بنوشانیدم او را آن آب پس شفا یافت فی الحال گویا بند از پائے او کشادہ شد و شیخ عبدالحق محدث در شرح مشکوٰۃ این عمل را از دیگر مشائخ نیز نقل کردہ کہ خواندن آن ہر مریض و باب شستہ نوشانیدن آن تجربہ صحیح پیوستہ۔

برائے درد دندان بنویسد بر یک کاغذ خورد لِکُلِّ نَبَاٍ مُّسْتَقَرٌّ و آن را بپیچیدہ در دندان مثقوب بدارد در ہمان ساعت درد دفع شود و کاغذ را در آب روان بشوید یا جائے پاک بدارد و برائے طحال ہفت بار سورہ انا اعطینٰک الکوثر بر مرچ سیاہ خواندہ دم کند و ہر روز ہفت دانہ ازان بنہار بخورد ایضاً برائے طحال، بناخن سبابہ یمنی بر شکم او بنویسد مثل کلمتہ خبیثۃ

كشجرة خبيثة اجتثت من فوق الارض مالها من قرار۔
برائے بند شدن بول و براز و حصاۃ بنویسد و اذ استسقی موسیٰ لقومہ فقلنا اضرب بعصاک الحجر فانفجرت منہ اثنتا عشرۃ عینا قد علم کل اناس مشربھم کلوا واشربوا من رزق اللہ ولا تعثوا فی الارض مفسدین پس آن را بآب محو کند و بنوشد۔
برائے جروح و قروح و جریان دم قدری خاک پاک گرفتہ اندک بر زخم بپاشد و بگوید بسم اللہ تربۃ ارضنا بریقۃ بعضنا یشفی سقیمنا باذن ربنا و دم بکند و سہ بار تکرار کند نفع شود برائے چیچک و سرخکان برنج سالم کہ شکستہ نباشد چہل بار سورۃ انا اعطینک الکوثر بخواند و بر او دم کند پس ہفت دانہ از آن ہر روز بلع کند و اگر طفل باشد یکدانہ یا سہ دانہ۔
برائے درد سر و اعضا دست خود بر سر مریض بدارد و بگوید اُسْكُنْ اَيُّهَا الْوَجَعُ بِعِزَّةِ مَنْ لَهٗ مَا سَكَنَ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُوَ السَّمِيْعُ الْعَلِيْمُ و تا سہ بار تکرار کند درد دفع شود و برائے تمام اوجاع و آلام ہمیں طور دم بکند مجرب است۔
برائے کشائش رزق و دفع قرض این دعا بعد از ہر نماز سہ بار بخواند اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ اَعُوْذُ بِكَ مِنَ الْهَمِّ وَالْحُزْنِ وَاَعُوْذُ بِكَ مِنَ الْعَجْزِ وَالْكَسَلِ وَاَعُوْذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ وَالْجُبْنِ وَاَعُوْذُ بِكَ مِنْ غَلَبَةِ الدَّيْنِ وَقَهْرِ الرِّجَالِ اَللّٰهُمَّ اكْفِنِيْ بِحَلَالِكَ عَنْ حَرَامِكَ وَاَغْنِنِيْ بِفَضْلِكَ عَمَّنْ سِوَاكَ۔

برائے فقر و فاقہ: و سورہ اذا وقعت الواقعۃ بعد از مغرب و عشاء خواندن برائے ادائے دین و دفع فقر و فاقہ مجرب است و اگر ممکن باشد تا چہل روز چہل بار بخواند

ورنہ ہر یکبار مداومت بکند۔ واسم شریف یا مغنی یازدہ صد و یازدہ بار کہ موافق عدد حروف است خواندن نیز سبب کشائش رزق و حصول غناست

برائے پیدا شدن گم شدہ یا مال وزدیدہ ایں دعا تا سہ روز ہر روز سہ بار خواندہ بجہات ستہ بدمد کہ برائے پیدا شدن گم شدہ مجرب و معمول مشائخ است۔

بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ اَللّٰھُمَّ اِنَّ الْاَرْضَ اَرْضُکَ وَ السَّمَآءَ سَمَآؤُکَ وَمَا بَیْنَھُمَا لَکَ فَاجْعَلْ ذٰلِکَ کُلَّہٗ اَضْیَقَ عَلٰی مَنْ ذَھَبَ بِہٖ حَتّٰی یَرُدَّھَا اِلَیَّ اَللّٰھُمَّ اَنْتَ رَبُّ مَنْ فِی الْاَرْضِ وَرَبُّ مَنْ فِی السَّمَآءِ قَادِرٌ عَلٰی کُلِّ شَیْءٍ وَغَالِبٌ عَلٰی کُلِّ شَیْءٍ رَادُّ الضَّالَّۃِ وَتَھْدِیْ مِنَ الضَّلَالَۃِ اُرْدُدْ عَلَیَّ ضَالَّتِیْ فَاِنَّھَا مِنْ عَطَایَاکَ وَفَضْلِکَ وَصَلَّی اللّٰہُ تَعَالٰی عَلٰی سَیِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّاٰلِہٖ وَسَلَّمَ۔ واگر آں چیز از دیگر کسی باشد بجائے ضمیر متکلم ضمیر غائب بخواند و بگوید "اِلَیْہِ" و "عَلَیْہِ" و "ضَالَّتَہٗ"۔ بعد ازاں ایں رباعی منسوب بشیخ الاسلام عبداللہ انصاری بخواند ع

یارب بگوش دلم زغیب آوازرساں — مرغ دل خستہ را بپرواز رساں
یارب کہ بمردانگی مردانِ خدا — ایں گم شدہ مرا بمن باز رساں

واگر آں چیز از دیگر کس باشد بگوید ع

ایں گم شدہ ورا باو باز رساں

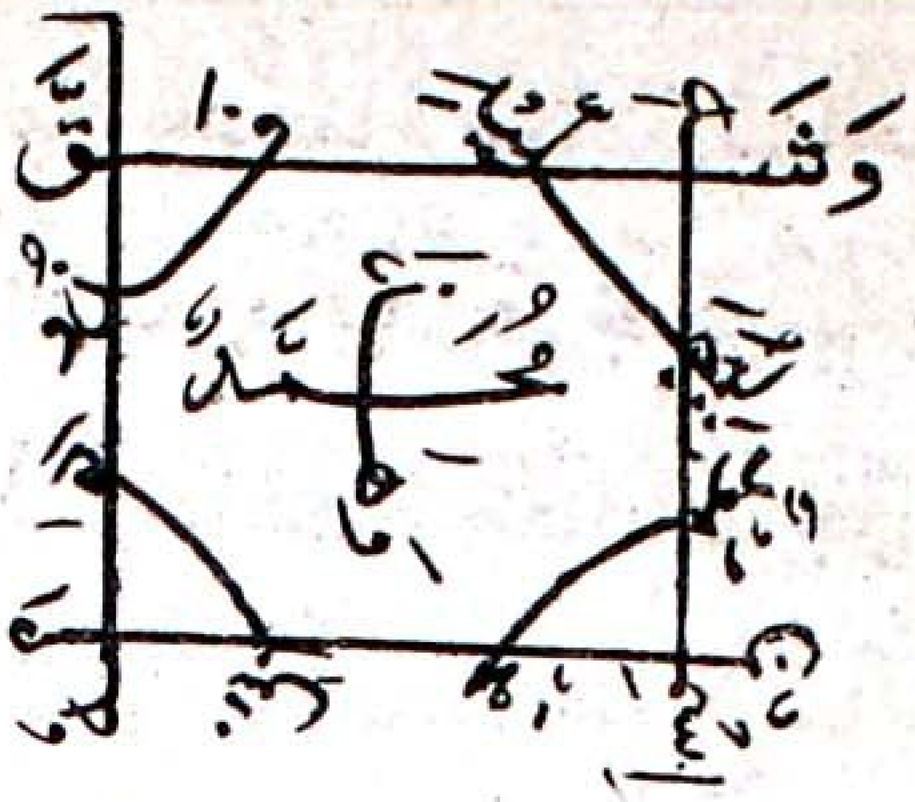
برائے دفع جراد از زراعت بر چہار قطعۂ کاغذ نویسد وَاِذَا تَوَلّٰی سَعٰی فِی الْاَرْضِ لِیُفْسِدَ فِیْھَا وَیُھْلِکَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللّٰہُ لَا یُحِبُّ الْفَسَادَ و ہر یک قطعہ بر چہار طرف زراعت بستہ کند ملخ دفع شود۔

و برائے دفع موش سورہ تبت یدا بنویسد و بعد ازاں بنویسد اَیَّتُھَا الْفِیْرَانُ

ارتحلی عنا فان لم ترتحلی فاذن انت بحرب من اللّٰہ و رسولہ ثم انصرفوا صرف اللّٰہ قلوبھم حسبنا اللّٰہ و نعم الوکیل ولا حول ولا قوۃ الا باللّٰہ العلی العظیم و آن را بر چوبی بستہ درمیان زراعت نصب کند۔

برائے تکثیر آب چاہ یا نہر ایں آیت شریفہ ثم قست قلوبکم من بعد ذلک تا عما تعملون بر سفال پاک بنویسد و آنرا در چاہ بیندازد آب آن بسیار شود۔

و اگر زنی عقیمہ باشد و بار آور نمی شود بنویسد آیت کریمہ رب لا تذرنی فردا بر ہفت پارچہ کاغذ و ہر روز یک پارچہ ازان در آب شستہ بنوشد و ہمیں آیت را زن و مرد ہر روز صد بار خواندہ باشند و برائے حفظ جنین در شکم مادر بگیرد چہل و یک تار معصفر بقدر قامت آن زن و آن آیت شریفہ واصبر وما صبرک تا محسنون و سورۃ قل یا ایہا الکافرون ہفت مرتبہ بر آں دم نماید و ہر مرتبہ کہ نفث کند خیطہا را یک عقدہ بدہد و بر کمر زن بستہ کند از اسقاط محفوظ ماند و اگر کسی را اولاد نرینہ نمی شود و از ابتدائے حمل تا سہ ماہ ایں آیت شریفہ یا زکریا انا نبشرک بغلام اسمہ یحیی لم نجعل لہ من قبل سمیا اللھم انی سمیت لک ما فی بطن ھن کا المراۃ احمداً او محمداً فکونہ ذکراً در ہر ماہ در صحن چینی یا پارچہ کاغذ نوشتہ بنوشند فرزند نرینہ پیدا شود و احمد و محمد با انگشت سبابہ بر شکم حاملہ نوشتن نیز مجرب است۔ و برائے آسانی ولادت و دفع درد زہ بنویسد بسم اللّٰہ الرحمٰن الرحیم۔ اذا السماء انشقت تا والقت ما فیہا وتخلت و شستہ بنوشاند فی الفور خلاص شود و ایں نقش مجرب فقیر است نوشتہ پیش روئے مریضہ بگیرند تا آنرا بچشم دیدہ باشد اگر دیر کند باز شستہ

بنوشانند واصل نقش این طور است

شعر

وَشَقَّ لَه من اسمه لِیُجِلَّه ۔

فذو العرش محمودٌ وهذا محمدٌ

حضرت امام جعفر صادق رضی اللہ تعالیٰ عنہ میفرماید عجب دارم از مردمان چرا غافل شدہ اند از چہار چیز کسیکہ مغموم باشد از قول حق سبحانہ وتعالیٰ لا الٰہ الا انت سبحانک انی کنت من الظالمین حال آنکہ خدائے تعالےٰ میفرماید فاستجبنا لہ ونجیناہ من الغم وکذلک ننجی المومنین وکسیکہ جہاد میکند با اعدا از قول او سبحانہ وتعالیٰ حسبنا اللہ ونعم الوکیل حال آنکہ وی سبحانہ وتعالیٰ میفرماید فانقلبوا بنعمۃ من اللہ وفضلٍ لم یمسسہم سوء وکسیکہ در دستِ دشمنان گرفتار شدہ باشد از قول حق سبحانہ وتعالیٰ وافوض امری الی اللہ ان اللہ بصیر بالعباد حال آنکہ خدای تعالیٰ میفرماید فوقاہ اللہ سیّئات ما مکروا وحاق بہم سوء العذاب وکسیکہ خوف دارد از چشم بد از قول خدای تعالیٰ ما شاء اللہ لا قوۃ الا باللہ ۔

وحضرت امام ربانی در جائیکہ خوفِ دزدان یا قطاع الطریق باشد بخواندن سورۂ لایلاف قریش ارشاد فرمودہ اند بے قید وقت وعدد باید کہ بکثرت خواندہ باشند ۔

برائے دفع جن واثر غیب وشرارتِ شیطان خواہ در بدن انسان باشد خواہ بسنگ باری وآتش زدگی در مکان خواندن آیت الکرسی ومعوذتین وکلمات اذان تاثیر عظیم دارد واگر مریض خواندہ نباشد دیگرے خواندہ دم کند ودیگر دعائے مشہور بحرز ابی دجانہ نیز معمول مشائخ است وآن این است بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

مِنْ مُحَمَّدٍ رَّسُولِ رَبِّ الْعَالَمِیْنَ اِلٰی مَنْ طَرَقَ الدَّارَ مِنَ الْعُمَّارِ وَالزُّوَّارِ اِلَّا طَارِقًا یَطْرُقُ بِخَیْرٍ یَا رَحْمٰنُ اَمَّا بَعْدُ فَاِنَّ لَنَا وَلَکُمْ فِی الْحَقِّ سَعَۃً فَاِنْ تَکُ عَاشِقًا مُوْلِعًا اَوْ فَاجِرًا مُؤْذِیًا فَھٰذَا کِتَابُ اللّٰہِ یَنْطِقُ عَلَیْنَا وَعَلَیْکُمْ بِالْحَقِّ اِنَّا کُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا کُنْتُمْ تَعْمَلُوْنَ وَرُسُلُنَا یَکْتُبُوْنَ مَا تَمْکُرُوْنَ اُتْرُکُوْا صَاحِبَ کِتَابِیْ ھٰذَا وَانْطَلِقُوْا اِلٰی عَبَدَۃِ الْاَوْثَانِ وَاِلٰی مَنْ یَّزْعَمُ اَنَّ مَعَ اللّٰہِ اِلٰھًا اٰخَرَ لَآ اِلٰہَ اِلَّا ھُوَ کُلُّ شَیْءٍ ھَالِکٌ اِلَّا وَجْھَہٗ لَہُ الْحُکْمُ وَاِلَیْہِ تُرْجَعُوْنَ حٰمٓ لَا یُنْصَرُوْنَ حٰمٓ تَفَرَّقَ اَعْدَاءُ اللّٰہِ وَبَلَغَتْ حُجَّۃُ اللّٰہِ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّۃَ اِلَّا بِاللّٰہِ فَسَیَکْفِیْکَھُمُ اللّٰہُ وَھُوَ السَّمِیْعُ الْعَلِیْمُ وَصَلَّی اللّٰہُ تَعَالٰی عَلٰی سَیِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّاٰلِہٖ وَسَلَّمَ۔ این دعا نوشتہ درگلو بستن وبر مریض دم کردن وبر آب خواندہ نوشانیدن ہر طور معمول است واگر شرارت آن ہا در مکان باشد بر تختہ پاک نوشتہ درجائے آسیب والہ بیاویزند بامر اللہ سبحانہ وتعالیٰ آزار آنہا دفع شود۔ وبرائے دفع سحر اگر برکسی سحر وجادو کردہ باشند دریک پیالہ آب بیارند واز سورہ اعراف آیت فوقع الحق تا رب موسیٰ وھارون واز سورہ یونس آیت فلما القوا تا المجرمون واز سورۂ طٰہٰ آیت انما صنعوا تا حیث اتی بخواند وبر آب دم کند وآن آب برسر وروی مریض بپاشد ضرر سحر وجادو باطل وزائل شود۔ وبرائے دفع نظر بد وچشم زخم بر رشتہ گرہ زرد چوبہ سہ مرتبہ کلمۃ الاسلام حق والکفر باطل خواندہ بدود آتش انداختہ دخان آن بمریض رسانند برائے دفع زہر مار خواندن سورۂ فاتحہ ماثور است ہفت بار خواند برآب دم کردہ بمریض بدہد یا بر محل مار گزیدہ دم بکند برائے کژدم گزیدہ ہر جاییکہ درد رسیدہ باشد بلدرغ را بگوید کہ بالای آن دست بگیرد وعازم التحیات را تا آخر ہفت بار بخواند بر موضع الم دم بکند وتیر بر قدری آب دم کند از آن آب سہ جرعہ بخورد وسہ بار آن عضو را بر زمین بزند وعازم باز بپرسد کہ حالا درد بکدام جائے رسیدہ

است بهر جاکہ رسیدہ باشد باز بدست بگیرد و بترتیب سابق عمل بکند و در اثنائے خواندن عازم دست خود برہمان عضو از بالا باسفل زود زود گذرانیدہ باشد بیش از تکرار عمل سہ بار درد دفع شود۔ و برآئے گزیدن سگ دیوانہ برچہل قطعہ نان این آیت بنولیسد۔ انھم یکیدون کیدًا واکید کیدًا فمھل الکافرین امھلھم رویدا۔ و ہر روز یک قطعہ ازان معضوض را تا چہل روز بخوراند از ضرر آن نجات یابد۔

فصل در کیفیت مرید کردن و تلقین ذکر

معمول حضرتِ ایشان این طور بود کہ طالب را بپیش روی خود دو زانو می نشاندند و خود ہم دو زانو نشستہ متوجہ او می شدند و اگر چند کس می بودند ہمہ را باہم جمع کردہ پہلو بہ پہلو می نشاندند و بزبانی کہ میدانست سندہی یا افغانی یا فارسی باو مخاطب شدہ می فرمودند قرآن شریف خواندہٗ یا نہ؟ اگر میگفت آری: خوب! و اگر نہ او را برای خواندن آن تاکید می کردند بعدہ میگفتند دعائے کہ من میخوانم لفظ بلفظ باواز بلند (چنانچہ شنفتہ شود) در پس من بخوان بسم اللہ الرحمن الرحیم۔ الحمد للہ رب العالمین والعاقبۃ للمتقین والصلوٰۃ والسلام علی رسولہ سیدنا و مولٰنا محمد و آلہ واصحابہ اجمعین۔ استغفر اللہ۔ استغفر اللہ۔ استغفر اللہ ربی من کل ذنب واتوب الیہ واجد دایمانی و اسلامی واقول اشھد ان لا الٰہ الا اللہ واشھد ان محمدًا عبدہٗ و رسولہ۔ یا اللہ العالمین ویا خیر الناصرین۔ آنچہ در عمر خود از گناہان صغیرہ و کبیرہ سرًا و علانیۃً کردہ ہستم ازان ہمہ توبہ کردم و توبہ کردم و توبہ کردم و بدرگاہِ تو رجوع کردم و در طریقہ عالیہ حضراتِ خواجگان نقشبندی قدس اللہ تعالٰی اسرارھم

بجناب حضرت امام ربانی محبوب سبحانی مجدد الف ثانی شیخ احمد فاروقی سرہندی قدس اللہ تعالیٰ سرہ داخل شدم ربنا تقبل منا انک انت السمیع العلیم۔ بعد ازاں ارشاد فرمودند کہ بابا تو حالا مرید و داخل طریقہ شدی چند کلمہ نصیحت تو میگویم آنرا بگوش ہوش بشنوی و بران عمل کنی۔

اول آنکہ بر نماز پنجوقتہ محافظت کنی و با جماعت بخوانی در ہیچ وقت و ہیچ حال قضا نکنی نماز رکن اعظم اسلام است باید کہ دراں قصوری و فتوری نکنید و ہمچنیں روزہ ماہ مبارک رمضان شریف تمام و کمال بدارید و اگر توفیق حج و زکات باشد بجا آرید۔

در ہمہ امور متابعت شریعت بکنید آنچہ در شرع شریف جائز و روا است آنرا بکنید و آنچہ در شرع شریف ناجائز و ناروا است ازان بالکل پرہیز و اجتناب بکنید از صحبت بدان و بد مذہباں خود را دور دارید و صحبت آنہا را سم قاتل دانید دوم آنکہ بعد از مرید شدن ذکر کردن را بر خود لازم گیرید کہ بغیر ذکر کردن مرید شدن بے فائدہ است و بعد از نماز صبح مراقبہ بکنید و طریقہ ذکر و مراقبہ کردن در طریقہ نقشبندیہ این است کہ با طہارت و وضو رو بقبلہ کردہ بنشیں چشمہا پوشیدہ و زبان خود بند کردہ توجہ و خیال ہمگی بقلب خود نمودہ و در دل خود اسم مبارک اللہ اللہ اللہ بخوانی و چون آفتاب برآید چہار رکعت نفل اشراق خواندہ بعد ازاں بکارہای زمانہ مشغول شوی۔ بعد ازان دست در دست مرید دادہ بیعت می گرفتند و دعائی خیر می نمودند۔ عام طور برہمیں قدر اکتفا می نمودند و اگر کسی طالب صادق صاحب استعداد می بود برای آں مناسب حال و استعداد او کلمات نصیحت و ہدایت زیادہ ارشاد می فرمودند و برائے پختہ کردن سبق و کثرت ذکر تاکید می نمودند کہ در ہر حال و ہر مقام چندانکہ بتوانی شب و روز بذکر مشغول باشی

ہر چند مشق و محنت و کثرت مزاولت نمائی سبق تو زود پختہ خواہد شد و ذکر قلبی جاری خواہد شد و علامت پختہ شدن آنکہ بے تکلف و بے محنت ذکر جاری شود و ہرگاہ انسان بقلب خود متوجہ شود دل خود را ذاکر یابد۔

فائدہ:۔ حضرت کلان جد فقیر قدس سرہٗ میفرمودند ہر کرا ذکر قلبی جاری شود و یک لطیفہ قلبی پختہ شود نام او در دفتر اولیاء اللہ تعالیٰ ثبت گردد۔ ولاشک فی ذلک

فائدہ:۔ علامت جاری شدن ذکر مذکور شد۔ دریں ایام یکے از علمائے مدرسین در ریل گاڑی با من ملاقی شد بعد از ملاقات و گفتگو رواجی گفت کہ شما پیران چہ طور میدانید کہ طالب را ایں سبق پختہ شد و ذکر جاری شد بعد ازاں سبق دیگر لطیفہ میدہید۔ گفتم شما مدرسین چہ طور میدانید کہ شاگرد ایں سبق پختہ کردہ است حالا دیگر سبق دادن باید تبسم فرمود گفتم مزاح نمی کنم واقعی صورت حال و مثال آن بیان میکنم کہ پیش شما مدرسین مقرر است یعنی سبق خوب طور یاد کردن و بے تکلف رواں رواں خواندن و در خواندن آں غلطی نکردن ہمیں طور ہرگاہ سالک را ذکر کردن آسان شد و بے تکلف رواں گردید و چوں بقلب خود متوجہ شود فوراً ذکر جاری شود و از مشغولی بذکر راحت و فرحت یابد میدانیم کہ ایں شخص را سبق پختہ شد و لطیفہ حل گردید۔ قانونِ فطرت است ہر کار کہ انسان اول میکند خواہ خواندن و نوشتن باشد یا خیاطی و نجاری در ابتدا او را تکلیف و مشقت میشود و آں کار برابر و صحیح و مستحسن از دستش نمی شود و چوں ماہر و پختہ گردید آں کار بخوشی و خوبی و خوش اسلوبی از دستش می براید و انس و الفت باں پیدا می گردد و بشوق و رغبت تمام آں کار میکند۔ وقس علیٰ ھذا۔

فائدہ:۔ تقید مراقبہ کردن یعنی بکنجی نشستہ سر بگریباں فرو بردن و چشم پوشیدن برائے مبتدیان است تا توجہ تام بقلب حاصل شود و از دیگر خیالات

مشوشہ یکسوئی وخاطر جمعی محصل گردد والا بعد از پختہ شدن وملکہ راسخہ حاصل شدن
قید وبند مراقبہ بصورت کذائی ضرورت ندارد ہر جا وبہر صورت کہ باشد ذکر میشود
مثالش آنکہ طالب مبتدی را لتا لوح دردست وادہ میگوئید کہ خبردار بدیگر
طرف نظر مکن نگاہِ خود بر حرفہا بدوز وانگشت بر حروف بدار وزیر وزبر ونقطہا را خیال
کن اما چون پختہ شد وحافظ گردید او را ضرورت این کارہا نیست۔

فائدہ:- در قرآن شریف ہر جا کہ حکم بذکر کردن آمدہ است بقید کثرت وتکثیر
امر فرمودہ اند مثلاً واذکروا اللہ کثیراً لعلکم تفلحون۔ وقال سبحانہ
وتعالیٰ والذاکرین اللہ کثیراً والذاکرات وقال تعالیٰ شانہ یا ایہا
الذین آمنوا اذکروا اللہ ذکراً کثیراً وسبحوہ بکرۃً واصیلاً۔ وتعمیل
این امر الٰہی وادائی این فریضہ کما حقہٗ آنقدر کہ علمائے صوفیہ کردہ ہستند آنقدر
علمائے ظاہر نکردہ اند گو کہ درس وتدریس آن حکماً داخل ذکر باشد پس ازین
ہمہ آیات ونصوص قرآنیہ اثبات طرق صوفیہ وذکر ومراقبہ میشود حاجت بدیگر
فروع وجزئیات وطلب حجت ودلیل آنہا ندارد لان ما یتوقف علیہ الشیئ
فلہ حکم ذلک الشیئ۔

علم طب ومعالجات جسمانی:- حضرت ایشان کار طب بطریق کسب د
دکانداری نمیکردند بلکہ بطور خیرات وخاندانی میکردند اکثر ادویہ متداولہ طیار کردہ
میداشتند وبرای متعلقین واہل وعیال یا نفع دیگر خلائق میدادند۔ از
کتابہائے طب قرابادین اعظم را دست میداشتند ونسخہ ہائے آن را اکثر
مستعمل میفرمودند واین کتاب را سرکستی پیش خود میداشتند دوقت حاجت
ازان نسخہ تجویز کردہ میدادند۔
در شفاء الامراض عربی مؤلفہ خود کہ ذکر آن عن قریب کردہ شد در نصف اخیر

آن بعضی نسخہ ہائے مجربہ و معمولہ خود یا مسموعہ از بعضی مجربین و احباب خود بطریق قرابادین طبیہ نوشتہ اند یا بر حاشیہ قرابادین اعظم نقل کردہ اند در ینجا چند نسخہ ہائے مجربہ و معمولہ حضرت ایشان نقل کردہ میشود تا معتقدان و مخلصان را دستور العمل باشد و دیگر مردماں ہم ازاں منتفع شوند۔

نسخۂ کحل الجواہر برائے روشنائی چشم و تقویت البصر

مروارید ناسفتہ ۶ ماشہ۔ یاقوت رمانی ۴ ماشہ، مشک خالص ۱ ماشہ، سنگ بصری ۲ ماشہ، کف دریا ۱ ماشہ، ہیرہ اصلی ۲ ماشہ، جست کشتہ ۲ ماشہ، سنگ سرمہ اصفہانی یکنیم تولہ در گلاب مقدار یکپاؤ سحق بلیغ نمودہ بہ استعمال آرند و بمیل در چشم کشیدہ باشند۔ ایں سرمہ را حضرت ایشان ہمیشہ طیار میکردند و خود ہم استعمال می فرمودند تا آخر عمر کہ سن ایشان ہشتاد و ہفت رسیدہ بود۔ نظر ایشاں برقرار بود و ضرورت عینک نداشتند۔

نسخۂ داروی سبز:۔ برائے دیگر امراض چشم کہ روزمرہ معمول خاندان است نافع رمد مزمن و مسکن درد چشم و دافع حکۂ اجفان و رمص و چسپیدن اجفان قاطع جالہ و پھولہ قلیل الاجزا و کثیر المنافع صفت آن جست کشتہ ۱ تولہ۔ سرمہ اعلیٰ ۱ تولہ زنگار اصیل ۶ ماشہ، افیون خالص ۶ ماشہ ہر چہار ادویہ را کوفتہ بیختہ بعدہ در کھرل یا حمام دستہ سحق بلیغ نمودہ و از حریر بیختہ استعمال نمایند۔

ترکیب استعمال:۔ اگر امراض مذکورہ شدیدہ و قوی باشند در چشم اندکے ذرور نمایند و اگر خفیف باشند وقت خفتن بمیل در چشم کشند ایں دارو قدرے حدت دارد ساعتی سوزش میکند و اطفال را بنالہ و فغان می آرد و بعد ازاں تسکین می یابد و تمام شب آرام میکند و اگر حدت آں کم کردن خواہید در شیر زنان یا گلاب حل کردہ دو سہ قطرہ در چشم بچکانند یا ہم وزن آن سرمۂ سادہ بیامیزند۔

این ہر دو نسخہ دراصل از حافظ ڈینگاں والہ منقول است

حب ایا رج :- برائے تنقیۂ اعضاء الراس از اخلاط ثالثہ مستعمل در تمام امراض دماغی و امراض چشم و گوش و دندان و اوجاع آنہا کہ از نزلہ پیدا شدہ باشند بمنزلۂ سیف قاطع است بسیاری مریضان از ڈاکٹراں و حکیماں لاعلاج شدہ بایں دوا شفایاب شدہ اند۔

صفت آن۔ پوست ہلیلہ زرد۔ بادیان۔ رب السوس۔ مصطگی۔ گلسرخ صبر سقوطری۔ مقل ازرق۔ زعفران ہریک چہار تولہ یا چہار ماشہ۔ تربد موصوف ۶ تولہ یا ۶ ماشہ۔ شحم حنظل ۳۶ تولہ یا ۳۶ ماشہ ادویہ کوفتہ بیختہ بروغن بادام چرب نمایند و مقل در آب گرم حل نمایند و صاف کردہ ادویہ را دران معجون سازند مقدار نخود حب بستہ نگاہدارند۔

ترکیب استعمال :- وقت شام غذائے خفیف خوردہ وقت خفتن پانزدہ گولی تا بیست و پنج گولی در مسکہ گاوی ملفوف کردہ فرو برند و بخسپند در آخر شب عملش شروع خواہد شد و در امعا مغص و پیچش پیدا خواہد شد دران وقت شوربائے چوزہ مرغ و اگر نباشد در یکپاؤ شیر تازہ قدری مسکہ و شکر انداختہ گرم گرم بنوشند اسہال بفراغت خواہد آورند و مغص ہم دفع خواہد شد و اگر در عمل دیر کند یا در شکم درد پیدا شود علاجش ہمیں خوردن شوربائی مرغ و تجربع شیر در روغن است بعد از فراغ اسہال یا شدت مغص شربت اسبغول یا تخم ریحان بنوشند و نان با شوربائے مذکور یا کھچڑی مرغن با جغرات و مربا بخورند۔ دیگر غذا و پرہیز موافق رای حکیم بعمل آرند۔ این نسخہ دراصل از ترکیب خلیفہ احمد خان نظامانی است

برائے صرع و ام الصبیان :- بیضہ زاغ تازہ بدست آوردہ بنوک

چاقو دراں سوراخ نموده تمباکوئے خشک کوفته دراں داخل سازند تاکه پر شود بعد ازاں درسایه خشک کرده باپوست وجمیع اجزاء کوفته بمثل نسوار هر روز دو سه مرتبه در بینی بکشد از سید مظفر علی شاه دهلوی۔

نسخه منضج درامراض سینه مانند سرفه وذات الجنب وذات الریه۔

که آں را درعرف عام نمونیا گویند۔ صفت آن۔ گل بنفشه، گاؤ زبان زوفا، عناب، سپستان هریک دو توله۔ اصل السوس۔ بهیدانه، بادیان هریک یک توله واگر تپ هم باشد گل نیلوفر وعنب الثعلب هم دو توله بیفزایند ازیں همه چهار وزن کرده یک حصه دریک آثار آب بجوشانند وصاف کرده باشکر یا بغیر آن هر روز سه مرتبه صبح وشام ووقت خفتن شیر گرم استعمال نمایند وجرعه جرعه مثل چای بنوشد وروز دیگر دیگر پڑی جدید کذالک استعمال نمایند۔ واگر ربو وضیق النفس یار باشد درین منضج انجیر ولایتی ۳ دانه وتخم کتان یعنی السی ۳ ماشه هم ضم نمایند والافلا۔ در ۱۳۳۷ھ که وبائی انفلوئنزا یعنی نزله وبائیه درسنده واقع شده بود حضرت ایشان برائے حفظ ما تقدم تمام متعلقین را بدست خود فصد گرفتند بعد ازان دریک دیگ کلاں همیں منضج را جوشانیده تمام عیال واطفال خورد وکلان را یک یک پیاله ازان میدادند بفضله تعالی شانه همه سلامت ماندند وکسی از متعلقین ضائع نشد۔

سفوف برای سل ودق ونفث الدم منقول از حضرت ضیاء احمد ملبر واله

صفت آن۔ گل ارمنی، کهربا، دم الاخوین، طباشیر، الائچی، مروارید، ست گلو سرمه سیاه، مغز تخم بادرنگ، مغز تخم کدو، مغز تخم خرپزه، مغز تخم تربوزه تخم کاهو، تخم خرفه هریک یک توله۔ گل سرخ۔ رب السوس، صمغ عربی، کتیرا، کشنیز زهر مهره، گل نیلوفر هریک ۲ ماشه افیون ۱ ماشه کافور ۳ ماشه سنگجراحت ۱ توله زعفران ۲ ماشه

مصری ۷ تولہ، خشخاش ۱ تولہ، بیخ مرجان ۱ تولہ جملہ ادویہ کوفتہ بیختہ یکتولہ صبح ویکتولہ شام ہمراہ لبن الاتان یا شیر بز از پنجتولہ تا یک پا۔ سفوف سازند۔ واز گوشت وروغن پرہیز نمایند۔

نسخہ حب سرفہ کہ معمول است از قرابادین اعظم:۔

صفت آن:۔ صمغ عربی۔ کتیرا۔ نشاستہ۔ اصل سوس ہریک ۶ ماشہ افیون ۳ ماشہ، خشخاش سفید ۱۲ ماشہ، مغز بہیدانہ ۱۲ ماشہ، زعفران ۲ ماشہ۔ مغز بادام ۵ عدد۔ بلعاب بہیدانہ بقدر نخود حب سازند ویک حب در دہان دارد۔ فقیر گوید اگر رب سوس ۶ ماشہ ہم درین نسخہ اضافہ نمایند بہتر باشد۔

تفہیم:۔ ہر حب کہ برای سرفہ باشد باید کہ در دہان داشتہ اندک لعاب آن فرو برند ویکدم بلع نہ نمایند۔

نسخہ حب شنگرف:۔ برائے سبح وزحیر واسہال مزمن مجرب وسریع الاثر و اکثر مستعمل وطیار کردہ موجود میداشتند۔

صفت آن:۔ سنج ۳ ماشہ۔ جعفر ۳ ماشہ۔ کنی مر ۳ ماشہ، کندر ۳ ماشہ شنگرف رومی ۶ ماشہ، زعفران ۳ ماشہ، سہاگہ بریان ۳ ماشہ، افیم یک تولہ تمام ادویہ باریک کوفتہ بیختہ وسحق بلیغ نمودہ بقدر ماش حب بندند ویک یک حب بعد از یکپاس بدہند واگر مرض خفیف باشد یک حب صبح یک حب شام کافی است و اطفال را بقدر عمر نصف حب یا ثلث یا ربع آن بدہند۔

تفہیم:۔ اگر زحیر کاذب وسدی باشد اول اخراج سدہ وتنقیہ امعا بجلاب ارنڈی وغیرہ نمودہ بعد ازان این دوا استعمال کردن باید

نسخہ مسہل سہل وبے غائلہ

ہرکس در ہر وقت بخطر استعمال تواند کرد۔ مخرج اخلاط فاسدہ ودافع امراض قدیمہ

وجدیدہ است۔
ترکیب آن۔ حب السلاطین یعنی جمالگوٹہ ہر قدر کہ خواہند از پوست بیرونی مغز آن کشیدہ دانہ ہائے کہ سیاہ شدہ باشند دور کنند باقی را در پوٹلی بستہ در شیر گاوی بجوشانند بعد ازاں کشیدہ کہ در دوغ گاوی ترشی بجوشانند بعد ازان شق نمودہ زبانہ یعنی پردہ سفید کہ درمیان دانہ ہامی باشد کشیدہ بکوبند و قدر چہارم حصہ آن صمغ عربی یا کتیرا کوفتہ بیختہ بیامیزند و بآب لیموں یا بغیر آن مقدار نخود حب ہا سازند طفل را یک حب تا دو حب و کلان را تا چہار و پنج حب وقت صبح ناشتا ہا آب فرو برند و بعد از عمل کھچڑی برنج با جغرات یا شیر با مربا تناول فرمایند و اگر در عمل تاخیر کنند دوغ گاوی بنوشند و اگر زیادہ عمل کند جغرات یا قرص اسبغول بدہند۔
نسخہ برائے طحال مجرب۔ صفت آن۔ عصارہ لیموں ۶۰ تولہ سرکہ انگوری ۳۰ تولہ نوشادر ۲ ماشہ شورہ قلمی ۲ ماشہ سہاگہ ۲ ماشہ نمک سنگ ۲ ماشہ ہمہ ادویہ کوفتہ در عصارہ لیموں و سرکہ بیامیزد و در شیشہ انداختہ ہفت عدد خرمہرہ صادق یعنی سفید سلامت دران بیندازد و سر شیشہ محکم بستہ در آفتاب معلق نماید و ہر روز دو سہ مرتبہ شیشہ را حرکت دادہ باشد ہر گاہ خرمہرہ گداختہ شد بعد ازاں دو دانہ انجیر ریزہ ریزہ کردہ در پیالہ چینی خورد وقت شب دو سہ تولہ ازیں تیزاب انداختہ بدارد صبح انجیر کشیدہ بخورد و تیزاب کہ در پیالہ باقی باشد، بالائیش بنوشد تا چہل روز پرہیز از شیر و روغن و گوشت چرب و نمک بکند بجائے نمک سرکہ یا لیموں استعمال نماید اگر در شکستن سنگ خارا باشد گداختہ شود۔
نسخہ برائے بواسیر خونی و بادی و دفع موکہا۔ صفت آن۔ پوست ہلیلہ زرد

پوست بلیلہ، ہلیلہ سیاہ۔ مغز نموری، مغز بکائن، مغز چاکسو ہر یک پنج تولہ،
رسول ۱۰ تولہ۔

ترکیب استعمال:۔ رسول را در آب افشردہ برگ کاسنی یا ترب یا
گندنا ہرچہ بدست آید حل کردہ از جامہ بفیشرند و ساعتی بگذارند تا دُرد آن تہ نشین
شود و رسول مصفی گردد بعدہ دیگر ادویہ کوفتہ بیختہ بیامیزند و مقدار کنار دشتی حبوب
سازند روزانہ وقت صبح دہ حب در جعفرات یا مسکہ در حلق انداختہ فرو برند پرہیز
از اشیاء غلیظہ و گرم و مرچ سرخ وغیرہ باید کرد و کم از کم تا سہ ماہ باید خورد و اگر ہمیں
حب در ظرف سفالی باب حل کردہ بعد از استنجا بر موکہ ہا طلاء نمایند مسہ ہا ضائع شوند

نسخہ برائے اوجاع مفاصل و درد کمر و دیگر اعضاء۔ صفت آن:۔ چوب
چینی گلابی ۶ تولہ۔ سورنجان سفید ۳ تولہ تخم صرپہ ۲ تولہ مالکنگنی ۲ تولہ داتورہ سیاہ ۲ تولہ
ایڈرن پوٹاس ۱ تولہ شکر سفید ۱۰ تولہ جملہ ادویہ کوفتہ بیختہ ۶ ماشہ وقت صبح و ۶
ماشہ وقت شام باب سفوف نمایند پرہیز از ترشی و بادی اشیاء غلیظہ۔

تفہیم:۔ داتورہ سیاہ یعنی حب النیل غیر جوز ماثل یعنی دہاتورہ دیوانہ است
وایڈرن پوٹاس دوای انگریزی است کہ از دواخانہ ہائے انگریزی دیونانی عموماً
بدست می آید۔

کشتہ ابرک برائے جمیع اقسام تپہائے حارہ و تپ محرقہ مجرب

ابرک سفید پنج تولہ در آب ترب مقدار سہ ساعت سایدہ بعدہ
غلولہ کردہ در ظرف سفالی گل حکمت کردہ در دہ آثار پاچک دشتی آتش بدہد
بعدہ برآوردہ باز با پنج تولہ کافور دفعہ دوم در آب ترب سہ ساعت سحق کند
باز بطرح مذکور آتش دادہ برارد مقدار خوراک یک ماشہ فجر یک ماشہ نیمروز
یک ماشہ وقت مغرب ہمراہ عرقیات واشربہ مناسبہ بدرقہ سازد۔ از سید حکیم اختر احمد دکہنی۔

مرہم برائے ناسور و قروح خبیثہ و دفع داد و جرب و حکہ۔

صفت آن:۔ آملہ سار گجراتی ۲ تولہ، پارہ ۱ تولہ، توتیہ ۳ ماشہ، کافور ۳ ماشہ
سہاگہ ۶ ماشہ روغن گاوی پنج تولہ۔ ترکیب۔ آملہ سار و پارہ را باہم سحق کردہ
کجلی نمایند و دیگر ادویہ کوفتہ بیختہ در روغن گاوی در ظرف آہنی تا چہار پاس سحق بلیغ
نمایند و در دبلی انداختہ نگاہدارند و وقت حاجت بر موضع ماؤف طلا نمایند و
اگر جراحت فاسد باشد بآب نیم شستہ بر پارچہ بستہ کنند۔

معجون چوب چینی مقوی باہ و مقوی بدن بہ نسخہ معمولہ حضرت ایشان

چوب چینی گلابی چہل تولہ، مغز بادام مقشر، مغز پستہ، مغز نارجیل، مغز حبۃ
الخضراء، مغز فندق، مغز گردگان کنجد سفید مصطگی، خشخاش سفید ہر یک ۵ تولہ
تخم گزر، تخم پیاز، تخم شلغم، تخم اسپست، تخم گندنا، تخم اوٹنگن ہر یک یک نیم تولہ،
خصیۃ الثعلب ۱۰ تولہ، بہمن سرخ، بہمن سفید، شقاقل مصری، لسان
العصافیر (اندرجو)، خولنجان پنیر مایہ شتر اعرابی ہر یک دو تولہ مشک ۶ ماشہ،
زعفران ۶ ماشہ عسل ۱۲۰ تولہ۔ تمام ادویہ کوفتہ بیختہ در عسل مقوم و مصفی معجون
سازند خوراک یک نیم تولہ صبح و یک نیم تولہ شام با شیر تازہ پرہیز از بادی و ترشی۔

ترکیب کشتہ فولاد مولد خون و مقوی جگر:۔

ترکیب:۔ فولاد از تیغ جوہر دار سوہان کردہ ہموزن آن تیل گندھک یعنی روغن
آملہ سار در ظرف چینی بر آن ریختہ در آفتاب بدارند و ہر روز سہ بار حرکت دادہ باشد
کہ او منحل و خاک خواہد شد بعد ازاں خشک کردہ از جامہ حریر بیختہ بدارند و قدر یک رتی
یا دو رتی در مسکہ تا ہفت روز یا دوازدہ روز بخورند پرہیز از ترشی و بادی منقول از حضرت
شیرین جان آغا مرحوم۔ فقیر گوید اگر ایں کشتہ را با معجون مذکور الصدر بخورند در فوائد و
منافع ابلغ و اقوی گردد۔

باب سوم در اخلاقِ حسنہ و عاداتِ جمیلہ و شمائلِ شریفہ و سجایای مرضیہ حضرتِ ایشان

مردمان اکثر درپیٔ خوارق عادات می گردند و کارہائے کہ خلافِ فطرت باشد مرغوب دارند و آنرا معیار ولایت و کرامت دانند۔ مگر اے عزیز مدارِ ولایت و کرامت بر استقامتِ احوال و متابعت سنت است نہ بر کشفِ قبور و علم مغیبات و خرق عادات۔ علمائے راسخین و اولیائے کاملین مکاشفاتِ صوری و خوارق عادات را در خود نقص و عیب می پندارند نہ شرف و کمال اگر از کسے احیاناً بے اختیار پیدا میشود در وقتِ دیگر ازاں مستغفر و پشیمان می شوند و فرمودہ اند عقوبۃ الانبیاء حبس الوحی و عقوبۃ الاولیاء اظہار الکرامات و عقوبۃ المومنین التقصیر فی الطاعات۔ شیخ عبداللہ انصاری می گوید اگر بر آب روی خسی باشی و اگر بر ہوا پری مگسی باشی دل بدست آر کہ کسی باشی۔ حضرت امام ربانی تحریر فرمودہ اند کہ خوارق نہ از ارکانِ ولایت است و نہ از شرائط آن بخلاف معجزہ نبی کہ از شرائط مقام دعوت است لیکن ظہور خوارق از اولیاء اللہ تعالیٰ شائع است تخلف کم کند۔ اما کثرتِ ظہورِ خوارق بر افضلیت دلالت ندارد و تفاضل درینجا باعتبار درجاتِ قرب الٰہی جل شانہ است۔ تواند بود کہ از ولی اقرب ظہور خوارق اقل باشد و از ابعد اکثر خوارقی کہ از بعضے اولیاء اللہ این امت بظہور آمدہ از اصحاب کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم عشر عشیر آں نیامدہ باآنکہ افضل اولیا بمرتبہ اونای صحابی نرسد۔ نظر بر ظہور خوارق از کوتہ نظری است و دلیل است بر قصور استعداد۔

و نیز در مکتوب ۲۹۳ از دفتر اول می نویسند کہ اے برادر بشنو خوارق عادات بر دو نوع است۔ نوع اول علوم و معارف الٰہی است جل شانہ کہ بذات و

صفات و افعالِ واجبی جل و علا تعلق دارد۔ و نوع ثانی کشف صور مخلوقات است
و اخبار از مغیبات کہ بعالم تعلق دارد۔ نوع اول مخصوص باہلِ حق و ارباب معرفت
است و نوع ثانی شامل محق و مبطل۔ زیرا کہ اہلِ استدراج را نیز نوع ثانی حاصل است
نوع اول نزد حق تعالیٰ شرافت و اعتبار دارد کہ باولیائے خود مخصوص ساختہ
است و اعداء را دران شرکت نداده۔ و نوع ثانی نزد عوام خلائق معتبر است و در انظار
ایشان معزز و محترم۔ خوارق نزد ایشان منحصر در نوع ثانی و کرامات بزعم این محجوبانِ
مخصوص بکشف صور مخلوقات و اخبار از مغیبات است۔ زہی بیخردانِ علمی
کہ باحوالِ مخلوقاتِ حاضر و غائب تعلق دارد کدام شرافت و کدام کرامت در وی
حاصل است۔ بلکہ این علم شایان آن است کہ بجہل مبدل گردد تا نسیان از
مخلوقات و احوال ایشان حاصل آید۔ انتہیٰ۔

پس ای عزیز من ہم عاشق عادات ہستم نہ طالب خرق عادات بر زمین رفتن
و بر خاک خفتن نزد من بہتر است از بالائی ہوا پریدن و بر آسمانہا رفتن۔ لہٰذا ازین
گونہ حکایات و روایات کہ از بعضی مریدین و مخلصین شنیده میشوند اغماض و
پہلوتہی می نمایم و بر ذکر اوصاف جمیلہ و عادات حسنہ و اخلاق کریمۂ حضرت
ایشان و آن صفاتی کہ نزدِ اکابر معتبر و در کتاب و سنت محمود و در مقاماتِ اولیا
معدود است اکتفا می نمایم چون صبر و شکر و تسلیم و توکل و رضا بقضا و حلم و
عفو و رحم و کرم و انکسار و تواضع و شفقت و حسنِ معاشرت با احباب و اصحاب
و تحمل جفای خلق و خوش خلقی و خدمت خلق اللہ و ہمدردی غربا و ضعفا و
مساکین و تائید دین و ملت و ترویج شریعت و حمایت مذہب و اعتقاد اہلِ
سنت و جماعت و بنائے مدارس و تعمیر مساجد و اشاعت علوم و مخالفتِ
اعداء دین و نفرت از کفار و مشرکین و رفع اعلام اسلام کہ حضرت حق سبحانہ و

وتعالیٰ وجودِ مسعودِ ایشان را ازیں صفاتِ کاملہ واخلاقِ حسنہ بہرۂ کامل وحظی وافر داده بود نمونہ از خرواری و دانہ از انباری بخدمت یاران و دوستداران عرضداشتہ میشود ؎ دامانِ نگہ تنگ وگل حُسنِ تو بسیار

گلچینِ تو از تنگیٔ داماں گلہ دارد۔

مثالِ فضائل وکمالاتِ حضرتِ ایشان قول شاہ ولی اللہ دہلوی است، کہ درصفت امیر المومنین عمر بن الخطاب نوشتہ اند۔

"سینۂ فاروقِ اعظم را بمنزلۂ خانہ تصور کن کہ درہائے مختلف دارد۔ ودرہر درے صاحب کمالی نشستہ، ودریک در مثلاً سکندرِ ذوالقرنین باآنہمہ سلیقۂ ملک گیری وجہاں ستانی وجمع جیوش وبرہم زدنِ اعدا ودر درِ دیگر نوشیروانی باآنہمہ رفق ولین ورعیت پروری وداد گستری" اگرچہ ذکر نوشیرواں در بحث فضائل حضرتِ فاروق سوء ادب است" ودر درِ دیگر امام ابو حنیفہ وامام مالکے باآں ہمہ قیام بہ علم فتویٰ واحکام۔ ودر درِ دیگر مرشدی مثل سیدی عبدالقادر جیلانی یا خواجہ بہاء الدین۔ ودر درِ دیگر محدثی بروزنِ ابوہریرہ وابن عمر ودر درِ دیگر حکیمی مانند جلال الدین رومی یا شیخ فریدالدین عطار ومردماں گرداگرد این خانہ ایستادہ اند ہر محتاجی حاجتِ خود را از صاحبِ فن درخواست می نماید وکامیاب میگردد۔

انتہیٰ۔ بلے ؎ لَیْسَ عَلَی اللّٰہِ بِمُسْتَنْکِرٍ

اَنْ یَّجْمَعَ الْعَالَمَ فِیْ وَاحِدٍ

یعنی از قدرتِ بالغۂ حق سبحانہ وتعالیٰ این کار بدیع وبعید نیست کہ صفاتِ متفرقۂ عالم را در فردِ واحد یکجا جمع گرداند۔ وبندۂ را از بندگانِ خود بالطافِ عظیمہ وکمالاتِ فخیمہ سرافراز گرداند۔

؎ شاہان چہ عجب گر بنوازند گدا را۔

شیخ صاحب حکیم حاجی عبدالواحد ہالائی نقل میکند دران سال کہ بحج رفتیم در مکہ مکرمہ از سیٹھ عمر بوقری پرسان کردیم درینجا از ہر ملک دو یار مردمان برگزیدہ و بزرگوار می آیند اگر شما را کسی موصوف بصفات کاملہ معلوم باشد ما را نشان بدہید تا از خدمتِ او استفادہ نمائیم و فیض و فائدہ بگیریم گفت آری اینچنین شخصی کہ دل شما میخواہد و قابلِ مشیخت و دستگیری است مرا معلوم است مگر آن در سندھ در ملکِ شما ہست ما تعجب کردہ پرسیدیم کہ آں کدام شخص ہست گفت آن حضرت محمد حسن جان ابن خواجہ عبدالرحمن است ۔

تعمیر مساجد و بنائی مدارس

حضرت ایشاں ہر جا کہ اقامت میکردند اول در انجا بندوبست بنای مسجد میکردند بحکم و من بنی للہ مسجداً و لو کمفحص قطاۃ بنی اللہ لہ بیتاً فی الجنۃ برائے خود در جنت جای میساختند، فی الحال آنچہ بعلم فقیر می آید ہفت مسجد سرنو بخرچ و کوشش خود تعمیر کردہ حضرت ایشان است و آنچہ دیگر مساجد بالطریق اعانت و خیرات مدد دلوہ اند درینجا ذکر آن کردہ نمی شود ۔

(۱) اول در تربت "سامارہ" در مکان بوٹلہ وران زمان کہ بر زمین زرعی در حیات حضرت کلاں نظرداری و سرپرستی میکردند مسجدی تعمیر کردند کہ الحال حضرت عموی صاحب بران جای سرنو مسجد پختہ تعمیر کردہ اند ۔

(۲) در مکان پیرن تعلقہ کیپرہ کہ تا حال قائم است و تاریخ تعمیر آن خود گفتہ بر خشت کاشی برروی مسجد نصب کردہ اند و در منظومات حضرت ایشان ذکر آن کردہ شد ۔

(۳) در مقبرہ حضرت مرحوم واقعہ گنجہ جبل مسجد پختہ مع دو حجرہ متصلہ ۔

(۴) چہارم در ٹنڈہ سائیندادو مرتبہ مسجد ساختہ اند مسجد اول کہ از خشت خام بود ۔

وخورد بود آنرا ہدم کردہ باضافہ برآمدہ وتوسیع مسجد از خشت پختہ بطول ۳۵ فوٹ و عرض ۲۵ فوٹ بسقف آہنی وخشت ہائے کانسی مرتبہ ثانی طیار کردند۔ کہ تاحال موجود است۔

(۵) در کوئٹہ کلی ملک شاہو بعد از واقعہ زلزلہ مسجد ویران شد آں را سر نو تعمیر کردند۔

(۶) در کوہ کوئٹہ جانب شرقی بفاصلہ پنج شش کروہ کہ یک چشمہ آب خریدہ بودند مسجد واو طاق تعمیر کردند وارادہ او شان بود کہ دراں کوہ دور از مردمان اوقات بجمعیت وفراغ خاطر گذرانیدہ شود۔

(۷) در شکارپور محلہ ہزاری دروازہ قریب مکان موروثی خود سرائے شکارپور والہ برجائی مسجد کہنہ مسجد نو دو طبقہ طیار کردند کہ تاحال موجود است۔

اجرائے مدارس وترویج علوم دین

اسکولہا وتعلیم جدید را حضرت ایشان دوست نمی داشتند بلکہ آنرا برائے امور مذہبی وشعائر اسلامی مضر می دانستند۔ فضائل ومزایای علم وتعلیم کہ در قرآن مجید واحادیث شریفہ وارد شدہ است خاص برائے علوم دینی واسلامی ہست نہ برائے تعلیم انگریزی وفنون دنیاوی این غلط خیال است وگمراہ کن طریقہ کہ لیڈران قوم برائے فریفتن مسلمانان در تقاریر خود تعلیم مروجہ اسکولہا را برائے زنان ومردان فرض میگویند وفضائل آن بیان میکنند۔ تحقیق این مسئلہ اکابر علمائے ہندوستان چنانچہ مولنا اشرف علی صاحب ومولوی احمد رضا خان صاحب در رسائل وفتاوی خود خوب بطور مفصل ومدلل فرمودہ اند۔

حضرت ایشان مکتب ہائے خانگی ومدرسہ ہای اسلامی را ہر جا کہ باشند بہر وجہ تائید میکردند واعانت می نمودند ترویج علوم دینیہ وخواندن کتابہای اسلامیہ ونصاب

تعلیم متقدمین را پسندمی کردند مثلاً در سندھ آن وقت کہ مولوی عثمان بنبرہ در ملکِ
نارہ برجائے خود مدرسۂ اسلامیہ جاری نمود۔ حضرت ایشان برائے ترقی و امدادِ آں
برمریدان و مخلصاں گرد نواحی چوں رئیس غلام محمد خاں بھورگڑی و دیگر زمینداران
از جنس غلّہ و نقدی سالیانہ چندہ مقرر کردند و از خود ہم حصہ و سالیانہ رقم وادفی
کردند چنانچہ در دفتر مدرسہ بنبرہ والہ کتاب جمع و واصل و دستخط حضرتِ ایشان تا
حال موجود است از حسنِ خدمت و نیک نیتیٔ مولوی صاحب مذکور مدرسہ خوب ترقی
کرد و بسیاری از مخلوق تھر و نارہ از چشمہ علوم و فیوضِ آن بہرہ یاب گردیدند۔ مگر بعد
از وفات مولوی صاحب مدرسہ متزلزل گردید و تاحال بسرپرستی پسرش مولوی
عبدالحی صاحب برائے نام جاری است۔

دیگر مدرسہ آباد والہ۔ آباد قریہ ایست جانب جنوبی شہر لاڑکانہ بمسافت دو سہ کروہ
زمینداران آن قریہ قوم اُڈھر مریدانِ حضرت ایشان ہستند از ان جملہ وڈیرہ حاجی غلام قادر
خان شخصی مخیر و نیک اعتقاد محب الفقراء و خادم العلماء برائے تعمیر مدرسہ و مسجد مکان و قدری
زمین زرعی وقف نمود و دیگر زمینداران ہم سالیانہ چندہ و مدد برائی اجرائی کارخیر دادند پس
حضرت ایشان بسرپرستی خود باقاعدہ و انتظام مدرسہ جاری کردند و دو سہ مولوی صاحبان
برائے تعلیم علوم دینی مقرر کردند و این فقیر را برای نگرانی کاروبار و وصولی چندہ و تنظیم
قواعد و امتحانِ سالیانہ و ششماہی مامور فرمودند۔ پنج شش سال مدرسہ خوب طور
جاری بود تا کہ رغبتِ زمینداران بتعلیم کتابہائی اسکولی پیدا شد و ماسٹران برائے تعلیم
اطفال و نبات مقرر کردند قدر و منزلت مولوی صاحبان کم شد گرانٹ برائے ماسٹران
مقرر شد و زمینداران از چندہ دادن و وعدہ وفائی کردن پہلوتہی نمودند پس بابان را این
طرزِ تعلیم پسند نیامد و دست از سرپرستی آن بار کشیدیم الحال مولوی حبیب اللہ صاحب
فرزند حاجی غلام قادر خان درانجا بسعی و کوشش خود چند نفر شاگردان را تعلیم علوم دینی

میدہد و شغل درس و تدریس بسر خود میکند۔ زیادہ خیر فقط والسلام۔

دیگر مدرسہ گاہی والہ ۔ گاہی مہیسر قریۃ الیست نزدیک شہر میہڑ ضلع دادو زمینداران آن قریہ قوم مہیسران وڈیرہ شاہ محمد خان وحاجی اسمٰعیل خان مریدان حضرت ایشان بودند درانجا نیز حضرت ایشان مدرسہ مجددیہ بنا کردند و مولوی عبدالوہاب کلاں و مولوی دیروی را برائے تدریس مقرر کردند و بر مریدان گرد و نواحی سالیانہ چندہ و خرچ خوراک شاگردان مقرر کردند تا کہ مرحوم شاہ محمد خان و مولوی عبدالوہاب زندہ بودند کار مدرسہ خوب میچلید و شاگردان مولوی عبدالکریم خوب تعلیم یافتہ و ذہین پیدا شدند مگر افسوس کہ بعد مردن آن ہر دو صاحبان کار بند شد و مدرسہ معطل گردید۔ والبقاء للہ وحدہٗ

عزم و حزم ۔ عزم آن است کہ کسی برائے کاری ارادۂ مصمم محکم مقرر کند و دران جزم و یقین کند مذبذب و متردد نشود کہ آیا بکنم یا نکنم و حزم آنکہ ہرچہ دران راہ تکالیف و مشقات پیش آیند تحمل آن بہمت و جوانمروی بکند و دفع خطرات و موانع بگرفتن اسباب و ذرائع برائے وصول بمنزل مقصود و تدابیر مناسبہ بعمل آرد ہرگاہ این دو بازوی طیران مستحکم شدند آن زمان انسان در امور دین و دنیا کامیاب و فائز المرام میگردد و الا فلا۔

حضرت ایشان در ہمہ امور و تمام کارہائی دین و دنیا ہمیں دو اصول در نظر میداشتند و بران کار بند می شدند و ثمرات خاطر خواہ می یافتند۔

مثلاً درینجا قصہ سفر حج و سیر عربستان ایشان کہ بسیار طویل است برخی ازان بطریق تمثیل و استدلال تحریر نمودہ میشود و تفصیل آن در سفرنامۂ مؤلفہ ایشان باید دید۔

درسنہ یکہزار و سہ صد و سی و دو حضرت ایشان برائے حج و سفر عربستان ارادہ کردند۔ و از راہ عراق و زیارت کربلا و شاہ نجف و شام شریف و بیت المقدس و حرمین شریفین عزم بالجزم نمودند بعضی مخلصان و دوستان سندھ ہم رفاقت حضرت ایشان نعمت

عزم و حزم

ذکر سفر عربستان

غیر متر قبہ دانستہ دامنگیر حضرت ایشان گردیدند چنانچہ گفتہ اند ؎

مور مسکین ہوسی داشت کہ در کعبہ رسد ۔ دست در پائے کبوتر زد وناگاہ رسید

تقریباً بیست نفر طیار شدند و درین جماعت ہرگونہ اشخاص از برنا وپیر وامیر وفقیر مختلف الاحوال ومختلف الطبائع والآرا جمع شدند خیر از کراچی بذریعۂ بابور بحری تمام قافلہ بتاریخ ۲۳ شہر شعبان بطرف بصرہ روان شد واز بصرہ تبدیل جہاز نمودہ در جہاز آب شیرین بخیر وخوبی بہ بغداد شریف رسیدیم ۔ اتفاقاً دران سال جنگ عظیم مابین جرمن ودیگر دول اوروپا برپا شد ودر بغداد خبر رسید کہ دولت ترکیہ با جرمن اتفاق کردہ اعلان جنگ با انگریزان واتحاد ثلاثہ کردہ است بطرف مصر وشام فوج کشی شروع شدہ وحکومت ترکیہ تمام عربانہ ہا وموٹر لاریہا برائے نقل وحرکت بقبضۂ خود گرفتہ است بطرف موصل وشام کسی را سواری میسر نخواہد شد ازین واقعہ تمام رفیقان حیران وپریشان شدند چارنا چار صلاح بران مقرر شد کہ از بغداد شریف واپس براہ بحر بہ بمبئی رفتہ شود واز بمبئی بطریق معہود بجدہ رفتہ شود ہمہ رفیقان ٹکٹہائے جہاز از بغداد تا بمبئی معرفت قونصل انگریزی ہفت ہشت صد دادہ خریدند ودر جہاز بحری روانہ شدند چوں جہاز شالگاہ قریب بندر بصرہ رسید وبجلی ہائے بندر نمودار شدند جہاز دور تر ایستادہ شد وکارپردازان ظاہر کردند کہ جہاز خراب شدہ است شما ہمہ مسافران در کشتی ہا سوار شدہ بہ بصرہ بروید بعد از دو سہ روز ہرگاہ جہاز طیار شد شما را برداشتہ خواہیم برد ۔ مسافران ہمہ مجبوراً پایئں شدہ بہ بصرہ رفتند ۔ ودیگر روز معلوم شد کہ جہاز شبا شب گریختہ رفت ایں ہمہ دروغ بافی برائی فریب بازی ساختہ بودند ۔ حقیقت این است کہ از جہۃ وقوع حرب راہ آمد ورفت بین الفریقین مقطوع شدہ است جہاز انگریزان بعد ازین در حدود ترکیہ داخل نخواہد شد تمام جماعت سرگردان وپریشان ، در خط العمارہ بندر بصرہ دہ دوازدہ روز تنہائی

انتظار و روزہائی غم گذرانیدند بہیئہ ٹکٹہائے بمبئی ہم بے فائدہ ضائع شد نہ باین طرف شدند نہ بآن طرف آخرازین و آن معلوم شد کہ یک راہ رفتن می شود از بصرہ بکویت جہاز می رود و از انجا از راہ خشکی بمکہ شریف رفتہ می توانید الحاصل از بصرہ روانہ شدہ بکویت آمدیم (کُویت بضم کاف و فتح واو نام بلدہ ایست بر ساحل سمندر تقریباً دو صد میل از بصرہ کہ والی آن شیخ مبارک ابن الصباح رئیس خود مختار تابع دولت ترکیہ است) تقریباً بیست روز در کویت توقف افتاد ہر روز در بارہ رفتن بسفر عظیم یا واپس رفتن بملک خود بحث و پر مشورہ تمامی شدند اکثر یاران را نظر بصعوبت راہ و شدائد سفر از گرمی موسم و گرمی ملک عربستان و سواری شتران و خطرہ دزدان و قطاع الطریق و فقدان آب و مسافت دور و دراز نہ راہ و منزلگاہ نہ آبادی و بلدان ہمت ریختہ و حواس باختہ شدند و واپس رفتن و التوائی سفر کردن خواستند مگر حضرت ایشان ہمہ را دم دلاسہ دادہ ہمت افزائی میکردند و فرمودند کہ بے نیل مرام واپس بخانہ ہا رفتن و نا امید شدن کار مردان نیست چونکہ ہمہ بہ نیت حج از خانہ ہا برامدہ ایم تحمل مشقات کردہ قدم پیشتر برداشتن باید نہ واپس رفتن۔ شعر

در بیابان گر بشوق کعبہ خواہی زد قدم | سرزنشہا گر کند خارِ مغیلان غم مخور

ایضاً

غرض از عشق توام چاشنی درد و غم است | ورنہ زیر فلک اسباب تنعم چہ کم است.

و اگر شما بالکل رفتن نمی توانید شما را رخصت است من ہمراہ قافلہ روان میشوم ہر چہ بادا باد ما کشتی در آب انداختیم پس یاران ہم رفاقت گذاشتن مناسب ندانستند و ہمہ توکل کردہ برائے رفتن تیار شدند پس برائے دفع صعوبات مذکورہ در عالم اسباب تدابیر و حیلہ ہائے مناسبہ بعمل آوردند چنانچہ برائے ضعیفان و بیماران کجاوہ ہا از نجاران طیار کنانیدند در کس بر یک شتر در کجاوہ ہا بنشیند و بر سر آنہا برائے سایہ سایبان

ساختند و برای آب مشکهای کلان خریدند سر هر یک نفر یک مشک آب برداشتند
چرا که قافله بعد از سه روز یا چهار روز بر سر آب میرسید برای نوشیدن و خوردن آب
و برای غسل و وضو تیمم می شد سامان زائد از قسم صندوقچه ها وغیره بعض کسان فروختند
بعضی بخشش دادند و از خوف قطاع الطریق جامه های نفیسه و زنگارنگی را در میان
لحافها و بالشها پنهان کردند و حسب مشورۂ قافله سالار شیخ حداد لباس سندهی تبدیل
کرده بطرز بدویان جامه پوشیدیم و حضرت ایشان خرچ سفر که همراه خود برداشته بودند
بر رفیقان تفریق نموده هر یک را بیست گنی در کمر بستند تا اگر یکی را آفتی پیش آید دیگری
سلامت ماند علاوه بران یک بندوق رائفل که در شهر کویت بغیر لیسن عام طور فروخته
میشد بسی یا چهل روپیه که امروز به پنجصد هم اینطور بندوق نمیرسد خرید نموده دو کس را
از رفیقان خود برائے پاسبانی مقرر کردند تا شبها بر سر اسباب و سامان خود پهره داری
کرده باشند. مطلب که بتاریخ ۲۹ شهر شوال از کویت بر آمده صحراهائے لق و دق مفاوز
بے آب و آبادی طے کرده بتاریخ هفتم ماه ذی حجه تمام قافله بخیر و سلامتی وارد ام القری
مکه مکرمه گردید. از تمام جماعت یک کس هم ضائع نشد و از تمام اسباب یک چیز هم
گم نشد حتیٰ که دو کسان مکرانی پا پیاده بے زاد و راحله از کویت همراه این قافله روان شدند
آنها هم دوش بدوش دیگران رسیدند با وجودیکه نظر باین شدائد و خطرات رسیدن
این قافلۂ ناز پروردگان و پیران بمنزل مقصود خیلے دشوار می نمود - یاد دارم در کویت
روزی من و مرحوم مولوی نظر محمد بیرون مسجد نشسته وضو میکردم یکدو کسی عرب از
بدوی آمده بر سر ما ایستادند و در بارۂ مایان باهم گفتگو و تبادلۂ خیالات نمودند یکے بدیگری
میگوید هٰذولی الحجاج الهنود یروحون الی الکة دیگرے میگوید و الله
یموتون کلهم بخیال اینها که ایشان عربی نمیدانند مرا سخن ایشان ناگوار آمد گفتم لا بیش
یا شیخ لایش نموت خجل شده گفت السفر تعب علی الجمال مو یا ما فش

گفتم کمان نحن نرکب فی بلادنا علی الجمال ونسافر ما علیه شیٔ گفت لا لا دست بالا کرده اشاره نمود وگفت هذه جمال یمشی کذا کذا وجمالکم یمشی کذا یعنی شترہائے شما مهری و رهوار هستند و این شترها بے مهار و ناهموار میروند۔

حالات این سفر بسیار عجیب هستند و حضرت ایشان در سفرنامهٔ خود مفصل نوشته اند درینجا فقط مشتی نمونه از خرواری نوشته شد باقی حالات سفر حجاز و شام شریف و بیت المقدس در انجا مطالعه نمایند که قابل دید و شنید است۔ از باعث حدوث جنگ عظیم خلاف معمول و طریق معهود مشقات و تکلیفات در پیش آمدند مگر آفرین باد برین همت مردانه او که همه را برداشت نمود و ناز آن همه نازک مزاجان و بار تمام رفیقان برخود برداشته از راه پورٹ سعید به بمبئی و از بمبئی بملک خود رسیدند

صبر و سکون و تسلیم در رضا بقضا

قال الله سبحانه وتعالی وبشر الصابرین الذین اذا اصابتهم مصیبة قالوا انا لله وانا الیه راجعون ط اولئک علیهم صلوات من ربهم ورحمه واولئک هم المهتدون ط

صبر را خدای تعالی جل وعلا شانه زیاده از هفتاد بار در قرآن مجید ذکر فرموده است که تفصیل آن در محل خود مذکور است۔ صبر یا بر تلف مال است یا بر فوت عیال یا بر آلام جسمانی۔ درینجا یک واقعهٔ زلزله کوئٹه که دران هر سه قسم آفات ناگهانی و مصیبت هائے شدیده بر حضرت ایشان در یک روز و یک ساعت واقع شده از طریق تمثیل ذکر کرده میشود۔

حضرت ایشان در سنه ۱۳۵۴ھ سیزده صد و پنجاه و چهار در ایام گرمی حسب دستور معهود با عیال و اطفال کراچی واله از ٹنڈه بطرف کوئٹه تشریف فرما شدند تاریخ ۲۲ صفر

سنہ مذکور واقعہ ہائلہ زلزلہ شدیدہ در کوئٹہ و گرد و نواحی آن تا قلات بلوچستان واقع شد کہ نمونہ قیامت صغریٰ بود تمام عالم علاقہ کوئٹہ بلوچستان زیر و بالا شد خصوصاً در شہر کوئٹہ تمام عمارات سربفلک بر یکدیگر افتادہ زمین دوز شدند و ہمہ انسانان و حیوانان زیر سنگہا و خشتہا و تودہائے خاک مدفون شد واحدی از متنفسین ازان صدمۂ جانکاہ و دلگداز خلاصی نیافت۔ الا ماشاء اللہ تعالیٰ۔

حضرت ایشان بر جائے خود در قریۂ ملک شابو قیام داشتند و بعد از عشا ہر کس بخواب راحت رفت کہ ناگاہ وقت نیم شب این واقعۂ ہائلہ و حادثۂ فاجعہ واقع گردید دو فرزند صغیر یکی خورد شیرخوارہ و یکی پنج سالہ و سہ دختر و یک اہلیہ و یک خواہر اہلیہ و یک خادمہ از خریدہ و یک بچۂ خادمہ و یک خادم او طاق بیرونی و یک مہمان بلوچ جملہ یازدہ نفر خورد و کلان از افتادن مکانات بر سر آنہا زیر تودہائے خاک ہلاک شدند و ہمہ زیر انبارہای خشت و آہن و ملبہ سقف مدفون شدند۔ حضرت ایشان کہ حسب تقدیر بحرکت زلزلہ بیدار شدہ قبل از افتادن مکان سر سلامت برآوردند در پئے خبرگیری و تفقد احوال عیال و اطفال شدند و دیدند کہ ہمہ زیر مکانات منہدمہ آمدہ اند واحدی سلامت نماندہ۔ خیال باید کرد کسی را یک فرزند دلبند ناگہان و بے گمان می میرد چہ قدر سراسیمہ و حواس باختہ می شود مگر آفرین باد بر ہمت و ثبات و قدم استقلال این مرد عالی ہمت و فرشتہ خصلت کہ جگر او پارہ پارہ نشد و حواس او خطا نشد و پائے ثبات او لغزش نکرد و تن تنہا دران حال کہ ہر کس بمصیبت خود گرفتار است و از ہر خانہ آواز وا ویلا و وامصیبتاہ می آید بہمراہی و معاونت دو سہ نفران ہمسایگان مردگان خود را یکے بعد دیگری از خاک کشیدہ بیرون می آرند و لاشہ ہائے مستورات بدست خود نہ بدست اجانب و اغیار برآوردہ قطار قطار اندر سیدارند و یک عورت مردہ شوی را پیدا کردہ ہمہ را غسل می دہند و ہمہ را کفن می پوشانند و برای آنہا قبرستان علیحدہ متصل

سرائے خود طیار می کنند و ہر ہمہ را در قبرہای خود جدا جدا دفن می کنند الا بچۂ شیر خوارہ مسمی عبد اللطیف کہ با مادر خود شب ہم بر چارپائی یکجا خوابیدہ بود در قبر ہم اورا در آغوشِ مادر یکجا خسپانیدند۔

درینجا دو سخن قابلِ گذارش است یکی آنکہ حضرت ایشان میفرمودند کہ لاشہ ہائے تمام اموات صحیح و سالم برآمدند ہچنانکہ بر بستر ہائے خود بخواب استراحت خفتہ بودند بخواب عدم رفتند عجب است کہ از افتادن خشت ہائے سقف و آہن ہائے ثقیلہ بدن کسی خون آلودہ یا سر کسی شکستہ نبود۔ دوم آنکہ آفرین باد بر ہمت و اخلاص و ہمسائگی مردمان شاہ بوکلی کہ درین مصیبتِ عظمٰی و عمومِ بلوٰی مردگانِ خود را گذاشتہ اول با حضرتِ ایشان معاونت و ہمراہی نمودہ خدمت کشیدن لاشہ ہا و تکفین و تدفین اموات حضرت ایشان بجا آوردند۔ این ہم از کرامت و برکتِ حضرتِ ایشان بود کہ امواتِ عزیزہ شان را گور و کفن نصیب شد و ہمہ را با عزت و حرمت سپردِ خاک کردند ورنہ دران ہنگامۂ قیامت آسا و طامۃ الکبریٰ کجا گور و کفن کجا رشتہ و سوزن کجا بازار و دکان کجا اثاث البیت و ساز و سامان چندین ہا را گور و کفن نصیب نشد بسیاری را نام و نشان بپیدا نشد۔ بسیاری از لاشہ ہائے انسان و حیوان و ہندو و مسلمان متعفن شدہ برآوردند کہ ہر ہمہ را مردمان سرکاری گاسلیٹ انداختہ با آتش سوختند۔ میفرمودند کہ قدرت الٰہی جل شانہ وقتِ رفتن کوئٹہ این دفعہ از شکارپور چند طاقہ صحن سفید برائے جامہ ہائے عیال و اطفال خریدہ و یک پیتی برداشتہ بودیم وقتِ کاویدن تودہ ہا برائے تلاش کفنہا اول ہمان صندوق برآمد کہ در آن این طاقہ ہا برداشتہ بودیم و بکارِ کفن عیال و اطفال آوردیم ؎

اب آیا یاد اے آرام جان اس ناتوانی میں
کفن دینا تجھے بھولے تھے ہم اسباب شادی میں

اما تلف اموال و امتعه پس خود ظاهر است که عماراتِ عالیه و مکاناتِ مشیّده
دریک ساعت برزمین افتادند و چنان بزور افتیده بودند که در و دیوار و پاٹهائے
یک خانه بردیگر دازدیگر بر دیگر افتاده بود شهتیر ہائی آہنی را دیدیم که پیچ و تاب خورده
کج و کلوچ گردیده بهم پیچیده بودند هرچه اثاث البیت درخانه ہا بود از قسم چارپائی ہا
و گہواره ہا و صندوقہا و ظروفِ چینی و مسی همه درہم و برہم شده شکسته و ریخته
بعد از ده دوازده روز که ما آنجا رسیدیم مزدوران از خاک می برآوردند و یک یک چیز
آورده پیش روئی حضرتِ ایشان میداشتند اگر چیزی اسباب بازی یا لباس
فرزندان و دختران میدیدند از دیدن آن چهرهٔ ایشان متغیر میگردید و بے اختیار دل
سوخته و غم تازه میشد و بزبان فقط این قدر میگفتند که بلے این چیز از فلان صاحبزاده
است و این چیز از فلان دختر بهر بیدا این را بگوشهٔ بدارید یا فلان طفل و بچه را خیرات
بدہید۔ لہذا مزدوراں را منع کردیم که این طور چیزها پیش روی حضرت ایشان نیارید
و دلِ شان کباب نکنید۔ درینجا این سخن ہم بخاطر دارند که با وجود انہدام مکانات اندرونی
و بیرونی فقط یک کتب خانه حضرتِ ایشان که بربالائی کوٹھی ته خانه بود و اکثر خود
درانجا می نشستند و وقت نیمروز خواب آنجا میکردند از انہدام محفوظ ماند و ویران
نشد کتابہائی قلمی صحیح و سلامت باقی ماندند و از سلامتی کتب خانه شکر حضرت الٰہی
جل شانہٗ بجا می آوردند۔

اما آلام جسمانی پس علاوه از احوال مذکوره و ہلاک النفس و اموال حضرت ایشان را
دران واقعه جراحتی بر زانوئے چپ رسیده بود که آماس کرده خراب شد و دو سه ماه
تکلیف آن طول کشید۔ کیفیت آن مبفر مودند که ما دران شب در کوٹھی علیحده
خفته بودیم و عیال و اطفال در کوٹھی علیحده۔ در وقتِ زلزله بحرکت عنیفه از خواب
بیدار شده بزودی ہولناک برخاسته از خانه بیرون شدم بخیال آنکه عیال و

اطفال را ہم خبردار کردہ از خانہ بیرون کنم ہمین کہ از خانہ بیرون شدہ بصحن خانہ رسیدم گرگر شدہ
مکانہا بر زمین افتادند و بحرکت زلزلہ چون آسیا سنگ زمین از پائے من بیرون رفت
و من بر زمین افتادم و بعد از سکون فوراً برخاستم در انحال از جان خود خبر نداشتم در پس
پہای عیال و اطفال دویدم چون صبح شد دیدم کہ تمام پائجامہ من بخون آغشتہ
است و بر زانوی من زخمی رسیدہ است معلوم نیست کہ از بالا صدمہ خشتہا یا
نوک آہن بزانوی من رسیدہ یا وقت افتیدن چیزی بزانوی من خلیدہ، اخیر آزرو
باکے نہ کردم و بکار کشیدن اموات و تکفین و تدفین اوشان مشغول شدم روز
دیگر درد زیادہ محسوس شد و آماس کرد و لنگ گردید۔ مایان کہ بعد از دہ دوازدہ در شاہ بوگلی
بحضور عالی رسیدیم دیدیم کہ حضرت ایشان در یک رواقی خورد در باغیچہ حویلی زیر سایہ
درخت نشستہ اند از درد و آماس پای طاقت برخاستن ندارند نماز
نشستہ می خوانند ناچار برای جای ضرور بر عصا برخاستہ میروند۔ وجہ بعد از دہ و
دوازدہ روز رسیدن ما بحضور شریف این است کہ من دران روزہا در ملیر بودم
از شہر کراچی خبر رسید کہ در علاقہ بلوچستان زلزلہ شدیدہ شدہ است و شہر
کوئٹہ غرق شدہ است کسی را رفتن کوئٹہ نمیدہند ناچار ٹکٹ شکارپور گرفتہ
بشکارپور آمدم برادرم حافظ ہاشم جان کہ در ٹنڈہ بود او ہم باستماع این خبر روانہ
شکارپور شدہ آمدہ بود در شکارپور این حال بود کہ تمام شہر ماتمکدہ و از آہ و نالہ و گریہ و فغان
پر بود چراکہ اہل شکارپور و سکھر و پنجاب و سندھ بسیاری در موسم گرمی بکوئٹہ رفتہ
بودند ہر روز خبر مردن آنہا یا مجروحان و زخمیان نیم بسمل بخانہ خودہا میرسیدند و
در خانہ ماتم برپا می شد و از آہ و فغان و گریہ و نالہ شور بالا می شد۔ گاڑی ہائے اسپیشل
روز و شب پیاپی از کوئٹہ و حدود بلوچستان میرسیدند و مردم را از کوئٹہ و حدود آن
جبراً بسندھ و پنجاب می کشیدند چراکہ دران ملک نہ جائے سکونت و نہ مکان

آسائش ونه اسباب زندگی ونه قوت ومعاش انسانان همه زیر زمین مدفون شده ومعدوم گردیده بقیته السیف را به اسپتالهائے سندھ وپنجاب روانه میکردند وحکومت یک قلم رفتن کوئٹه را ممنوع قرار داده بود وهیچ فردی واحد من البشر را اجازت رفتن نمیدادند بغیر ملازمان سرکاری که برائے خدمت بیماران یا انتظام کاروبار سرکاری بردو چراکه علاوه از تکلیف معاش ونا موجودی خورد ونوش خوف زلزله تاهنوز باقی بود هر روز وشب گاه وبیگاه حرکتهائے زلزله وآوازهائے مهیبه شنیده می شدند، مایان در شکارپور حیران وپریشان ماندیم نه پائے رفتن نه جائے ماندن مگر این قدر از خان عبدالغفار خان پسر الهڈنه خان که بعد از واقعه زلزله تازه از کوئٹه آمده بود مارا خاطر جمعی رسید که حضرت ایشان بخیر زنده اند باقی دیگر متعلقین تمام بحق رسیده اند ومن حضرت ایشان را بچشم خود در شابوکلی رفته دیده آمده ام، خیر ما هر دو برادر برائے رفتن کوئٹه بسواری ریل یا براه موٹر هر چند کوشش کردیم کامیاب نشدیم تا که پولیٹکل ایجنٹ کوئٹه سه کس از معززین شکارپور را برائے معائنه احوال کوئٹه وصلاح و مصلحت طلب نمود درانها یکی از مریدین ومخلصین حضرت ایشان خان بهادر میاں علی بخش خان "ممبر کونسل وائسرائے هند" هم مدعو شده بود او روبرو رفته برائے ما دو برادر ویک خادم پاس رفتن بشابوکلی خاص از پولیٹکل ایجنٹ گرفته آورد و مایان بواسطه آن روانه شده بحضور والا رسیدیم ونمونه نفخ صور وقیامت صغریٰ در کوئٹه معائنه نمودیم۔

بعد از سه چهار روز حضرت ایشان مرا اجازت رفتن لبنده دادند وفرمودند که در خانه کسی از مایان نیست شما بدرگاه بروید واین اسباب سه چهار بستره ودو سه صندوق سامان که اندیرانه ها بدست آمده است همراه خود برداشته بخانه برسان چراکه درین ایام دزدان وظالمان راموقعه نهب وسرقه خاطرخواه بدست رسیده است مردان مرده و

خانہا ویران شدہ اند بر اموال مردم خوب دسترس پیدا کردہ اند من حسب الامر اسباب برداشتنہ بخانہ آمدم و متعلقین این جانب را از واقعات کوئٹہ و احوال حضرت ایشان مطلع کردم۔ برائے تشریف آوری سندھ ما خود حضرت ایشاں را عرضداشتہ بودیم مگر مرضی ایشان نشد۔ فرمودند یکی آنکہ در ینجا این کار کشیدن اسباب و صفائی مکانات منہدمہ ضروری است دوم آنکہ پائی ما تا حال طاقت رفتن ندارد این زخم چیزے بہتر شود پس خواہیم آمد شما حالا بروید ما ہاں پس خواہیم آمد۔

درین اثنا برادرم عبد الستار جان کہ در کراچی بود بجد و جہد تمام کیفما کان خود را بکوئٹہ در خدمت والا رسانید مگر زخم زانو روز بروز صورت خوفناک میگرفت تپ ہم ہمراہ آن پیدا شد در انجا علاج و معالجہ مشکل حکیم و ڈاکٹر یا ادویہ مطلوبہ ناپید الپس مصلحت کردہ حضرت ایشاں را بکراچی آوردند۔ و در بنگلہ خان بہادر غلام قادر شعبان فروکش شدند مذکور کہ یکی از مخلصین صمیمی بود بجان و دل در خدمت و میزبانی و تیمارداری حضرت ایشاں کوشید۔ علاوہ از خادمان و متعلقان خاصہ دیگر مردمان کہ ہر روز برائے عبادت و فاتحہ خوانی می آمدند ہمہ را بفراخ دلی و کشادہ دستی خدمت و ضیافت می نمود، تقریباً یک ماہ در انجا اقامت شد و ہر گونہ معالجات ڈاکٹری و یونانی بعمل آمدند۔ ڈاکٹران ہر چند برای اپریشن کوشش کردند حضرت ایشاں قبول نہ نمودند و فرمودند کہ حالا طاقت نشستن و نماز خواندن دارم اگر اینہا اپریشن کردند مرا حرکت کردن نخواہند داد و نمازہائے من قضا خواہد شد۔ آخر الامر زخم چیزی بہتری پیدا کرد و طاقت برخاستن بر پای پیدا شد بعد ازان برائے تسکین قلب محزون بزیارت اجداد کرام بطرف سرہند شریف دہندوستان روانہ شدند و ایام گرما چندی روز در شملہ و سولن اقامت فرمودند و بعد ازان بدعوت خان بہادر عبد الغفار نان محمد حسین سندھی بجوناگڑھ تشریف بردند و از انجا مراجعت فرمودند بخیر بجائی خود در ٹنڈہ سائیداد تشریف آوردند۔

درکراچی روزی نقل فرمودند که در آخر عمر حضرت نگلان از اثر زخمی بزانو رسیده بود در مسافری بطرف تاره اسپی، وقت سواری لنگ زده بود و همین احوال بطرف مادر نکهر نوشته فرستاده و دران نوشته بودند که "ازز الوی من لب میار خون تشر شر نمود" حضرت ایشان فرمودند تشر شر عجب لفظ است. شاید بلفظ افغانی "شر ماره" را تعبیر نموده اند که در لفظ افغانی آواز ریختن آب و باریدن باران را شرای میگویند

باید دانست که صبر را بسیار اقسام و انواع است ازانجمله یکی معنای مشهور و معروف است که بر آفات و مصائب واقعه جزع و فزع نه نماید رفع صوت و بکا و ضرب خد و و شق جیوب وغیر ذلک نه نماید و از خدای تعالی مولای خود جل وعلا شانه شکوه و شکایت نه کند بلکه بر قضا و قدر او سبحانه و تعالی راضی شده کار خود آسان گیرد و بگوید و بداند که انا لله وانا الیه راجعون ط

نوع دوم آنکه عند وقوع آفات و بلیات و ورود شدائد و مصیبات ثابت قدم نماند پست همت و دل شکسته نشود و از عزم راسخ خود باز نگردد و هر مشقت و تکلیف که او را در راه وصول بمنزل مقصود پیش آید قدم پیشتر بردارد و مایوس شده ترک سعی و کوشش در عمل و ادای فرائض منصبی نه نماید مثلاً اگر غازی باشد از جهاد رو نگرداند و اگر در شهری طاعون و وبا افتد از خوف آن گریز نکند و اگر مبلغ و مدرس باشد از کار خود دستبردار نشود و علی هذا القیاس و بایں نوع اشاره است در آیهٔ کریمهٔ والصابرین فی البأساء (ای المصیبة) والضراء (ای الفقر) وحین البأس (ای حین المحاربة) اولئک الذین صدقوا و اولئک هم المتقون ط

اما نوع اول پس از انچه بالتفصیل مذکور شد دانسته شد و اما نوعِ ثانی که عجب تر از اول است پس بدانکه هرگاه حضرتِ ایشان بعد از وقوع ایں واقعات و مصیبات جانی و مالی و سفر هندوستان بخیر بجای خود در ٹنڈه سائیداد رسیدند و تا هنوز ضعف

ونقاہت جسمانی باقی بود۔ ہمہ اولاد و متعلقین خود را طلبا بندہ ارشاد فرمودند کہ "شما دریں ایام طیاری تزویج اولاد و بند و بست شادی ہائے فلان و فلان کردہ بودید حالا چرا خاموش نشستہ اید و بکار و بار خود مشغول نمی شوید" ہمگناں را رقت و گریہ آمد عرض داشتند کہ آغا ایں قدر صدمات و آفات حضرت ایشان را رسیدہ اند و زخمہائے آن تازہ است مایان بچہ روی و کدام خوشی دست دریں کارہا بیندایم و مشغول شادی ہا شویم حضرت ایشان فرمودند نے بابا اینطور نباید کرد از سبب ما خاموش نشینید ہرچہ شدنی بود شد۔ ہرچہ گذشتنی بود گذشت آنرا یاد نکنید و بکارہای خود مشغول شوید ما شمارا اجازت میدہیم بروید و فرض ادائی خود زود بکنید کارہائے زمانہ ایں طور است شادی و غمی رنج و راحت درپس یکدیگر می آید و میرود۔

درین چمن کہ بہار و خزان ہم آغوش است
زمانہ جام بدست و جنازہ بر دوش است

تفویض و توکل

توکل آن است کہ کسے کار خود را بدیگری بسپارد و بر حسن تدبیر و عمل او اعتماد بکند۔ وکیل و موکل و توکیل ازین باب اند گویند فلان کس برای کار خود یا دعوی خود فلاں کس را وکیل گرفت یعنی بر خبرت و بصیرت او اعتماد کردہ کار خود را باد تفویض نمود و او را از جانب خود مختار گردانید۔

و شرعاً آن است کہ بندہ بر فضل و کرم مولای خود جل و علا شانہ اعتماد کلی داشتہ او را ناصر و معین خود دانستہ کارہائے خود را باد سبحانہ و تعالی تفویض نماید و یقین بکند کہ وکیل من از من زیادہ بہتری داند و از من زیادہ خیر خواہ من است ہرچہ او درحق من میکند برائے من خیر و بہتری است و عین صلاح و فلاح اگر موافق رائی از کامیابی است فہو المراد و المقصود وگرنہ تا این ناکامی بظاہر فی الحقیقۃ عین کامیابی است بلکہ صد بار ازان بہتر۔

گر خضر در بحر کشتی را شکست
صد درستی در شکست خضر ہست

ومنشا این صفت حسن ظن است بخدای تعالیٰ وایمان کامل بر قدرت کاملہ وحکمت بالغۂ او سبحانہ وتعالیٰ ونتیجۂ آں قوتِ دل وجمعیت خاطر نشاط در عمل ووثوق در کامیابی است چراکہ او یقین دارد کہ من ناصر ومعین دارم بے یار ومددگار نیستم۔

کسانے میدانند کہ کسب وکار منافی توکل است وخاموش معطل نشستن توکل۔ مگر ایں سراسر غلط است کسب کردن وعمل نمودن ودر کامیابی خود بر قدرت واعانت ومدد او سبحانہ وتعالیٰ نگریستن ودل قوی داشتن عین توکل است خدای تعالیٰ متوکلان را دوست دارد واللہ یحب المتوکلین وہم کاسب را دوست دارد الکاسب حبیب اللہ اگر کسب وتوکل باہم منافی ومتضاد بودی ہر دو را جگہ نہ دوست داشتی۔ مولانا روم در قصہ شیر وروباہ معنای توکل را خوب طور واضح کردہ وگفتہ ؎

گر توکل می کنی در کار کن	کار کن پس تکیہ بر جبار کن
گفت پیغمبر بآواز بلند صلے اللہ تعالیٰ علیہ وسلم	با توکل زانوی اشتر ببند

یعنی کار کردن را توکل گفتہ می شود نہ کار گذاشتن را مثلاً سفر کردن، حج رفتن، جہاد کردن، ہجرت نمودن زراعت وتجارت کردن ہمہ بتوکل صورت پذیر وسرانجام میشوند گفتہ می شود کہ فلاں کس توکل کرد وایں کار کرد وگفتہ نمی شود کہ توکل کردہ ایں کار گذاشت۔ سفر نکرد توکل کرد، حج نکرد توکل کرد جہاد نکرد توکل کرد اگر دشمن بر سر بلاد اسلام تاخت آرد توکل این است کہ با وجود قلت عدد وعُدد بر نصرت ومدد مولائی خود حل و

علا شانہ توکل کردہ بمقابلہ ومقاتلہ بر آید نہ آنکہ در زمانہ در بستہ بنشینند و بگویند من توکل کردہ ام. باقی احکام توکل و درجات متوکلین در احیاء العلوم باید دید. اگر گفتہ شود کہ شما کسب و عمل را عین توکل گفتید کافر ہم کسب و عمل میکند پس باید کہ آنرا ہم متوکل گفتہ شود گوئیم نے. کافر توکل بر کسب و عمل خود میکند و مومن توکل بر خدا و فضل و کرم مولائے خود جل وعلا شانہ. متوکل آن است کہ تکیہ بر رضائے خود وحدہٗ لاشریک لہٗ کند نہ آنکہ بر غیر او تکیہ بکند نظر کافر بر اسباب و علل دوختہ است و نظر مومن بفاعل مختار تعالیٰ شانہ خیر و شر نفع و نقصان را از جانب آرمیداند نہ از جانب میخ و مطرقہ. دیوار از میخ شکایت کرد کہ چرا بے گناہ سینہ مرامی شگافی؟ گفت از مطرقہ پرس کہ چرا بر سر من میگوید. از مطرقہ پرسید گفت من ہم بے اختیار ہستم در دست فاعل مختار ہستم از و بپرس کہ چرا مرا بر سر من میخ میزند۔

پس آنکہ بر غیر او سبحانہ وتعالیٰ تکیہ کند انسان باشد یا مال و دولت یا کسب و علم و عمل خود آن نہ متوکل است و نہ مومن کامل. تکیہ بر مسبب الاسباب کردن بباید نہ بر اسباب ؎

تکیہ بر دیوار کردم خاک بار یدن گرفت

خاک بادا بر سرش کان تکیہ بر غیری کند

مطلب کہ توکل سرچشمۂ ہمہ حسنات است و اصل جمیع صفات مثلاً صبر و شکر و حب خدا جل وعلا و رضا بقضا و جود و سخاوت جہاد و غیرہ بمطالب دینی و دنیوی ہمہ ازین صفت حاصل می شوند برین اصل متفرع میشوند ازین سبب او سبحانہ وتعالیٰ در قرآن مجید بار بار توکل راستودہ است و متوکلین را دوست خود خواندہ است. حضرت ایشان کہ درین صفات و حسنات از اقران خود فائق و پیش قدم بودند و گوئی سبقت ربودہ بودند وجہ آن این است کہ در مقام توکل ثابت قدم بودند۔

در ایام بیماری که از زندگانی خود نا امید و از علاج و معالجه مایوس شده بودند همیشه این کلمه بر زبان داشتند و بار بار تکرار میفرمودند- امنت بالله وتوکلت علی الله

تواضع و ادب

حضرت ایشان تعظیم و توقیر اولاد مجدد و حضرات مجددیه بسیار میکردند اگر کسے یکسال در عمر از حضرت ایشان کلان تر می بود آنرا در رفتن و دست شستن از خود مقدم میداشتند و اوشان هرچند اصرار می کردند حضرت ایشان قبول نمی کردند و آداب بزرگ سنی شان با وجود فضل و کمال ذاتی خود از دست نمی گذاشتند پیش روی کلانان ایستاده می شدند و خوردان را در جنب خود جای میدادند حضرت ضیاء احمد آغای ملیر واله و حضرت محمد فاروق کراچی واله و حضرت شیرین جان آغا اگر تشریف می آوردند در مسجد جای نماز و مصلای خود را گذاشته در صف با اوشان برابر می نشستند و برای تودیع بزرگان تا دروازه کلان بیرون می رفتند و اوشان را دانه کرده مراجعت می نمودند بلے

فروتنی است دلیل رسیدگان بکمال — که چون سوار بمنزل رسد پیاده شود

مرحوم آغا فرید جان نقل می کرد در ان ایام که حضرت ایشان در ٹنڈہ سائیداد تعمیر مکانات میفرمودند و عیالها در ٹکهر بودند من مهمان شده پیش ایشان آمدم و شبها در حویلی می خفتیم چارپائی من در جنب چارپائی حضرت ایشان داشته می بود وقت سحر که حضرت ایشان برائے تهجد برخاسته وضو می کردند برائے من آفتابه وضو را پر کرده زیر چارپائی من میداشتند من هر چند معذرت می کردم که حضرت! این تکلف نکنید مرا شرمسار مکنید. میفرمودند بے باکے ندارد۔

کسر نفسی و قصور خود دید

برائے تمثیل این مدعی نوشته خود ایشان که در کتاب انساب الانجاب تحریر نموده اند کافی است و از انجا اندازه کسر نفسی و دید قصور خود ملاحظه باید کرد. در صفحه ۸۸ کتاب مذکور می نویسند (مؤلف

کتاب گرفتار ہوا و ہوس ضائع کنندہ عمر عزیز بعیت محمد حسن راشرم است کہ نام خود در زمرۂ اولاد بزرگان نویسد اما چونکہ سلسلہ وار نوبت بنامش رسید بنا چار نبدی از بے حاصلی خود می نویسد

مہمان نوازی و غریب پروری } اوطاق حضرت ایشان ماوی وملجای مسافران ومہمانان بود ہرکس از شناختہ وبیگانہ وقت یا ناوقت ہرگاہ کہ می آید قسمت خود خوردہ می رفت۔ صاحبزادگان وخدمتگاران را برای خدمت وخبرگیری مہمانان ومسافران ہمیشہ تاکید می کردند اگر وقت ظہر خبر می شدند کہ کسی را نان نیمروزہ نرسیدہ است بسیار غصہ می کردند وخفہ می شدند وفوراً خادم را امر فرمودہ نان از خانہ طلبانیدہ میدادند بفضلہ تعالیٰ شانہ در مطبخ شبا روزی ہمیشہ طعام این قدر بوسعت پختہ می شد کہ چہار پنج کس اگر بیایند یا بروند باکے نبود ودر طعام روزینہ فرقی نمی شد البتہ اگر بسیار مردمان می آمدند یا خاص کسی از معززین می آمد برائے آن طعام علیحدہ پختہ می شد۔ طعام لنگرخانہ معمولی طور این بود۔ وقت ناشتا شیر چائے ونان تنوری۔ وقت نیمروز اکثر گوشت بزغالہ ہمراہ نان گندمی وگاہی ماہی وگاہی دال ماش وغیرہ ہم پختہ می شد ووقت عشا حسب دستور این ملک شیر وبرنج سفید یا دوغ وبرنج سرخ می دادند واگر کسی از خاصان نووارد می بود برائے آن حسب لیاقت وشان ایشان طعام مخصوص طیار می شد واگرنہ ہرکس را از ما حضری قسمت میرسید۔

حضرت ایشان برائے قوت عیال وخرچ مہمانان غلّہ سالیانہ از ہر جنس گندم وشالی وباجرہ وغیرہ در اوقات پیدائش غلہ ہا از زمین ہائے خود یا قیمتہً خریدہ کردہ در انبارخانہ ہا ذخیرہ کردہ میداشتند وکذلک دیگر مصالحۂ ضروری قدر کفایت یکجا از بازار خریدہ مہیا میداشتند تا وقت ضرورت واحتیاج خریداری نشود ودر اخراجات روزمرہ تکلیف پیش نیاید واز آمد مہمانان انتظاری پیدا نشود۔

حضرت ایشان با مهمانان مدامی تکلف و تصنع می نمودند بلکه بسبب خاطر هرچه یا حضر
می بود حاضری ساختند ازیں جهة مهمانان هم بلا تکلف خانه خود دانسته هر قدر که
می ماندند پروا نداشتند بعضی حضرات رامپوری و ولایتی ماهها و سالها اقامت میکردند
نه بار بار و تکلیف نه بر آنها قید و بند. حضرت ایشان بارها می فرمودند که با اگر
میخواهید که مهمان پیش ما بسیار وقت بماند با او هیچ تکلف و تصنع مکنید و اگر
میخواهید که زود از ما برود در طعام و نشست و برخاست تکلف فوق العادت
بکنید او خود برسر شما بار و تکلف محسوس کرده رود رخصت پذیر خواهد شد نقل میفرمودند
که باری در ملیر بتقریب فاتحه خوانی با دیگر چندی از حضرات بجائے مرحوم حضرت
آقا ضیا احمد رفتیم. حضرت اوشان از انجا که بسیار مهمان نواز و دست کشاده
بودند تا که الوان اطعمه مانند فیرنی و ماغوت پخته نمی شد و نان نمی آوردند وقت طعام
گذشت وقت عصر رسید چشم ما بر راه بود که اینک نان می آید اینک دست
شسته می شود هیچ نمی شد آخر با حضرات حاضرین متفق شده مشوره نمودیم
و گفتیم که این فضول رسم فیرنی و ماغوت در طعام حضرات خصوصاً طعام عزا رسی
و فاتحه خوانی یک قلم باید که بند نموده شود دران وقت همه حضرات این نیک مشوره
را پسندیدند و قبول کردند مگر بعد ازان شنیدم که دیگر صاحبزادگان سندهاین
سخن را قبول نکردند و برمن طعنه زدند که فلانی از بے همتی خود چنین تجویز کرده هست
هر طور که شود ما این رسم خود را هرگز نخواهیم گذاشت گفتم خوب است شاد باشید و کار شما.

حلم با مخالفان و تحمل بر ایذای خلق و جفائے اقارب قال الله سبحانه و تعالی وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ
وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ
هُمْ مُحْسِنُونَ ۔ شما گمان نبرید که حضرت ایشان را مصائب و آفات زمانه نمیرسید

یا اعداد و مخالفین نداشتند یا اذیت ہائے خویش و بیگانہ نمی کشیدند انسان ہر چند صاحب فضل و کمال باشد او را از اعداد و مخالفین چارہ نیست و از دو چار شدن با موافق و مخالف گذری نہ لا بد للسید من ودود یمدح و حسود یقدح مثل مشہور است حضرت امام ربانی قدس سرہ می فرمایند از تحمل ایذائی خلق چارہ نبود و از صبر بر جفائے اقارب گذر نہ چون امام ربانی را از ایذائی خلق و جفائے اقارب چارہ نباشد دیگر بیچارگان ما ورای را چہ حال باشد۔

حضرت ایشان ہم ازین کلیہ مستثنی نبودند بعضی کسان مخالفت مذہبی داشتند و بعضی حسد و عداوت دنیاوی حتی کہ بعضی بد اندیشان برائے قتل حضرت ایشان منصوبہ ہا ساختند و برائے کشتن ایشان طیار شدند و تفنگچہ ہا در جیب پنہان کردند مگر بفضل خدای تعالی و حفظ و حمایت او کامیاب نگردیدند و عجب آنکہ بعد از چندے ہماں دشمناں را دیدیم کہ در پائے ایشان افتادند و خاکپائے اوشان گردیدند و با آنہا احسانہا کردند و از بدی آنہا یاد نکردند۔ شیخ سعدی شیرازی اندرین معنی میفرماید۔

شنیدم کہ مردانِ راہِ خدا — دلِ دشمنان ہم نہ کردند تنگ
ترا کے میسر شود ایں مقام — کہ با دوستانت خلاف است و جنگ

حضرت ایشان می فرمودند کہ مارا حضرت کلاں قبلہ گاہ خود برائے زندگی با خلق ایں بیت حافظ شیرازی ارشاد می فرمودند و برائے عمل کردن بر آن وصیت نمودند۔

آسائشِ دو گیتی تفسیر ایں دو حرف است
با دوستان تلطف با دشمنان مدارا

ایں فقیر روزی بخدمت حضرت ایشان عرض داشتم کہ من در خانہ خود در جنب دیوار حویلی شما یک مطبخ و یک کوٹی برائے داشتن سامان ساختن میخواہم شنیدہ ام

کہ حضرت ایشاں دریں دیوار دروازہ کشادہ راہ رفت و آمد اہل خانہ بحویلی کلاں مفتوح می سازند فرمودند نے بابا من ایں طور نگفتہ ام و نہ ایں ارادہ دارم شما بیشک ایں جائے را بکار آرید چراکہ از کشادن راہ و دروازہ داشتن مابین دو حویلی وقت ناوقت شور و غل و تصادم طرفین خواہد شد۔ از حضرت قبلہ گاہ خود یاد دارم کہ میفرمودند پیش ازیں بزرگان می گفتند کہ درمیان عزیزان و قریبان اگر یک دیوار حائل باشد خوب است والحال ایں طور زمانہ شدہ است کہ من میگویم اگر ہفت دیوار حائل باشد خوب است۔

در بارۂ سفر مریدان حضرت ایشان میفرمودند کہ مرا حضرت قبلہ گاہ خود ارشاد فرمودہ بودند کہ بغیر دعوت پیش کسے نروید اگرچہ دولتمند باشد و اگر کسی مسکین باشد و بمحبت و اخلاص پیش آید دعوت آزار ونکنید و اگر پنج پیسہ نذرانہ بدارد بطیب خاطر و دعا گوئی قبول کنید)

میفرمودند کہ ما برایں قول حضرت عمل کردہ ایم و میکنیم اگر کسے دعوت میدہد بجائے او میرویم و اگر نہ خواہ مخواہ مہمان ناخواندہ نمی شویم شما را ہم باید کہ ہمیں طور عمل بکنید۔

موعظۂ حسنہ و ہدایت برفق و ملائمت

قال اللہ سبحانہ و تعالیٰ اُدْعُ إِلٰى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ مردمان را سوئے پروردگار خود بحکمت و وعظ نیک دعوت کن چراکہ وعظ و نصیحت اگر برفق و ملاطفت باشد در دلہا اثر میکند و مقبول میشود و اگر بعنف و خشونت باشد سبب تعنت و انکار میگردد برادرم حافظ ہاشم جان نقل میکند کہ من در لاہور بجائے میاں فضل کریم صاحب رئیس لاہور سوداگر فرنیچر مہمان بودم کہ تار بیماری حضرت ایشان قدس سرہ بمعرفت او مرا رسید۔ ندکو بسیار

حسرت و افسوس اظہار نمود و گفت من یک بار بحضور والا رسیده و شرف ملاقات یافته ام درہم ازان روز معتقد حضرت ایشان شده ام و آن این طور بود که من برائے سیر و سیاحت بکوئٹہ رفتم بجائے دوست خود محمد عظیم خان تحصیلدار که مرید و مخلص حضرت ایشان بود فرو کش شدم و روزی خانصاحب مرا گفت که درین جا در شالوکلی بزرگی از خاندان مجددیہ می باشد بیا تا بملاقات او برویم من گفتم که من معتقد بزرگان و مشائخ این زمان نیستم نمی خواهم که پیش پیران و بزرگان بروم گفت نے این شخص صالح و صاحب شریعت و طریقت است خوب است که پیش او برویم ترا هم پسند خواهد آمد اگر بطریقه اخلاص و اعتقاد نمی روی باری برائے سیر و تفریح در انجا خواهیم رفت. وقت ہواخوری است و موٹر حاضر است خیر من باصرار او همراهش رفتم حضرت ایشان را ملاقات کردیم بعد از سلام علیک و مزاج پرسی از خانصاحب پرسیدند که این رفیق شما کیست و تعریف او چیست؛ او تعریف من کرد که فلاں کس است و چناں کس است سخن ہائے زمانه در میان آمدند و گفت و شنید رواجی تمام شد مرا هیچ اثری نیک از این مجلس و ملاقات بر دل نه نشست. وقت تودیع ہرگاه که برائے مصافحه برخاستیم من هم بغیر دستبوسی دست در دست ایشان دادم. حضرت ایشان دست مرا محکم گرفته بلطف و نرمی فرمودند. بابا نماز را خدای تعالی بر بندگان خود فرض گردانیده است باید که ضرور خوانده باشید و قضا نکنید، و سلام کرده روانه شدیم پس همین یک دو کلمه حضرت ایشان در دل من چناں اثر کرد که مثل تیر در جگر خلید دل من در اضطراب آمد و حالت من متغیر گردید هر چند که من خود تعلیم یافته بودم و وعظ ہائے بسیاری از علمار شنیده بودم مگر بر دل من اثری پیدا نمی شد چون بجائی خود رسیدم فوراً اهلیه خود را که همیشه نماز گذار بود گفتم جامه ہائے شسته و پاک مرا بدہ تا تبدیل کرده نماز خوانم

وہم ازاں روز ریش ولباس را بر وضع اسلامی اختیار کردم وبعد ازاں تا ایں دم نماز نگذاشتم وہم ازاں روز معتقد کرامت حضرت ایشان شدم۔

وہم بریں معنی نقلے دیگر از قاضی عبدالکریم مرحوم مهیسر بیادم آمد گفت کہ خان بہادر حاجی غلام محمد خان اسران قبل از مرید شدن ہم نوالہ وہم پیالہ خان بہادر امیر علی خان لاہوری بود کہ مذہب تشیع دارد وخودش ہم بصحبت آنہا میل برفض پیدا کردہ بود چوں مرید حضرت ایشان شد وقطع تعلق باآں جماعت گزید اتفاقاً روزی باہم دوچار شدند آنہا بطریق طنز وسخریہ گفتند فلانی تو از مرید شدن فاروقیاں چہ فیض حاصل کردی وچہ کرامت دیدی؟ گفتم بلے من دو گونہ فیض وکرامت علانیہ حاصل کردم یکے آنکہ از عقائد فاسدۂ اہل تشیع برگشتہ داخل زمرۂ اہل السنۃ والجماعۃ شدم دوم آنکہ اول بر نماز مستقیم نبودم ودر صحبت شما گاہی نماز میخواندم وگاہی نمی خواندم حالا پابند صوم وصلوٰۃ شدہ ام وگاہی نماز پنجوقتہ را قضا نکردہ ام پس ایں جواب معقول شنیدہ ہمہ سر زیر کردند وخاموش شدند۔

شیخ صاحب ڈاکٹر حاجی شمس الدین نقل میکند کہ ۱۳۲۲ھ در سفر حج ہمراہ حضرت ایشاں بر بندر بمبئی رفیق شدیم ودر جہاز بجدہ یکجا روانہ شدیم خادم حضرت ایشان حاجی عبداللہ مکرانی گاہ بیگاہ باما نزاع وپرخاشش می کرد روزی خوب بہم آویختیم نوبت بسبب دشنام ومخاصمت رسید حضرت ایشان ازیں ماجرا خبر شدند ہماں روز ماباں ہردو را بحضور خود طلبانیدند در دل گفتیم کہ حضرت صاحب ضرور یکے را از مایان زجر وملامت خواہند فرمود یا درمیان ماکوشش مصالحت خواہند نمود مگر ایں چیزہا کدورت از دل ما نخواہد رفت خیر رفتہ حاضر شدیم حضرت ایشاں بنرمی وملاطفت خادم خود حاجی عبداللہ مکرانی را مخاطب شدہ فرمودند کہ باباما شما را برائے کار وخدمت خود برداشتہ بودیم نگر باد یگر رفیقان سلوک شمائی شود۔ قدری مبالغ در دست گرفتہ ارادا دند کہ ایں

خرچ سفر حج ترا میدہیم تو از ما علیحدہ بسر خود سفر بکن و رفیقان ما را تنگ و پریشان مکن۔ او بسیار نادم و پشیمان شد و ما را ہم خجالت آمد کہ حضرت ایشان بجائے آنکہ جانبداری خادم خود بکنند یا ما را چیزی بگویند او را از خدمت خود برطرف کردند و بخاطر مایان خود را تکلیف میدہند پس بایں طریقہ تادیب و موعظہ حسنہ گفتار حضرت ایشان در دل ما چناں اثر کرد کہ بعد ازان گاہی باہم جنگ و جدال نکردیم و بایکدیگر رفیق شفیق شدہ گذرانیدیم۔

ذکر غزا و جہاد و تائید قوم و ملت و خدمات و ابتدائے ایشان در امور سیاست

در سنہ ۱۲۹۶ کہ انگریزان بر ملک افغانستان تسلط کردند و غزوہ مشہورہ میوند کہ بقرب قندہار است بوقوع آمد و تمام مسلمانان افاغنہ اتفاق کردہ بغزا برآمدند و با نصاری جنگیدند ہر یک از علماء و مشائخ وقت جماعت خود را طیار کردہ بمقابلہ و مقاتلہ علمہا برداشتند و حضرت کلاں ہم با جماعت بغزا برآمدند حضرت ایشان ما با وجود صداثت سن کہ عمر شریف ایشان تقریباً ۱۰ سال بود با حضرت قبلہ گاہ خود بمیدان برآمدند و شریک جہاد شدند و در انیس المریدین صنہ ۵ در ذکر احوال قبلہ گاہ خود می نویسند کہ اما کمال شجاعت حضرت ایشان بنوعی بود کہ در مخاوف و مہالک بکمال استقلال و رسوخ قلب ثابت قدم می بودند و خطرہ و خوف و پناہ ظاہری گرفتن بخاطرش راہ می یافت چنانچہ در سنہ یکہزار و دو صد و نود و پنج کہ کفار فرنگ بر ولایت اسلامیہ قندہار و کابل مستولی شدہ بودند بچہار پنج معرکہ کلان بادشاہی بظہور رسید در ہر سہ حضرت ایشان حاضر بودند و از کمال جلادت و شجاعت حضرت ایشان کسانیکہ ہمرکاب بودند خبرہائے میدادند کہ عقل در حیرت می افتد در معرکہ اخیر راقم الحروف را نیز با وجود حدوث سن در خدمت خود بجہت دیدن اشتیاق بسیارم برداشتہ بودند در جاہائیکہ ابطال زمانہ کار آزمودگان

وقت را زہرہ آب میشد و از شدتِ التہاب شعلہ ہائے تیر و توپ و تفنگ دلاورانِ لشکر زیر خس و خار پناہ میگرفتند حضرتِ ایشان بکمال آرامی و ثباتِ قلب مشغولِ کارزار می بودند و دیگران را ترغیب و تحریص جہاد میفرمودند۔

حضرت ایشان از بادشاہانِ اسلام خادم الحرمین الشریفین سلطان عبدالحمید خان را خلیفۃ المسلمین تسلیم میکردند و ہرگاہ مصیبتی بر دولتِ ترکیہ میرسید ازان سخت پریشان و خیلے غمگین می شدند و چون ترکانِ انگریز پرست سلطان موصوف را معزول کردند انقلابِ عظیم در دولتِ عثمانیہ پدید آمد حضرت ایشان ازین واقعہ بسیار غم و افسوس کردند. بعد ازان محمد رشاد خان خامس جای نشین او شد کیفما کان او را ہم خلیفہ و امیر المومنین میدانستند و چون عنقریب جنگ بلقان و حملہ اطالیہ بر طرابلس شروع شد برائے اعانت مجاہدین تحریک جہادِ مالی نمودہ از خود و مخلصان خود و دیگر مسلمانان سندھ چندہ فراہم نمودہ بہلال احمر فرستادند. در پس آن عنقریب جنگ عظیم در سنہ ۱۳۳۲ پیدا شد ترکان درین جنگ با المان یعنی جرمنی متفق شدند و با اتحادِ ثلثہ یعنی انگریز و فرانس و اطالیہ سہ چہار سال برابر نائرہ حرب و قتال مشتعل بود آخر جرمن شکست خوردہ با اتحاد ثلثہ صلح کرد بحکم آنکہ نزلہ بر عضو ضعیف میریزد و رسن از جائے کمزور گسستہ می شود دولتِ عثمانیہ تباہ شد. در دورانِ جنگ بسیاری از ریاستہائے عثمانیہ چون حجاز و ابن رشید و نجدیہ باغی شدہ علم آزادی و خود مختاری بلند کردند و بقیۂ ممالک زرخیز و شاداب ترکیہ چون شام و بغداد دول متحدہ درمیان خود ہا تقسیم نمودند فقط بلاد ترکیہ بجد و جہد انور پاشا ثم کمال پاشا از پنجۂ اغیار خلاص شد درین اوان در ہندوستان مسئلہ تائید خلافت و تحریک آزادی ہندوستان برپا شد و ہندوان بنا بر اغراض و مقاصد خود لا لحبِ علی بل لبغض معاویہ با مسلمانان بظاہر اتفاق و در باطن نفاق کردند و تمام خاص و عام را در دام تزویر

تحریک خلافت

خود آوردند الا ماشاء اللہ تعالیٰ۔ مسلمانان ہم این طور در جوش و غیرت از مظالم نصاریٰ
و تسلط اوشان بر بلادِ اسلامیہ آمدہ بودند کہ بر ہر گفتار و کردار اوشان آمنا و صدقنا
گفتند و ہندوان را دوست و معاون خود دانستہ در دل و جان خود جائے دادند
و بر سر و چشمِ خود نشاندند و از عقل و ہوش بدر رفتند و این الفاظ بر اغراق و مبالغہ
محمول نشود علاوہ از مشاہدۂ رائی العین و شہادتِ عینی خود ثبوت آں در رسالہ
"دعوت اسلامی" مطبوعہ افضل المطابع برقی پریس دہلی سنہ ۱۹۲۱ء و دیگر رسائل
موجود است۔

موہن لال گاندھی را کہ سرگروہ ہندوان بود پیشوا و مقتدای خود گرفتند بعضی او را
مہدی آخر زمان گفتند و بعضی او را لقب مذکر دادند و بعضی اکابر گفتند بعد از آنحضرت
علیہ الصلوٰۃ والسلام اگر نبی مبعوث شدی گاندھی بودی و غیر ذلک من الھفوات
والخرافات۔

حضرتِ ایشان بر غلط فہمی و کجروی مسلمانان بسیار حسرت و افسوس کردی و
با اوشان در امور مخالفۂ شریعت مخالفت کردی و در چند مسائل با خلافتیان اختلاف پیدا شد
اول آنکہ بر خلاف خلافتیان قیادت و امامتِ گاندھی را ناجائز و نا روا گفتندی۔
میفرمودند عجب است ازیں جماعت کہ با نصاریٰ ترک موالات و قطع تعلق دباشد لیکن
ہنود کہ اشد و اغلظ از نصاریٰ و سخت تر دشمن اسلام ہستند ایں ہمہ موالاۃ و مواخاۃ و
اتحاد و وداد برائے چیست۔ یاد دارم در سالیکہ آل انڈیا خلافت کانفرنس در حیدرآباد
منعقد شدہ بود ما ہر دو برادران برائے رفتنِ حیدرآباد و شمولیتِ جلسہ اجازت خواستیم
حضرتِ ایشان با دلِ ناخواستہ رخصت دادند چوں باز آمدیم احوال جلسہ پرسیدند
عرض داشتیم کہ پیر صاحب جھنڈہ والہ۔ سید اسد اللہ شاہ تکھرانی مولوی عبد الکریم درس
کراچی والہ، مولوی محمد صادق کھڈہ والہ و از پنجاب ڈاکٹر سیف الدین کچلو و دیگر مشائخ

ترک موالات و گاندھی

وبزرگان آمده بودند قریب اسٹیشن پنڈال کلان ساخته بودند و درمیان آن چبوتره و بالائی آن تخت داشته بودند و گاندھی را صدر کرده بر تخت نشانده بودند دیگر تمام بزرگان بر فرش زمین نشسته بودند و نوبت بنوبت تقریرہا میکردند۔ حضرتِ ایشان را بسیار حسرت و افسوس شد و آب در دیده کرده فرمودند آیا دریں تمام جماعت مشائخ و علماء و مسلمانان کسی لائق صدارت نبود که یک ہندوی کافر را ایں ہمه عزت دادند و قوم خود را خوار کردند۔

دیگر مسئله ہجرت بود۔ لیڈرانِ قوم حکم کردند که تمام مسلمانان از قلمرو انگریزان ہجرت کرده بافغانستان بروند۔ سنده و پنجاب و ہندوستان را خالی کنند۔ بیچاره مسلمانان صادق الایمان بمجرد ایں حکم اسباب و امتعه و خانه ہا و زمین ہائے خود بلاش بردستِ ہندوان فروختند یا ہمیں طور ترک کرده جوق درجوق بافغانستان روان شدند بچگان و عیالہائے خود برداشته ترک اوطان و خانمان کردند گاڈی ہای اسپیشل از مہاجرین سنده و پنجاب بسرحد پشاور روان شدند باوجودیکه یک ہندو ہم از جائی خود بیجا نشد۔

حضرتِ ایشان منع کردند و گفتند ملک خراسان مارا خوبطور معلوم است مردمانِ سنده و پنجاب در انجا گذران کرده نمی توانند و نه آں ملک ایں قدر گنجائش دارد که ایں ہمه مردمان در انجا بیاسایند ناحق شکایت بادشاه اسلام خواہد شد و دشمنان اسلام خوش خواہند شد و مسلمانان دربدر خواہند شد نشنیدند بلکه شکایت ہا کردند و طعنه ہا زدند که فلانی خود ہجرت نمی کند و نه دیگر متعلقین و مخلصین خود را اجازت میدہد فوقع کما اخبر ہنوز یک سر قافله در سرحد بود و سر دیگر بکابل نرسیده بود که مہاجرین بسیار بخسته حالی و پشیمانی پسپائی کردند و واپس بملک خود حیران و پریشان آمدند نه جائے ماندن و پائے رفتن۔ بدست اوشان چیزی باقی نمانده بود که گذرانِ عیال و قوتِ لایموت خود بکنند و در آخر ہمان لیڈران گمراه کن خود را دشنامہا میدادند یا بد دعاہا میکردند۔

سوم مسئلہ لباس بود۔ بنا بر قاعدۂ قطع تعلق با نصاریٰ و منع خرید و فروخت اسبابِ ولایتی حکم کردند کہ مردمان لباس مصنوعۂ ولایت را ترک کنند و کرباس خانہ ساز خود استعمال نمایند گاندہی ہر کسی را حکم بجلانیدن چرخہ و ریستن رشتہ کرد و برائے این کار تمام زور و شور خود صرف نمود۔ اما این حکم تا کہ برنگِ مذہبی و فتویٰ شرعی مؤید نشود قابلِ عمل نبود پس علمائے کانگریس فتویٰ بحرمت آن دادند بلکہ بہ نجاست آن قائل شدند۔ بلکہ نماز خواندن در این لباس ناجائز و نمازِ جنازہ و تکفین اموات ناروا گفتند۔

حضرت ایشان درین مسئلہ با آنہا مخالفت کردند و فرمودند کہ نہ شرعاً این جامہ ہا نجس و حرام ہستند و نہ سیاستہ انگریزان ازین خوار و خراب میشوند محاربات نصاریٰ از زمانِ قدیم تا این زمان بیش در ہر ملک با مسلمانان شدہ است و میشود مگر نہ کتابہائے فقہ بحرمتِ آن فتویٰ دادہ اند و نہ مسلمانانِ عالم بر این عمل کردہ اند در تمام ممالک اسلامیہ از عربستان و خراسان و شام و روم تا الیوم ہمیں لباس مروج و مستعمل است اگر بعضی کارخانہ ہائے ولایت را ازین نقصان جزوی میرسد حکومت انگریزان عوض آن بزیادہ کردن خراجہا و کرایہ ریل ہا و غیرہ و غیرہ از رعایا گرفتہ می توانند۔ بر این اختلاف ہم اہلِ خلافت بسیار ناراض شدند و در اخبارہا شکایت و طعنہ زنی ہا برپا کردند آخر الامر مصلحت بر این قرار گرفت کہ علمائے مجوزین و مانعین باہم مناظرہ بکنند و ہر طور کہ فیصلہ شد طرفین قبول کنند در حیدرآباد مجلس مناظرہ منعقد شد از علماء مجوزین مولوی عبد القیوم بختیارپوری و میاں حاجی لعل محمد متعلوی و مولوی محمد عثمان بنیرہ بیک طرف و از جانب خلافتیان مولوی حاجی اسد اللہ شاہ ٹکھڑائی و مولوی محمد صادق کراچی والہ و حکیم مولوی شمس الدین نوشہرہ والہ دیگر طرف و برائے فیصلہ ثالثی مولانا معین الدین اجمیری را کہ صدر خلافت کمیٹی صوبہ راجپوتانہ بود حکم مقرر کردند دو سہ روز بحث و مباحثہ شد آخر مولانا معین الدین فتویٰ در فائدہ مجوزین و خلاف خلافتیان

صادر کردند و یک رسالہ در کیفیت مناظرہ و دلائل فریقین و فتوی خود مسمی بہ القول الفیصل فی جواز الثیاب من الحربی المقاتل تحریر نمودند و آن را چھاپ کردہ شائع نمودند۔

باید دانست کہ اختلافِ حضرتِ ایشان با این جماعت در جواز و حرمت بود کہ آنہا بمتابعت گاندھی برائے حرام کردن یک چیز حلال و تغییر کردن حکم شرعی کمر بستند والا در استحسان آن اختلافی نہ بود۔ نہ منع آن میکردند و نہ آنرا بد میدانستند بلکہ آنرا خوب و مستحسن میدانستند نہ جہتہ تعمیل حکم گاندھی بلکہ از جہت متابعت سنت و سلف صالحین مگر برغم مقلدین گاندھی و بقول ایشان خود تبدیل لباس نکردند و تغییر شعار قدیمی خود نہ نمودند۔

درین میان باز فتنۂ نجدیت و توہب در سندھ سر بالا کرد و مخفی نماند کہ در ملک سندھ تمام علماء و مشائخ و سلف صالحین از زمانہ قدیم ہمہ سُنّی مقلد و حنفی المذہب بودند گو کہ در زمانہ تالپران بعضی اہلِ تشیع بودند تابوت و عاشورہ میکردند مگر توہب و عدم تقلید وجودی نداشت ما یان در زمانہ طالب العلمی می شنیدیم کہ در پنجاب و ہندستان غیر مقلدان چون صدیق حسن بھوپالی و مولوی نذیر حسین دہلوی ہستند و چنین و چنان میگویند در سندھ اگر کسی بود ہم مخفی و محجوب تا کہ در زمانہ تحریک خلافت رفت و آمد ہندستان و سندھ بسیار شد و نیز خیال آزادی و آزاد خیالی در قلوب عام و خاص جائے گرفت غیر مقلدان سر بالا کردند و ظاہر ظہور خود را غیر مقلد قرار دادند بزبان سندھی کتابہائے خود شائع کردند و در محافل و مجالس بحث و مباحثہ شروع کردند و سر گروہ ایشان مولوی دین محمد وفائی کتاب تقویۃ الایمان را بسندھی ترجمہ کردہ بنام توحید الاسلام شائع کرد پس علمائے احناف ہم بمقابلہ آنہا برخاستند و محاذ جنگ قائم نمودند۔

حضرتِ ایشان ہم در تائید احناف و حمایت مذہب خود کمر بستند و در رد [illegible] جملہ آورد

کوشیدند۔ اخبار "الحنیف" بسعی و کوشش خود از شکارپور جاری کردند و رسالہ ہائے
مذہبی را مدد داوند و "اصول اربعۃ" در وجوب تقلید و تائید مسائل اہل السنۃ و
الجماعت تالیف نمودہ شائع کردند و چون نجدیہ بر بلاد حجاز مسلط شدند و مظالم آنہا از
سفک دما و قتلِ نفوس و نہب اموال مسلمین و تکفیرِ مسلمانان و تخریب مقاماتِ
مقدسہ و ہدم قبور و قباب شنیدند خیلی حسرت و افسوس خوردند و تمام مسلمانانِ عالم
را دل سوختہ و جگر کباب گردید گو کہ بعضی ہم مشربان اوشان خوش شدند و شادمانی ہا
کردند و تار مبارکبادی ہا فرستادند و بر مظالم آنہا پردہ انداختند تا آنکہ خبر ہدم گنبد
خضرائی سرکار مدینہ علی صاحبہا الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ بسمع ایشان رسید پس بیقرار
و بے آرام شدند۔ تمام عمائد و معززین سندھ را در شہر شکارپور جمع کردند و برائے حفظ و
حمایت روضہ شریفہ طریق عمل و چارۂ کار جستند تا پروانہ وار خود را بر گنبد خضرا قربان کنند
آخر مشورت بریں قرار گرفت کہ از طرف مسلمانان سندھ یک تار برقی بطریق احتجاج
با ابن سعود بادشاہ نجد کردہ شود۔ کہ ازیں خبر دلسوز و جان گداز تمام مسلمانان بیقرار و
بے آرام شدہ اند امید کہ ملک الحجاز جذبات مسلمانان را محسوس کردہ شیشہ صبر و شکیبائی
اوشان را بر سنگ بے پروائی نزند۔ خان بہادر علی بخش خان محمد حسین کہ ممبر کاؤنسل
والسرائی ہند بود بواسطۂ والیسرائی این تار روانہ کرد و دو سہ صد روپیہ بر تار ارجنٹ مفصل
و طویل خرچ آمد یکروز در میان نگذشتہ بود کہ دیگر روز جواب آنہم مفصل طور از بادشاہ
وصول شد باین مضمون کہ شما خاطر جمع باشید ما بان بیحرمتی بروضہ مقدسہ نکردہ ایم و نخواہیم کرد
خیر ازیں جواب گونہ تسلی و تسکین بخاطر شریفِ ایشان رسید اگرچہ بر قول و اقرار اوشان
اعتبار و اعتماد نمی شد چرا کہ وحشیت و بربریت قوم غطغطا طشت از بام و زبان زدِ خاص
و عام شدہ بود۔

بعد ازان فتنہ کانگریس پیدا شد کہ در شر و فساد از ہمہ اشد و افظع و افجع بود طول و عرض

فتنہ کانگریس

ہندستان را فرا گرفت انتشاری عظیم در مسلمانان پیدا کرد بعضی کانگریسی شدند و بعضی مسلم لیگی جماعت مسلم لیگ را نصب العین حصولِ پاکستان و تقسیم ہندوستان و استقلال حکومت و خود مختاری و آزادی مسلمانان بود و مقصودِ ہندوان آنکہ بعد از رفتن نصاریٰ برتمام ہندستان تسلط و اقتدار بدست ما باشد مسلمانان ہرگز خود مختار نشوند ہمیشہ ذلیل و محکوم و خاکپائی ما باشند اگرچہ جماعة المسلمین و اکثریت مسلمانان بطرف مسلم لیگ بود تاہم بعضی مسلمانان با کانگریس متفق و معاون شدند و فوز و فلاح خود در متابعت و موافقتِ ہندوان جستند با آنکہ یکے ہم از ہندوان با مسلم لیگ شامل نشد مگر از مسلمانان بسیاری با آنہا متفق و متحد شدند و چشم پوشیدہ بے چون و چرا در پیِ اعدائے دین دوان گردیدند۔

دیکھ مسجد میں شکستِ رشتہ تسبیح شیخ
بتکدہ میں برہمن کی پختہ زناری بھی دیکھ

در الیکشن آخرین کہ مدار حصولِ پاکستان و آزادیٔ مسلمانان از غلامی ہندوان بر آن مترتب بود ہندوان سندھ در جنگانیدن مسلمانان باہم و شکست دادنِ مسلم لیگ تمام زور و قوت و طاقتِ خود صرف کردند و از بے اتفاقی مسلمانان فائدہ گرفتہ آنہا را آلۂ کار خود ساختند در سندھ سی و پنج ممبران کاؤنسل بر ٹکٹ مسلم لیگ ایستادہ بودند آنہا در مقابلہ ہر یک مسلم لیگی ہر جا یک مسلمان کانگریسی ایستادہ کردند و آنرا خوب بطور مدد جانی و مالی دادند مگر آخرین باد بر مسلمانان سندھ کہ ہر جا مخالفان را شکست فاش دادند و فتح مبین مسلم لیگ را حاصل شد و الحق کہ مسلمانان سندھ در حصول پاکستان و تائید مسلم لیگ از تمام ہندستان گوی سبقت ربودہ اند۔ حضرتِ ایشان خاص برائے تقویت مسلمانان و حمایت اسلام از دستبرد ہندوان نہ برای اغراض دیگر و مقاصد دنیاوی مسلم لیگ را کامیاب گردانیدن و

امیدواران را مدد دادن لازم دانستند و بمریدان و معتقدان خود چنین ہدایت نامہ ہا
اصدار فرمودند چنانچہ یک مکتوب شریف کہ مختصر مگر جامع و مانع است درینجا
نقل کردہ میشود وھو ہذا۔

مخلصین مکرمین وڈیرہ محمد قاسم وڈیرہ عبداللہ و قاضی جان محمد سلمہم ربہم

بعد از دعائے خیر شمایان مخلصان را بطریق نصیحت تحریر میشود کہ در قصہ الیکشن
مددگار اسلام شوید و از رفاقت ہندوان کفار دور شوید کہ این قصہ خاص مقابلہ ہندوان
است با مسلمانان و سید علی اکبر شاہ را ٹکٹ مسلم لیگ دادہ شدہ است بنا بران
بر شمایان لازم کہ از مخالفت او دستبردار شوید و ہر قدر کہ توانید امداد بکنید۔ والسلام

۲۶ ماہ صفر ۱۳۶۵ھ

فقیر محمد حسن عفی عنہ

این خط آخرین حضرت ایشان است کہ دران سال فتح مبین مسلم لیگ حاصل شد
و پاکستان قائم گردید و بعد ازین خط پنجم ماہ حضرت ایشان قبل از تقسیم پاکستان
انتقال نمودند۔

مخفی نماند کہ در زمانہ خود در ہندوستان دو کس رأس العلماء و رئیس الملة بودند۔
مولوی احمد رضا خان بریلوی و مولٰنا اشرف علی تھانوی و ہر دو صاحبان متفق فتویٰ
بحرمت کانگریس و عدم جواز شرکت دران دادہ بودند باوجودیکہ دران زمان ہندوان
بظاہر دم از دوستی مسلمانان میزدند و شرارت و عداوت آنہا در پردہ بود مگر وا حسرتا و وا اسفا
کہ مولوی حسین احمد مدنی و ابو الکلام آزاد باوجود سرمایہ علمیت و دانائی و پایہ فضیلت و
پیشوائی از جادہ صراط مستقیم بلغزش کردند و در دفعہ موالات و مواخات و تعاون و تناصر کفار
و مشرکین افتادند باوجودیکہ درین زمان عداوت کفار و مخالفت آنہا با اسلام و مسلمانان
طشت از بام شد و شرارت و عداوت و خباثت باطنی آنہا ظاہر گردید تحریک شدھی
و سنگٹھن علی العلانیہ بزور و شور جاری کردند و کردند با مسلمانان آنچہ کافر فرنگ نکردہ باشد

مگر مولوی صاحبان بودند که براو راست شیا مندرج بصریح احکام قرآنی و نصوص اسلامی را
مخالفت کردند یکی شیخ المحدثین و دیگر شیخ المفسرین۔ افسوس صد ہزار افسوس

ے عمری کہ بقرآن و احادیث گذشت

رفتی و نثار بت پرستی کردی

قال اللہ سبحانہ و تعالیٰ یا ایہا الذین آمنوا لا تتخذوا عدوی وعدوکم
اولیاء تلقون الیہم بالمودۃ وقد کفروا بما جاءکم من الحق یخرجون
الرسول وایاکم ان تومنوا باللہ ربکم ان کنتم خرجتم جہاداً فی سبیلی
وابتغاء مرضاتی تسرون الیہم بالمودۃ وانا اعلم بما اخفیتم وما اعلنتم
ومن یفعلہ منکم فقد ضل سواء السبیل۔ حق سبحانہ و تعالیٰ میفرماید
کہ این کفار دشمنان من ہستند و دشمنان شما ہستند با ایشان دوستی و موادۃ و تعاون
و تناصر و اعتبار و اعتماد مکنید انہا کا گرچہ با صراحی گفتند کہ ما دوستان ہستند
و برادران ما ہستند بلا ہمی ہرگز نخواہند کرد و ما یان را حقوق و مراعات خواہند داد و نیان
را ہیچون و چرا بر قول ایشان اعتماد باید کرد و بے شرط و شروط با انہا اتحاد و تعاون و تناصر
باید نمود پس غیرت حق سبحانہ و تعالیٰ در جوش آمد و فرمود خوب است ببینید کہ برادران شما
و دوستان شما با شما چہ طور میکنند و چہ مہربانیہا و چہ دوستی ہا و چہ دلسوزیہا با شما میکنند
پس کردند با مسلمانان از قتل نفوس و نہب اموال و حرق بیوت و جلا از وطان و کشتن
عجائز و اولاد و اطفال صغار و بیحرمتی عورات و مخدرات و بے عزتی مساجد و معابد
و مقابر آنچہ از بیان آن لرزہ بر اندام افتد و قلم سر بریدہ از تحریر بیان آن عاجز و قاصر
البیان است فانا للہ وانا الیہ راجعون۔

تقسیم اوقات شبا روزی

حضرت ایشان بعد از نماز عشاء را کل طعام کہ ہمیشہ بعد از نماز عشاء معمول بود بے درنگ

تفصیل اوقات شبانہ روزی

بر بستر استراحت می نمودند ہمیں کہ سر بر بستر می نہادند بخواب می رفتند و خواب ہم
ایں طور کہ چشم بخواب و دل بیدار اگر اندکے حرکت یا آوازی شد چشم باز میکردند و می
پرسیدند کہ ایں چیست و چہ کس است؟ و باز فوراً بخواب میرفتند وقت سحر
برائے تہجد برخاستہ وضو میکردند و نماز تہجد میخواندند و ایں برخاستن و تہجد خواندن
ایں قدر لازمی و ضروری بود کہ ہیچ گاہ در سردی و بیماری و مسافری قضا نمیکردند گو کہ
در ابتدائے شب خواب و آرام نہ کردہ باشند و بیدار خفتہ باشند بعد از گذاردن
تہجد بر ہمان مصلاں نشستہ مراقبہ می کردند یا تلاوت قرآن مجید می نمودند وقت
سفیدی صبح سنت فجر خواندہ از خانہ بیروں می آمدند در مسجد نماز صبح با جماعت
میخواندند و دعا کردہ بر ہماں جا چار زانو نشستہ مراقبہ می کردند دریں وقت اگر کسی
برائے مرید شدن می آمد مرید می کردند و تلقین و بیعت می نمودند بعد ازاں چہار رکعت
نفل اشراق خواندہ از مسجد بیرون می آمدند و بر چبوترہ مسقف متصل دروازہ حویلی کلاں
نشستہ کچہری عام میکردند ہر کس را شرف باریابی میدادند و خبر گیری صادرین
و واردین می نمودند و احوال مخلصین و مریدین میگرفتند کہ فلانی برائے چہ کار آمدہ است
و فلانی چہ حاجت و مقصد دارد۔ اگر کسے سائل می بود آنرا حسب حال چیزی خیرات
یا زکوٰۃ میدادند اگر کدام حاجتمندی خط سفارش میخواست سفارش نامہ نوشتہ میدادند
اگر کسے دوا یا دعا طلب میکرد حاجت روائی او می نمودند و ہر گونہ سخنہائے ملکی و فصلی و
حالات نزدیک و دور و اخبار امصار و دیار درمیان می آمد و ہمدرین اثنا سرپرستی
امور خانگی و انتظام کارہائے ضروری میفرمودند مثلاً کسی را برائے خریدن اشیاء مطلوبہ
از بازار شہر ٹنڈہ محمد خان می فرستادند و کسانی را سوئے صحرا برائے آوردن ہیزم
می فرستادند و کسانی را برائے آرد کردن گندم یا دلانیدن شالی امر میفرمودند مطلب
کہ بعد از اجرائی کاروبار و فراغت از امور بیرونی و چائی نوشی ناشتا از مجلس مذکور برخاستہ

درخانہ میرفتند و درانجاہم تفقد احوال عیال و اطفال نمودہ ببالاخانہ رفتہ خلاصہ مے نشستند و جواب خطوط ٹپالی می نوشتند "بالاخانہ" متصل حویلی کلان جانب شرقی نام یک غرفۂ خورد بالائے بام است کہ درانجا کتابہای خود در او رکھا داشتہ اند درانجا بر زمین بستر شان مفروش بودہ درانجا نشستہ شغل کتب بینی و کار تالیف و تصنیف و تحریر خطوط ٹپالی می نمودند بعدہٗ خطوط ٹپالی روانہ کردہ ہم دران جا آرام میفرمودند و نان نیم روز ہم درانجا با عیال و بعضی اطفال خورد سال از نواسہ گان و نبیرہ گان تناول می نمودند و قبل از طعام یا بعد ازان خواب نیم روز میکردند و این خواب نیم روز اگرچہ ساعتے قلیل باشد ترک نمی کردند و اذان ظہر کہ اکثر وقت ۳ بجہ میشد شنیدہ فوراً برائے وضو می برخاستند و وضو کردہ عصا بر داشتہ برابر بمسجد میرفتند و نماز ظہر با جماعت میخواندند بعد از نماز ظہر و دعای مسنون این وقت را برائے تلاوت قرآن مجید و وظیفۂ دلائل الخیرات مقرر کردہ بودند بلا ناغہ یک سپارہ قرآن از روی مصحف و یک حزب دلائل الخیرات میخواندند اگر گاہی در سفر وظیفہ قضا میشد روز دیگر آنرا ادا می نمودند بعد ازان بحویلی خورد میرفتند و بعد از ساعتی باز بکتبخانہ خود می آمدند و این وقت بعد از ظہر قبیل العصر ہم بتحریر خطوط یا مطالعہ کتب یا دیگر امور خانگی اشتغال می نمودند و وقت عصر باز بمسجد آمدہ نماز با جماعت ادا میکردند و ہم درانجا بر مصلا نشستہ انتظار نماز مغرب میکردند و در مسجد با مسافران و مہمانان مخاطب شدہ حال احوال و گفت و شنید زمانہ میکردند بعد از نماز مغرب بحویلی رفتہ با عیال و اطفال و متعلقین اختلاط کردہ چون اذان عشاء بگوش الشیان میرسید برائی نماز عشاء بیرون می آمدند اگر تاریکی می بود لالٹین را ہمراہ خود می برداشتند والا فلا پس در مسجد آمدہ اول چہار رکعت مسنون میخواندند و بعد ازان نماز فرض مع الجماعۃ ادا میکردند و این چہار رکعت سنت عشاء را ہم التزام نمودہ بودند در سفر و حضر گاہی ترک نمی نمودند و در اکثر اعمال و احوال بحکم اَحَبُّ الْاَعْمَالِ اِلَی اللّٰہِ تعالٰے

اُدْعُوْهُمَا وَاِنْ قَلَّ عمل میکردند و بعد از نماز عشا دو رکعت سنت دو تریم ہمانجا خوانده و دعا کرده عصا برداشته بخانه روان می شدند و بعد از تناول طعام و فراغت از حاجات بشری بر بستر آرام می فرمودند۔

فائده:۔ حضرت ایشان را معمول بود که بعد از نماز عشا و خواندن سورتہا بر ہمان جای نماز بسجده میرفتند و دو سجده کرده دعا خواسته برمیخاستند اکثر مردم را گمان می بود که این دو سجدهٔ شکرانه است که نزد حنفیان ثابت نیست تا کسی از حضرت ایشان استفسار نمودند حضرت ایشان فرمودند که این سجدهٔ تلاوت است که در سورهٔ حٰمٓ السجدة خوانده می شود و دیگر سجده هم برائے قضائے مافات می کنیم پس رفع اشتباه مذکور گردید لیکن در سنوات اخیره این سجده نمی کردند شاید که فقط بر سورهٔ تبارک اکتفا نمودند۔

محبت و اخلاص و نیازمندی حضرت ایشان با مرشد و قبله گاهِ خود

پیوند پدری و پسری ہر جا جلوه افروز محبت و رأفت مستلزم شفقت و رقت است مگر آنقدر محبت و ادب و اخلاص که حضرت ایشان را بقبله گاه خود بود دیگر جا بنظر نے آید۔ بعد از پنجاه سال از وفات حضرت کلان ہر گاه که یاد قبله خود میکردند بے اختیار چهرهٔ ایشان متغیر و دیده پر آب میشد۔ در ایام بیماری سه بار تذکره حضرت کلان پیش روی فقیر افتاده ہر بار بنوعی رقت بر ایشان طاری شد که گویا دیروز حضرت او شان وفات کرده اند۔

بار اول حضرت عموی صاحب برائے عیادت حضرت ایشان تشریف آوردند وقت رخصت گرفتن حضرت ایشان برادر خود را فرمودند که تعجیل چرا میکنید حالا وقت گرمی است ایمم گاڑی گذشته است فردا وقتی روان شوید فرمودند امروز بدرگاه میروم

وشتران از ٹنڈہ طلبانیدہ ہستیم فردا از انجا بخانہ روان خواہیم شد۔ بطرف بندہ اشارت فرمودند کہ آن بیست روپیہ کہ الحال کسے از مخلصین نذرانہ داشتہ رفت بیار کہ برائے مجاور درگاہ خیرات بفرستیم آن نوٹہا بدست برادر خود دادند کہ این مبلغ را بمجاور درگاہ فقیر جمعہ بدہید۔ بعد از آن دست بستہ عرض کردند کہ چون آنجا بروید در خدمت حضرت قبلہ گاہ از طرف ما سلام و دعا عرض دارید این گفتہ حالت ایشان متغیر شد و چشم پر آب کردہ بر بستر خوابیدند۔

بار دوم مجموعۂ وظائف و دلائل الخیرات قلمی خود باین فقیر عنایت فرمودند گفتند بابا درین مجموعہ یک مکتوب حضرت کلان کہ از قندہار خبر ارتحال والد خود بمن بدہانیدہ نوشتہ اند ہم موجود است آنرا ببینید و بخوانید آنرا دیدم و چیزی خواندیم از رقت و گریہ تمام خواندہ نشد۔ بعد از آن فرمودند کہ دیگر مکاتیب مبارکہ و مراسیل مرقومہ حضرت ایشان کہ بطرف من نوشتہ اند۔ آن ہمہ را من جمع کردہ نگاہداشتہ ام پس بمیز کتابہا کہ قریب داشتہ بود خود دست بردہ کشبدہ داند دریک دستمال کہنہ بسیاری از لفافہ و کارڈہائی پیشینہ بستہ داشتہ بودند و فرمودند این راہم تو بگیر و تبرکا پیش خود نگاہدار بعضے خطوط را کشادہ دیدند و فرمودند ببینید۔ درین خطوط حضرت ایشان چہ قدر مہربانی و عنایات براین بندہ دارند۔ در عنوان خطوط آنجا کہ نام من مے نویسند۔ مرا عمر ثانی خود مے نویسند۔ (یعنی ارجمندی برخوردار حسن جان عمر ثانی) من خاکپائی او نیستم یا برابر کفش پای او نیستم و او شان مرا عمر ثانی میگویند۔ این گفتہ گریان شدند و بر جائے خود خفتند۔

سوم بار روزی وقت سحر حضرت ایشان برائے جائے ضرور برخاستند از بینی ایشان رعاف روان شد و خون گلنار بسیار جاری شد جامہ ہا و جابہا از خون آغشتہ شد از سبب استیلائی ضعف و ناتوانی ہمہ اہل خانہ را خوف پیدا شد و بعد از

ساعتی خون آمدن بند شد و حضرت ایشان بر جائے خود خفتند وقت صبح که من حاضر شدم گسائے گفتند چنین وچنان شده ست گفتم باکے ندارد که رعاف علامت بحران محموده ست پس از حضرت ایشان احوال پرسیدم ایشان نیز بیان آن فرمودند عرض کردم که رعاف را اطبا خوب میدانند علامت خیر ست امید که خیر خواهد شد فرمودند خبر نیست که از خیر ست یا شر ست مگر خون بسیار بر آمد دیدم که حضرت ایشان خود هم خطره محسوس کرده اند بعد از ساعتی باز برائی دلداری و تسلائی حضرت ایشان عرض کردم که حضرتا جناب ایشان به بر آمدن خون همیشه عادی هستند و پروا ندارند مگر آن زمان که در عربستان حضرت ایشان را بدویان بر سر زده بودند و خون بسیار بر آمد و بند نمی شد و مزید بر آن حضرت کلان قدس سره شما را فصد و حجامت میکردند مردمان حیران شدند که حضرت صاحب انیچه میکنند با وجود خروج اینقدر خون و جریان آن از جراحت باز هم حضرت ایشان بفصد و حجامت دیگر خون میکشند بیاید شما هست یا نه؟ حضرت ایشان بزبان افغانی فرمودند بنه هم په یاد دی که د حضرت صاحب خبرا و دده مهربانی نام حضرت صاحب گرفته بسیار رقت نمودند و چشم پوشیده خاموشی کردند۔

بلے محبت پیر ست که خاک را اکسیر و ذره را مهر منیر میگرادند و طالب را از حضیض خاک باوج افلاک میرساند نخستین قدم و اولین زینه برائے ترقی مدارج قرب و کمال درین راه همین واسطه کامیابی و کامرانی ست در عمدة المقامات در ذکر حضرت اسمٰعیل فرزند حضرت خواجه صبغة الله می آرند که آنقدر محبت و محویت بوالد خود که شیخ و مقتدای ایشانند داشتند که مافوق آن متصور نباشد لهذا بیشتر از همه اخذ فیوض نمودند چه مدار فیض این طریقه بمحبت شیخ مقتدا است چه مرید بقدر محبت اخذ فیوض از باطن مرشد می نماید)

دربارہ ثمرات محبت و فوائد اکسیر خاصیت آں مولنائی روم در مثنوی شریف می فرمایدہ

از محبت تلخہا شیریں شود	وز محبت مسہا زریں شود
از محبت دُردہا صافی شود	وز محبت دَردہا شافی شود
از محبت خارہا گل می شود	وز محبت زاغ بلبل می شود
از محبت دار تختی می شود	وز محبت بار بختی می شود
از محبت سجن گلشن می شود	بے محبت روضہ گلخن می شود
وز محبت نور نارے میشود	وز محبت دیو حورے میشود
از محبت سنگ روغن میشود	وز محبت موم آہن میشود
از محبت حزن شادی میشود	وز محبت غول ہادی میشود
از محبت نیش نوشی میشود	وز محبت شیر موشی می شود
از محبت سقم صحت میشود	وز محبت قہر رحمت می شود
از محبت مردہ زندہ میشود	وز محبت شاہ بندہ میشود

آداب اکل و شرب لباس و طعام

یک شاعر بینی حکیمانہ گفتہ است و چہ خوب گفتہ است ؎

تکلف گر نباشد خوش توان زیست	تعلق گر نباشد خوش توان مرد

حضرت ایشان در اکل و شرب و لباس و طعام تکلف و تصنع نمیفرمودند لباس سادہ بے تکلف و طعام سادہ بے تکلف معمول داشتند۔

امّا لباس معمولی ایشان پیراہن از ململ یا صحن سفید موافق گرما و سرما بدرازی تا زیر زانو می پوشیدند و آستین تنگ موافق وضع افغانی تا بند دست

وچاک گریبان جانب یمین می گذاشتند. وزیر پیراهن صدری نیم آستین هم از جامه باریک می پوشیدند و پای زار همیشه از صحن سفید چار پنج گز بالائی شتالنگ می بود وعمامه از ململ سفید پنج شش گز بالائی کلاه یا قلنسوه می بستند ووقت بستن بقدر یک شبر طرّه بین الکتفین میگذاشتند باز آنرا از قفا در دستار میزدند. ودر زمستان عمامه گرم از مرینه لسواری رنگ یا شال کشمیری می بستند وپٹوی کابلی را زیب تن میفرمودند ورنه همیشه چادر سفید ودسمال با خود می برداشتند وچون بیرون جائے میرفتند جبه یا کوٹ نخی یا پشمی موافق موسم وحال می پوشیدند وهیچگاه برین جامه ها زری یا چرمه وکناری نمیکردند. بپای همیشه جوڑه پای پوش ملتانی میکردند که بوٹ سلیفر یا پای پوش سندھی پوشیده باشند. چونکه زاد وبوم حضرت ایشان قدهار ملک خراسان بود لهذا وضع وطرز افغانی از دست نگذاشتند باوجودیکه تقریبًا شصت سال در ملک سندھ اقامت نمودند جامه هائی سندھی مانند اجرک و پای پوش سندھی وپای زار نیلی یا سیاه رنگ نپوشیدند مشابهت آبا واجداد کرام خود را تغیر وتبدیل نکردند. برنقش قدم بزرگان تا آخر قائم ماندند. درانیس المریدین از حضرت قبله گاه خود می آرند که (واز بدع مخترعه حتی الامکان احتراز میفرمودند حتی در امور مباحه ملبس ومسکن ومطعم ومشرب که مخالف عادات سلف صالحین مروج اهل زبان شده آنرا هم نمی پسندیدند) ازین سبب عمل حضرت ایشان هم موافق قبله گاه خود بود پس اولاد موجوده حضرتین مرحومین راهم لازم است که متابعت آبا واجداد خود بکنند وضع ولباس اصول خود را ترک نکنند که صلاح حال وفلاح مآل در آن مضمر است. فتشبهوا ان لم تکونوا مثلهم

ان التشبه بالکرام فلاح

دستر بدن) حضرت ایشان در ستر بدن از سر تا پا کوشش بسیار میفرمودند. گاهے

سر برہنہ کردہ نمی نشستند حتیٰ کہ در خانہ پیش عیال و اطفال خود ہم این عادت نداشتند
اگر وقت گرمی می بود عمامہ برداشتہ بجای آن عرقچین سفید و سبک می پوشیدند
در ایام بیماری کہ ضعف قوی طاری شدہ بود و ہر ساعت حاجت بول و براز
میشد برادرم حاجی عبدالستار جان ہر چند کوشش نمود ظرف و لاینی برای بول و براز
گرفتہ آورد و قریب چارپائی پردہ برای قضای حاجت آویزان کرد مگر اصلاً قبول
نمی کردند۔ تکلیف شدید نمودہ برخاستہ خود در القدم جائے میرسانیدند و میفرمودند
تا کہ طاقت نشستن و برخاستن دارم این کارہا از من نخواہد شد و اگر بے طاقت شدم
ناچاری ست و معذوری۔ و ہمچنین برادرم مذکور روزی یک چائی خوری انبوبہ دار
کہ مریضان را در آن بخفتن آب میدہند و ضرورت نشستن نمی شود۔ پیش روی آورد
کہ حضرت! درین آب تناول بفرمایند۔ و تکلیف نشستن برائے آب خوردن نہ
نمایند۔ فرمودند۔ بابا ہنوز طاقت برخاستن دارم و وقت آن نیامدہ ست کہ شما
بہ بچہ ہا آب در دہن من بیندازند اگر وقتش آمد باز دیدہ خواہد شد۔

طعام۔ برائے حضرت ایشان طعامی مخصوص علیحدہ پختہ نمی شد ہر چہ در مطبخ عمومی
طیار میشد از آن تناول می فرمودند اِلّا نادراً کہ آن خود از بحث خارج ست۔ وقت
صبح اکثر ناشتہ چند لقمۂ نان تنوری با شیر چائے یک دو چائی خوری نوشجان میفرمودند
دو وقت نیمروز ہمین گونہ نان با شوربائی گوشت تناول می نمودند شوربا بطرح خراسانی
کہ آنرا بالعربی مرقہ گویند حضرت ایشان مرغوب داشتند در کاسہ کلان شوربا انداختہ
نان خمیری در آن ریزہ ریزہ کردہ میخوردند۔ و گوشت در صحنکی علیحدہ داشتہ میشد گاہے
بطرز سندھی کہ آنرا "بوڑ" گویند گوشت پختہ بیشد و آنرا با نان برداشتہ میخوردند و گاہے
دال از غلہ ماش یا نخود در خانہ پختہ میشد آنرا برغبت میخوردند۔ قدید یعنی گوشت خشک
از دنبہ کہ در خراسان ایام زمستان رواج دارد ہم دوست میداشتند در گوشہ دو گوسفند

ذبح کردہ وہم در آنجا خشک کردہ بہ بندہ می آوردند چراکہ درین ملک گوشت خوب بطور خشک نمی شود پس اینجا استعمال میکردند و طعام عشا بعد از نماز خفتن برنج سفید و پلاؤ با قدری گوشت نیم پزرہ کہ اکثر برائے حضرت ایشان نگاہداشتہ میشد یا تازہ پختہ میخوردند قدری ماست ہم ہمراہ طعام عشا تناول میفرمودند شیر را عادت نداشتند

این بود غذای روزانہ معمول حضرت ایشان اما در حالت ضیافت و اوقات مخصوصہ ہر نوع طعامی کہ صاحب خانہ تیار کردہ بر دستر خوان حاضر میکرد از ہر چیز قدری برائے دلجوئی او برداشتہ میخوردند و باقیماندہ را صاحب خانہ برداشتہ با اہل و عیال خود تبرکًا میخورانید۔ و استشفائی مریضان از ان می جستند۔

و از عادات نادرہ حضرت مرحوم آنکہ

ہیچ چیز از عادات و بدعات مستحدثہ چون نسوار بینی و تنباکوی دہان و چای و پان و چھالیہ خود را معتاد و مبتلا ساختہ بودند۔ بغیر از چای دیگر چیزہا را اصلاً استعمال نمی فرمودند و چائی شیرین اگرچہ نوشجان می فرمودند مگر آن ہم مانند دیگر مردمان عادی و ضروری و لابدی نبود اگر پیدا شد خوب و اگر نہ خیر۔

در عنوان لفظ "نادرہ" از انجہت گفتیم کہ درین زمانہ اکثر مردمان چہ از عوام چہ از خواص خصوصًا در طبقۂ مشائخ و بزرگان کمتر کسے باشد کہ ازین بلاہا آزاد باشد و بعادتے ازین عادات گرفتار نباشد اگر کسے را نسوار نمیرسد بر سر درد۔ اگر تنباکو نیست طبیعت خراب اگر چائے نباشد بدن مردہ و اگر پان تمام شد قیامت برپا شد من خود بہ نسوار بینی مبتلا ہستم و آنرا از تنباکوی دہان و حقہ و کلیان طبعًا بدتر میدانم پس در ماہ صیام سخت سست و بیحال میشوم مگر حضرت ایشان ہمیشہ مستقیم الاحوال بودند و در ایام صیام ہیچ تغیری در مزاج و تبدلی در اعمال واقع نمی شد بلکہ بیش از پیش در وظائف معمول و تلاوت قرآن شریف می کوشیدند۔

حلیہ شریفہ و شکل و شباہت صوری

آنجا کہ قدرت کاملۂ آفریدگار تعالیٰ و تقدس آنذات مجمع الحسنات الفضائل و کمالات روحانی نواختہ و بین الاقران ممتاز و سرافراز ساختہ بود بحسن صوری جمال معنوی و کمال محاسن جسمانی ہم آراستہ و پیراستہ بود چراکہ بحکم الظاہر عنوان الباطن حسن و جمال صورت دلیل برخوبی و صفائی باطن ست و قیافۂ شخص دال برفطرت و طبیعت ذاتی او۔ إِنَّ اللّٰهَ جَمِيلٌ يُحِبُّ الْجَمَالَ۔ پس ہمچنانکہ نام حضرت ایشان حسن بود ہم خویش حسن بود و ہم رویش حسن۔

لون بشرہ سرخ و سفید، صباحت بر ملاحت غالب۔ روئی مبارک چون برگ گل تازہ و طری توگوئی آب انار از رخسار ہا میچکد یا شعلہ نور بر کوہ طور جلوہ میزند تا آخر وقت حیات و دم واپسیں باوجود کبر سن و ضعف و نقاہت امراض رونق روئی مبارک متغیر نگردید چون مشعل نورانی روشن و جلوہ افروز بود کہ ہر کس دیدہ متعجب میگردید چہرہ کتابی۔ رخسارہا پر از گوشت تا آخر عمر بے گنج و شکنج۔ بینی مبارک باریک دراز نوکدار زیب و زینت چہرہ بود۔ دندانہائے مبارک از عرصۂ سنی سال پیشتر سفید آبدار و باہم پیوستہ چون سلک مروارید بودند مگر از حدوث دردہا و جنبیدن بعضے از آنہا بمشورۂ ڈاکٹران ہمہ را کشیدہ سلک دندانہائے مصنوعی در دہان انداختہ بودند کہ تا آخر العمر در دہان داشتند و ہر گونہ از طعام و غذائے نرم چون نان و گوشت وغیرہ بآن میخوردند۔ پارسال مرا عارضۂ درد دندان پیدا شدہ بود حضرت ایشان در کوئٹہ بودند احوال خود عرضہ داشتم و مشورہ کشیدن دندانہا خواستم حضرت ایشان در جواب نوشتند کہ مارا بیش از سن شما در جوانی این تکلیف پیدا شدہ بود ناچار ہمہ را کشیدم و باین دندانہائے نقلی عمرے گذرانیدم۔

موئی مبارک گنجان وانبوہ بود سنت ہمیشہ بر لبہا می گرفتند و ریش را مقدار قبضہ یعنی

چہار انگشت مضمومہ میگذاشتند و زائد را بمقراض می بریدند. و موئی سر راہمیشہ حلق میکردند خط رخسار ہا تراشیدن و چیدن نمیگرفتند و عجب آنکہ حلق سر و تزئین محاسن خود ہمیشہ در خلوت رفتہ بدست خود میکردند باین خوبی و صفائی کہ حلاق ہم زیادہ ازان نتوان کرد. خریطہ آئینہ و شانہ و استرہ و موئی چینہ و مقراض در سفر و حضر ہمراہ خود میداشتند و بکار خود مے آوردند۔

موئی مبارک حضرتِ ایشان در عین جوانی سفید شدن گرفت لہذا بسیار سالہا خضاب سیاہ استعمال میفرمودند تا کہ در ۱۳۳۲ھ کہ بسفر عراق و نجد از بر عرب بے آب و آبادی بقافلہ شتران رفتند این تکلیف را ہم گذاشتند بعد ازان تا آخر العمر محاسن مبارک سفید و نورانی داشتند ہیچ گونہ رنگ نمی کردند۔

خضابِ حضرتِ ایشان بوسمہ و حنا بود رنگہائے ولائیتی و دیگر نسخہ ہائے لایعنی استعمال نمیفرمودند وسمۂ عمدہ مرحوم قاضی حامد اللہ از بھاگناڑی یا ڈاڈر روانہ میکرد و حنا از طرف میہڑ میرسید قدری از حنا و وسمہ باہم مخلوط کردہ بر لحیہ بالیدہ می بستند و بعد از ساعتی شستہ صاف میکردند و باین صفائی و پاکیزگی بدست خود این عمل میکردند کہ کسی را خبر نمی شد نہ بر بدن داغ و نہ بر جامہ دھبہ. اکثر مردمان را اعتبار نمی شد کہ این خضاب وسمہ و حنا ست بلکہ میگفتند این نسخہ نادرہ و ترکیب عجیبۂ حضرتِ ایشان ست کہ آنرا استعمال میفرمایند. پس برائے دریافت این عمل ہر گونہ تجسس و تفحص می نمودند. استادی مرحوم مولوی خیر محمد مگسی کہ شائق خضاب بود برائے دریافتن این ترکیب ہمیشہ کوشش میکرد از ما و شما می پرسید کہ این خضاب صاف و خوشرنگ مثل قدرتی چہ طور ست و کدام نسخہ ست؟

مرحومی آغا محمد اسمعیل جان نقل میکرد کہ مرحوم سید عبد الحکیم شاہ برائے ترتیب خضاب و آموختن عمل حضرت صاحب بسیار شائق بود شاہصاحب مذکور گفت

که چون در سنه ۱۳۲۰ه و سفر حج همرکاب حضرت ایشان شدیم در دل گفتم که حالا ضرور
این عمل را در یافت خواهم نمود چرا که در مسافری از ما مخفی نخواهد. هر چند کوشش
نمودم کامیاب نشدم حتی که در وقت سحور چون حضرت ایشان چادر بر سر انداخته
مراقب می نشستند می گفتم شاید این وقت خضاب داشته نشسته باشند
به بهانه پیش روی ایشان می آمدم و می دیدم که چیزی نیست۔

حضرت ایشان در باره جواز خضاب یک رساله قلمی از علمای ننگرهار داشتند
که در مجموعه رسائل فقهیه موجود است اگر کسی طالب تحقیق مسئله می بود او را می نمودند

قد و قامت حضرت ایشان در میانه مائل به پستی تا آخر عمر که سن شیخوخت و
هرم بود قامت خم و کمر منحنی نشد و مانند پیران کوز پشت نشدند۔

عصا را بمتابعت سنت از بسیار سالها استعمال میفرمودند و هر وقت در رفت
و آمد بدست میداشتند ساده بے رنگ و روغن و بے قبضه عاج از شاخ بادام
یا کهوی کوهی می بودند از چوبهائے ولایتی یا عصاهائے رنگدار چند تا مستعمله
حضرات ایشان در بالا خانه داشته اند۔

بینائی حضرت ایشان تا آخر عمر وفا کرد گاہے گاہی استعمال عینک هم میفرمودند
مگر اکثر کار نوشتن خواندن یا مطالعه کتب بغیر عینک میکردند۔ درین سن پیری کم کسے
باشد که بغیر عینک کار کرده باشد۔ مایان که اولاد ایشان هستیم درین عمر پنجاه و شصت
سال محتاج عینک شده ایم بغیر عینک نوشتن و خواندن از ما نمی شود۔ حضرت
ایشان از ضعف بصارت ما تعجب می نمودند و میفرمودند که شما را درین
عمر و سن چه حال شده است که بغیر عینک خوانده نمی توانید۔

شنوائی گوشها هم تا دم آخرین قائم و برقرار بود در آخر ایام بیماری که ضعف قوائے
جسمانی مستولی شد گفت و شنید را پسند نداشتند۔ اگر کسے چیزی می پرسید۔

کهو بفتح کاف و ضم ها نام درختی ست کوهی که از شاخ آن چوبهای دستی میسازند۔

اوشان عمداً جواب نمیدادند سائل را گمان میشد که شاید سخن مرا نشنیده اند بار دیگر
با آواز بلند می پرسید اوشان را غصه می آمد و میفرمودند می شنوم می شنوم کر
نیستم چرا آواز بلند می کنید۔

سجع مهر و خاتم حضرت ایشان

حضرت ایشان در مراسلات عمومی و خطوط رواجی فقط دستخط میکردند و نام
خود "محمد حسن عفی عنہ" می نوشتند و گاهی فقیر هم ضم میکردند مگر محمد نوشتن لازمی بود اگر
از مریدان کسی محمد نمی نوشت و دیگر آداب و القاب مثلاً حضرت حسن جان یا خواجه
حسن جان می نوشت بسیار ناراض می شدند و او را تنبیه میکردند و میفرمودند
سرتاج نام من محمد است از آن چرا محروم کردی۔ نگین خاتم ایشان از عقیق بیا
مدور بیضوی شکل و حلقه آن از نقره و بر آن این مصرع دعائیه ذو معنیین کنده بود
مهر خود را همیشه در بٹوه کیسه خود نگاه می داشتند۔

عاقبت با محمد حسن شود
سنہ ۱۳۰۷

در انگشت خود گاهی نمی انداختند بعضی در قباله ها و
خطوط ضروری از جیب خود کشیده میزدند آنهم حسب اصرار بعضی عربان یا صاحبزادگان
که برائے مریدان خط سفارش میگرفتند و الا فلا

حساب و کتاب

حضرت ایشان در جیب صدری خود یک کتابچه خورد با قلم خودنویس نگاه
میداشتند و آن قلم خورد در میان آن میداشتند روزانه دخل و خرج خود هرچه میشد
در آن می نوشتند اگر یک پیسه فقیر را میدادند فوراً در آن می نوشتند و اگر یک پیسه
آمدنی میشد هم می نوشتند و چون سال تمام میشد آنرا در دفتر کتاب کلان از اول
تا آخر نقل می نمودند علی هذا اگر حساب یک پیسه و پائی از پنجاه سال گذشته کسے بخواهد
در کتاب ایشان دیده می تواند که این پیسه برائے فلان کار در فلان تاریخ فلان

مردم را داده شده است و برائی داشتن حساب و کتاب بسیار فائده ها بیان میفرمودند و مایان را هم تاکید برائی نوشتن حساب و کتاب می فرمودند روزی درشا بوکلی باغ لو برگر حساب مزارعت کرده خلاص نمودند بعد از آن فرمودند که چیزے باقی طلب تو بر ما نمانده عرض کردیے دیگر طلب ندارم فرمودند که گذشته سال اینقدر رقم از فلان وجه طلب تو بر ما باقی مانده است و در کتابچه ما نوشته است او را هم یاد آمد شکرگذار شد فرمودند فائده نوشتن این است اگر نوشته نبودی نه مارا بیاد ماندی نه ترا۔

حضرت ایشان خرچ باندازهٔ دخل میفرمودند زیاده از دخل خرج کردن روا نه داشتند و خود را گاهی زیر بار قرض نمیکردند بلکه برائے وقت ناوقت چیزی پس انداز میکردند و همیشه برارشاد هدایت بنیاد کریمه وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا عمل می نمودند بعضی بوالهوسان و مهوسیان مصارف و اخراجات حضرت ایشان دیده گمان میکردند که حضرت ایشان عمل کیمیا دارند پس به بسیار اصرار و الحاح و زاری ها قسم ها برائے آموختن ترکیب آن طلبگاری و خواستگاری می نمودند حضرت ایشان را تعجب میشد و بر دیوانگی آنها خنده میکردند و میفرمودند بفائده دیوانه میشوید و گرد این خیالات فاسده و کارهائی بیهوده مگردید عمر خود ضائع و بیبیهٔ خود بے سود تلف مکنید۔

حضرت ایشان وضع و لباس انگریزی را بسیار بد میدانستند و از فیشن جدید خیلے نفرت و اظهار کراهت می نمودند تعلیم انگریزی را خراب میدانستند و اولاد خود را اجازت خواندن در اسکولها نمیدادند۔

بر موقعه شادی اخوی عبدالستار جان در حیدرآباد صاحبزادگان جمع شده بودند مرحوم اسمٰعیل جان آقا بحث تعلیم انگریزی در میان آورد و مقصودش آن بود که حضرت ایشان اجازت بدهند تا اولاد خود را تعلیم بدهیم حضرت ایشان فرمودند که با یار خوانند

انگریزی افعال و اطوار خراب میشوند صحبت کفار و فساق در طفلی پیدا می شود شعار اسلامی از دست میرود شکل و صورت نصاری اختیار میکنند مذهب و اعتقاد اوشان خراب میشود. آباو اجداد ما بغیر انگریزی خوانی بطور بعزت و آبرو زندگانی کردند حالا هم اگر آبا و اجداد میگیرند از گشنگی نمی میرند عرض نمود که آبا و اجداد ما صاحب فیض و برکت بودند از تقوی و دینداری عزت یافتند مردمان اوشان را بجان و دل خدمت میکردند و دعوت و نذرانہا میدادند امروز آن کار از دست پسماندگان رفته است نه دینداری دارند و نه پیری مریدی معاش خود چه طور خواهند کرد.

حضرت ایشان فرمودند که وجوہ معاش بسیار اند کسب حلال بکنند طب و حکمت بیاموزند خیاطی و گھڑی سازی و همچون دیگر وجه معاش خود پیدا کنند. گفت که درین زمانہ بغیر انگریزی کار نمی چلد اگر انگریزی نمی خوانند ناچار یا دزدی میکنند یا گدائی میکنند.

حضرت ایشان در آخر بزجر و توبیخ فرمودند که دزدی بکنند و گدائی بکنند و مسلمان بهتر است ازین که انگریزی بخوانند و بے ایمان شوند.

یک مکتوب شریف که بنام منشی قمر الدین صاحب شکارپوری نوشته اند و مکتوب الیه سرنامه لفافه بخط انگریزی نوشته بود می نویسند. آئینده عنوان جواب بخط انگریزی ننویسند. در حروف مسلمانی کدام نقصان است که خط دشمنان رسولخدا صلی الله تعالی علیه وسلم را میفرمایند اَلْحُبُّ لِلّٰهِ شرط ایمان است.

حضرتِ ایشان نقل میکردند در سالیکه از خراسان هجرت کرده بنده آمدیم یک ساعتِ جیبی خریده در جیب خود پنهان داشتم و از خوف حضرتِ کلان قبله گاه خود حسب دستور زنجیر آن را آویزان نکردیم مدتے چند گزشت کسے از مخلصین یک گھڑیال کیسه آورده بخدمت حضرتِ ایشان نذرانه گذرانید حضرت ایشان آنرا تحسین نموده در جیب خود انداختند و فرمودند این چیز خوب است برائے دریافتِ اوقاتِ نماز

بکار می آید چون این سخن حضرت ایشان شنیدم دل من قوی شد وجرأت کردہ
گھڑیال را ظاہر کردم۔

مناسب این از مرحوم جمال خان بہورگڑی یاد دارم حکایت میکرد کہ سالے
ہمرکاب حضرت کلان قدس سرہٗ از ٹلکھڑ برائی رفتن تنکارپور بہ بندر کوٹری آمدیم
چراکہ در آنزمان ریل گاڈی بحیدرآباد نیامدہ بود حضرت ایشان در کوٹری بجائے
حاجی جیند و لوہار کہ از مخلصین و مریدین بود نزول فرمودند۔ سید میران محمد شاہ و ولی
محمد خان بہورگڑی نیز ہمرکاب بودند اوشان را فرمودند کہ بشہر حیدرآباد بروید و
یک عینک عمدہ برائی ما خریدہ بیارید آنہا رفتند۔ صاحب دکان گفت کہ عینک ہر چند
عمدہ و قیمتی باشد غائبانہ کارنمی شود شاید کہ بنظر موافق نیاید گفتند خوب است
مرشد ما در ینجا نمی آید تو نیز فیس اجورہ مید ہم ہمراہ ما رفتہ معائنہ چشمہا بکن۔ او را در
بگی سوار کردہ بکوٹڑی آوردند و زیر غرفہ حاجی جیند وبگی ایستادہ کردند و خود بالا
رفتہ احوال عرض داشتند۔ و اجازت آمدن ڈاکٹر خواستند حضرت ایشان را چہرہ
متغیر شد و لغصہ آمدہ فرمودند شما یک کافر ہندوئی را گرفتہ آوردہ اید تا انگشتان
در چشمہای من بزند و دستہای بر روئی من بمالد نمیخواہم این عینک را نمی خواہم چشمہای
من کور بہتر کہ کافر در چشمہائے من دست بزند آنہا ہر دو صاحبان از کردہٗ خود
نادم و پشیمان شدہ پائین آمدند و آن ڈاکٹر را اجورہٗ کہ معین کردہ بودند از جیب
خود دادہ بخاموشی واپس آنرا روانہ کردند۔

این بود غیرت اسلامی آبا و اجداد ما یان۔ حالا صاحبزادگان در افعال و اطوار
خود ببینند کہ چہ قدر از طریقۂ آبا و اجداد خود انحراف و اختلاف ورزیدہ اند۔

فصل در کیفیت بیماری و بعضی افعال و اقوال ایشان در زمان کیفیت بیماری واحوال مرض الموت

درین سال ۱۳۶۵ھ نور المشائخ حضرت شیر آغا کابل والا بہندوستان و زیارت سرہند شریف تشریف آوردہ بودند۔ حضرت مایان اوشان را دعوتِ تشریف آوری بہ ٹنڈو سائیں داد جہۃ ملاقات صوری دادند چراکہ رابطۂ قلبی و محبت یکرنگی فیما بین حضرتین مجد کمال بود۔ حضرت مذکور در اینجا تشریف آوردند دو سہ روز خوب بطور باہم اختلاط والتفات نمودند۔ و آدابِ صحبت و ضیافت و ملاقات بجا آوردند و در وقت تودیع با چشم گریان و دل محزون از یکدیگر وداع نمودند چنانچہ گفتہ اند ؎

بگذار تا بگریم چون ابر نو بہاران   کز سنگ گریہ خیزد وقتِ وداع یاران

دو سہ روز بعد ازان ہم در طبیعت خوش بودند اگرچہ موسم گرمی بر سر آمدہ بود و در انتظار حضرت مذکور قبل از انتشارِ گرمی حسب دستور بکوئٹہ روانہ نشدہ بودند۔ چہارم روز نماز عصر در مسجد خواندہ خلافِ عادت ہم آنجا بر مصلا و جائی نماز خود بخفتند کسے بالش آورد و کسے چاپی کردن شروع کرد بطرف فقیر خطاب کردہ فرمودند کہ فلانی امروز درد گردہ مرا پیدا شدہ است عرض کردم کہ از سبب ریاح و خلل بادی باشد چیزی محلل ریاح و قبض کشا استعمال کردہ شود۔ نماز مغرب با جماعت خواندہ بحویلی خورد تشریف بردند ساعتے نگذشتہ بود کہ مارا بخانہ خود طلبیدند و فرمودند درد ساعت بساعت شدت میکند چہ کردہ شود۔ چار عرق برائے بادی و شیرۂ گلقند و بادیان برائی تلیین تجویز کردیم و تدہین و تکمید وغیرہا استعمال نمودہ شدند۔ غیر درد قدری افاقہ نمود مگر زائل نشد با این حال ہم بیرون تشریف آوری و از یک خانہ بدیگر خانہ نزد میکردند چہارم یا پنجم روز وقتِ صبح قبیل الفجر برائے عیادت حاضر شدم و احوال شبینہ پرسیدم فرمودند فلانی درد البتہ

کم معلوم میشود مگر چہار پنج روز میشود که بول من بند شده است هیچ نمی آید عرض کردیم که بندش از سبب سنگریزه هست یا از جهة سوزش کم کم می آید فرمودند که نه سوزش است نه بندش است اصلاً تقاضای طبعی بول نمی شود. مدرات بول شیره بزور بارده و شیر بز باشوره قلمی تجویز کردیم در دو سه روز ادویه خانگی هرچه کردیم کامیابی نشد. صلاح برآن شد که علاج ڈاکٹری کرده شود و برای تشخیص مرض معائنه ڈاکٹر کنانیده شود اخوی عبدالستار جان بحیدرآباد رفته ڈاکٹر عبدالعزیز پاٹ واله را همراه خود آورد او تفحص مثانه و شکم نموده گفت که در مجاری بول نه چیزی حائل دیده میشود و نه در مثانه پیشاب جمع شده بنظر می آید بهتر است که حضرت ایشان را بسواری موٹر بحیدرآباد بیارند تا بذریعه "ایکسریز" آئینه عکسی تحقیق کرده شود و من هم در اسپتال حاضر خواهم شد. حضرت ایشان قبول کردند صبحی بوقت خنکی همراه عبدالستار جان و غلام محی الدین در موٹر بحیدرآباد رفتند و عکس اعضای اندرونی گرفتند معلوم شد که در مجاری بول هیچ چیزی حائل نیست و در مثانه هم بول جمع نشده. ڈاکٹران گفتند که مرض فقط ضعف گرده است. گرده ها ضعیف شده اند. عمل خود یعنی پیدا کردن بول و جذب آن از عروق نمی کنند. دو سه قسم دواهای خوردنی دادند و برای استعمال آب نگتره و غذائے لطیف دلالت نمودند و از حیدرآباد مراجعت کرده استعمال دواها در خانه شروع کردند بعد از دو روز نمیدانم از سبب استعمال آن ادویه یا طبعاً عارضه زحیر و پیچش شکم پیدا شد و این مرض بسیار تکلیف داد ساعت بساعت حاجت تبرز میشد و در زحیر تکلیف میداد بهر حال آن ادویه گذاشته بتدبیر زحیر پرداختیم و ادویه خانگی مثلاً روغن ارنڈی و بزورات مزلقه و سفوف هلیله سیاه بعمل آوردیم تاکه بعد از پنج شش روز افاقه شد و تکلیف مذکور رفع گردید مگر ازین عارضه بطبیعت شریف بسیار نقصان رسید ضعف غالب گردید و قوای جسمانی مضمحل شدند غذا از سبب پرهیز و سقوط اشتها کم شد و علاوه برآن عارضه فتق و بواسیر که حضرت ایشان را از قدیم الایام

لاحق بودند از کثرت پیچش و تبرز اشتداد کردند۔ از یکطرف مسه هائی بواسیر آماس کرده برآمدند و از دیگر طرف نزول ریاح امعا در فتق موجب ورم و وجع گردید تکلیف مضاعف و دو بالا شد۔

آخر صلاح صاحبزادگان بر آن مقرر شد که حکیم نظام الدین صاحب را از اجمیر شریف طلبانیده شود و حسب تجویز او معالجه کرده شود و باقاعده و انتظام علاج بشود۔ برادرم هاشم جان حکیم صاحب را تار دادو بفور رسیدن تار حکیم صاحب طیاری کرده روانه شدند و از جمله کیفیات و حالات مرض واقف شده معالجه شروع کردند دواها و نسخه هائی تجویز کرده خود صبح و شام بحضور شریف آورده میخورانیدند۔ برائے عیادت و مزاج پرسی دیگر مردمان و مریدان هم موقعه باریابی یافته همراه حکیم صاحب اندرون می آمدند۔

درین ایام حضرتِ ایشان در بالاخانه خود حسب معمول سابق اقامت داشتند بموسم گرمی بود و جائی تنگ رفت و آمد مردمان و پرده کردن مستوران سبب ازدحام و تکلیف تمام بود بنابران برادرم عبدالستار جان مشوره نمودند که حضرتِ ایشان را بسرائی خود ببرم که آن جائی خلاصه و فراخ است انتظام آبپاشی و بادپکه برائ دفع گرمی خوبطور کرده خواهد شد۔ حضرتِ ایشان قبول کردند و در آرام کرسی نشانیده بخانهٔ اخوی مذکور بردند و در خانه ریگ گسترانیده آبپاشی نموده برای دفع باد گرم خوب انتظام کردند۔ حکیم صاحب صبح و شام مع جماعت مخلصین آمده معائنهٔ نبض و طبیعت کرده دوا میخورانیدند۔ و این هم معلوم دارند که حضرت ایشان از گرفتن دوا ابا نمیکردند هر دوائے کریه المطعم وغیره که میدادند میگرفتند و میخوردند مگر ؎

مریضِ عشق پر رحمت خدا کی　　مرض بڑھتا گیا جون جون دوا کی

هان درمیان این سخن از یاد م رفت که بعد از مراجعت حیدرآباد حضرت ایشان را تپ هم پیدا شد روزانه وقتِ نیمروز تپ می آمد و باز وقتِ شب یا سحرگاه تخفیف میکرد

واین حرارت تا آخر باقی ماند قلیلاً کان او کثیراً۔ علاوہ از دیگر امراض وعوارض لاحقہ بازیک دیگر بلائی پیدا شد کہ ازان حضرت الیشان بسیار افگار شدند وآن عارضہ تہوع وغثیان بود ہر گونہ چیزی از انواع غذا وطعام کہ میخوردند تہوع تکلیف میداد خوردن بجائی خود فقط نام غذا و بوی طعام اگر می آمد انقلاب پیدا می شد شکم خالی بود چیزے نبود کہ برآید بزور وشدت ہلہک کردہ چیزی کف ولعاب دہن بیرون میکردند لاغیر سقوط اشتہار بحدی رسید کہ مافوق آن متصور نباشد فقط آب یخ جرعہ جرعہ ساعت بساعت میگرفتند و بآن حلق خود تر میکردند۔

حکیم صاحب بیست روز توقف کردہ در خدمتِ معالجہ بجان ودل کوشیدہ ناامید شدہ واجازت خواست حضرتِ الیشان دعا کردہ رخصت دادند بعد ازان غذا ودوا ہمہ یک قلم موقوف شد فقط بر آب صرف اکتفا کردند اگر کسے نام دوا یا غذا میگرفت بدمی بردند وطبیعت قبول نمیکرد مگر برادرم عبدالستار جان حیلہ کردہ در آب مذکور شیر آمیختہ وگاہی در بیخبری جرعہ شیر دربرف سرد کردہ بجای آب می نوشانیدند۔ دیگر دواہا از ڈاکٹر ہومیوپیتھک آوردہ در آب انداختہ بنوعی میداد کہ خبر نمی شد چراکہ دواہای ہومیوپیتھی بسیار قلیل المقدار وبے طعم وبے بوی می باشند۔ القصہ سہ ہفتہ در آخر غذا بالکل نخوردند۔ بیماران بسیار دیدہ ایم کہ اشتہائے شان مفقود می شود وغذا نمی خورند مگر این قدر روزہا واین طور ترک غذا از کسے ندیدیم پس از یکطرف استیلائے اقسام آلام واسقام واز دیگر طرف ترک غذا وطعام بالضرور ضعف قوی وبنیہ غالب شد باکمال ہوش وسلامتی حواس خمسہ روز دو شنبہ تاریخ ۲ رجب المرجب ۱۳۶۵ھ یکہزار وسہ صد وشصت وپنج جان شیرین بجان آفرین سپردند وآن وقت پنج بجہ روز بین الظہر والعصر بود۔ بعد از ظہر من حاضر حضور شدم ونزدیک چارپائی نشستم خواہرم بی بی "حضرت برچارپائی نشستہ پای ہائے اوشان چاپی میکرد۔ حضرت الیشان

برای نشستن اشاره کردند و سه متکا بالش ها پیش روی او شان داشته نشانیدیم و حضرتِ ایشان سرِ مبارک خود را بر بالش ها تکیه کرده داشتند و من پس پشت نشسته تکیه دادم زمانے طویل ہمیں طور سر آویخته نشسته ماندند خیال کردیم که حالا درمانده باشند پرسیده شد که حضرت شما را بجنبانیم جواب ندادند باز دیگری بآوازِ بلند گفت آغا شما را بجنبانیم چین بر جبیں کرده فرمودند میشنوم میشنوم خیر آهسته آهسته باز بدست ها گرفته بر بستر خوابانیدیم و من از چارپائی فرود آمده بر زمین نشستم۔ خواهر مذکوره گفت ادا بیا ببین این چه حال میشود اشاره کردم که خاموش باش ضرورتِ دیدن نیست دیگر بار بزور گفت که ادا بیا ببین حالتِ دگرگون دیده میشود چون نزدیک شدم دیدم که حالت نزع و دم آخرین است همه خویشان و حاضران حسرت کنان فراهم آمدند گرداگرد چارپائی ایستاده شدند من سورهٔ یٰسٓ را شروع کردم تا نصف نخوانده بودم که یکدو بار آهسته دهن کشاده نفس کلان گرفتند و طائرِ روح از قفسِ عنصری پرواز کرد بیچ ضجر و قلق و بیقراری چنانچه محتضران را وقت نزع میشوند نکردند و همچنانکه آرام بودند بآرام رفتند انا للّٰه وانا الیه راجعون۔

بعد ازان کارِ تجهیز و تکفین شروع کرده شد و یک آدمی برای طیاری قبر و خبر دادنِ سادات ملکهٔ فرستاده شد۔ حضرتِ ایشان برای قبر خود و تعیین مکان آن در ایام بیماری چیزی نگفتند و ما از حیا و ادب پرسان کردیم و در سالیکه و بای انفلونزا ۱۳۳۶ھ در سندھ شائع شده بود حضرتِ ایشان در مقبرهٔ کوه گنجه جانب پائیں چهار دیواری والد خود بمفاصله ده قدم تقریباً چهار قبر ها پهلو به پهلو کندانیده بودند یکے برای خود و سه برائے هر سه پسرانِ خود و چراکه پسر چهارم آن زمان پیدا نشده بود) بعد ازان از مجاور درگاه شنیده شد که حضرتِ ایشان رائی خود تبدیل کرده جانب مغربی متصل چار دیواری حضرتِ کلان که بآن طرف قبر های دیگر صاحبزادگان مرتب شده است

ادا۔ با صطلاح سندی برادر را گویند۔ ۱۲

ومابین دیوار و قبر حضرت شیرین جان جائے یک قبر می شود آنجارا خط کشیده نشان کرده بودند که قبر ما درین جا کرده شود مگر آنجائے تنگ بود و در مواجهه ایشان صف دیگر قبور و از دیگر طرف دیوار روضه حائل بود آخر صلاح بران مقرر شد که اندرون روضه پهلوی حضرت کلان جانب شرقی جای حضرت ایشان کرده شود. شب جنازه طیار کرده داشته شد صبح وقت اشراق نماز جنازه در مسجد خوانده از ننده سوی مقبره که پنج گرده مسافت وارد روان شدیم وقت ۱۲ بجه جنازه بدرگاه رسانیده شد مگر تاهنوز قبر طیار نشده بود چرا که سنگی سخت در جائے قبر برآمد که گورکنان بکلنگ ها و تبرها تکه تکه بریده برآوردند- جنازه را در مسجد داشته شد و مردمان که جم غفیر از گرد و نواحی جمع شده بودند بختمات و تهالیل مشغول شدند تا که لحد طیار شد و بعد از ظهر باغوش لحد سپرده این پسر نیک گهر را درکنار پدر خسپانیده شد و این عاشق و معشوق چون دو بادام در یک پوست باهم قرب و اتصال یافتند و مصداق الموت جسر یوصل الحبیب الی الحبیب پدید آمد-

فصل در بیان بعضی اقوال وافعال ایشان در ایام بیماری

حضرت ایشان در حالت صحت هم گاه بیگاه همیشه اظهار میفرمودند که عمر من طویل شد در هفت پشت از پدران من کسے این قدر عمر نیافته است حالا عمر من بآخر رسیده است خبر نیست حالا چه قدر باقی خواهد بود چنانچه این معنیٰ از مکتوب آخرین که از کوئٹه بنام فقیر تحریر نموده اند واضح میشود- وهو هذا-

برخوردار مکرم شاه آقا سلمه ربه،

بعد از دعائے خیر خط ایشان که روز عید نوشته بود بدیر رسید بارک الله فی اعمارکم واعمالکم واولادکم واحفادکم وتقبل الله تعالیٰ منا ومنکم

ورحمنا بفضلہ وایاکم۔ دریں ملک عید لفتویٰ جمعیۃ العلماء روز شنبہ شد کہ جمع کثیر ماہ دیدہ بودند۔ طبیعت فقیر از پارسال رو بضعف و انحطاط کردہ است و علامات رحلت ازیں عالم بوطن اصلی کہ قبرستان است ظاہر شدہ است عمرم طول یافت کہ باین عمور ہفت پشت گزشتہ کسے نرسیدہ است از انتقال اگر با ایمان کامل باشد ہیچ فکر نیست کہ از حیات ازذل العمر ہزار درجہ بہتر است در حواس روز بروز فتور پیدا میشود خصوصاً حافظہ ایں قدر بیکار شدہ کہ تلاوت قرآن بتکلف می شود اظہار این مضمون باعث پریشانی شمایان نشود تا دیدہ شود کہ تقدیر چہ میکند۔ برخوردار محمد ہاشم جان بخیر است۔ ارادہ علاج مرض چشم از سپرہالن ڈاکٹر واسعہ خود ہالن میگویند کہ بولایت رفتہ است دیگر بہر وجہ خیریت است۔ برخوردارن عرض سلام میرسانند احوال خیریت آں طرف نویسان باشد۔ والسلام۔

۵ شوال ۶۴

فقیر محمد حسن عفی عنہ

و چون ایں بیماری لاحق شد آنرا آخرین بیماری و مرض الموت خود دانستند و چوں سہ روز از آغاز بیماری و تکلیف دردِ گردہ گزشت چہارم روز قدری تخفیف یافتند از حویلی خورد بحویلی کلان آمدند و ببالاخانہ تشریف بردہ ہمہ اولادِ خود را خواستند چوں ہمہ بنات و بنین و زوجات حاضر شدند بعضی نصائح و وصایا مناسب وقت و حال ارشاد فرمودند و برائے اتفاق باہمی و خاطرداری خواہران خصوصاً والدۂ غلام محی الدین کہ کلان ترین بنات است تاکید فرمودند بعد ازان یک خریطۂ نوٹہا از پیتی خود کشیدہ فقیر را فرمودند کہ ایں مبلغ پیش ما جمع شدہ است شما پسران را اولاً زین باد دہ ہستم ایں مبلغ بیست ہزار است پانزدہ ہزار ازیں جدا کردہ فیما بین دہ نفر از مستورات یعنی ہفت دختر و یک خواہر و دو زوجہ ہر یک را پانزدہ پانزدہ صد تقسیم کردہ بدہ حسب الامر تقسیم نمودہ و ہمہ را حصۂ خود تسلیم کردہ دادہ شد و پنج ہزار دادہ فرمودند کہ این برائے خیر د

خیرات وختمہ من بدارید و دو صد علیحدہ کردہ فرمودند کہ این مبلغ را خیرات اسقاط من بکنید
چون ازین کار فارغ شدند دیدم کہ خالی شدہ خریطہ نوٹہا را بالا کردہ بر زمین زدہ گفتند
خوب شد کہ ازینہم خلاص شدیم و بر بستر خود استراحت فرمودند۔

روزی حضرت ایشان را از آلام و اسقام مغموم و محزون دیدہ عرض داشتم کہ حضرتا!
حکیمان میگویند کہ ہیچ خوف و خطرہ نیست علامات بد از ورم پایہا و ضعف نبض و
سو تنفس چیزی پیدا نشدہ است امید صحت غالب است۔ فرمودند کہ بابا! حکیماں
دل تان خوش میکنند بس ہمین قدر گفتہ خاموش شدند۔

دہم در آغاز بیماری کہ ہنوز طاقت نشست و برخاست داشتند و ہر ساعت برائے
گرفتن جرعۂ آب یا دوامی نشستند برادرم عبدالستار جان یک پیالہ چای خوری
انبوبہ دار کہ برائے خورانیدن آب مریضان مخصوص است نولہ آن در دہن داشتہ
آب میدہند آوردہ حاضر کرد و عرض نمود کہ دریں پیالہ خفتہ آب بسہولیت بنوشید
و ہر دم تکلیف نشستن و برخاستن نکنید قبول نکردند و فرمودند تا ہنوز وقت این نیامدہ
است تا حال طاقت نشستن دارم در گلاس آب بدہید کہ بخورم ہر گاہ کہ وقت
آن آمد و طاقت نشستن نماند باز اختیار دارید۔

وہمچنین استعمال "کموٹ" کہ مثل کرسی در میانش ظرف چینی برائے پاخانہ
میشود ہر چند اصرار کردند و بار بار عرض نمودند قبول نفرمودند و تا آخر استعمال آن نکردند
بلکہ قریب چارپائی پردہ کردہ بر خشتہا نشستہ قضای حاجت انسانی میکردند۔

روزی کہ حکیم صاحب اجمیری تشریف آوردہ بحضور شریف حاضر گردید و ایں
اول دفعہ ملاقات ایشان بود۔ حکیم صاحب بعد از دستبوسی و مزاج پرسی پنج روپیہ نقد
بحضور نذرانہ گذرانید چون بیرون شدند و مستورات آمدند والدہ صاحبہ پرسیدند کہ
حکیم صاحب را دیدید چہ طور بود و چہ گفت؟ فرمودند حکیم صاحب نیک انسان است،

چنیں وچناں گفت و پنجروپیہ نذرانہ گذرانید والدہ صاحبہ بطریق مطایبہ گفتند تو باین پنجروپیہ بسیار خوش شدی فرمودند چرا خوش نشوم نزا اگر کسے چیزی میدہد تو خوش نمی شوی!

روزی برائے طعام خورانیدن حیلہ ہا کردیم داغذیہ لطیفہ پیش روی حاضر کردیم ہرکس الحاح والتجا نمود ناچار برخاستہ نشستند ولقمہ در دست گرفتہ داشتند فرمودند چکنم نمیشود وسع مانیست شما خواہ مخواہ ہر وقت بر ما زور میکنید واصراری نمائید والدہ صاحبہ گفت شمارا کسے از خوف گفتہ نمی تواند ما کجا زور میکنیم واصرار می نمائیم حضرت ایشاں بطریق خوش طبعی فرمودند این ہمہ زاری وجمع آوری اصرار نیست دیگر چیست؟

روزی وقت سحور بحضور پرنور حاضر شدم و بر چارپائی نشستہ بمالیدن پایہا مشغول شدم حضرتِ ایشان کیفیت شب گذشتہ وتکلیف امراض موجودہ بیان فرمودند عرضداشتم کہ ایں وقت مراقبہ شما ومشغولی بذکر است بوظیفۂ خود مشغول شوید و بدل خود متوجہ شوید تا دل را ازاں فرحت وراحت حاصل شود وآلام ودیگر تفکرات دفع شوند فرمودند بابا نشستن نمی توانم حضرت ایشان فہمیدند کہ ما را برائے نشستن ومراقبہ کردن میگوید عرض کردم کہ برائے نشستن ومراقبہ کشیدن نمی گویم ہمیں طور کہ خفتہ ہستید بدل متوجہ و بدل مشغول باشید۔ فرمودند آری ہمیں طور میشود۔

روزی اطفال خوردسالہ پیشِ روی اوشان آوردند تا با آنہا اختلاط کردہ ساعتی دم غلط نمایند برخوردار عبدالحمید فرزند غلام علی جان بعمر چار سالگی آمدہ نزدیک چارپائی ایستادہ شد آنرا بالا کردہ نزد خود نشانیدند ویکدانہ سنگترہ بدستش دادند کسی اورا گفت کہ عبدالحمید بابا را دعا کن دست برداشتہ بر روی خود گذرانید حضرت اوشان برایش دعائے برکت وصلاحیت نمودند و دست مبارک بر سر وریش گذرانیدند باز فرزند نعیم جان را کسے در بغل گرفتہ پیش روی آوردند پرسیدند کہ ایں کیست؟ گفتند فرزند نعیم است برائے او ہم دعا کردند۔ و باز حنیف جان فرزند صغیر ایشان آمدہ نزدیک

چارپائی ایستاد اور اانگاہ کردہ فرمودند خبر ندارم این بچہ چہ طور خواہد شد۔

درآخر ایام بیماری آغا عبدالسلام جان خواہرزادۂ ایشان صندوقچۂ موئے مبارک برائے تبرک وزیارت کنانیدن حضرت ایشان در ٹنڈہ سائیداد آوردند وقت عصر بود موئی مبارک در صحن سرائی بر تخت داشتہ از غلافہا و دستمالہا کشادند حضرت ایشان در برانڈہ بر چارپائی آسودہ بودند حضرت ایشان را خبر دادند و والدہ صاحبہ عرض نمود کہ آن است موی مبارک را می کشایند اگر از شما برخاستن و بیرون تا صحن رفتن نے شود چارپائی شما را برداشتہ نزدیکِ موئے مبارک خواہیم داشت این سخن را ناگوار داشتند و فرمودند کہ بہر صورت کہ باشد من بسر و چشم نزد موئی مبارک خواہم رفت شما بر پائی رفتن مرا نمید ہید و بر چارپائی برداشتہ می برید پس عصا در دست گرفتہ بتکلف تمام برخاستہ رفتند و نزدیک موئے مبارک نشستہ زیارت کردند دو عا خواستہ بگریستند و برائے صد روپیہ نذرانہ داشتن امر فرمودند

قطعہ تاریخ از حضرت رشید احمد صاحب مجددی لالپوری

عارف کامل اٹھا دنیا سے کیسا ہائے ہائے	طالبانِ دین کا غم سے دل ہوا جاتا ہے شق
جس کے اک ادنیٰ اشارے سے ہوا کرتے تھے حل	مسئلے علم طریقت کے دق سے بھی ادق
ہو رہی ہے اہلِ عرفان میں یہ باہم گفتگو	ہوگیا کم اب کتابِ معرفت سے اک ورق

فکر ہے تاریخ رحلت کی تو کہدو اے رشید

مرشد کامل امیر ملک معنیٰ قطب حق ،

۱۳۶۵

زبدۃ العلماء فضائل مآب مولوی حافظ محمد ابراہیم صاحب گھڑی والہ کہ از مخلصانِ صمیمی حضرت ایشان است چند قطعہ بتازی و فارسی در مرثیہ و تاریخ حضرتِ ایشان نظم نمودہ است در ینجا این یک قطعہ درج نمودہ میشود۔

آہ از رحلتِ ولی جہان	قطب عالیمقام و غوث زمان

عالم و حافظ کلام اللہ ! رہبر خلق حضرت یزدان
مقتدا و مجدد ملت پیشوائے سبیل راہ روان
غازی و ہم مہاجر و خوش خلق ہم سخی و کریم و ذو احسان
در شریعت نظیر نعمان بود در طریقت چو عارف خرقان
در عرب در عجم مریدانش ہم بہ پنجاب و سندھ و ہندستان
تاج آل امام ربانی ! فانی ذات ایزد سبحان
کرد رحلت بروز دوشنبہ بعد ادائے نماز ظہر عیان
بود روز دوم ز ماہ رجب کہ نمود انتقال آن ذیشان
چون تفحص نمودم از تاریخ پاسخم دل چنین بگفت رواں
ناظما حین نزع جان پاک
کلمۂ پاک داشت در زبان
۱۲۶۵

خاتمہ در ذکر اولاد و احفاد و بعضی مریدین و مخلصین حضرت ایشان

فصل اول در ذکر اولاد و احفاد و ازواج حضرت ایشان

حضرت ایشان در عمر خود سہ بار کتخدائی کردہ اند و سہ زوجات در حبالۂ نکاح آوردند۔ اول آنہا والدۂ شریفہ مایان است کہ در آغاز جوانی در حیات قبلہ گاہ خود تزویج نمودند از بطن آن پنج پسران و نہ دختران پیدا شدند و پسر دو و دختر از انہا فوت شدند و سہ پسر و ہفت دختر خلف گذاشتند کہ تا حال بقید حیات ہستند و عن قریب احوال آں می آید۔

دویم بار کہ عمر ایشان تقریباً شصت سال رسیدہ بود در کراچی بنت حضرت محمد فاروق ابن ابو القاسم ابن حضرت عبد الکریم ابن حضرت شاہ ضیاء الحق شہید ابن حضرت

شاہ غلام نبی قدس سرہم بحبالۂ نکاح آوردند از بطن آن بی بی سہ دختر و سہ پسر پیدا شدند کہ آنہا در ۱۳۵۴ھ در واقعہ زلزلہ کوئٹہ والہ زیر مکانہای منہدمہ در یک شب بحق رسیدند مگر یک پسر صغیر السن برادر ما مسمی محمد حنیف کہ او را بکوئٹہ نبردہ بودند در حضانتِ خالۂ خود گذاشتہ بودند اجلش نرسیدہ بود از آسیب مذکور نجات یافت و تا ہنوز باقی است۔

سوم بار بی بی صاحبہ کوئٹہ والہ مسماۃ عائشہ از سادات کلی گل محمد بنت علی جان آغا از قبیلہ سیدان اوریزی نکاح کردند بعد از واقعہ کوئٹہ برادران بی بی صاحبہ سید موسیٰ جان آغا و سید صاحب جان آغا بحضرتِ ایشان پیغام دادند۔ حضرتِ ایشان فرمودند کہ الحال نہ عمر من مناسب تزوج است و نہ مال و دولت دارم کہ امید وراثت داشتہ باشید چرا کہ من املاکِ خود بہ پسرانِ خود تقسیم کردہ دادہ ام گفتند مطلب ما نہ این است نہ آن مطلب ما فقط رضامندی و دلجوئی حضرتِ ایشان است پس حضرت ایشان قبول کردند و در ۱۳۵۵ھ کہ عمر ایشان تقریباً بہفتاد و پنج رسیدہ بود بعقد نکاح آوردند از بطن بی بی صاحبہ مذکورہ اولاد پیدا نشد بی بی صاحبہ تا حال بقید حیات در ٹنڈہ سائیداد در حویلی سابقہ بی بی کراچی والہ کہ معروف بحویلی خورد است سکونت دارند بتلاوتِ قرآن و عباداتِ نافلہ و وظائف و اوراد مشغولی و ساعت تیری میکنند در امورِ دیانت و تقویٰ و طہارت قدم راسخ دارند بر قسمت خود و نصیب خود صابر و شاکر نشستہ است۔

وام المریدین والدۂ شریفہ مایان مدظلہا و زید حیاتہا

بنت حضرت عبدالرحیم ابن حضرت محمد ایوب ابن حضرت اسماعیل ابن حضرت شاہ غلام حسن ابن حضرت شاہ غلام محمد ابن حضرت شاہ غلام محمد معصوم است۔

شجرۂ نسب ایشان در جد رابع یعنی حضرت شاہ غلام حسن با حضرت قبلہ گاہی می پیوندد۔ آباو اجدادِ ایشان در تنعم و تمول وجود و کرم از دیگر حضرات مجددیہ و اقران خود ممتاز بودند حضرت محمد ایوب از ایشان در ہجرت کردہ بقندہار آمدند و در حدود دہلہ کرنر از مضافات قندہار قریب شاہ مقصود قلعہ و کاریز گرفتند کثیر الاموال و کثیر الاولاد بودند ہفت پسر و نہ دختر از ایشان خلف ماندند از انجملہ حضرت عبدالرحیم کہ جد مادری ما بود و بانواع کمالات و فضائل وجود و سماحت و محاسن اخلاق آراستہ بود در غریب پروری و تفقد احوال عزیزان و بیوگان قوم خود ممتاز بود در قریہ میراخوران بر کنار ارغنداب کہ نہر معروف جانب غربی قندہار است سکونت داشتند قلعۂ نیک و باغہائے میوہ دار و اراضی دلکشا داشتند در عین جوانی بعمر چہل سالگی ۱۲۹۶ھ وفات یافتند و در حیاتِ خود والدۂ فقیر راقم العمر دوازدہ سالگی بحضرت قبلہ گاہی تزویج کردہ دادند و در ہماں سال وفات یافتند دو فرزند و دو دختر خلف گذاشتند آغا عبدالاحد و آغا عبدالحلیم کہ ہر دو خالوی فقیر میشوند۔ خالویم حضرت عبدالاحد از میر اخوران نقل کردہ در قریۂ جنگل سکونت پذیر شدند صاحب دولت و دیانت و عالی ہمت بودند یکبار در سندھ در ۱۳۲۹ھ کہ سفر حج میرفتند آمدہ بودند ہم دران سفر بین الحرمین الشریفین در راہ مدینہ در غربت وفات کردند۔

وخالویم حضرت آغا عبدالحلیم در قلعہ آبائی خود در میراخوران سکونت داشتند و دو سہ مرتبہ بسندھ تشریف آوردہ بودند در ۱۳۳۰ھ کہ این فقیر بقندہار رفتہ بودیک ہفتہ عشرہ بجائے اوشان ماندہ بودم خیلے شفقت و مہربانی ہامی فرمودند خوش طبع و بے تکلف بودند صاحب بساتین و اراضی و در امور جہانداری بغایت ماہر و ہشیار بودند ہم در ارغنداب ۱۳۴۸ھ تقریباً وفات کردند اولاد و احفاد ہر دو حضرات در وطنِ خود موجود اند سلمہم ربہم سبحانہ وتعالیٰ و ہمدرداں سال حضرت آغا عبدالکریم برادر

جدم حضرت آغا عبدالحلیم فرزند حضرت محمد ایوب بقید حیات بودند در قریه خود مسمی بسرخ چالا سکونت داشتند یکدو روز بجائے اوشان هم رفته بشرف ملاقات رسیده بودم۔ حضرت ایشان در علوم دریه خصوصاً درس مثنوی شریف خیلے ماهر بودند و همیشه طالبعلمان را پیش خود نگاه می داشتند و امداد سبق دطبق اوشان بنفس نفیس خود میکردند۔ و این حضرت چند سال در ٹنڈه محمد خان با اهل و عیال هم سکونت پذیرشده بودند بعد ازان بوطن خود مراجعت نمودند و در ۱۳۴۲ھ تقریباً در ملک خود وفات نمودند یک فرزند ایشان مسمی احمد جان موجود است از چند سال در سنده در شهر کراچی مجرداً گذاره می کند القصه که حضرت والده صاحبه با حضرت قبله گاهی تقریباً هفتاد سال رفیق حیات بودند و تا حال که عمرش از هشتاد سال تجاوز کرده است خو بطور طاقت نشست و برخاست دارند تفقد اولاد خود میکنند نماز در روزهائے خود بجامی آرند۔ با تلاوت قرآن شریف و وظیفه دلائل الخیرات بسیار محبت دارند و تفسیر بزبان فارسی یا سندهی زیر مطالعه دارند۔ خط و کتابت از طفلی نیاموخته اند چراکه در حضرات متقدمین مستورات پرده نشین را خط و کتابت ممنوع بود۔ تا حال سایه شفقت و عنایت اوشان برسر ما بسوط است او سبحانه و تعالی دبرگاه قائم و دائم دارد۔ خوش نصیبی مایان است که این قدر زمان طویل در آغوش شفقت والدین پرورش یافتیم الحال که عمر من بشصت سال رسیده است مثل طفل دو ساله برمن تلطف و شفقت میفرمایند و تفقد احوال من می نمایند کمتر کسے باشد که چون من شصت سال در کنار پدر و مادر بسر برده باشد۔

دربیان اولاد و احفاد حضرت ایشان

اگرچه طبقه مایان و اعقاب مایان قابلیت آن نداریم که ذکر خیر و سوانح اوشان در کتابے نوشته آید و تعریف آنها کرده شود مگر از انجاکه دستور و قاعدهٔ مورخین برین

قرار گرفته که بعد ذکر صاحب ترجمه ذکر اولاد و احفاد و خلفاء و مریدین هم میکنند ما را اتباع اوشان کردن لازم است چراکه بے ذکر متعلقین و منتسبین احوال صاحب ترجمه کامل و تمام نمی شود و هم از جهته آنکه اگرچه هم عصران و خوردان و بچه گان فی الحال بنظر ما نمی آیند مگرچه عجب اگر کسے بعد ازین صاحب کمال شود و احوال او در مستقبل از نظر پس آیندگان مستور و محتجب ماند پس در آن وقت برائے دریافت احوال اوشان حیران و پریشان گردند و چیزی دریافته نشود شبلی نعمانی در سیرة الفاروق آورده که احوال طفلی و آغاز جوانی امیر المومنین عمر فاروق بسیار کم معلوم شده کسے را چه خبر بود که این طفل رفته رفته آخر فاروق اعظم میگردد. و هم درین معنی شاعری گفته ؎

قل لمن لم یر المعاصر شیئاً — ویری للاوائل التقد یما
ان ذلک القد یم کان حدیثا — وسیبقی هذا الحدیث قدیما

دور از کاروان وامانده بر راه فقیر عبد اللہ معروف بشاه آغا

ولادت من تاریخ هشتم ماه جمادی الاولی سنه یک هزار و سه صد و پنج در قریه ٹکهر شده است. سیف الدین کشمیری در قصیده طولانیه ماده تاریخ از نجم برج فضل و کمال (۱۳۰۵) استخراج کرده است.

چونکه در نبائر و نواسگان حضرت کلان قدس سره فرزند نرینه اول من پیدا شدم عزیزان و قریبان شادمانی ها کردند و مبارکبادی ها دادند بجای پدر و مادر حضرت جد و جده مرا در آغوش تربیت گرفتند و در خانه آنها نشو و نما کردم حضرت جد بزرگوار شبها مرا در کنار خود بر چهارپائی می خوابانیدند و وقت خفتن و برخاستن دعاهای ماثوره خوانده بر سر من دم میکردند و چون حضرت قبله گاهی بسفر تاره یا دیگر کارهاے حضرت کلان بیرون می رفتند سبق هم حضرت ایشان مرا میدادند و بعد از رحلت حضرت کلان و هجرت حضرت قبله گاهی به ٹنڈره سایه والد بزرگوار خود خصوصیت یافتم و تا این زمان که عمر من بشصت سال رسیده است

درظلِ عاطفت ورأفت والدین بسر بردم وچون طفل شیرخوار بناز ونعم پرورش یافتم۔
سخت بے انصافی وناشکری باشد اگرمن احسانها وشفقتهائے والدِ خود که بجال
این کمترین مبذول می داشتند انکے از بسیاری ذکر نکنم ویک قلم چشم پوشی نمایم من
لم یشکل الناس لم یشکر الله وقال سبحانه وتعالیٰ ان اشکر لی ولوالدیک
چونکه او هم پدر من بود وهم پیر من وهم استادِ من نعمتهائے حضرت باری تعالیٰ وتقدس
بواسطهٔ او بر من باریده اند واز دست او رسیده۔ ؎

شکر لطفِ تو چمن چون کند ای ابر بهار　　که اگر خار و اگر گل همه آورده تست

در ابتدا تعلیم وتربیت من توجه خاص فرمودند والدهٔ شریفه میگو پدر در ایام رضاعت
تو شیر کم داشتم و بیمار بودم پدر تو مرا سخت منع کرد که خبردار شیر دیگر کسے به پسر من ندهی ناچار
ترا شیر دیگر زنے ندادم واز طفلی شیر سوخته وضعیف الجسم ماندی، تعلیم قرآن شریف و
درسیات فارسی اکثر خود مرا سبق میدادند الا چند روزی قرآن شریف پیش حافظ اسمٰعیل
نقرچ وچند سبق فارسی نزد مرحوم شیخ نور محمد گهرطائی خوانده ام۔ یک بار بر سبق زدن
حضرتِ ایشان مرا یاد است کتاب بوستان در مسجد نزد حضرتِ ایشان میخواندم۔
سبق پخته نکرده بودم وخوانده نمی توانستم پس یک کلاه افغانی که بر سر من بود گرفته بر سر
من زدند۔ دیگر بار نماز مغرب ناخوانده با اطفال بازی میکردم حضرتِ ایشان از مسجد
برآمده مرا با اطفال بازی کنان دیدند پس از دست گرفته دو سه سیلی بر سر وروی من زدند
برای مشق نستعلیق من حضرتِ ایشان روزانه لوحی نوشته میدادند پیش روی
خود نشانیده طرزِ تحریر هر حرف را نشان میدادند بعد ازان لوحی خاص طیار کردند وبران
حروف ابجد خوشخط بچاقو کنده کردند وآنرا من بسیاهی پر میکردم وسالها آن لوح موجود
بود۔ بعد ازان از دست رفت در اطفال فارسی خوان آن زمان بیت بازی رواج بود۔
"قطائی نامه" که بترتیب حروفِ تهجی از الف تا یا غزلهائے منظوم دارد ودر آخر همه اشعار

التزام حرف لام کرده مرا یاد کنانیدند تا در بیت بازی مغلوب نشوم۔ و چون عمر من بده سال رسید و از فارسی فراغت یافتم مرا از حضرت کلان عربی شروع کنانیدند و سبق صرف بهائی حضرت کلان مرا دادند پس حضرت اوشان بسفر حج طیاری کردند و حضرت والدم را از خدمات قبلگاه خود فرصت نبود پس مولوی حاجی عبد القیوم بختیار پوری را برای تعلیم من مقرر کردند همدران ایام مرا از حضرت کلان قبلگاه خود مرید و داخل طریقت کردند۔ و دیگر استاذہ چیده چیده از علمائے سنده مثلاً الحاج الحافظ مولوی لعل محمد صاحب متعلوی۔ و مخدوم حاجی حسن الله پاٹائی و مولوی خیر محمد نگسی طلبانیده برائے تعلیم من مقرر میکردند و مرا از خانه بطلب علم بیرون شدن نمادند۔ تفسیر جلالین و مشکوۃ شریف خود مرا خوانانیدند و دورہ صحاح سته از اول تا آخر خود کنانیدند۔ چراکه علما رسنده در علم حدیث کمزور هستند و درس و تدریس این فن شریف چنانچه باید و شاید نمی کنند حضرت ایشان تعلیم در عربستان یافته و از محدثین و مدرسین آن دیار شریف سند گرفته و فیضیاب شده بودند۔

چون عمر من بپانزده سال رسید خواهر زادی خود بنت حضرت عبد القدوس برائے من خواستند تمام عزیزان و مخلصان را دعوت دادند و انتظام شادی خانه آبادی بنوعی شاندار و بارونق کردند که مثل آن اجتماع خاص و عام تا الیوم باز نشده است و چون من متأهل شدم برائے من خانه علحده در جنب حویلی خود تعمیر فرمودند از ان اهلیه مرحومه مرا اول دختر بعد از ان فرزندی پیدا شد که نامش حضرت ایشان غلام صدیق تجویز فرمودند فرزندی جمیل الصورت حسن العادت بود چون پنج ساله شد و سبق هم شروع کرده بود که ناگاه بقضائی الٰہی جل شانه فوت شد صدمه سخت بدل من رسید دیگر هم دران سال چند قضیه هائے عزیزان و دوستان اتفاق افتاده بود۔ دل من از دنیا و ما فیها بر داشته شد و طبیعت من از خویش و بیگانه متنفر و وحشت پذیر گردید پس

حضرتِ ایشان برائے اصلاح وتدبیر طبع من مرا ہمراہ چند رفیقان ظریف وخوش طبع بشکارِ مرغابی کولاب منجہر فرستادند واز انجا بسیر ہندستان و زیارت سرہند شریف روانہ کردند وبعد از مراجعت آنطرف در بلدہ بخانہ حضرت ضیاء احمد صاحب برائے من خواستگاری کردند ودیگر شادی کنانیدند وبرائے آن مکانی علیحدہ مقابل حویلی خود طیار کنانیدند تا دریک مکان تحاسد وتنافس ضرتین واقع نشود وعیش من منغض نگردد وچون در سنہ ۱۳۲۲ بسفر حرمین شریفین وزیارت مقامات مقدسہ طیار شدند واز راہ عراق ونجد بحجاز واز انجا براہ ریل از شام شریف وبیت المقدس سالماً وغانماً بوطن خود معاودت نمودند چنانچہ بیان آن مفصلاً در سفر نامہ نوشتہ اند ومجملاً ذکر این سفر مبارک درین رسالہ ہم نوشتہ شدہ این مشتِ غبار را ہمراہ خود برداشتند وبتمام زیارات ومقامات مقدسہ مشرف گردانیدند۔

واز عنایات خاصہ ایشان صورت مکتوبی[۱] است کہ بنام این عاجز تحریر فرمودہ اند وباعث تحریر آنکہ در سال ۱۳۵۹ این فقیر را از طرف خود بردعوت مریدان شمالی فرستادند وبرائے تلقین مریدان امر فرمودند مگر این فقیر از جہۃ عدم لیاقت خود پہلو تہی می نمود وطالبان را بخدمت ایشان دلالت می نمود وعذر خود بخدمت والا نوشتہ فرستادم پس حضرتِ ایشان در جواب آن این ارشاد نامہ تحریر فرمودند۔ آنچہ بابت[۲] سلوک مخلصان واستدعائے اوشان برائے دخول طریقت واجازتِ ارشاد تحریر بود معلوم شد۔ برخوردارا۔ وقت روانگی ایشان گفتہ بودیم کہ ہر کہ طالبِ طریقت باشد او را محروم نکنند۔ تلقین طریقت ونصیحت استقامت شریعت شریف کردہ باشید۔ بازمکرر تحریر میشود کہ در عین ظلمات زمانہ ہمین راہ باریک مجددیہ قدس اللہ تعالی اسرار اہالیہا بانوار اتباع سلف صالح ماندہ اگرچہ برای نام است تاہم نشان اصالت وبوی محبت دران باقی است۔ عمر فقیر باخر رسیدہ۔ امانتی کہ از حضرت قبلہ واجازت عام کہ باین ناقابل عطا فرمودہ بودند

۱؎ اصل این مکتوب شریف من اولہ الی آخرہ نزد این فقیر موجود است ودر دلائل الخیرات قلمی دستخط حضرت ایشان با مکتوب حضرت کلان قدس سرہ ملحق نمودہ شدہ است ۱۲

۲؎ باید دانست کہ اجازت ارشاد و تلقین مشروط بفضل وکمال ومحبت است نہ باتصال را شائخ بنا بر حسن ظن اجازت تعلیم طریقت میدہند چنانچہ حضرت مجدد رح در رسائل ومعارف می نویسند ورنہا گاہ باشد کہ کامل ناقص را اجازت تعلیم طریقت میکنند الی آخرہ ۱۲

فقیر بایشان می سپارد الحمد لله که بار امانت باهل آن سپرده شد- او تعالی توفیق نیک رفیق گرداند و مخلصان را از توجه شما فیضیاب گرداند والسلام علیکم و رحمة الله وبرکاته- کاغذی که برای صوفی آغا است معرفت حضرت نور المشائخ شیر آغای کابلی در ڈاک بفرلیسند چهار ٹکلی بران باید زد- خط علحده برائے حضرت شیر آغا بطریق خیریت پرسی قرابت و از طرف فقیر تسلیمات نویسند حالات سفر و رفیقان تحریر نمایند- برخوردارا در حاجتمندان هر نوع مردم هستند شما را باید که بمضمون خذ العفو وأمر بالعرف واعرض عن الجاهلین عمل نمایند- والسلام.

۲۸ محرم ۱۳۵۹ھ روز جمعه از درگاه حضرت قبله قدس الله تعالی سره

محمد حسن عفی عنه

این فقیر را سه پسر است- غلام علی جان تولد او در ٹنڈه سائیداد ۱۲ ربیع الاول ۱۳۳۴ھ با همشیرهٔ توأمه اش حلیمه شده است- حلیمه ۲۲ محرم ۱۳۳۶ھ وفات یافت- برخوردار مذکور از خوردی سلیم الطبع وضعیف المزاج واقع شده فارسی و ابتدائیات عربی نزد مولوی حاجی لعل محمد خوانده است-

یک دختر و یک فرزند عبد الحمید سلمه تعالی دارد ولادتش در غره ذی حجه ۱۳۶۲ھ شده است چون عبد الحمید اول پیدا شد حضرت ایشان در کوئٹه بودند برائے تعیین نام عرضداشتم و گفتم نامش اینطور مقرر فرمایند که دران یا عبد یا حمد باشد حضرت ایشان نامش عبد الحمید مقرر کردند و نوشتند که درین نام موافق مرضی شما هم عبد است و هم حمد- چون آن در طفلی فوت شد و دیگر پسر پیدا شد باز نامش عبد الحمید داشتم و چون آنهم فوت شد بر ثالث که الآن موجود است باز عبد الحمید داشتم و گفتم اگر صد عبد الحمید بمیرند نامش بدل نخواهم کرد-

ونگفتم الخ از جهت اینکه بعضی مردمان گفتند که نام ایشان تبدیل کرده شود ۱۲

غلام نبی جان- تولد او در ملیر ۲۲ ربیع الاول ۱۳۴۲ھ شده است کتب درسیه و

علوم متداوله در مدرسهٔ افغانی قریب داده و نزد شاه صاحب حاجی امیر محمد شاه خوانده نصاب تعلیم بفضله سبحانه وتعالیٰ تمام کرده است۔

محمد سعید جان تولد او روز عید الفطر ۱۳۴۳ھ در ٹنڈه سائیداد شده در زیارت یک سین بر عید نامش محمد سعید داشته شده اسعده سبحانه وتعالیٰ

اللهم اصلح حالهم ومالهم واجعلهم من عبادك الصلحين اجمعين

برادرم حاجی عبد الستار فرزند دوم حضرت ایشان

در همت و قوت از ما هر دو برادران فائق است و در فضائل علمی از مولویان زمانه کم نیست و در عبارت دانی و مطلب فهمی فکر رسا و ذهن ثاقب دارد۔ از عالی همتی او چه گفته شود مثلاً پارسال که در عربستان قحط واقع شده بود همت و کوشش بلیغ کرده از دیار سندھ غله گندم و مبلغ معقول چنده فراهم کرده برای امداد فقرا و مساکین حرمین شریفین رسانید باوجود مزاحمت حکومت و سد طرق و موانع حائله در کار خود کامیاب گردید۔ تن تنها در جبال و برای رفتن و خود را در مخاوف و خطرات انداختن و لبساکنین آن دیار مقدس در جبال و بوادی و صحاری خیرات نقد و غله رسانیدن کاری عظیم است و لائق مبارکباد و تحسین ؎

آفرین باد برین همت مردانه تو۔

همدران سال بعد از مراجعت او از سفر مذکور عنقریب حضرت ایشان قدس سره بمرض الموت بیمار شدند و یکنیم ماه بر بستر علالت افتادند و انواع انواع بیماری ها و زحمت ها کشید غذ پس در خدمت و تیمارداری حضرت ایشان کمر همت بسته بجان و دل کوشید و در علاج و معالجه و غذا و دوا و آسائش حضرت ایشان دقیقه فرو گذاشت نکرد ما یان آرام طلب گاهی می آمدیم و گاهی میرفتیم او شب و روز دیگر کارها گذاشته حاضر خدمت می بود۔

تولد او در سنہ ۱۳۱۱ در ماہ رجب ہم در قریہ مکھڈ در حیات جدّ بزرگوار خود شدہ است حضرت
ایشان او را بر دوش خود می برداشتند و با او خوش طبعی ہا میکردند و خوش می شدند او را
میگفتند تو چنین و چنان ہستی او ہم فوراً میگفت تو چنین و چنان ہستی

چہار بار خانہ گرفتہ و کتخدائی کردہ ہست۔ اول دختر مرحوم آغا غلام دستگیر جان ولد حضرت
غلام جان کہ برادر جدّ مایان بود ازان دو فرزند دارند۔ غلام فاروق و غلام عثمان۔ غلام فاروق
در ٹنڈہ سائیداد تاریخ ۲۵ جمادی الاولی ۱۳۳۱ھ متولد شدہ است و غلام عثمان
تاریخ ۱۷ رجب ۱۳۳۳ھ ہم در ٹنڈہ پیدا شدہ ہر دو برخورداران صاحب خانہ و
اولاد ہستند۔ دوم دختر عموی صاحب حضرت آغا محمد حسین زید برکاتہ کہ آں مرحومہ
وفات کرد ازان اولادی پیدا نشد۔ سویم دختر نانویم آغا عبد الحلیم کہ از بطن او یک
فرزند غلام صدیق پیدا شد و آن مرحومہ ہم وفات کردہ۔ تولد غلام صدیق تاریخ ۲۵
محرم ۱۳۴۶ھ است نوجوان طالب العلم است تا حال کتخدا نشدہ۔ چہارم دختر آغا
غلام اسمٰعیل صاحب فرزند حضرت فدای جان آقا ماٹری والہ کہ تا حال این بی بی
حیات است و از بطن این بی بی چہار صبیہ صغیرہ پیدا شدند رقیہ و ہدیہ
و عطیہ و صفیہ۔ بعد از تحریر این مسودہ بی بی اخیرہ مع صبیہ خود ہدیہ
نیز انتقال نمود۔

برادرم حافظ ہاشم جان فرزند سوم حضرت ایشان

بفضائل عدیدہ موصوف است و بصفات حمیدہ متصف۔ تولد او در ماہ ذی
قعدہ ۱۳۲۲ھ در سالیکہ حضرت ایشان کرت ثالثہ بحرمین شریفین رفتہ بودند در قریہ
ٹنڈہ سائیداد واقع شدہ چونکہ تولد او بعد از بنات خمسہ شد و آخرین اولاد والدہ مایان
بود منظور نظر والدین گردید در صغر سن حضرت ایشان در سفر سندھ او را با خود می بردند و
سبق میدادند بعد از درس فارسی بحفظ قرآن شریف او را مامور کردند و علاوہ از کوشش و

محنتِ خود یک حافظ خاص مرحوم حافظ احمد صاد بنیری قاری برایش مقرر کردند
تا که بنعمت حفظ قرآن موفق گردید شادمانی ها کردند واحباب واصحاب را دعوت عامه
دادند۔ احتفالِ عظیم وشاندار بعمل آمد یکے از شعرای وقت مادہ تاریخ از لفظ حافظ ہاشم ۱۳۲۵
برآورد وفی الواقع این از اتفاقاتِ عجیبه ونادراتِ غریبه است۔ آغاز کتب عربی
دراینجا خواند بعد ازان اورا باجمیر شریف در مدرسه معینیه نزد مولٰنا معین الدین فرستادند
سالے چند دران جاگذرانیده نصاب درس کتب متداوله درانجا خواند وہم دران
ایام پیش حکیم نظام الدین برادر مولٰنا معین الدین فن طب وطریق علاج ومعالجه
امراض حاصل کرد کہ تاحال بآن اشتغال دارد ودرین فن صاحب فکر رسا و
فهم صائب است۔ ہمدران زمانه طالب العلمی حضرت الیشان تجویز تزویج او بخواہر
زادی خود دختر مرحوم حضرت حسین جان آغا نمودند۔ رسم شادی خانه آبادی ودعوتِ
ولیمه بطریق شاندار بعمل آورد۔ از بطن او دو فرزند پیدا شدند۔ فضل الله ومحمد زبیر،
محمد زبیر در صغر سن فوت شد وفرزند کلانش برخوردار فضل الله در سنه ۱۳۶۲ تولد شده
درسیات فارسی ورسائل ابتدائیه عربی خوانده است ہمدرین سال روان بماه ربیع
الثانی کار شادی خانه آبادی او حضرتِ الیشان بسرپرستی خود انجام نمودند ودرزاره بجای
حضرت عموی صاحب با دختر مرحوم محمد اسمٰعیل جان رسم کتخدائی بجا آورده شد۔ واین آخرین
کار شادی کتخدائی بود که از اولاد نبائر خود حضرتِ الیشان درحیاتی خود سرانجام نمودند۔
بعد از تسوید این اوراق برادرم مذکور را دیگر فرزندی ہم پیدا شده مسمی محمد عابد سلمه سبحانه
وتعالیٰ والبقاه۔

برادرم محمد حنیف جان فرزند چهارم حضرت الیشان

این برادر علاتی مایان فرزند چهارم حضرت الیشان از زوجه ثانیه بی بی کراچی واله است
تولد او در شهر کراچی ۲۱ محرم ۱۳۵۲ھ با برادر توأم خود عبد اللطیف یکجا شده است عبد اللطیف

راہمراہ والدۂ او و دیگر اطفال ہمراہ خود بکوئٹہ بردند و ہمہ در زلزلہ کوئٹہ مردند الااین بچہ کہ در کراچی گزاشتہ بودند از واقعہ زلزلہ سلامت ماند قرآن شریف و فارسی ابتدائیہ نزد حضرت ایشان خواند باز از جہتہ کم فرصتی خود و بے شوقی او بطرف ٹنگ ٹھٹہ نزد مولوی حاجی محمد حسین اورا فرستادند کہ تا حال در انجامی ماند و نزد مولوی صاحب سبق می خواند علم و ہدایت نصیب گرداند۔

فصل در ذکر بعضی احباب و مریدان خاصۂ حضرت ایشان

مریدان تلقین یافتہ حضرت ایشان در ملک سندھ و بلوچستان و خراسان بسیار و بیشمار اند و حساب آن مارا معلوم نیست۔ یک بیاضی سابقاً دیدہ بودم کہ دران حضرت ایشان نامہائے مریدان و ولدیت و قومیت و سکونت ایشان بطریق فہرست قلمی فرمودہ بودند و در ابتدای رشد و ارشاد این سلسلہ قائم فرمودہ بودند مگر بعد ازان آنرا ترک فرمودند و نام و نشان کسے نمی نوشتند بعضے کسان می آمدند و او شان را نمی شناختند تا کہ خود میگفت من فلاں کسم و در فلاں وقت مرید حضرت ایشان شدہ ام۔

حضرت ایشان در پی جمع آوری مریدان نبودند غلغلہ سازی و ہنگامہ پردازی را دوست نداشتند خصوصاً از مرید کردن امراء و روسا پہلوتہی میکردند و میفرمودند کہ بر مرید شدن اصحاب دولت و ثروت ہیچ اعتباری نیست اگر بعجز و نیاز و طلب صادق کسے پیش می آمد اول از و می پرسیدند کہ بابا اول تو از کجا مرید شدۂ و پیرخانہ شما کدام است اگر میگفت از فلان پیر یا خانوادہ مرید شدہ ام۔ میگفتند پیش پیر و مرشد خود بروید شمارا آنجا فیض و فائدہ حاصل خواہد شد۔ و اگر میگفت از کسے مرید نشدہ ام یا پیر من فوت شدہ است و قائم مقام او نماندہ است یا نااہل شدہ است اورا مرید میگرفتند و اگر کسے صاحب علم و فہم می بود اول اورا مر باستخارہ میفرمودند بعد ازان داخل طریقہ و مرید میکردند۔

آخوندزادہ ملا محمد ایوب کاکڑ پشین والہ

کہ در ماہ گذشتہ از کوئٹہ برائے عبادت و مزاج پرسی حضرت ایشان آمدہ بود۔
قصہ مرید شدن خود و واقعہ منامی خود بافقیر نقل کرد گفت کہ من چون دیگر مریدان
چشم پوشیدہ مرید نشدم بلکہ خوبطور تحقیق کردہ و صورت حضرت ایشان را در واقعہ
دیدہ و شناختہ بعد ازان مرید شدم۔ صورت حال و تفصیل اجمال آنکہ بعد از تحصیل
علوم درسیہ مرا شوق سلوک و داخل شدن در طریقت پیدا شد پیران و مشائخ
دور و نزدیک را میدیدم و می شنیدم دل من جائی قرار نمیگرفت۔ از آغا سید عبدالحلیم
کہ پیش از من مرید حضرت ایشان شدہ بود۔ وصف حضرت ایشان می شنیدم مگر
باکے نمیکردم گفتم کہ ہر کسی وصف و تعریف پیر خود ضرور میکند۔ درین تمنا و آرزو شب
و روز میگذرانیدم آخر استخارہ ہائے مسنونہ شروع کردم و متواتر نہ شب استخارہ
کردم۔ نہم شب چون بخواب رفتم می بینم کہ بسیار تشنہ شدہ ام گرمی و خشکی مرا
بے تاب و بیقرار کردہ است از آغا عبدالحلیم مذکور آب میخواہم او میگوید بالای آن کوہ
مکانے کہ دیدہ میشود و اشارہ بآن ظرف کردہ میگوید آنجا آبی خنک ہست و دران
مکان شخصے نشستہ آب میدہد بیا کہ آنجا رفتہ آب خوردہ سیر شویم ہر دو بآن طرف
روان شدیم در راہ حفر ہا و مغاکہا بودند او مردی ضعیف و ناتوان بود رفتہ نتوانست
و من مردی قوی جوانہ بودم جست ہا زدہ خود را آنجا رسانیدم می بینم کہ مردے سفید
ریش بصورت و ہیئت کذائی نشستہ است و سماوار کلان نوالہ دار و پیالہ ہائے
چائی خوری وار پیش روی او نہادہ اند و از ان سماوار آب سرخ رنگ مثل
شربت انار مردمان را میدہد من ہم رفتہ آب خواستم نولہ سماوار پیچیدہ یک پیالہ
چای خوری پر کردہ مرا دادند دیگر خواستم دیگر دادند حتی کہ پنج چای خوری ہا خوردم و تشنہ
ہم خواستم فرمودند بس است حالا بس است پس ازان مکان بیرون شدہ آمدم

دیدم که گلۂ سگان در پس من افتاده اند و غوغا میکنند بنوعی از انها خود را خلاص کرده بجائے خود رسیدم و بهمدران حال بیدار شدم - علی الصباح از خواب برخاسته پیش آغا عبد الحلیم رفتم و گفتم حلیه و صورت مرشد شما چه طور است او چیزی شکل و شباهت ایشان بیان کرد فوراً گفتم برخیز که باسٹیشن برویم و بخدمت حضرت ایشان برسیم نماز فجر خوانده هردو باسٹیشن روان شدیم و برابر بعد از ظهر بجائے حضرت ایشان در شاہ کلی رسیدیم حضرت ایشان آنوقت در بالاخانۂ خود مطالعه کتابی میکردند کسے رفته خبر داد که فلانی و فلانی آمده است همچنان آن کتاب در دست گرفته در محل مطالعه انگشت داشته بیرون آمدند ملاقات و مرحبا کرده با ما نشستند چون چشم من بر روی مبارک افتاد دیدم که بعینه هو بهو همان محبوب دربائی دوشینه است که شب آنرا بخواب دیده ام دران وقت دل من در طپش و اضطراب آمد سید صاحب حقیقت احوال من عرض کرد که این آخندزاده پیش امام بابان است برای مرید شدن آمده است. از خدمت حضرت ایشان تلقین ذکر و توجه باطنی التماس دارد حضرت ایشان حسب دستور فرمودند که بابا مشائخ و پیران در زمانه بسیار اند هر جا که دل تو خواهد مرید بشو من لائق این کار نیستم گفتم قسم است مرا بخدای تعالیٰ و تقدس اگر تو مرا مرید نمیکنی در تمام عمر از دیگر جا مرید نخواهم شد و عمر من برباد خواهد رفت فرمودند خوب است شما اول استخاره بکنید بعد ازان دیده خواهد شد - جسارت کرده باز عرض داشتم که سه بار استخاره کرده بعد ازان در ینجا آمده هستم ساعتی تامل کرده فرمودند خوب است وقت صبح بعد از نماز پیش من حاضر شوی - وقت صبح التفات فرموده مرا مرید کردند و تلقین ذکر قلبی نمودند و ترتیب مراقبه ارشاد فرمودند و عنایاتی بحال من فرمودند که تا حال ذوق و شوق آن در دل من شعله زن است و بعد از سالے که حضرت ایشان بکوئٹه آمدند باز آمده سبق دیگر لطیفه گرفتم و از عجائب اتفاقات آنکه موافق همان گلاسهائے شربت

در حیاتی اوشان پنج سبق دفعه بدفعه گرفتم زیاده نصیب من نشد۔

مولوی حاجی محمد علی ٹالپور از قوم بلوچان ٹالپر ساکن ٹنڈہ جام ضلع حیدرآباد سندہ عالم فاضل وصوفی صاحبدل بود بحسن صورت آراسته وبکمال معنی پیوسته صاحب تقوی وطہارت ونظافت بود علم ظاہری از مولوی محمد حسن حیدرآبادی خوانده بود بااہل وعیال بعربستان رفته چند سال در انجا اقامت کرده باز بسنده معاودت نمود وجه معاش وکفاف عیال خود از وجه زمینداری میکرد وخود بمراقبات ووظائف وعبادات ودرس وتدریس مشغولی داشت صاحب حقائق ومعارف واسرار ومستور الحال بود از بعضی عرائض او که بخدمت حضرت قبله گاہی می نوشت واستفسار واقعات ومنامات می نمود پی بحقیقت احوال او می بردیم۔ حضرت ایشان جوابہای مفصل می نوشتند بسا حقائق ومعارف دران ضمن بیان میکردند افسوس که آن اہلیت واستقامت در فرزندان او باقی نماند وآن مجموعه مکاتیب شریفه بدست ما رسید. در سنه ۱۳۴۷ انتقال کردند۔

فقیر حاجی علی محمد جروار پسر فقیر حاجی احسان جروار که ذکر خیرش حضرت ایشان در رسالهٔ "تذکرة الصلحا" نموده اند واز صالحین چشمار بدخود شمرده اند صاحب ترجمه حاجی علی محمد نیز مرد صالح سفید ریش مثل پدر خود مخلص خاص ونیکوکار است اگرچه خود عربی خوانده نیست مگر بصحبت علماء ومطالعه کتب سندھی از مسائل نماز وروزه بسیار خبردار است. حضرت ایشان درضمن ذکر حاجی احسان ذکر پسرش حاجی علی محمد نیز نوشته اند وباین صفت یاد کرده اند که در فرزند کلانش حاجی علی محمد بعمر پنجاه سالگی تقریباً موجود است وبصلاح موصوف باوجود آنکه در قوم جروار عقیدهٔ اہل سنت وجماعت کم است اما حاجی علی محمد آن قدر سنی متصلب است که نامہاے ہر سه فرزندان خود صدیق وعمر وعثمان ونام نبیرهٔ خود معاویه داشته است که در ملک سنده ہمیں نام

از کسے دیگر در شنیدن نیامده۔ حالا بقید حیات است۔

فقیر حاجی نصیر بخاری قریب قریہ جنجڑہ تعلقہ ٹنڈہ الھیار این درویش مرید حضرت کلان بود کسب اذکار و لطائف و مراقبات از حضرت ما کرده۔ علوم درسیہ نخوانده بود بکثرت ذکر و مراقبه در شب خیزی شغل میداشت۔ در مردمان بکشف قبور و اجابت دعا و صحت استخارات شهرت یافت از دور دور مردمان حاجتمند پیش او می آمدند بزیارات اولیا برائے دعا و استخاره گرفته می بردند۔ حضرتِ ایشان ازین کارها او را سخت منع میفرمودند و همیشه بستر احوال ارشاد می نمودند بیچاره چون لاچار میشد چیزی میگفت که در استخاره چنین و چنان دیدم و صاحبِ قبر چنین گفت مگر مهربانی کرده این سخن مخفی دارید تا حضرتِ ایشان نشنوند و مرا از جرو توبیخ نکنند۔ تاریخ ۱۱ شهر شوال در سنه ۱۲۵۷ برحمت ابدی پیوست۔

مولوی عبد الله احمدانی ساکن قریہ خود نزدیک ٹنڈہ غلام علی از قوم بلوچان احمدانی عالم فاضل خلیفه و شاگرد رشید مولوی حاجی لعل محمد مٹاری واله بود در تحریر فتوی و فصل خصومات مهارتی خوب داشت اکثر مردمان گرد و نواحی برائے فیصلہ خصومات او را گرفته می بردند حق گو و راستباز بے ریا و بے پروا عالی همت و صاحبِ جرأت بود پیش امام و ملازم مسجد میر صاحبان در ٹنڈہ غلام علی می بود۔ در ایام عاشورا شبی در مجلس میر محمد بخش خان ٹالپر مجلس تعزیہ خوانی منعقد کرده بودند دران مجلس مرثیہ گویان بعضے کلمات ناشائسته بر زبان راندند مولوی صاحب را رگ حمیت بجوش آمد یک چوب سنی کلان بدست گرفته بالا شد بر هر کس که وارش برابر میشد بے تحاشا میزد و نعره زد که ای حرامزادگان باشید امروز یا شمارا قتل میکنم یا خود را همه را افراتفری فرا شدند تمام مجلس را درهم و برهم کرد و تن تنها بر تمام جماعت رافضیان غالب آمد کسے را مجال نشد که پیش روی مولوی صاحب ایستاده شود۔

یک سال در سندھ آب دریا طغیانی کرد غرقابی زمینہا وقریہ ہا بصورت مہیب پیدا گردید مولوی صاحب ہم دراں سال ہمت کردہ بطرف خود بند ہا بستہ قریہ ہائے خود را و مردماں را از غرقابی محفوظ گردانید بنابران در حیدرآباد دربار گورنر منعقد گردید وکسانیکہ خدمات شائستہ بردی کار آوردہ بودند وسرکار امداد دادہ بودند انعامہا وآفرین نامہ ہا میدادند مولوی صاحب را گورنر ہم یک آفرین نامہ عنایت کرد۔ دراں محفل کہ از امراء واعیان دولت پر بود یکبار مولوی صاحب از کرسی برخاستہ آواز کرد۔ کہ صاحب! ایں چہ انعام واکرام است اول بادشاہانِ اسلام مردمان کاری را خلعت ہا وجاگیر ہا عطا میکردند شما فقط یک پرزہ کاغذ بما عنایت کردہ اید گورنر حیران شد کہ ایں چہ میگوید کسے را از مصاحبین خود پرسید ند کہ مولوی صاحب چہ میگوید یکے از چاپلوساں عرض کرد کہ مولوی صاحب شکریہ حضور بجامی آرد و دعاگوئی دولت میکند۔ باز مولوی صاحب فی الفور برخاستہ گفت نے نے صاحب! من این طور نمی گویم من میگویم کہ این آفرین نامہ را من چہ کنم باید کہ جاگیر یا خلعت یا منصب بمن عطا کنند۔ تمام حاضرین از جرأت او تعجب کردند واورا بزور نشاندند ودر دل ہمہ خوش شدند کہ راست گفت وآنچہ در دل ما بود ظاہر کرد۔ سنی حنفی صوفی صاف صحیح العقیدہ متصلب فی المذہب متمکن فی المشرب بود دیگر مولوی صاحبان در فتنہ بخدمت بیلاب آزادی از جا رفتند این ثابت قدم ومحکم ماند وبا آنہا مناظرہا وبحثہائے معقول کردہ لاجواب وملزم می نمود۔ در محبت واخلاص پیر خود فانی بود ہر ماہ یا بعد از چندگاہ ضرور حاضر حضور میشد یا بکوٹھ می رفت واز دیدار مرشد خود دیدہ پر نور ودل خود مسرور می نمود۔ بعد از رحلت حضرت ایشان ہمدران سال بیمار شدہ داعی اجل را لبیک گفت وبیاران خود پیوست ؎

در وحشت مرگ بیم تنہائی نیست — یاران عزیز آن طرف بیشتر اند

درسنه ۱۳۶۶ انتقال نمود سه فرزندان دارد از انجمله مولوی محمود صاحب علم و فضیلت است۔ بارک اللہ تعالیٰ فیہم۔

حاجی محمد علی

حاجی محمد علی لغاری سلمہ۔ مردی ظریف خوش طبع از مریدان حضرت صاحب کلان قدس سرہٗ است حضرتِ ایشان را ظرافت و خوش طبعی او پسند می آمد۔ صاف دِل و صاف گوی است ہر چہ در دلش می آید بے حجاب بر زبان می آرد روزی ہشت آنہ ریزہ بخدمت حضرتِ ایشان نذرانہ گذرانید و عرض کرد کہ حضرتا چہ کنم "عالی سرکار" یعنی زن خود را گفتم کہ یک من باجرہ بدہ تا فروختہ بخدمت مرشد خود نذرانہ ببرم نداد لاچار ہر چہ بدستم بود آوردہ حاضر کردم و گفتم کہ مرشد من باینہم راضی خواہد شد۔ مگر عالی سرکار را راضی کردن مشکل تا حال تحریر کہ عمرش ہشتاد سال باشد بقیدِ حیات است۔

مرزا فیض احمد بیگ

مرحوم مرزا فیض احمد بیگ ولد جناب مرزا محب علی بیگ از خاندانِ معزز بود اباً عن جدٍ در زمانہ حکومت ٹالپران خواہ انگریزان خاندانِ ایشان بمناصب علیہ فائز بود و بعلم فارسی و انگریزی سرفراز۔ خودش ہم اول در ملازمتِ سرکاری عمری گذرانید بعد از گرفتن پنشین رجوع و انابت بدرگاہ حق جل و علا نمود و مثل پدرش مرزا محب علی بیگ در اذکار و مراقبات شب و روز اشتغال می نمود۔ در فنِ حکمت کہ موروثی خاندان او بود و نبیرہٗ مرزا خسرو بیگ بود دسترسی خوب داشت روزی او را گفتم کہ مرزا صاحب دِل من بسیار ضعیف است۔ برائے تقویتِ قلب کدام نسخہ یا علاجی مناسب مزاج من تجویز بکنید ساعتی فکر کردہ گفت قاعدہ اطبا این است کہ ہر عضو از انسان بریاضت کردن قوت و طاقت میگیرد طریقہ شما نقشبندیہ است و ذکر قلبی ریاضت قلب است ذکر بسیار بکنید کہ دِل شما قوت گیرد۔ درسنہ ..... لاولد رحلت نمود۔ رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ

مرحوم سید غلام شاہ حکیم ٹنڈہ محمد خان برادر حکیم سید الہ بخش شاہ ولد سید نور محمد شاہ حکیم ننڈائی فضائل وکمالات علمی وعملی این خاندان عالیشان اگر مفصل بنویسیم کتابی دیگر طیار میشود ؎

دراسلافش کرم طرز قدیم است کریم ابن الکریم ابن الکریم است

میر عبد الفتاح جدّ اوشان امیر الامرا واستاد الاطباء ودر عصر خود ثانی ابن سینا بود۔ در علوم وفنون شتی مہارتی کامل داشت در فن سپاہگیری و پٹہ بازی و تیغ زنی وموسیقی نظیر نداشت از طرف محمد شاہ پادشاہ دہلی بسفارت از ہندوستان بایران رفت وپروانہ آزادی ملک از نادر شاہ گرفتہ آورد باوجود این ہمہ فنون صاحب کرامات ومکاشفات وحضوری بود از حضور آن حضرت سرور کائنات بخطاب نمکین مشرف شدہ بود۔ این خاندان شرافت را با خاندان ما از ہفت پشت رابطہ اخلاص و محبت مربوط وسلسلہ اتحاد ویکجہتی مضبوط بود۔

موصوف را با حضرت قبلہ گاہی رابطہ اخلاص ومحبت صمیمی بود ہمدم وہمراز حضرت ایشان بود تا زندہ بود ہر روز از ٹنڈہ محمد خان پاپیادہ وقت شام بحضور شریف می آمد مراقب ومشغول بباطن در مسجد می نشست وبعد از نماز عشا رخصت گرفتہ باز بخانہ میرفت۔

حضرت ایشان ہمیشہ علاج ودوا از و میگرفتند ومسئلہ شرعی وفتوی از میاں حاجی لعل محمد درسالیکہ حضرت ایشان بسفر عربستان روانہ شدند قبل از مراجعت ایشان چند روز در ۱۳۳۳ھ وفات نمودہ بود۔ افسوس کہ ازین خاندان جلیل ایشان فضیلت علمی وکتب خانہ قلمی رفت یک فرزندش سید غلام مرتضی شاہ سند یافتہ طبیہ کالج دہلی بکار وبار طبابت گذران خود میکند ودیگر فرزندش حاجی نور محمد شاہ مرد صالح ونمازی در ملازمت سرکاری عمر بسر می برد

سید غلام شاہ حکیم

میر عبد الفتاح

سیدہاجی عبداللہ شاہ واڑائی ؒ

سید حاجی عبداللہ شاہ واہڑائی اخلاص وادب واعتقاد بمرشدِ خود هرکس دارد مگراین شاه صاحب را ادب واعتقاد بسرحد جذبه وجنون رسیده بود اگر کسی گو که از معززین ومعتبرین زمانه باشد اندک سوء ادب در گفتن یا رفتن یا نشستن با حضرتِ ایشان میکرد طاقت تحمل نداشت فوراً با وی جنگید واستیزه می نمود۔ هم سید وهم زمیندار وهم حکیم بود کسے را مجال نمی شد که با او دم بزند خود از نفع طبابت مستغنی بود مگر هر مریض که پیشش می آمد اول نذرانه مرشد از او گرفته باز علاج میکرد وآں همه را جمع نموده بخدمتِ حضرتِ ایشان میرسانید وخود هرچه داشت از املاک متحرک وغیر متحرک حتیٰ که خانه واو طاق همه را بحضرت ایشان کرده دستاویز نوشته داده بود۔ در تمام سفر عراق وحجاز وشام رفیق حضرتِ ایشان بود۔ در ۱۳۲۴ھ بجای خود لاولد رحلت نمود وحضرت ایشان بخشش اورا نگرفتند واپس بدیگر وارثانش دادند۔

شاہ صاحب حاجی فضل علی شاہ

شاہ صاحب حاجی فضل علی شاہ سلمہ ربہ حلیم الطبع شریف المزاج از سادات لکھیاری سنی صاف صحیح الاعتقاد است در سفر سندھ همیشه با حضرت ایشان مصاحب می بود ودر سفر عربستان براہ خشکی نیز تا آخر رفیق شفیق بلکه خادم الرفقا بود ودر قافله شتران هم پایه وهم کجاوه مرحوم سید عبدالله شاه واہڑائی وملازم او بود چراکه بخرج او سفر میکرد چونکه مرحوم مذکور الصدر زود رنج ونازک مزاج بود۔ گاه بیگاه خواه مخواه اورا زجر وتوبیخ می کرد مگر آفرین بر حوصله این شخص که اینقدر تحمل وبردباری نمود تا آخر شیوهٔ وفاداری را ترک نه نمود۔

مرحوم آخوند عطا محمد خان

مرحوم آخوند صاحب حاجی عطا محمد خان متعاوی از آباؤ اجداد مخلص و مرید آباؤ اجداد ما بود بلکه در بذل وعطا وبجا آوری خدماتِ جانی ومالی او آنها هم فائق وبالاتر نیاکان او وصاحب علم وعقل وفراست بودند ودر زمانه تا پسران نزدیک

میران سندھ بسیار تقرب و اعتماد داشتند قلمدان وزارت وسفارت بدست
اوشان بود در شیوۂ شعر گوئی و انشاپردازی خاندان شان ممتاز بود مرحوم عطا محمد خان
ہم فارسی دان وہم انگریزی خوان بود باوجود مال و دولت وثروت موروثی در ملازمت
سرکاری ہم بعہدہ انجنیئری سرفراز بود در آخر پنشین گرفتہ زمینداری خود را سرپرستی و
نظرداری می نمود بافقیر محبت واخلاص قلبی داشت واحسانہائے بسیار کردہ است
اللھم اغفر لہ وارحمہ وعافہ واعف عنہ والحقہ بالصالحین۔ در سنہ ۱۳۶۰
لاولد رحلت کرد برادر زادگانش عزیز اللہ خان وعبد اللطیف بر املاک او متصرف اند۔

مرحوم مولوی نظر محمد دیہاتی ہم عمر وہم سبق من بود سالہا سال باہم یکجا گذرانیدیم
والدش مرحوم قاضی عبد الرحمن بعد از خواندن درسیات فارسی برائے تعلیم عربی اورا
در ٹنڈہ سائینداد آورد من دران زمان کافیہ وہدایت النحو میخواندم اول چند سالہائے
صرف ونحو پیش من خواند آخر بامن ملحق شد و در کتابہای فوقانی ہم سبق شدیم تا آخر
کتب درسیہ پیش اساتذہ یکجا خواندیم الاآن وقت کہ مولوی خیر محمد صاحب ازینجا
گذاشتہ رفت مرحوم مولوی نظر محمد بدہلی رفت ونفر بیاٗ پنج شش ماہ در مدرسہٗ
مولوی عبد الرب صاحب تعلیم گرفتہ باز بسندھ آمد وہمدرین جا نزد مولوی خیر محمد
نگسی دستار فضیلت بست و بملک خود در قریۂ دیہات ضلع نواب شاہ سندھ
بترویج شریعت وطریقت وہدایت خلق مشغول شد برجائے خود مدرسہ مجددیہ
جاری کرد وکار طبابت ومعالجہ مریضان ہم شروع کرد گویا ہم طبیب روحانی بود و
ہم حکیم جسمانی مردمان از اکناف واطراف پیش او رجوع کردند۔ بلے

ہر کجا چشمہٗ بود شیرین مردم ومرغ ومور جمع آیند

صحبت او موثر ووعظ او پر تاثیر بود بسیاری مردمان از صحبت او براہِ راست
آمدند بنماز وروزہ مشغول شدند وبسیاری از فرقہائے مبتدعہ چون قادیانیان و

اہل تشیع بوعظ و نصیحت و مناظرہ و مقابلہ او ہدایت پذیر شدند. بعضی با او عداوتہا گرفتند و در پے آزار او شدند مگر آں مرحوم از کار خود دستبردار نشد و از نصب العین خود باز نگشت. کار او شب و روز ترویج طریقت و مداحی طریقہ نقشبندیہ و وصف مرشدان خود بود در سائر اوقات و ہمہ حالات ذکر و فکرش ہمیں بود کہ مردماں داخل طریقہ نقشبندیہ شوند و ہر کس مرید حضرت ایشان گردد مریدان آن طرف اکثر بواسطۂ او داخل سلسلۂ ارادت شدہ اند۔

مرحوم در عشق و محبت پیر خود فنافی الشیخ بود دیگر کسی بنظرش نمی آمد یکبار در سفر ہندستان با من رفیق بود ہر جا کہ میخواستم بملاقات بزرگی از بزرگان موجودہ بروم مرحوم بلطائف الحیل مانع میشد عذرہا میکرد و بہانہا میجست کہ الحال وقت گرمی است یا راہ دور است شمارا تکلیف خواہد شد و در آخر صاف میگفت کہ محبوب درخانہ موجود است دیگر بجا رفتن چہ ضرور است۔

مرحوم حاجی خیر محمد چوہڑ جمالی والہ نقل کرد کہ من برائے زیارت در ٹنڈہ سائینداد آمدم حضرت ایشان مرا برائے کاری باسٹیشن ٹنڈہ فرستادند اتفاقاً مولوی نظر محمد در ریل آمد و اول بار باہم ملاقی شدہ یکجا بہ ٹنڈہ سائیں داد می آمدیم و در راہ از من احوال درگاہ و خیریت صاحبزادگان و ورود مہمانان می پرسید من گفتم یک حضرت مجددی از طرف ہرات آمدہ است بسیار نیک شخص است میگوید کہ امروز در خاندان حضرات مجددیہ دو کس صاحب فیض و برکت ہستند کہ از وجود آنہا خاندان روشن است یکے این حضرت شما کہ در سندہ ہست دیگر حضرت فلان کہ در ہرات است از شنیدن ایں سخن یکدم مولوی صاحب بجوش آمد و گفت ہاں! اینطور میگوید غلط میگوید خطا کردہ است مثل حضرت صاحب در دنیا کسی نیست

مرحوم در سنہ ۱۳۴۵ھ تاریخ ۹ جمادی الاخری روز سہ شنبہ در قریہ خود انتقال نمود۔

مرحوم دو پسر دارد کلانش غلام محمد عرف مولوی غلام حسین صالح و نیکوکار نیک صورت و نیک سیرت است فرزند دومش برخوردار نور احمد بعمر بیست سالگی طالب العلم سعادت آثار صلاحیت شعار است و با فرزندم برخوردار غلام نبی جان در مدرسہ "اینائی" بدستور و الداد با من یکجا سبق میخواند۔

قاضی خان محمد و حاجی جان محمد ہر دو برادران عینی مرحوم مولوی نظر محمد و فرزندان مرحوم قاضی عبدالرحمٰن ہستند ہمہ برادران و فرزندان اوشان اولاد مرحوم قاضی عبدالرحمٰن بصلاح و فلاح موصوف اند و باخلاص و اعتقاد و محبت و بجا آوری خدمات پیرخانہ خود معروف ہمہ فروع شجرۂ طیبہ اند انبتہم اللہ نباتاً حسناً۔ حاجی خان محمد مردی صاحب اخلاص و محبت کشادہ دل بلند حوصلہ و عالی ہمت است عمرش وقت تحریر این سطور شصت و پنج سال باشد کلانترین خانوادہ است و بکار زمینداری خود شاغل دو فرزند سعادت مند دارد خانصاحب قاضی غلام رسول و حاجی غلام صدیق۔

برادرش حاجی جان محمد مردی درویش صفت نیک عقیدت است باانکہ انگریزی خوان و در ملازمت سرکاری عہدہ و منصب عالی دارد مگر وضع و صورت و لباسش خالص اسلامی است و درین معنی امروز نظیرش نایاب۔ سہ فرزندان دارد کلان شان مولوی حاجی عبداللطیف از علوم درسیہ فارغ التحصیل شدہ صاحب علم و فضیلت است بعارضۂ مرض از گوشہا کرشدہ است مگر از فہم و فراست بہرۂ وافی دارد دیگر غلام قادر نوجوان انگریزی خوان صالح و سعادتمند است سوم غلام سرور طفل پنج سالہ است سلمہم سبحانہ و تعالیٰ دابقاہم۔

قاضی حاجی محمد محسن ڈوکری والہ۔ سلمہ ربہ۔ نزدیک ڈوکری ضلع لاڑکانہ سندھ سکونت دارد از مخلصان جدید و باریافتگان رشید است منظورِ نظرِ حضور

و مرغوبِ خاطر حضرت ایشان بود باوجود ملازمت و نوکری سرکاری اوقاتِ عزیز خود را بذکر و فکر معمور میداشت و از حضرت ایشان بتلقین مراقباتِ قلبی و روحی مستعد میشد لطائف خمسه را از حضرت ایشان سبق گرفته در ذکر سلطان اشتغال شروع کرده بود که از حضرتِ ایشان مہجور گردید تا حال از کسب و شغل باطن غافل نیست. گاه گاہی احوال خود بفقیر می نویسد می گوید که بعد از حضرت ایشان آن ذوق و شوق در من یافته نمی شود فتور و قصور در عمل روداده گفتم بلے این طور ضرور میشود چراغ چون از مجلس دور میشود آن روشنی و مزه در مجلس باقی نمی ماند۔

قاضی عبدالکریم مہیسر

مرحوم قاضی عبدالکریم مہیسر ساکن قریۂ قاضی عارف تعلقہ میہڑ آبا و اجدادِ اوشان بفضائلِ علمی و مناصب قضا و فتوی موصوف بودند و بکمالات دینی و دنیوی معروف جدّ ایشان قاضی محمد عارف که این قریه بنام او مسمی شده است صاحب کمالات و کرامات بود. مرحوم از محبانِ حبیبی و مخلصانِ صمیمی بلکه عاشق صادق حضرت قبله گاہی بود. صاحب علم و فضیلت مجلس آرا و خوش طبع بذله گو و سخن سنج و موقعه شناس بود. نقلهائے شیرین و بیت ہائے رنگین بسیار یاد میداشت. در سفرہای سنده ہمیشه مصاحب و ہمرکابِ حضرت ایشان می بود بلکه مریدان شمالی و زمینداران گرد و نواحی را خود ساعی میشد و برائے دعوتِ حضرت ایشان آماده میکرد. خود ہم مختصر زمیندار بود دیگر اثر و رسوخ او بر دیگر زمینداران بسیار عرض و معروض دیگر مریدان بواسطه و زبان قاضی صاحب بحضور شریف پیشی می یافت و بمعرض اجابت میرسید۔

خوارق و کرامات حضرت قبله گاہی و حکایات تصرف و مکاشفات حضرت ایشان آنقدر یاد داشتند و بیان میکردند که چه گفته شود ؎

اگر سعدی آنجمله انشا کند   مگر دفتری دیگر املا کند

مرحوم درحیاتِ ایشان دو سہ سال پیشتر در ۱۳۶۲ھ انتقال نمودند و فرزندانِ او قاضی جان محمد و قاضی فضل اللہ و مولوی غلام احمد و ماسٹر نثار احمد و برخوردار عبدالرحیم ہم پدرواری با مارۂ محبت و وفاداری می پویند و بر جادۂ اخلاص و اعتقاد استقامت دارند سلمہم ربہم۔

مرحوم محمد ہاشم و مخدوم حاجی محمد و مخدوم عبدالغنی بوبکانی

مرحوم محمد ہاشم و مخدوم حاجی محمد و مخدوم عبدالغنی بوبکانی ہر سہ برادران از خاندان مخدوم جعفر بوبکانی کہ علامہ وقت و محدث زمان صاحبِ تصانیفِ کثیرہ و معتبرہ بود ہستند از مخلصان قدیمی و جان نثاران صمیمی بودند ہر سہ تا با جان و مال و عیال بر نام حضرت ایشان فدا و در اخلاص و جان نثاری مستثنیٰ بودند خانوادۂ ایشان در فن طبابت مشہور و معروف است ہر سہ برادران کارِ حکمت بطریق وراثت و خاندانی میکردند و ہم صاحب اراضی و در گرد و نواحی خود ہا صاحبِ حشمت و شوکت بودند افسوس کہ ہر سہ برادران پے در پے فوت شدند و از اولادِ شان کسے قائم مقامِ او شان نگردید الا مخدوم حاجی احمد علی ولد مخدوم حاجی محمد کہ شخصی با صلاح صاحب دیانت و صلاحیت است۔ درین ایام با عیال در ٹنڈہ سائیں داد سکونت دارد و در مسجد حضرتِ ایشان بانگ و صلوٰۃ میکند۔

مرحوم حاجی عبداللطیف بختیارپوری

مرحوم حاجی عبداللطیف بختیارپوری برادر خانصاحب حاجی محمد احسان ولد آخوند امید علی ولد آخوند عبداللطیف۔ چہل سال عمر خود در خدمت و ملازمت حضرت قبلہ گاہی بسر برد و در سفر و حضر ہم رکاب می بود در یک سفر حج ۱۳۲۲ھ ہم با حضرت ایشان ملازم بود۔ نظر براستی و خیر خواہی و امانت گاری او حضرت ایشان اکثر کارہا از زمینداری و مسافری و خرید و فروخت بحوالۂ او میکردند در حساب و کتاب چست و درست بود۔ خاص برائے خدمت حضرت ایشان ترکِ وطن و ترکِ عزیزان و خویشان خود کردہ بعد ازان یادِ وطن و یاد فرزند و زن نکرد گاہی در ٹنڈہ گاہی در کوئٹہ

گاہی درنارہ بخدماتِ لائقہ مامور و مستعدی شد تا انکہ مرحوم در مکان پیپڑ بیمار شد
و برای رفتن ٹنڈہ سائیںداد روانہ گردید قضارا چوں بمیرپور خاص رسید ہمدران
جا رحلت نمود. برادرش حاجی محمد احسان کہ در کپرہ مختارِ کار بود جنازۂ اورا در ریل گاڑی
برداشتہ بشہر خود بختیارپور رسانیدند و در مقبرۂ عزیزانِ خود مدفون گردید در سنہ ۱۳۵۵ھ
یک پسر امید علی خان کہ حالا بمنصب ڈپٹی کلکٹر فائز است خلف گذاشتہ
است و برادرش حاجی احسان تا حال بقید حیات است خیلے مہربان خادم و مخلص
این خاندان است. سلمہ سبحانہ وتعالی۔

حافظ حاجی اسمٰعیل لفرج

مرحوم حافظ حاجی اسمٰعیل لُفرج ساکن مکان پیپن تعلقہ کپرہ ضلع
تھرپارکر سندھ شخصی مومن صادق الایمان حافظ القرآن سادہ لوح سادہ وضع
از مصاحبان قدیمی حضرت ایشان است چوں در ٹکھڑ شریف حضرت ایشان
حفظ قرآن مجید تمام کردند. حضرت کلان قدس سرہ حافظ اسمٰعیل را برائے سماع
و پختہ کردن دورِ حضرت ایشان مقرر کردند بعد ازان سالہا سال مقرر در ماہ رمضان
شریف آمدہ تمام ماہ مبارک صیام در ٹنڈہ سائیںداد میگذرانید و سماع دور و
ختمات حضرتِ ایشان می نمود در یک ختمۂ رمضان شریف خود سامع و حضرتِ
ایشان امام میشدند و در ختمۂ دوم خود امام و حضرتِ ایشان سامع میشد و بعد
از عید سعید رخصت گرفتہ بوطن میرفت و باز بغرۂ رمضان شریف عود می نمود.
دیگر وظائف و اوراد مانند دلائل الخیرات و قصیدۂ بردہ و قصیدۂ غوثیہ بسیار
یاد داشت و ہمیشہ میخواند گاہی در یکشب یا یکروز مقتدی تمام قرآن شریف ختم
میکرد و در یک سفر حج ۱۳۲۲ھ با حضرت ایشان رفیق بود فارسی دان عربی خوان
کاتب خوشخط بود برسم الخطِ عربی بسیار کتابہا برائے حضرتِ ایشان نقل می کرد.
در نقوش و عملیات دم کردن و اثرہا نہایت خوب داشت در رمل و جفر ہم کار میکرد

مردمان از اطراف وجوانب برائے نوشتن تعویذ یا گرفتن دوا پیش می آمدند اگر کسے پنج پیسہ می داد برضا و رغبت می گرفت والا فلا لاطمع متواضع منکسر المزاج خادم در مسجد پہٹ والہ می بود و ہمدرانجا در مقام پہٹ در ۱۳ ... بر حمت واسعہ پیوست۔

مولنا مولوی لعل محمد صاحب متعلوی

مولٰنا واستاذنا الحاج الحافظ مولوی لعل محمد صاحب متعلوی

از علمائے راسخین و نمونہ سلف صالحین بودند فقیہہ معتمد و فرضی مستند بود در علم فرائض وحساب عدیل خود نداشتند علمائے فارغ التحصیل نزد او سراجی میخواندند و خواندن آن کتاب نزد میاں صاحب سند کمال وسبب فخرو اعتبار بود۔ دران زمان کہ حضرت کلان ہجرت کردہ بہ بندہ آمدند حضرت اوشان مولوی حاجی لعل محمد را برائے تعلیم حضرت قبلہ گاہی بہ ٹکہر آوردند در انجا سادات ٹکہڑ و دیگر صاحبزادگان را سبق میداد حافظ حامد شاعر مشہور وسید میران محمد شاہ از وی سراجی خواندند بعد ازان چوں حضرت کلاں بعربستان با عیال اطفال روانہ شدند میاں صاحب ہم ہمراہ اوشان رفیق بود و بعد از حج میاں صاحب بہ بندہ معاودت نمودند و حضرت اوشان در انجا پنج سال اقامت کردند و حضرت قبلہ گاہی در مدرسہ ہائے آن ملک فارغ التحصیل شدند بعد ازان چون از عربستان ٹکہڑ واپس آمدند حسب استدعائے میر صاحبان ٹنڈہ غلام علی والہ میاں صاحب را حضرت اوشان بہ ٹنڈہ غلام علی در مدرسہ مقرر کردند بتوجہ وسرپرستی میر صاحبان وحسن تعلیم وتربیت میاں صاحب کار مدرسہ خوب رونق گرفت از اطراف واکناف سندھ طلبہ وشاگردان جمع شدند واز چشمہ علوم وبرکات اوشان سیراب شدند و تقریباً بیست سال بہمیں منوال مدرسہ جاری بود تا کہ میر امام بخش خان فوت شد و زمانہ دگرگون شد۔ ع

آن قدح بشکست وآن ساقی نماند

پس حضرت قبلہ گاہی میانصاحب را در ۱۳۱۹ھ برائے تعلیم من در ڈنڈہ سایندا مقرر کردند سالے دو نزد حضرت ایشان کتب درسیہ خواندم بعد ازان برجائے خود در شہر مٹاری سکونت پذیر شدند تا آخر عمر بتدریس وافتاء وتحریر مسائل وفیصلہ ہا بسر بردند۔

کتابہائے درسیہ از کثرت تعلیم وتکرار اوشان را بر زبان یاد شدہ بودند در آخر عمر چون طاقت نشستن نداشتند خود خفتہ وطالبان وورنشستہ کتابہا در دست گرفتہ سبق میگرفتند قاعدہ اوشان بود کہ شاگرد را اول از سبق گذشتہ امتحان گرفتہ بعد ازان دیگر سبق میدادند یکسال نزد اوشان سبق خواندن برابر پنج سال پیش دیگران بود و در آخر فرزندی غلام علی جان را ہم برائے خواندن بمٹاری نزد اوشان فرستادم پس میاں صاحب مرحوم ہم استادِ من وہم استاد پدرِ من وہم استاد پسر من بود و آنقدر مہربانی ہا ومحبت وعنایات بر سر ما داشتند کہ در حوصلہ تحریر وتقریر نیاید در ۱۳۵۳ھ سنہ تاریخ ۱۰ ذی الحجہ یوم عید الضحی در شہر خود مٹاری انتقال نمودند۔

پیر شیر عالم صاحب از خانوادۂ پیراں ساکن مضافات انبالہ ملک پنجاب است۔ این بزرگ زادہ آخرین مرید حضرت ایشان است از بیمار شدن حضرت قبلہ گاہی چند روز بیشتر در ینجا در ڈنڈہ سایند اد تشریف آورد واستدعائے مرید شدن نمود وگفت بسیار جاہا رفتہ ام وتمام پنجاب وہندوستان گردیدہ ام جائی قلب من قرار نگرفت پس تعریف حضرت ایشان شنیدہ در ینجا آمدہ ام حضرت ایشان از مرید کردن او پہلوتہی وعذر خواہی نمودند مگر چونکہ اصرار والحاح او زیادہ گشت وبواسطہ بعضی صاحبزادگان سفارش نمود حضرت ایشان قبول فرمودند واو را تلقین کردہ بیعت نمودند۔

پیر صاحب موصوف روزی خلاصہ با فقیر اظہار احوالِ خود نمود کہ ما خود از پنجانہ

پیر شیر عالم صاحب

پنجاب ہستم آباؤ اجدادِ ما کار پیری و مریدی کردہ اند و من خود در طلبِ پیرِ کامل در اکثر بلاد پنجاب و ہندوستان گردیدہ ام بزرگانِ معروف و مشہور دیدہ ام مگر ہیچ تسکین خاطرِ من نشد تا آنکہ دریںجا حاضرِ حضورِ پُرالانوار شدہ ام و امیدوار توجہ کامل و فیض تام ہستم پس من بطریق مشورہ عرض داشتم کہ جنابِ من اگر دریں زمانہ شیخ شبلی و بایزید بسطامی میخواہید آن خود طلب محال است و بیرون از دائرہ قدرت! آن چیز کہ در قدرتِ ما نباشد طلب کردن آن بر ما فرض نیست و این سبب حرمان و ناکامی از مقصود میگردد اگر بیمار دریں زمانہ طلب جالینوس و بوعلی سینا کند و از دیگران علاج نکند لابد از بیماری ہلاک میشود بلکہ او را ضرورت است کہ از حکیمان حاضر الوقت علاج خود بجوید تا از ہلاکت نجات یابد یا مثلاً کسی گرسنہ بامید نان و حلوہ نان خشک نخورد از گرسنگی می میرد اگر شما را علاج خود کردنی است و بمقصود خود رسیدنی چرا پیران و مشائخ یافتہ نمی شوند در ہر ملک و ولایت یافتہ می شوند برای مایان دستگیری و رہنمائی اوشان کافی است کار پیران رہ نمودن است و راہ رفتن کار مرید اگر بر راہ راست میرود بمنزل مقصود میرسد و الا فلا ازینجا ست کہ گفتہ اند پیر اگر خس است برای مرید بس است آری شرط فقط این است کہ صاحبِ استقامت باشد و متبع شریعت و سنت نہ مبتدع و خلافِ طریقت کہ صحبت او زہر قاتل است و بیعتِ او سم ہلاہل و نعوذ باللہ تعالیٰ من ذلک

و این حکایت بہر آن نوشتم تا دیگر اصحاب و طلاب را ہر کہ این خیال خام و سودای بے سود در سر دارد و بایں وساوس و خطرات از کار باز ماند سبب ہدایت و استصواب او گردد و بحکم ما لا یدرک کلہ لا یترک کلہ کار و کوشش بکند۔

مولوی حاجی غلام علی گوبانگ ساکن قریہ خود از نواحی بدینہ ضلع حیدر آباد با وجود علم و فضیلت ظاہری در سلوکِ طریقت و تحصیل کمالاتِ باطنی سرگرم و ساعی

مولوی حاجی غلام علی گوبانگ

بودند در اوائل مرید و مصاحب پیر محمد سعید صاحب لواری والا بودند بعد از آن بخدمت حضرت قبلہ گاہی رجوع کردند و در حل لطائف و مقامات سلوک بکمال رسیدند روزی از او شان پرسیدم کہ مولنا مشائخ نقشبندیہ مواضع ذکر را در حوالی سینہ زیر پستان راست یا بالائی آن برائے لطیفۂ روحی و سری وغیرہا مقرر کردہ ہستند مگر این جایہا فطرۃً شعور و ادراک ندارند بخلاف قلب کہ محلّ حس و حرکت است پس طالب چہ طور بداند کہ این لطیفہ درینجا پختہ شدہ و ذکر دران جاری شدہ است مولنا بکدم دستہا برداشتہ ہر دو ابروی خود محکم گرفتہ گفت کہ مرا ازین ہر دو ابروی خود وقت مراقبہ ذکر جاری میشود شما چہ طور میگوئید کہ این جای ہا حس و حرکت ندارند اگرچہ جواب مولنا از عالم دیگر بود مگر من خاموش شدم۔ مولنا عمر دراز یافتند تقریباً بہشتاد سال رسیدہ باشند بعد از رحلت حضرت قبلہ گاہی ہم دو سال زندہ بودند تا کہ در ربیع الاول ۱۳۶۸ھ انتقال نمودند و در ایام مرض الموت ذکر نفی و اثبات بر او چنان غلبہ کردہ بود کہ طاقت تحمل آن نداشتند باوجود ضعف و پیری و بیماری بشہادر وقت شدت سر را بیقرار شدہ از بستر برخاستہ بیرون می رفتند و بذکر می پرداختند عزیزانش در پس او رفتہ بزور گرفتہ می آوردند۔ درین زمانہ وجود این چنین اشخاص متبرکہ نایاب است۔ از اولادش مولوی حاجی محمد سعید شخصی صالح صاحب علم و فضیلت است بر طریقہ بزرگواران مستقیم وفقہ سبحانہ وتعالی وابقاہ۔

اللہم افتح لنا بالخیر واختم لنا بالخیر واجعل عاقبتنا امورنا بالخیر ربنا اتنا فی الدنیا حسنۃ وفی الآخرۃ حسنۃ وقنا عذاب النار وصلی اللہ تعالی علی سیدنا ومولنا محمد وآلہ واصحابہ اجمعین۔ مخفی نماند کہ این اوراق دو سال قبل ازین تسوید کردہ شدہ بود مگر از جہتہ وقائع و انقلابات زمان فرصت اشاعت آن نشد تا کہ درین سال ۱۳۷۰ھ حوالہ کاتب نمودہ انتظام طباعت آن کردہ شد

واخر دعوانا ان الحمد للہ رب العالمین

تاریخ وفات حضرت ایشان از کلام کرامت نظام حضرت نور المشائخ کابلی مدظلہ العالی

اے دریغا کہ رخت قطب زمان — احسن الخلق اکمل الایمان
گل گلزار احمد و فاروق — سرو سردار زمرۂ عرفان
سالک مسلک سلوک و ہدیٰ — عارف و کامل و ذوی الایقان
سہ صد و شصت و پنج بعد از الف — سال وصل و وصال او را دان
حضرت حق بجنت الفردوس — بدہدش جا بحق فخر زمان!

مرثیہ از جناب حضرت شیخ ابو سعید صاحب مجددی رامپوری دام سعدہٗ و زید مجدہٗ

لمثلك فی القصور العالیات — خلود دائم بعد الممات
اتدری این موقعها لمیت؟ — بخلد فی الریاض الزاهرات
اتدری مستحقوها، فمن هم؟ — اولئك من وفوا بالمکرمات
هناك محمد حسن تلاقا — فشاع اسمه له فی الکائنات
انالته المعارف والمعالی — بقطب السند من لقب الذوات
فلا یفنی اجتهاد لك ای حین — لطلاب العلا زمن الحیاة
علوت منازل الارشاد تقوی — سموت ذری المکارم والصفات
صبرت علی الخطوب وکنت عونا — لاهل العسر جودا بالهبات
ومن خلفت بعدك من قریب — بواعی فی الامور الواجبات
ولو ان المنیة فی اختیار — لاخرنا ک عنا فی الوفاة
فلیتك بعدنا اذ نحن عمیا — فلا ندری الصیام من الصلاة
فمن هو من یؤدی ما علیه — ومن هو من یکافح کل آت
لقد شاعت طریقته بسند — شیوعا کاملا کل الجهات
یقینا انه فرد فرید — بابناء المجد فی مئات

رفیع القدر عند الله حتماً ۔ باصناف السجایا السامیات
وما من راحلٍ یرجو ثواباً ۔ من الاعمال الا الصالحات
فانت لها من الرحمن دوماً ۔ وانت المستحق لذی الصلات

قطعهٔ تاریخ از جناب محمد ابراهیم صاحب مجددی کابلی متخلص بخلیل

حضرت نامی سند شیخ محمد حسن ۔ فرد مجد و نسب، زبدهٔ اهل زمن
جامع علم و عمل مرجع وابستگان ۔ سال ورودش بود در صف این انجمن
آن صدف جان پاک وان گهر تابناک ۔ حیف که شد زیر خاک آه که ماند از سخن
سال وفاتش ز غیب یافت خلیل این سروش ۔ مصدر علو مقام کرد بجنت وطن!

قطعهٔ تاریخ از جناب صاحبزاده محمد سلیم جان صاحب مجددی

سیدنا قبلهٔ ما مرجع و ماوای خلق ۔ خاصهٔ حق نائب حضرت محمد مصطفیٰ
یوم اثنین بود و تاریخ دوم ماه رجب ۔ در زمین آسود گنج فیض و عرفان و هدا
روح پاکش چون تمنای وصال حق نمود ۔ از حریم قدس اهل عرش را آمد ندا
باب رحمت وا کنید اهلاً و سهلاً مرحبا ۔ نغفر له آورید این دوست ما را زد ما

تخفی نماند

که شعرائے عصر بسا قصائد و مراثی بتازی و فارسی منظوم کرده اند و جذبات قلبی بر صفحات قرطاس نثار نموده اند مگر ما جهت اختصار درینجا بر همیں قدر اکتفا کردیم ع

در خانه اگر کس است یکحرف بس است۔

اظہار تشکر و دعا گوئی

روزی در کراچی با صاحب مطبع عباسی دربارهٔ
کتابت و طباعت این کتاب گفت و شنید و مشوره
میکردیم که مخلصی خاص حضرت قبله گاہی خان بہادر
عبدالقادر خان سابق وزیر اعظم جوناگڈھ تشریف آورده
در مجلس مشاورت شریک شدند و از طبع این کتاب خیلی
خوشنود ش
راغب
ماخود مس
پ